Plaat I.

No 1

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam

ARY DE MILDE,

Mr. Theepotbacker

DOOR

W. F. K. Baron VAN VERSCHUER.

„Het is mijne gelegenheit niet te verhuyzen, om de vele van mij gemaeckte oventjes; ick zal blijven."

8 Febr. 1677 (Nots. v. EDENBURGH, Delft).

„TSCHIRNHAUS oder BÖTTGER?" Dat was de vraag, die kort nadat het 200 jarig bestaan van de Meiszensche porceleinfabriek in 1910 met luister gevierd was, door Prof. CURT REINHARDT [1]) met nadruk werd herhaald. Het *Festschrift* [2]) had zonder aarzelen BÖTTGER gehandhaafd, als den vinder van het porceleingeheim, zooals reeds DR. ZIMMERMANN in zijn in 1908 verschenen boek „*Die Erfindung und Frühzeit des Meissner Porzellans*" gedaan had, hoewel twijfel daaraan toch nu en dan o.a. door REINHARRT en PETERS geopperd was, en althans zeker grooter beteekenis aan TSCHIRNHAUS was toegekend, dan de overlevering hem had gelaten.

Het lijkt ons dat de talrijke argumenten door REINHARDT in het debat

1) Tschirnhaus oder Böttger? Eine urkundliche Geschichte der Erfindung des Meissner Porzellans, von prof. dr. CURT REINHARDT, 1912.

2) „Festschrift zur 200jarigen Jubelfeier der ältesten Europäischen Porzellanmanufaktur Meissen" 1911.

gebracht, niet weinig reden zouden geven om de min of meer officieele beschouwing te herzien, en aan den geleerden onderzoeker TSCHIRNHAUS waarlijk de eer te geven van, voordat BÖTTGER er aan dacht, het groote geheim van de menging der rood-porceleinmassa te hebben gevonden. Maar wij zouden, juist gedeeltelijk ook op den grond van REINHARDTS onderzoekingen nog verder willen gaan, en de vraag doen of ook niet TSCHIRNHAUS nog een onmiddellijken voorganger heeft gehad, van wien hij dat porceleingeheim zou kunnen hebben vernomen en die daartoe niet theoretisch gekomen was, maar door een langzame en moeitevolle practijk.

Een ding dienen wij hier echter terstond tot beter begrip vast te stellen: de uitvinding waarom het gaat is die van het fijne rood-porcelein in Europa, welke aldaar aan die van het witte vooraf ging. Wanneer wij in het vervolg dus zonder meer over rood-porcelein spreken, wordt daarmede bedoeld het roode, fraai slijp- en polijstbare fijn-porcelein. Wie dáárvan de vinder is, dat is de vraag welke ons bezighoudt.

De titel van dit opstel doet ons antwoord vermoeden; wij willen althans trachten aan te toonen, dat de kunst om rood-porcelein te bakken, niet in Saksen gevonden is, waar de aardewerk-bakkerij nog onontwikkeld was, doch in Delft, waar zij een hooge graad van ontwikkeling alreeds had bereikt.

Onze stelling schijnt reeds daarom veel voor te hebben, omdat wij bij de Delftsche plateelbakkerij reeds spoedig, ja vrijwel terstond nadat zij eene gevestigde industrie was geworden, het streven zich krachtig zien uiten om het Chineesche porcelein nabij te komen. Wij hebben slechts den naam van AELBRECHT DE KEIJSER te noemen om een product in de gedachten te roepen, dat uiterlijk van het Chineesche niet meer verschilt. Moet het verbazen, dat uit een van die bekwame, schrandere, vindingrijke en vaardige pottenbakkersfamilies een man geboren zou worden, die er in slaagde, de gelijkheid nog verder te brengen, dan dat *uiterlijk*? Volstrekt niet, eer het tegendeel!

Doch voor dat het mogelijk zal wezen, om behalve de waarschijnlijkheid, ook de juistheid van onze stelling te betoogen, zal het noodig zijn om in het kort na te gaan, hoe de ontwikkeling van de porceleinvervaardiging tot op het einde der 17e eeuw is geweest.

Het porcelein was bij de Chineezen reeds een algemeen product, toen men in West-Europa nog niet veel verder was, dan het maken van grof aardewerk, zonder kleur en glazuur, en toen het bij het toenemen der aanrakingen met China, hier begon bekend te worden, wekte het dan ook de grootste bewondering en belangstelling.

Het heldere, haast doorzichtige wit, de dunheid der wanden van het vaatwerk, dat toch de grootste hitte zonder bezwaar verdragen kon, dat waren alle dingen, die voor onze voorouders aan het wonderlijke grensden.

Intusschen de zonen van het Hemelsche rijk hielden hun geheim zorgvuldig verborgen, en zij, die wilden trachten het te vinden, zouden dat langs een weg van eigen overweging en proefneming moeten doen. Zooals bij menige belangrijke uitvinding lijkt de zaak zeer eenvoudig, nadat zij eenmaal gevonden is. Wij weten nu dat dit geheim bestond uit de vermenging van in hoofdzaak twee grondstoffen, waarvan de eene zeer moeilijk en de andere gemakkelijker vloeibaar gemaakt wordt.

Twee bij verschillende temperaturen smeltbare grondstoffen, in poedervorm gebracht en innig vermengd, dat is de hoofdzaak. Nu kan de ontwikkeling daaruit langs twee banen gaan. Men kan twee grondstoffen hebben, die na vermenging *wit* porcelein leveren — het zijn in hoofdzaak de veldspaat en het kaolien — maar dit is de latere uitvinding van MEISZEN en die houdt ons, zooals wij reeds zeiden, hier verder niet bezig; maar men kan ook twee aardsoorten hebben, b.v. roode bolus, de moeilijk, en leem, de gemakkelijk smeltbare, uit welke tezamen het *rood*-porcelein gebakken wordt.

Ook bij de Chineezen is de onderscheiding tusschen deze beide soorten in het oog te houden. Men heeft ook daar, naast die van het witte porcelein, eene zelfstandige ontwikkeling van het rood-porcelein, waarbij wij nu eenige oogenblikken moeten stilstaan.

Namelijk bij: de Chineesche rood-porceleinen theepotjes, die slechts in weinige exemplaren hier te lande aanwezig zijn (zie onze afbeeldingen nos. 51, 52 en 53).

Deze potjes zijn oogenschijnlijk vervaardigd van een massa, waarin zeer vele fijne korrels van verschillende kleur zichtbaar zijn. Door polijsten zijn zij fraai glanzend geworden. Prof. ZIMMERMANN houdt het er voor, dat dergelijke potjes gepolijst zouden zijn in Europa, eene meening, die wij echter in het geheel niet kunnen deelen. En dat om de volgende redenen.

In de eerste plaats: omdat deze potjes, ongeslepen, onaanzienlijk en onverkoopbaar zijn, zooals in een onzer drie potjes, (No. 53a) aan de binnenzijde, waar het kleursel losgelaten heeft, duidelijk zichtbaar is.

In de tweede plaats, omdat ze voorzien zijn van een gouden beslag op de tuit, op het knopje en de twee randjes van deksel en pot. Mocht men ons willen tegenwerpen dat dit beslag in Europa zou zijn aangebracht, dan wijzen wij op de volkomen gelijkheid van het in koper uitgevoerd beslag en zijn bewerking, wat dekselknop en randjes betreft, aan een ontwijfelbaar Chineesche eenvoudiger

pot (zie No. 54) uit de periode Yung Ching (1723-36), welke pot evenzeer als de andere uit een tribuutfabriek of magazijn afkomstig is.

Deze afkomst, waarop wij zoo aanstonds terugkomen, geeft ons een derde argument aan de hand, namelijk dit, dat het onwaarschijnlijk is, dat andere dan verkoopbare, dus een fraai uiterlijk hebbende, potjes daarvoor in aanmerking konden komen. Dat fraai uiterlijk kon worden verkregen door kleuren — zooals dat bij het gewone boccaro gebeurde — of door polijsten; het is nu niet denkbaar dat de Chineezen een potje van zeer verzorgde grondstof zouden kleuren en dit dan later door de Europeanen van de kleur zou worden ontdaan om het te polijsten; het is niet anders te verwachten, of de kunstzinnige Chinees polijstte het dadelijk zelf; hij stelde zijn fabrikaat immers zoo hoog dat hij het een gouden beslag waardig achtte.

Wij spraken hier boven over twee dezer potjes als voorwerp van tribuut, en moeten dat nog even nader toelichten. Wij komen tot die meening door de merken, die deze potjes dragen en voor welker ontcijfering zoowel Prof. J. DE GROOT te Berlijn als Dr. M. W. DE VISSER te Leiden ons door hun hulp ten zeerste hebben verplicht.

De potjes dragen namelijk het hieronder afgebeelde merk:

Kung K'ieh; het eerste woord beteekent, „opbrengst in realia" bij wijze van belasting, het tweede woord beteekent zoowel „depôt" als „fabriek". Waarschijnlijk is dit dus het merk eener fabriek die voorwerpen levert voor de belastingopbrengst in porcelein.

In den bodem van het potje No. 51 en van een volkomen gelijk exemplaar zijn versregels ingesneden, welke aantoonen, dat zij bijeen behooren. Op den eenen

staat: „In den stroom is het water helder als de hemel"; op den anderen: „Onder de gestraften zijn voortreffelijke geleerden." De onderteekening van den dichter is MENG SCHEN. Het versje beteekent: „Niet alle water is vuil, niet alle gestraften zijn schurken." Ze hebben dus geene betrekking op belastingplicht.

51a

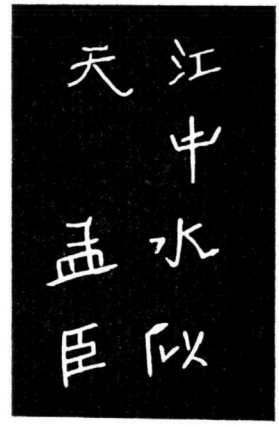

51b

Dit alles geeft ons o.i. het recht om heel wat af te doen van den hooggestemden lof door Prof. ZIMMERMANN aan BÖTTGER toegezwaaid voor het feit dat hij de eerste zou geweest zijn die zijn keramisch product door polijsten had veredeld. Immers de Chineezen hadden dit vermoedelijk al lang gedaan. Maar ook wat de Europeanen betreft, was iemand hem vóórgeweest; namelijk ARY DE MILDE met zijn rood-porceleinen potjes, die zeker in navolging van Chineesche potjes zijn gemaakt, want hij beroept zich uitsluitend op het „conterfeyten" van theepotten. (Zie blz. 9.) Deze prioriteit van DE MILDE zullen wij in het navolgende aantoonen.

Het is hier boven reeds met een enkel woord in herinnering gebracht, en trouwens een overbekend feit, dat de Delftsche plateelbakkers, die in het midden der 17de eeuw met hun product zooveel roem inoogstten, inderdaad bedoelden het zeldzame, kostbare en gezochte Chineesche porcelein na te bootsen, om daarvoor als het ware een goedkoop surrogaat aan de markt te brengen. Wij brengen in herinnering hoe in het begin dier eeuw onze wakkere zeelieden en ondernemende handelaars groote hoeveelheden Chineesch porcelein medebrachten en hier te lande bekend maakten, alwaar het aanstonds in den smaak viel en mettertijd een door velen begeerd weeldevoorwerp is geworden.

De Delftsche pottenbakkers bouwden natuurlijk voor de ontwikkeling hunner techniek voort, op hetgeen ten onzent bestond, maar hetgeen hun fabricaat onder-

scheidde van het vroegere aardewerk was de toepassing van Chineesche voorbeelden. Zij slaagden er in, om hunne tallooze borden, schotels, kannen en kommen te versieren met eene tegenstelling van blauw en helderwit, die zelfs voor het beste Chineesch niet onderdeed. Tegelijkertijd had ook kleuriger versiering hunnen nabootsingszucht opgewekt, en enkele fabrieken waren begonnen ook een polychroom product te maken. AUGUSTIJN REYGENS, later PIJNACKER, bereikten daarin een bewonderingswaardige hoogte.

Het mag hier trouwens wel opgemerkt worden, dat de Delftenaren, aardewerk voor porcelein gevende, daarbij — bewust of onbewust, dat blijve in het midden — niet anders deden dan het voorbeeld der Chineezen zelf te volgen, die evenzeer kans zagen om een product, dat geen hard porcelein was, maar er uiterlijk absoluut op geleek, als porcelein aan de markt te brengen. Het is een der soorten van het Chineesche pâte tendre, dat kenbaar is aan zijn anderskleurigen onder- of binnenrand, en vooral in vele gevallen aan het craquelé. [1]) Het behoort tot de meest gezochte en allerduurste voortbrengselen der Chineesche keramiek en in zijn goede soorten heeft het dan ook een bekoorlijke fijnheid, die het aantrekkelijk maakt boven het hardporcelein.

Maar niettemin noch het blauwe, noch het gekleurde product der Delftenaren kwam in zijn wezen met het porcelein overeen.

Het bleef *aarde*werk, ja zelfs aardewerk van buitengewone zachtheid.

Wilde men nu dat aardewerk waterdicht hebben, dan moest het ook van binnen van glazuur worden voorzien; wanneer men daarom in de noodzakelijkheid was om potjes te maken, die niet voor sieraad dienden, zooals zeer veel van het gewone wit en blauwe Delftsch, dan kwam men er van zelf toe om te gaan zoeken naar een soort, dat die extra-bewerking niet noodig had. Wij hebben daarbij in het bijzonder het oog op de theepotten, waaraan men een steeds grooter behoefte kreeg naarmate in de tweede helft der 17de eeuw de aanvoer van Chineesche thee meer toenam en het gebruik van dezen drank een welhaast nationale gewoonte werd. Trouwens veel zoeken of nadenken over de richting, waarin dat geschieden moest, was daarbij niet noodig, want de Chineezen zonden met de thee eenvoudig de theepotjes over. Het zijn die potjes, waarin volgens hunne reeds eeuwenoude ervaring de thee zoo uitstekend trok, doordat zij zoo goed warm bleef. Waren dus de Delftsche plateelbakkers aan den eenen kant bezig zich met ijver toe te leggen op het nabootsen van het Chineesche porcelein, het lag voor de hand dat enkelen voordeel er in zagen om op hun manier ook die theepotten na te maken. Immers slaagden zij er in om ook in steengoed en

---

1) Zie daarover A. W. BACKER, Old Chinese Porcelain and Works of Art in China 1911, blz. 13 en vlg.

rood-porcelein hetzelfde resultaat te verkrijgen, dat men met de echte Chineesche potjes bereikte, dan zat daarin natuurlijk een niet onbelangrijke verdienste.

De persoon van wien wij het arbeiden in die richting met zekerheid weten, was ARY DE MILDE. Er is reeds door Mr. VAN DER BURGH [1]) en door HENRI HAVARD [2]) de aandacht op dezen bijzonderen man gevestigd, en speciaal heeft zijn rood-steengoed daarbij eene belangrijke rol vervuld. Maar wij zouden zeker niet wenschen nogmaals over hem te spreken, wanneer niet merkwaardigerwijze door deze beide kenners juist een allerbelangrijkst soort van roode theepotten van DE MILDE was over het hoofd gezien. Immers, behalve de gewone roode theepotten, waarover VAN DER BURGH schreef, welke door DE MILDE en zijne erven in het groot werden vervaardigd, en die enkele andere Delftsche fabrikanten ook hebben trachten te maken, zijn er nog roode theepotten van heel andere kwaliteit, namelijk rood-porceleinen.

In tegenstelling tot de zoo even genoemde bestaat de grondstof van deze potten uit een poreuse aardsoort vermengd met het gemakkelijker smeltbare leem, welke beide bestanddeelen door herhaaldelijk slibben, en in later tijd ook door malen en wrijven zeer fijn verdeeld en daarna innig vermengd werden. Een recept daarvoor later te Meiszen gebruikt, geeft het mengsel aan als bestaande uit rooden bolus met 12 pCt. leem.

Het uiterlijk aanzien wordt bepaald door de kleur van den bolus, waarvan de fijne deeltjes door de gesmolten leem gebonden worden.

Doch voordat wij nu tot een nadere beschouwing van de roode theepotten, die tot studiemateriaal voor deze quaestie dienen, kunnen overgaan, willen wij eerst over ARY DE MILDE's levensloop en werkzaamheden een en ander mededeelen.

In hoofdzaak wordt door Mr. VAN DER BURGH, in zijn hiervoor aangehaald opstel over DE MILDE reeds alles medegedeeld, wat van hem in de archiefbronnen te vinden is, maar op enkele punten stelt hij de zaak niet volkomen duidelijk voor.

Op 11 Juni 1658 werd DE MILDE in het meesterboek van het St. Lucasgilde te Delft ingeschreven „om te bevrijden" WOUTER VAN EENHOORN die op 17 Maart te voren eene oude brouwerij had gekocht, en daarin de fabriek „De Grieksche A", had gevestigd.

VAN EENHOORN was dus zelf geen meester, en gebruikte DE MILDE, die toen 24 jaar oud was, [3]) om aan de bepalingen van het gilde te kunnen voldoen.

---

1) Zie zijn artikel: Roode Delftsche Theepotten, in Oud-Holland, 1901.

2) Zie zijn La Céramique Hollandaise. Tweede druk I, blz. 213.

3) Hij was 19 Februari 1634 gedoopt in de N. Kerk te Delft, als zoon van HANS JANSZ. DE MILDE en diens (eerste) vrouw SYBURCH ARIENS.

Van zijne verdere werkzaamheid aan de „Grieksche A", weten wij weinig. Dat hij er in 1665 nog werkte, mag blijken uit een akte van 9 September van dat jaar, waarin hij ten verzoeke van WOUTER VAN EENHOORN , met enkele andere „posteleine peteelbackers", eene verklaring afgaf omtrent: „Het snuffelen, kijken ende onderzoeken", van CLAUDE REVEREND eenige jaren bevorens op VAN EENHOORNS fabriek. In deze acte noemen de verklaarders VAN EENHOORN iemand die „over vele jaren de nering en de koopmansschap van de plateelbackerij gedaan heeft, ende zelfs een van de eerste vinders van de gentiliteit van het Neerlandsch porselein te backen, heeft geweest" [1]).

Voordat hij in het Delftsche gilde was opgenomen was DE MILDE reeds, te Haarlem, waar hij toen blijkbaar tijdelijk vertoefde, gehuwd [2]). Zijne vrouw HENDRIKJE HARMENS VAN DER WOEST had eenig vermogen, wat reeds blijkt uit het 29 October 1669 door hem met haar gemaakte mutueele testament; en toen haar kort daarop uit een erfenis van haar oom, verschillende goederen waren toebedeeld, kon DE MILDE zich den 1 April 1670 de weelde veroorloven, om zich voor *f* 700.— een tuin, met een tuinhuis in Vrijenban aan te schaffen. Nu DE MILDE kapitaalkrachtig was, dacht hij er weldra over om eigen zaken te beginnen, en den 24 April 1671, kocht hij te zamen met MARTINUS GOUDA de plateelbakkerij „De Romein", met materiaal en gereedschappen voor een bedrag van *f* 8000.—. In Juli namen GOUDA en DE MILDE JAN LEENDERTSZ. VAN SCHIE als knecht aan, om te draaien „de groote schotels", 't ronde goet tot kloeckkarels toe mitsgaders de pappegay ende kandeelbacken" [3]), maar toch eerst den 1 October werd het contract gesloten, tusschen de beide koopers om in compagnie te doen, „de neringe van de plateelbackerije". GOUDA zou *f* 5000.— inleggen, als de boekhouder optreden met een weekloon van *f* 2.— en vrije woning, terwijl DE MILDE *f* 3000.— moest betalen, en een weekloon zou verdienen van *f* 10.— benevens 40 gld. per jaar vergoeding van huishuur voor het oefenen van toezicht op de werkplaats, en het draaien van het groote werk.

Den 16 October daaropvolgende evenwel verkocht DE MILDE zijn aandeelen reeds weder aan GOUDA voor *f* 3500.

Wat DE MILDE toen is gaan doen, is niet zeker. Bij de geboorte van zijne dochter, op 16 Maart 1672, wordt hij „plateelbacker" genoemd. Maar in eene acte van Nov. van dat jaar heet hij „gewezen plateelbacker" [4]). Het is mogelijk

---

1) Acte van 9 Sept. 1665, Nots. VAN EDENBURGH.

2) Nml. den 1 Oct. 1657, met HENDRIKJE HARMENSdr. (VAN DER WOEST). Daar hij in de acte genoemd wordt „jonge man" moet HAVARD zich ten opzichte van een vorig huwelijk met NEELTJE STOFFELS vergissen. Deel II, blz. 87).

3) VAN DER BURCH t. a. p.

4) Not. F. BOOGERT.

Nr. 3

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterd

dat hij zonder aan een bepaalde fabriek te zijn verbonden, zich bezig hield met pogingen om nieuwe toepassingen zijner kunst te vinden, en in dat verband zou dan uitstekend passen eene acte van 8 Febr. 1677 waarin, ten verzoeke van ARY JANSZ. DE MILDE eene getuigenis wordt afgelegd, dat vóór een maand JOOST GODIJN te zijnen huize is gekomen, met de vraag of DE MILDE het huis dat hij in huur van GODIJN bewoonde, zou blijven bewonen, of niet, waarop DE MILDE antwoordde: „Ja als gij mij houden wilt, het is mijne gelegenheid niet te verhuizen, om de vele van mij gemaakte oventjes. Ik zal blijven."

Mr. VAN DER BURGH leest hieruit dat DE MILDE in zijn woonhuis eene inrichting tot bakken gemaakt had, maar naar onze meening beteekent deze uitdrukking veel meer.

Wat moest DE MILDE anders met *vele* oventjes doen, dan bakproeven nemen met verschillende grondstoffen bij lagere en hoogere temperatuur, kortom proeven om de graad van hardheid en ondoordringbaarheid te bereiken, welke vereischt was, voor voorwerpen die met het Chineesch zouden kunnen concurreeren? Dat was immers het product naar welks ontdekking DE MILDE streefde? Zulks blijkt althans uit een request in het einde van 1679 door hem en SAMUEL VAN EENHOORN aan de Staten van Holland gericht, en waarop de Staten van 20 Jan. 1680 de volgende Resolutie namen:

„De requeste van SAMUEL VAN EENHOORN ende ARY DE MILDE, Borgers „ende Meesters Platteelbackers der stad Delff, houdende, dat sij supplianten bij „voorighe Requeste aan haer Edele Groot Mog. hadden vertoont, dat sij supplianten „hadden uytgevonden het naermaecken ende contrefeyten van de Oost Indische „Theepotten, soodanigh dat deselve naergemaeckte Potten in valeur ende waer- „digheyd niet behoefden te cederen aen de oprechte Indiaensche, gelijck ook de „supplianten niet twijffelden of 't selve was oock soodanigh bij de Heeren Gecom- „mitteerden van haer Edele Groot Mo. tot het examineren van de voorschreve „naergemaeckte Theepotten geëxperimenteert; dat sij supplianten als noch gelijck „bij haer voorige Requeste hadden gedaen, versochten, dat haer Edele Groot „Mog. ten eynde de goede Ingezetenen in het koopen van de voorsz. naerge- „maeckte Theepotten niet mochten werden bedrogen, aen de supplianten souden „willen verleenen Octroy, omme voor den tijdt van vijfthien achtereenvolgende „jaren alleen hier te Lande te moghen maecken ende verkoopen de voorschreve „naerghemaeckte Theepotten, met verbod aen allen anderen van 't selve te mogen „doen; ofte indien haer supplianten 't voorschreve versoeck niet soude konnen „volgen, dat haer Edele Groot Mog. alsdan, aengesien de supplianten (sonder „roem ghesproocken) derven vanteren, dat niemand hier te Lande de ghemelte „Theepotten tot de voorschreve waerdigheyd sullen konnen naermaecken ende

„dat enighe nijdighe ende quaedwillige Personen dies niet teghenstaende hadden „onderstaen hare Theepotten naer te bootsen, ende deselve, soo veel doenlijck „naer de selve forme naer te maecken, alsmede de voorschreve Theepotten van „de supplianten te verkoopen, aen de supplianten souden willen vergunnen, dat „sij hare Theepotten souden moghen mercken ende teyckenen met seeker „kennelijck merck, met interdictie aen alle Ingezetenen, op groote poene „tegens de Hooge Overigheyd te verbeuren, van eenige Theepotten met het- „selve merck te mogen teeckenen, ende alsoo geteeckent, te verkoopen ende „verhandelen".

Het eerste verzoek, het verleenen van een octrooi, werd niet toegewezen, doch wel werd besloten een Placaat uit te vaardigen tegen „het naermaecken „ende contrefeyten van de voorschr. Mercken." In dit placaat, eveneens gedateerd 20 Jan. 1680, werd bepaald o.a.:

1°. dat het namaken der merken zou gestraft worden met een boete van duizend gulden; 2°. dat de plateelbakkers in de Provincie Holland de merken, die zij gebruikten, binnen zes weken moesten opgeven aan de Magistraten ofte Overluiden ofte Confrerie van het Gilde ter plaatse waar zij gevestigd waren, op een boete van honderd en vijftig gulden; 3°. mochten de Magistraten of Overluiden bevinden dat tusschen eenige opgegeven merken geen kennelijk onderscheid bestond, dan moest hij die zulk een merk het laatst gebruikt had, dit veranderen; 4°. dat zij die in het vervolg een plateelbakkerij zouden oprichten, gehouden zouden zijn eveneens het te gebruiken merk aan den Magistraat of de Overluyden ter goedkeuring op te geven; 5o. dat niemand een ander werk dan hetwelk door den Magistraat was goedgekeurd, zou mogen gebruiken op een boete van zeshonderd gulden; 6°. dat zij die hun merk later wenschten te veranderen, alvorens de goedkeuring van de Overlieden van het Gilde moesten verzoeken, die het nieuwe merk aan den Magistraat zullen moeten overleveren, waarna deze het aan de Magistraten van alle steden in Holland zullen opzenden, ten einde mogelijke bezwaren daartegen te kunnen inbrengen, enz. enz.

Hieruit en uit de verdere mededeelingen die Mr. VAN DER BURGH aan de resolutie toevoegde, ten opzichte van het maken van roode theepotten, ook door: GOUDA, MESCH, KEIJSER, de PIJNACKERS, KLEINHOVEN en KULICK kan men de gevolgtrekking maken, dat VAN EENHOORN en DE MILDE met succes dat nieuwe product vervaardigden, zoodat hunne concurrenten zich de gelegenheid daartoe ook wilden openen door hunne merken eveneens te deponeeren, al hebben zij waarschijnlijk van die gelegenheid nooit of althans zelden gebruik gemaakt.

Noch HAVARD, noch VAN DER BURGH, noch wij hebben ooit rood aardewerk met een dezer merken voorzien gevonden.

Wij zouden aan onze uitleggingen van DE MILDE's woorden tegen GODIJN willen toevoegen dat het niet onmogelijk is te veronderstellen dat DE MILDE na het slagen zijner bakproeven weer naar „De Grieksche A" was teruggekeerd, en dat hij zijn inrichting thuis min of meer geheimzinnig gebruikte uitsluitend om proeven te nemen.

Het verwijt van Prof. ZIMMERMANN aan het Nederlandsche Volk dat het „den satten Stilstand an die Stelle rastlosen Weiterstrebens treten liesz" is, wanneer men nader bekent raakt met alle door Nederlanders gedane pogingen, tot uitvindingen waarvan hun octrooi-aanvragen de bewijzen zijn, zeker onjuist, en ten opzichte van ARY DE MILDE is het ongetwijfeld onbillijk. Hoe groot niet moet het aantal oventjes geweest zijn, dat hij heeft gestookt, zonder dadelijk resultaat? Hoe eindeloos zullen de teleurstellingen zijn geweest voordat zijn doel was bereikt, en hij het request kon verzenden dat wij boven hebben vermeld?

Hoe tragisch wordt deze uitvinders-figuur bovendien voor ons, als wij uit de Delftsche archiefregisters gewaar worden, hoe hem binnen weinige jaren juist in dien tijd op ééne na alle kinderen van zijn groot gezin ontvielen.

Het gevraagde octrooi intusschen werd niet verleend en van het aanbod der aanvragers om hun product te laten onderzoeken, werd geen gebruik gemaakt, maar er werd bepaald dat het namaken der merken met een geldboete van *f* 1000 zou worden gestraft. Groote waarde schijnt DE MILDE echter aan het deponeeren van zijn merk niet te hebben gehecht. Slechts éénmaal deed hij het: terstond namelijk na het plakkaat der Staten te zamen met SAMUEL VAN EENHOORN, op 12 Maart 1680. Het merk dat hierbij wordt afgebeeld, bestond in een ovaal stempel waarin een naar rechts loopende vos, dat VAN DER BURGH echter evenmin als wij zelf op eenen theepot zijn tegengekomen, en waarvan VAN DER BURGH dan ook vermoedde dat DE MILDE het hoogstens gebruikt heeft tot den dood van SAMUEL VAN EENHOORN in October 1685, terwijl daarentegen de merken die wij als wèl door DE MILDE gebruikt kennen, en waarvan vijf tot nu toe nog onbekend waren, juist niet gedeponeerd zijn. Het lijkt wel of de ondervinding DE MILDE heeft geleerd, dat hij voor zijne concurrenten niet zoo bevreesd behoefde te zijn.

Hoe het verder in DE MILDE's fabriek gegaan is, weten wij niet, evenmin als wij over den juisten gang van zaken in de andere fabrieken in Delft eenigszins nauwkeurig zijn ingelicht. Hij heeft in het huis, dat vroeger de Jeneverboom

heette [1]), maar dat hij met het oog op zijn fabricaat zeker „De Gekroonde Theepot' genoemd heeft, tot zijnen dood zijn werk voortgezet, en zeker niet zonder goede resultaten. Immers toen hij op 25 Januari 1708 op het koor van de Nieuwe Kerk te Delft werd begraven, werd zijn lijk door 14 dragers ter aarde besteld.

De fabriek kwam met zijn geheele vermogen aan zijn eenige erfgename, zijne dochter ELISABETH, die met WILLEM LARDIJN was gehuwd. Zij bleven de fabriek voortdrijven, gezamenlijk tot 1717, toen LARDIJN stierf. Daarna zette zijne weduwe de zaak voort tot 3 Jan. 1724.

Het perceel „De Gekroonde Theepot" werd toen verkocht.

Weten wij al van DE MILDE's werkzaamheden weinig, dit kan toch belangrijk aangevuld worden door gebruik te maken van de gelegenheid om de producten dier werkzaamheden nader te beschouwen. Sedert Mr. VAN DER BURGH in 1901 de aandacht op de roode theepotten vestigde, is de belangstelling van verzamelaars en handelaren ervoor toegenomen en het resultaat is, dat het studiemateriaal in die 14 jaren belangrijk is uitgebreid.

Voor de rood-porceleinen potjes moet men nog naar buitenlandsche musea gaan; het museum te Gotha heeft van die belangwekkende stukken niet minder dan vier, twee andere zijn in het Johanneum te Dresden, voorts vindt men nog enkele in andere musea en particuliere verzamelingen.

In het hieronder volgende overzicht worden allereerst die zes meer of min geslepen en gepolijste rood-porceleinen potjes beschreven, in een tweede groep zijn samengebracht de rood-steengoed theepotten van DE MILDE en in een derde de door hem gemaakte onderschoteltjes, een fabricaat van eigen vinding.

Volledigheidshalve worden dan als vierde groep de potten en schotels van andere fabrieken beschreven, benevens merkwaardige andere voorwerpen, welke ook in Delft van roode aarde gebakken zijn bijeengenomen.

In een vijfde en laatste groep brengen wij dan enkele werkelijk Chineesche rood-porceleinen theepotjes, die voor vergelijking van belang zijn.

Voorzoover bij de nummers niet uitdrukkelijk anders vermeld wordt bevinden de beschreven voorwerpen zich in de verzameling van schrijver dezes.

De nummers verwijzen tevens naar de hierbij gevoegde afbeeldingen.

GROEP A.

1. Een in rood-porcelein afgevormde theepot, met beschadigde tuit en bovenrand, welke om de beschadiging te bedekken met een zilveren bandje bekleed is.

---

[1]) Het huis heette van ouds „Het laarsje", Zie VAN DER BURGH, bldz. 8.

De pot in hoog relief versierd met veelkleurige in blad en bloei staande takken, voorts met vogels, kevers en vlinders. De harten van enkele bloemen zijn uit geslepen Boheemsche granaten gevormd.

Het dito deksel in hoog relief versierd met in blad en in bloei staande takken, de harten der bloemen in geslepen Boheemsch granaten uitgevoerd. Een zilveren kettinkje verbindt deksel en oor.

Vierkant [1]) merk van ARY DE MILDE.
Museum Gotha.

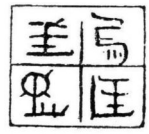

2. Een dito afgevormde theepot met geslepen en gepolijst oor, tuit en randjes onder en boven aan de pot. De pot in hoog relief versierd met in blad en bloei staande takken.

Het dito deksel met in hoog relief uitgevoerde bladen en bloesem.
Geen beslag.
Vierkant merk van ARY DE MILDE.
Museum Gotha.

3. Een dito afgevormde theepot, iets kleiner dan de voorgaande, de vermoedelijk afgebroken tuit vervangen door een van zilver. De pot rond, de bovenrand, onder de tuit en het oor, evenals het oor door inslijping van figuren versierd.

In blad en bloem staande takken, polychroom in hoog relief zijn op het niet-ingeslepen gedeelte aangebracht.

In blad en bloem staande polychrome takjes versieren het deksel.
Het zilveren beslag bestaat uit een kettinkje dat oor en dekselknop verbindt.
Ovaal merk van ARY DE MILDE.
Museum Gotha.

4. Een dito theepot in hoog relief versierd met veelkleurige in blad en bloei staande takken. Het deksel en de dekselknop als het potje versierd.

Ovaal merk van ARY DE MILDE.
Museum Gotha.

---

1) Het vierkante merk werd reeds door DEMMIN genoemd, en met het ovale van DE MILDE gelijkgesteld. In zijn laatste uitgave van Graesse zet ZIMMERMANN het ook onder die van rood-Delftsch. Wij schrijven het ARY DE MILDE toe, omdat er geen enkel onderscheid is tusschen de met dit of de met het gewone ovale merk van DE MILDE gestempelde roode theepotten. Mocht een mijner lezers een roodsteengoed of rood-porceleinen voorwerp met het vierkante merk vinden, dan zoude het mij zeer aangenaam zijn daarvan mededeeling te ontvangen. Adres: Willemsplein 12 te Arnhem.

5 en 6. Twee dito afgevormde theepotjes. De potjes in hoog relief versierd met in blad en bloei staande takjes.

Tuiten en ooren evenals de bovenrandjes geslepen en gepolijst.

De dekseltjes behandeld als de potjes.

Geen beslag.

Ovaal merk van ARY DE MILDE.

Museum Gotha.

GROEP B.

7. Rood-steengoed theepot nog niet geslaagd wat de uitvoering aangaat; zoo is alleen de bovenrand volledig op de draaischijf vervaardigd, het overige gedeelte van de pot met de spatel bijgewerkt.

Oor en tuit uit de hand gevormd, de eenige Delftsche theepot, die wij zagen van welke de onderrand afzonderlijk gemaakt en daarna onder de pot aangebracht is.

De pot in hoog relief versierd met in bloei en blad staande takjes.

Op het deksel zijn drie bloemen in hoog relief aangebracht.

Het zilveren beslag is het volledigste dat wij zagen, en wat de onderdeelen aangaat volkomen aan de beslagen die ARY DE MILDE gewoonlijk gebruikte gelijk. De tuit draagt twee dolfijnen, en oor en tuit leeuwenkoppen.

Zilveren kettinkjes verbinden tuit, oor en dekselknop, welke laatste een broedend eendje gastvrijheid verleent.

Ovaal merk met een naar links loopenden vos, waarboven de letters A DE, de ruimte tusschen de A en D is veel aanzienlijker dan die tusschen D en E. Alhoewel de eigen naam „MILDE" er aan ontbreekt, vermeenen wij toch dat deze pot zooveel overeenkomst heeft met later door hem volledig gemerkte stukken dat wij ze aan ARY DE MILDE mogen toeschrijven. Het zoude ons niet verwonderen wanneer dit het eerste bruikbare exemplaar was, dat hij vervaardigde en dat hij het daarom met zulk een fraai beslag versierde.

8. Dito theepot met veel zorg afgewerkt.

De pot is in hoog relief met in bloei en blad staande takken versierd.

Zilveren kettinkje verbindt tuit, deksel en oor.

Vierkant merk van ARY DE MILDE.

9. Dito theepot, in hoog relief met in blad en bloem staande takken versierd.

Vierkant merk van ARY DE MILDE. Verzameling BODENHEIM Amsterdam.

10 en 10a. Dito grootste en kleinste theepot van hetzelfde model die ik zag.

De grootste in hoog relief met in blad en bloei staande takken versierd. De kleinste draagt uitsluitend de nevenversiering van de grootste.

De grootste heeft den inhoud van twee wijnflesschen en 22 maal die van de kleinste.

Alleen de grootste heeft een zilveren tuit.

Grootste ovaal merk van ARY DE MILDE, kleinste geen merk, doch kennelijk van denzelfden maker.

11 en 12. Dito theepotten van dezelfde in hoog relief uitgevoerde Chineesche versiering van potten en deksels.

Zilveren kettinkje verbindt den dekselknop van No. 11 met het filigrain bandje om het oor, welk bandje hierbij wordt afgebeeld. No. 12 met volledig zilveren beslag. De tuitopening is vierkant en door een vierkant pennetje afgesloten.

Beide ovaal merk van ARY DE MILDE.

13. Dito theepot in hoog relief versierd met een zeer fijn uitgevoerde voorstelling van den zonde-val. Men ziet de slang den hals rekkende naar den appel. Het deksel draagt drie symbolen.

Een zilveren kettinkje verbindt deksel en oor.

Ovaal merk van ARY DE MILDE.

14. Dito theepot, geheel onversierd.

Zonder beslag.

Ovaal merk van ARY DE MILDE.

15. Dito theepot zeer fijn afgewerkt. De pot versierd met in hoog reliet aangebrachte in blad en bloei staande takken.

Op het deksel drie bloemen. Het beslag bestaat uit een met zorg gegraveerde kopervergulde zoo goed als gesloten tuitversiering in den vorm van een visch-bek, zoodat de pot alleen tot versiering gemaakt is. Met een verguld koperen kettinkje ter verbinding van deksel en oor.

Ovaal merk van ARY DE MILDE.

16. Dito klein fijn theepotje versierd met in hoog relief aangebrachte in bloei en blad staande takken.

Op het deksel drie bloemen.

Ovaal merk van ARY DE MILDE.

17. Dito theepot met in hoog relief uitgevoerde versiering van in blad en bloei staande takken. Onder de tuit de gekroonde theepot (17a), een der siermerken van ARY DE MILDE. Op den bodem zijn ovaal merk. Beide merken moeten

gelijktijdig vóór het bakken op den pot aangebracht zijn, hetgeen bewijst dat beide door hem zijn gebruikt.

18. Dito theepot met gelijke versiering van pot en deksel.
Zilveren beslag dat oor en deksel verbindt.
Ovaal merk van ARY DE MILDE.

19. Dito theepotje met gelijke versiering van pot en deksel. De moeten in het potje toonen aan dat bij het opbrengen van de fijne versiering van een stempel gebruik is gemaakt. De krom getrokken deksel toont de groote hitte aan bij welke het potje gebakken is.
Deze groote hitte is waarschijnlijk de oorzaak dat het helder klinkend is.
Ovaal merk van ARY DE MILDE.

20. Dito theepot in hoog relief versierd met Chineesche emblemen, evenzoo het deksel.
Volledig koper-verguld beslag, dat tuit, deksel en oor verbindt. Op den dekselknop een eekhoorntje.
Ovaal merk ARY DE MILDE.
Museum Gotha, No. 61.

GROEP C.

21. Rood-steengoed fraai afgewerkt zeskantig onderschoteltje werd met de theepot No. 11 aangekocht. Daar de rand op dezelfde wijze in hoog relief versierd is als genoemde pot, vermoeden wij dat ze steeds bij elkander behoord hebben.
Een siermerk van ARY DE MILDE, de gekroonde theepot, ziet men in het midden, de randjes waarop dit schoteltje (en de volgende tot No. 30), rusten zijn uit de losse hand aangebracht. Middellijn 17 1/2 Centimeter.

22. Dito raai afgewerkt achtkantig onderschoteltje in hoog relief versierd met sierlijke ranken. In het midden is in een uitgespaard ovaal een siermerk van ARY DE MILDE, een loopende vos.
Jhr. C. H. A. H. VAN SYPESTEYN, te 's-Gravenhage.

23. Dito achtkantig onderschoteltje, in hoog relief versierd met ranken tusschen welke een vijftal vossen zich bewegen.
In een achtkant ziet men een der siermerken van ARY DE MILDE, de kroon, wat den theepot betreft, in een eenigszins anderen vorm dan hierboven bij Nr. 21 het geval was.

Plaat III.

Nr. 2

Nr. 4

Nr. 5

Nr. 6

Nr. 7

Nr. 8

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

Plaat IV.

Nr. 9

Nr. 10

Nr. 10a

Beslag van Nr. 11

Nr. 11

Nr. 12.

Nr. 13

Nr. 14.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Amsterdam.

Plaat V.

Nr. 15

Nr. 16

Nr. 17

Nr. 17*a*

Nr. 18

Nr. 19

Nr. 20

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

Middellijn 14½ c.M.

Siermerk van ARY DE MILDE, de gekroonde theepot met de letters M[r. ARY] DE MILDE.

Wij vestigen er de aandacht op dat de letter M te ver van „DE MILDE" afstaat om als voorletter te kunnen worden beschouwd. Had Mr. VAN DER BURGH hierop gelet dan zoude hij zich de moeite hebben kunnen besparen om naar eenen M. DE MILDE te zoeken.

24. Dito achtkantig onderschoteltje, aan den achterkant is met een puntig voorwerp een 8 ingekrast. Op tal van plaatsen is door het sterke vuur tijdens het bakken ijzer vrij gekomen dat door zijn schitterenden glans zichtbaar is. Een bewijs van het sterke ijzergehalte der grondstof waaruit het gemaakt is.

Middellijn 16 c.M.

Siermerk de gekroonde theepot zonder naam.

25. Dito ovaal schoteltje.

Siermerk de gekroonde theepot, zonder naam.

Jhr. C. H. A. H. Van SYPESTEYN, 's-Gravenhage.

26. Dito schoteltje zonder merk doch kennelijk vervaardigd door ARY DE MILDE.

27. Achtkantig onderschoteltje versierd met ranken.

Middellijn 15 c.M. Niet gemerkt doch kennelijk vervaardigd door ARY DE MILDE.

28. Achtkantig onderschoteltje, versierd met banden en eenige bloemen op het middengedeelte.

Middellijn 15½ c.M.

Niet gemerkt, doch kennelijk het werk van ARY DE MILDE.

29. Achtkantig onderschoteltje versierd met ranken in hoog relief.

Middellijn 14½ c.M.

Niet gemerkt, doch kennelijk het werk van ARY DE MILDE.

30. Zeskantig onderschoteltje eenvoudig versierd.

Middellijn 13½ c.M.

Niet gemerkt, doch kennelijk het werk van ARY DE MILDE.

Onder het schoteltje is geen randje om op te rusten aangebracht.

31. Achtkantig onderschoteltje in het middengedeelte versierd met de voor-

stelling van Diana, constateerende de zwangerschap van Callista, bezweken voor het aanzoek van Jupiter.

Middellijn 15 1/2 c.M. Het randje om op te rusten is uit de losse hand op den bodem bevestigd.

Niet gemerkt, doch kennelijk het werk van ARY DE MILDE.

GROEP D.

32. Roodaarden theepot (het werk van DE CALUWE en de overige Nederlandsche fabrikanten is van zooveel minder kwaliteit dan dat van DE MILDE, dat wij het niet onder rood steengoed durven rekenen) versierd met het rad, welke versiering zeer goed in navolging van DE CALUWE later door BÖTTGER zal kunnen zijn geschied, en met in blad en bloei staande takken en losse bloemen in hoog relief, het deksel uitsluitend met bloemen.

Vooral op het deksel kan men duidelijk de grofheid der bewerking in vergelijking zelfs met middelmatige voortbrengselen van ARY DE MILDE zien.

Zilveren kettinkje verbindt oor en dekselknop, die een vrouwenfiguur draagt.

Gemerkt JACOBUS DE CALUWE.
Nederlandsch Museum.

33. Dito theepot in hoog relief versierd met ranken en draken, het deksel met kleine rankjes.

Hoeveel minder sterk DE CALUWE zijn grondstof acht dan DE MILDE de zijne blijkt wel uit de vergelijking van dit nommer (33) en No. 7 van ARY DE MILDE.

Bij den eerste is de verhouding van de doorsnede van het oor tot die van den pot juist het dubbele van die bij den laatste.

Gemerkt JACOBUS DE CALUWE.

34. Dito theepotje in hoofdzaak met het rad versierd.
Gemerkt JACOBUS DE CALUWE.

35. Dito, dito.

36. Dito, dito. Niet gemerkt doch kennelijk het werk van JACOBUS DE CALUWE.

37. Dito, dito theepot.
In het oog vallend is de grootte van het oor. DAVID VAN DER KELLEN JR.

schrijft in „de Oude tijd", bladz. 330, deze groote ooren toe aan de gewoonte der huisvrouw om bij het aankoopen van thee deze potjes mede te nemen en er eerst de thee uit te proeven alvorens die te koopen, ze werden dan ook „upperken", vinkepotjes of proefpotjes genoemd. Daar ze dus voor het gebruik van groote menschen bestemd waren, moesten de ooren zoo groot zijn dat volwassenen ze vast konden houden. Wanneer wij hier beneden de No. 51, 52, 53, zien dan blijkt het, dat de Chineezen precies hetzelfde gedaan hebben.

Niet gemerkt doch kennelijk het werk van JACOBUS DE CALUWE.

38. Dito, dito.

Zilveren kettinkje verbindt tuit en deksel en oor.

Alhoewel niet gemerkt is het kennelijk door JACOBUS DE CALUWE gemaakt.

39. Dito meloenvormige theepot. De vervaardiging had uit eene zeer zachte grondstof op uiterst primitieve wijze plaats zoodat een deel der in hoog relief uitgevoerde versieringen bij het gebruik afgevallen zijn. Oor en tuit zijn scheef aan den pot gezet. Het geheel is dus weinig fraai. Aan de binnenzijde kan men zien dat de ontstane diepten en barsten ter voorkoming van lekken met een witte stof zijn dichtgemaakt.

Zilveren beslag van den dekselknop, die door een zilveren kettinkje met oor en tuit verbonden is geweest.

Gemerkt met een rond stempel ter grootte van een dubbeltje, waarop een naar links springende vos. Daarboven staan vier onduidelijke letters. O.a., omdat èn deze theepot èn de drie volgende onderschoteltjes alle op dezelfde wijze geglansd zijn geworden (ongeveer als de Romeinen met hunne terra sigillata deden), vermeenen wij, ze alle aan eenen tot nu toe onbekenden maker te moeten toeschrijven.

40. Dito achtkant onderschoteltje met het rad en in hoog relief aangebrachte takjes, bladen en bloemen versierd.

Middellijn 15 c.M.

Niet gemerkt. Oogenschijnlijk dezelfde maker als van 39.

41. Dito, dito met in hoog relief aangebrachte figuren, takjes, bladen en bloemen versierd.

Middellijn 15 c.M.

Niet gemerkt, oogenschijnlijk dezelfde maker als 39.

42. Dito, dito met ten deele in hoog relief uitgevoerde versiering.

Middellijn 14 c.M.

Niet gemerkt, oogenschijnlijk dezelfde maker als 39.

43. Dito theepot. In hoog relief versierd met draken. Het deksel met drie bloemen.

Geen beslag. De pot is zeer grof uitgevoerd en heeft weinig aantrekkelijks.

Geteekend LAMBERTUS VAN EENHOORN.
Museum Johanneum Dresden.

44. Dito theepot, in hoog relief versierd met ranken.

Volgens Prof. Dr. E. ZIMMERMANN te Dresden, Hollandsch maaksel.

Ovaal merk, voorstellende een naar links loopende vos en de naam PETER DE LORRIJN.

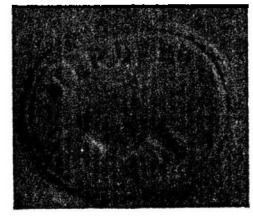

Verzameling Prins VAN SALM-SALM. Kasteel te Anholt.

45. Drie roodaarden muzikanten op drievoeten.

Niet gemerkt, maar volgens Prof. Dr. ZIMMERMANN Hollandsch maaksel.

Verzameling als boven.

46. Dito twee bedelaars.

Niet gemerkt, maar kennelijk Hollandsch aardewerk.

47. Dito een bedelaar op drievoet.

Niet gemerkt.

Van de in No. 45, 46, 47 vermelde beelden zijn polychroom-Delftsche exemplaren bekend.

48. Dito Chineesch godenbeeld.

Niet gemerkt, maar kennelijk Hollandsch aardewerk.

Bij Jhr. C. H. A. H. VAN SYPESTEYN, 's-Gravenhage.

49. Dito Chineesch godenbeeld.

Niet gemerkt, maar kennelijk Hollandsch aardewerk.

50. Dito beeld, dat waarschijnlijk in de fabriek te Chelsea uit Engelsche roode aarde vervaardigd is. In polychroom Chelsea komt het ook voor.

Wij nemen dit aan, omdat de drievoet aan den buitenkant zeer veel overeenkomst heeft met dien van de hiervoor genoemde beeldjes van Delftsch rood-aardewerk en aan den binnenkant volkomen daarmede overeenkomt. Men zoude zeggen, dat ze door dezelfde hand vervaardigd zijn.

De reden is niet ver te zoeken omdat het bekend is dat de Gebroeders EHLERS, die zulk een grooten invloed op de ontwikkeling van de aardewerkvervaardiging in Engeland hebben uitgeoefend, ook omstreeks 1730 tot de oprichting van de fabriek te Chelsea hebben medegewerkt en daar voor de invoering der Hollandsche werkwijze zullen hebben zorg gedragen.

GROEP E.

51. Met de meeste zorg vervaardigd rood-porceleinen Chineesch theepotje [1]), geheel gepolijst (evenals de nummers 52 en 53), hetgeen zichtbaar is aan de afbeelding door den glans. De bovenrand van het potje, het bovendeel van de tuit en het knopje van het deksel zijn met massief goud beslagen, terwijl het duidelijk zichtbaar is, dat de rand van het dekseltje dat ook is geweest, welk beslag verloren is gegaan (51b).

Omtrent het onderschrift van dit potje en dat van een tweede, dat zich in de verzameling-BODENHEIM te Amsterdam bevindt, verwijzen wij naar blz. 5.

52. Kleiner gelijkvormig Chineesch rood-porceleinen theepotje met volledig massief gouden beslag, met merk, zooals afgebeeld op blz. 4, ingesneden in den bodem en met merk 52a vóór het bakken ingedrukt in het oor.

53. Nog iets kleiner dito theepotje eveneens met volledig gouden beslag, doch aan den hals iets anders van vorm. Hetzelfde merk vermoedelijk met een houten stempel ingedrukt in den bodem en ingesneden in den dekselrand en daarenboven binnen in het deksel het merk 53a, dat „watervlak" beteekent en vermoedelijk eene plaats aanduidt.

54. Chineesch rood theepotje, glanzend rood gekleurd, uit dezelfde verzameling aangekocht als het sub 51 hiervoren vermelde. In den bodem is ingesneden merk 54a.

55. Dit Chineesche potje is aanzienlijk grooter dan No. 51, doch heeft denzelfden vorm. Het dekseltje is verloren geraakt en door een niet goed passend vervangen.

---

1) Wij vestigen er hier nogmaals de aandacht op, dat het Chineesche roode porcelein door de daarin voorkomende fijne korrels, die een levendig voorkomen veroorzaken, ver boven dat van DE MILDE en BÖTTGER staat. ARY DE MILDE schijnt dus niet in staat te zijn geweest om de Chineezen geheel na te volgen en BÖTTGER, die toch zeker wel Chineesch rood porcelein heeft gekend, zal ook wel beproefd hebben dit na te bootsen. Ook in dit opzicht heeft hij DE MILDE dus niet kunnen overtreffen.

Het draagt hetzelfde merk als No. 53, behalve dat het bovenste deel cursief geschreven is om er de aandacht op te vestigen, dat dit potje voor opbrengst in realia bestemd was. De samenstelling der grondstof maakt het niet fraai slijpbaar als No. 51, 52 en 53, maar het is voldoende zuiver van afwerking om voor het gebruik geschikt te zijn.

Naast de tuit en aan de binnenzijde zijn afscheidingen van ijzer zichtbaar.

56. Ingeslepen en voor zooverre dat plaats had, gepolijst, rood-porceleinen theepotje, gemaakt door BÖTTGER, dat wij hier bijvoegen om aan te toonen hoeveel minder fraai van uitvoering het is dan ons No. 1 van ARY DE MILDE.

Museum Johanneum te Dresden.

Vergelijken wij nu het resultaat van ons onderzoek met den stand van de zaak, zooals die was na de publicaties van VAN DER BURGH en HAVARD, dan komen wij tot enkele gevolgtrekkingen welke, naar ons wil voorkomen, belangwekkend genoeg zijn om ze hier mede te deelen.

In de eerste plaats is nu gebleken, dat DE MILDE inderdaad rood-porceleinen theepotten gemaakt heeft lang vóórdat in Saksen die grondstof werd toegepast, en de eenige was, die dit deed in Europa.

In de tweede plaats is gebleken, dat er veel méér voorwerpen ook van rood-aardewerk en steengoed aanwezig zijn, dan VAN DER BURGH kende, wien slechts vijf stukken bekend waren. Alleen de hier afgebeelde die om een of andere reden merkwaardig zijn, omvatten reeds tien maal zooveel, bovendien zijn er ons nog tal van andere bekend.

In de derde plaats blijkt, dat de overgroote massa, omvattende bovendien

alle goede fraai bewerkte exemplaren, een van DE MILDE's merken dragen, terwijl van de andere theepotmakers slechts van DE CALUWE nog enkele exemplaren bekend zijn, maar van de overige òf geen, òf slechts één. Waaruit te concludeeren valt — omdat het bewaard blijven natuurlijk vrij wel in evenredige verhouding moet staan tot de vervaardiging — dat slechts DE MILDE in het klein rood-porcelein en in het groot en in goede kwaliteit rood-steengoed theepotten gebakken heeft.

In de laatste plaats zien wij, dat het tweetal merken van DE MILDE door Mr. VAN DER BURGH [1]) reeds reeds vermeld (N°. 1 en 2), met vijf door ons gevondene vermeerderd is en wel:

3°. het vosje met de letters A. D E, die wij aanvullen tot A. DE MILDE.

4°. het vierkante merk. (Zie N°. 1, 2, 8, 9 enz.)

5°. de gekroonde theepot met de letters M. DE MILDE, die wij aanvullen tot M(r. ARY) DE MILDE, op grond van het hieronder volgende siermerk.

6°. Het siermerk, alleen de gekroonde theepot. (Zie Nr. 17, 21 enz.)

7°. Het siermerk: loopende vos. (Zie Nr. 22).

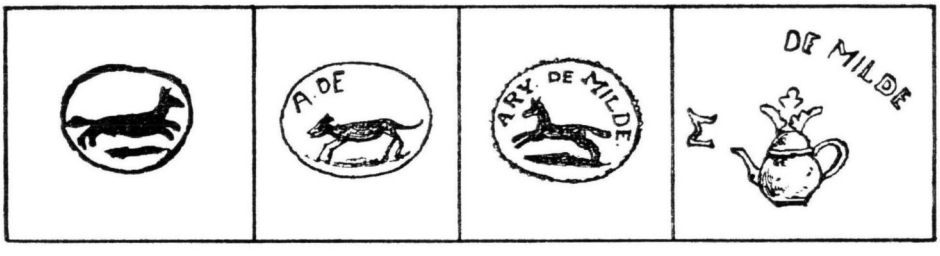

2 3 1 5

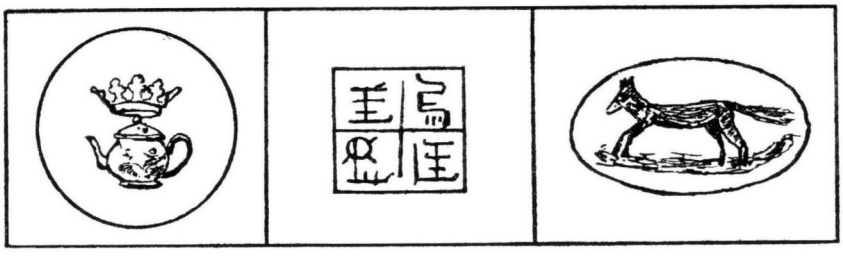

6 4 7

1) Blz. 1, 17.

Wij moeten nu nog eens terugkeeren tot de geschiedenis van de roodporcelein-uitvinding in Dresden, en nagaan in hoeverre de ontwikkeling en het resultaat daarvan kunnen samenhangen met de werkzaamheid van DE MILDE.

Men kan, na REINHARDT's verdediging van de aanspraken van VON TSCHIRNHAUS, den geleerden onderzoeker, tegenover die van BÖTTGER, niet zonder meer bij de tot nu gangbare meening volharden. Het kan onze taak echter niet zijn, om dit twistpunt in den breede te behandelen. Maar een overzicht van TSCHIRNHAUS' werkzaamheid die zooveel minder bekend is, zal toch noodig wezen.

Op 17-jarigen leeftijd gaat VON TSCHIRNHAUS in 1668 te Leiden studeeren. Met eene tusschenpoos van een en een half jaar, ten einde in den oorlog tegen Frankrijk te dienen, blijft hij te Leiden tot 1674. Spoedig kwam hij daar weder terug, om SPINOZA te leeren kennen en dan over Londen naar Parijs te gaan, waar hij in September van 1674 CHRISTIAAN HUYGENS ontmoette.

Op den 1 October van genoemd jaar, nam hij te Parijs samen met eenige geleerden, proeven met brandspiegels bij het smelten van kleiaarde.

In November 1676 vertrok hij naar Italië waar hij tot einde 1678 bleef. Hij reisde toen weder over Parijs en Holland naar zijn vaderland terug, waar hij midden November 1679 aankwam.

Zijn eerste werk was het vervaardigen van een krachtigen brandspiegel. [1])

In den winter van 1693 op '94 legt hij zich voor het eerst ernstig toe op het vervaardigen van porcelein, met behulp van den brandspiegel. Hij verkreeg slechts kleine hoeveelheden, waarvan niet met zekerheid valt te zeggen, of ze werkelijk hard porcelein waren of niet.

Het geluk diende hem, toen op 27 April 1694 de keurvorst van Saksen overleed en opgevolgd werd door zijn broeder FREDERIK AUGUST.

Bij zijne troonbestijging immers vond deze zijn schatkist uitgeput en zijn land verwoest door den oorlog. Hij was er dus op bedacht zijne inkomsten te vermeerderen en daarom begreep hij, in de eerste plaats naar het voorbeeld van Frankrijk gehouden te zijn de natuurlijke hulpbronnen van zijn land in exploitatie te brengen en vervolgens ook de bevordering van den handel met het buitenland zooveel mogelijk in het oog te houden.

TSCHIRNHAUS, die met den lijfarts van den vorst, Dr. PAULI, en met diens reisprediker, Dr. PAUL ANTON, in Leiden en daarna in Parijs had gestudeerd, heeft, vermoedelijk door hun tusschenkomst, in het voorjaar van 1696 van den Vorst een opdracht gekregen, alle vindplaatsen van jaspis, agaat, amethyst en topaas in Saksen te gaan bezoeken, en monsters dier producten in zijne slijp- en polijstinrichting te Kieslingswalde te doen bewerken.

1) REINHARDT t. a. p.

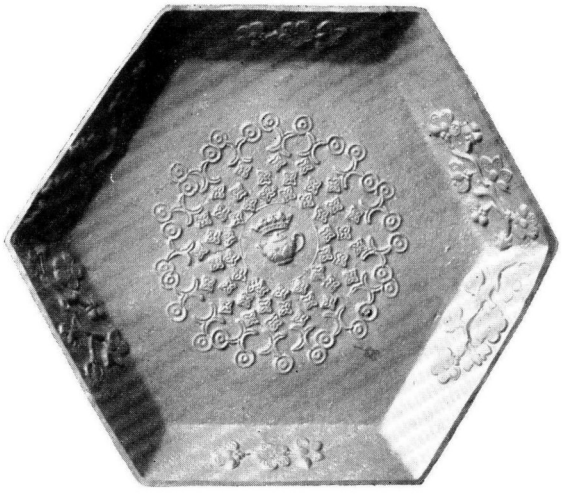

Nr. 21

Nr. 22

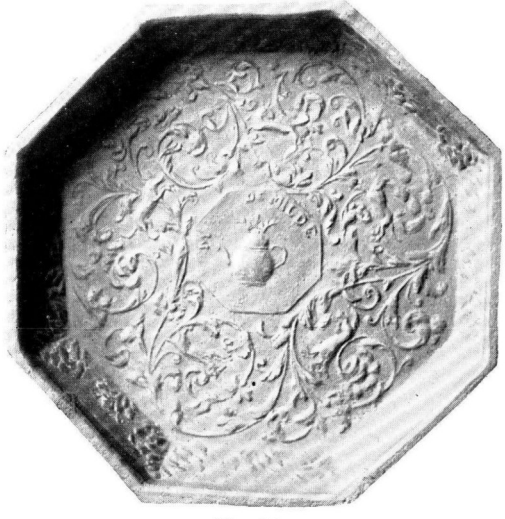

Nr. 23

Nr. 24

Nr. 27

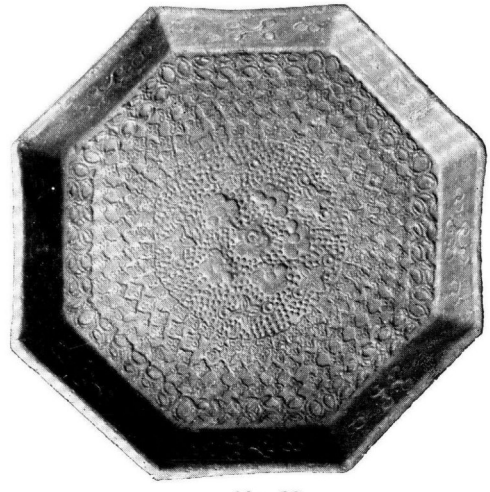

Nr. 28

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h, Gebr. Binger, Amsterdam.

In 1697 of '98 richtte hij de zoogenaamde „Manufactur des rothen Kieses", nabij Dresden op, alwaar hij fraaie voorwerpen liet slijpen, uit de bij Freiberg gevonden gesteenten, waarvan de verkoop aan vreemden ten strengste verboden was.

Tevens, om werk te verschaffen aan zijne slijp- en polijstinrichting, stelde TSCHIRNHAUS den Koning in 1699 voor, nabij Dresden eene glasfabriek op te richten waar groote stukken kristal, spiegelglas enz., zouden worden vervaardigd. In een bosch, waar veel brandhout voorhanden was, zou een tweede fabriek voor geblazen glas worden gebouwd. Men had groote verwachtingen, van de winsten dezer fabrieken, zoodat men niet aarzelde daartoe een kapitaal van 14000 Thaler bijeen te brengen.

Ten einde voor de natuurlijke producten van Saksen en voor die der fabrieken een afzet te vinden, alsook ten einde de aldaar bestaande nijverheidsondernemingen te bestudeeren, werd door den Koning den 18 October 1701 aan TSCHIRNHAUS opgedragen om, voorzien van aanbevelingen van den Vorst van Fürstenberg, een reis naar Holland en Frankrijk te ondernemen.

Aan het verslag, omtrent deze reis uitgebracht aan den Koning in Maart 1702, valt voor ons het een en ander te ontleenen. [1])

Den 20sten October van Leipzig vertrokken, kwam hij den 26sten te Amsterdam en bezocht daar vele glashandelaren, onder andere ook NICOLAAS HARTSOEKER, die voor de Academie van Wetenschappen te Parijs en voor Oost-Indië allerlei optische glazen sleep en daartoe spiegelglas van noode had. Ook de meegebrachte monsters van marmer en edelgesteenten vielen bij de kooplui zeer in den smaak. De aandacht van TSCHIRNHAUS werd getrokken door eene machine welke 24 marmeren vloertegels tegelijkertijd kon slijpen, en welke ook voor het slijpen van spiegelglas geschikt was.

Bijzonder gunstig laat hij zich uit over AMELDONCK BLOCK, den vriend van SPINOZA, dien deze reeds 24 jaar als een volmaakt eerlijk man gekend heeft, en wien alle zaken evengoed waren toevertrouwd, alsof men er zelf bij tegenwoordig was.

In Den Haag bezocht hij den gezant van Saksen, VON GERNSDORF, waarna hij naar Delft toog.

In het door hem uitgebrachte verslag lezen wij daarover: „Gieng ich nacher Delft, und habe alldar ihre sogenannten porcelein-wercke mir gar genau bekannt gemachet besonders die glasur, den ofen zum brand setzen, damit nichts anhänget, oder auch in Brennen es nicht unrein wird, so unseres orthes ganz unbekannt."

---

[1]) Zie REINHARDT t. a. p. blz. 37. Het verslag volgt, voorzoover het op Nederland betrekking heeft, in zijn geheel als bijlage I hierachter.

Zijn verblijf te Delft duurde van 1 tot 8 November 1701.

Het verslag eindigt met de mededeeling dat hij in Holland en in Parijs verschillende personen had opgezocht, met wie hij in briefwisseling zou blijven in het belang van de Saksische industrie.

Het treft ons, dat in dit verslag met geen enkel woord melding wordt gemaakt, noch van het rood-porcelein, noch van het roode steengoed en aardewerk, het eerste en tweede gelijk wij zagen, uitsluitend door ARY DE MILDE, het derde ook door andere fabrikanten te Delft vervaardigd.

Toch moet TSCHIRNHAUS te Delft het rood-porcelein gezien, en er met DE MILDE over gesproken hebben, hoe zou hij anders eenige weken later te Parijs aan zijn vriend, den scheikundige HOMBURG een voorschrift tot bereiding van rood-porcelein hebben kunnen geven, onder de bepaling, dat HOMBURG het voor zijn dood niet openbaar mocht maken.

Zou het niet mogelijk zijn, dat TSCHIRNHAUS er in geslaagd is, met ARY DE MILDE een overeenkomst te sluiten in zake het rood-porcelein, steengoed en aardewerk en daarbij ook eenige inlichtingen bekomen heeft betreffende de grondstoffen, welke bij de bereiding noodig waren?

Hij zal dan hiervan onmiddellijk kennis gegeven hebben aan VON FÜRSTENBERG, zoodat hij het in zijn eindrapport niet weer behoefde te vermelden, of, wat wellicht nog meer voor de hand ligt, hij heeft het geheim gehouden om er later als eigen uitvinding mede voor den dag te kunnen komen.

Aan HOMBURG heeft hij dan ook de van DE MILDE ontvangen inlichtingen medegedeeld als eigen uitvindingen, alhoewel die inlichtingen, toch nog niet volledig waren [1]); immers zes jaar later in zijn schrijven aan Bergrat PABST [2]) spreekt hij er nog over als een volkomen geheimgehouden product en wil hij alles in het werk stellen om het geheim te weten te komen.

Begin Februari 1702 kwam TSCHIRNHAUS te Dresden, en vond daar, in het paleis van den Stadhouder, BÖTTGER, die er sedert 27 Nov. 1701 onder strenge bewaking vertoefde. De koning verschafte hem alles wat hij noodig had of beweerde noodig te hebben, maar, zooals te verwachten was, zonder resultaat.

TSCHIRNHAUS' voorstel tot het stichten van een fabriek voor porcelein en aardewerk moest toen wel in slechte aarde vallen.

De Koning stelde zich immers gouden bergen voor van de vondsten van BÖTTGER en had geen ooren voor iets anders. Eerst nadat BÖTTGER's plannen niet voor onmiddellijke verwezenlijking vatbaar bleken, zoodat hij zich zelfs 's Konings tijdelijke

---

1) REINHARDT t. a. p. blz. 47, noot 70 en bladz. 90.

2) REINHARDT t. a. p. blz. 45.

ongenade op den hals had gehaald, kon, toen BÖTTGER weder in de gunst was gekomen, in het nieuwe laboratorium op de Jungfernbastei ook voor TSCHIRNHAUS plaats worden aangewezen tot het vervaardigen van Delftsch aardewerk, roodporcelein, en rood steengoed.

Bij een besluit van 30 Nov. 1707 werd het laboratorium op feestelijke wijze ter beschikking van BÖTTGER gesteld, onder toezicht van TSCHIRNHAUS. [1])

REINHARDT bespreekt een tot dusver onbekenden, althans nooit uitgegeven brief van TSCHIRNHAUS aan Bergrat PABST, in Freiburg dd. 1 Dec. 1707, dus geschreven een dag later dan de uitgifte van bovengenoemd besluit. Deze brief luidt vertaald:

„Mijnheer, mijn zeer geëerde en dierbare vriend, Zijne Doorluchtigheid de „Heer Stadhouder is nu aangekomen, dus is er hier veel te doen, en het ziet er „naar uit, dat er veel zal worden veranderd. Zijne Majesteit is nog niet bij ons „geweest, wat veel leed doet. Het heeft den schijn, alsof een hoog geplaatst „persoon den pottenbakker omkoopt. Men beproeft van zijn grondstof te verkrijgen „en men intrigeert bij zekere personen om de porceleinvervaardiging tegen te werken. „Ik ben zoo goed mogelijk een voorspraak geweest bij Zijne Doorluchtigheid, ten „behoeve van U en het welslagen der zaak. Ik verzoek U toch vooral den be„wusten persoon bij mij te laten komen, en wel zoo spoedig mogelijk. Ook wordt „door den bewusten persoon, met vriendelijksten groet onverwijld 5 centenaren „salpeter verlangd. Wees zoo goed, en laat aan de bezorging van deze twee „zaken niets ontbreken. Namelijk wat de persoon betreft die hier moet komen, „en wat betreft het salpeter, opdat van onzen kant niets verzuimd worde. Spoedig „meer, maar ik kan wegens gebrek aan tijd niets meer melden, dan dat ik, na „vriendelijke groeten steeds verblijf" enz. enz.

In de eerste plaats vestigen wij de aandacht op het woord omkoopen, dat kwalijk gebruikt kon zijn, wanneer niet vroeger een verkoop had plaats gehad. Er was dus, blijkt hier, een pottenbakker, wiens geheime grondstof door TSCHIRNHAUS was gekocht. Deze grondstof was die voor rood-porcelein.

Immers ook naar aanleiding van bovenstaand schrijven merkt REINHARDT op [2]) dat door TSCHIRNHAUS met nadruk op het zoeken naar porcelein wordt gewezen als een der voornaamste bezigheden in het laboratorium. Nu zou men kunnen tegenwerpen dat hier van porcelein gesproken wordt, zooals men ook het gewone Delftsche aardewerk wel porcelein noemde, maar hier is TSCHIRNHAUS aan het woord, die van een bijzonder streng geheim gehouden materiaal spreekt, waaraan vakmannen en afgunstigen concurrenten veel gelegen was.

1) REINHARDT, t. a. p. blz. 89.

2) REINHARDT, t. a. p. blz. 90.

De grondstoffen der Delftsche fabrieken waren bekend, daarom kan daarbij dus niet van geheimhouding sprake zijn.

Prof. REINHARDT wil hiermede bewijzen, dat TSCHIRNHAUS over zijn eigen uitvinding van het porcelein sprak, omdat hij de eenige was volgens REINHARDT die op dat oogenblik aan porcelein denken kon, hij ziet daarbij echter het rood-porcelein van ARY DE MILDE over het hoofd. Dit bestond ook en de juiste samenstelling van deze grondstoffen te kennen, ware wel degelijk van groot belang voor afgunstigen en natuurlijk niet het minst voor de nieuwe onderneming. De brief is zelfs veel duidelijker, wanneer wij daarbij niet aan TSCHIRNHAUS' eigen proeven, maar aan het Delftsche geheim denken.

Het wil ons dan ook voorkomen dat het bezoek aan Delft in 1701 TSCHIRNHAUS wel degelijk met ARY DE MILDE in verbinding moet hebben gebracht, omdat de laatste zeker als een van de bekwaamste pottenbakkers bekend stond, terwijl èn zijn bijzonder fabrikaat (de rood-steengoed en de rood-porceleinen theepotten) èn het gerucht zijner onderzoekingen, den schranderen geleerde niet kunnen zijn ontgaan. En ofschoon van de onderhandelingen geen schriftelijk bewijs over is, wat bij de geheimhouding van dergelijke uitvindingen vooral in dien tijd volstrekt niet verwonderen kan, lijkt het ons meer dan waarschijnlijk dat ook in dezen brief met „den pottenbakker", van wiens materie men probeert iets te krijgen niemand anders dan DE MILDE zelf bedoeld wordt en met de „bewuste persoon" die overkomen moet, dan bedoeld wordt wel niet DE MILDE zelf, maar dan toch de man die met DE MILDE's geheim was bekend gemaakt, omdat DE MILDE zelf op zijn 73ste jaar geen zin had, of niet in staat was geheel naar Saksen te trekken. Trouwens reeds ruim een maand later zou hij overlijden.

Waarom dit ons een niet ongegronde veronderstelling lijkt, zal wel duidelijk worden wanneer men bedenkt dat de eerste proeven van het werk van TSCHIRNHAUS en BÖTTGER, dat zij na 1708 in het laboratorium op de Jungfernbastei te Dresden maakten, voorwerpen van rood-porcelein waren en de verschillende roode theepotten van DE MILDE, die in de verzameling te Dresden voorkomen zelfs somwijlen zijn gehouden voor voortbrengselen van die eerste techniek, terwijl zij toch inderdaad DE MILDE's merk dragen en, zooals wij aantoonden, vroeger vervaardigd zijn, dan het werk van BÖTTGER. Men heeft in enkele werken, over de geschiedenis van het porcelein deze potten zelfs met min of meer gewrongen redeneeringen aan BÖTTGER willen toeschrijven, zoo heeft bijvoorbeeld SCHNORR V. CAROLSFELD er op gevonden dat BÖTTGER met zijn eigen materiaal naar de producten van DE MILDE heeft gevormd, maar verzuimde het merk te verwijderen [1]), eene handelwijze die waarlijk ongeloofelijk is, en een dergelijke uit-

[1]) Dr. SCHNORR VON CAROLSFELD, Porzellan blz. 25.

legging is dan ook onvereenigbaar met de meening van BERLING, dien men zeker groote autoriteit in dezen niet ontzeggen mag [1]).

ZIMMERMANN ontkent evenmin dat de rood-porceleinen potjes, door DE MILDE zelf zouden zijn gebakken, maar hij wil daarentegen afdingen op iets anders, door te beweren dat de slijping en polijsting dier potjes, voor zooveel noodig, niet door DE MILDE-zelf zou zijn gebeurd, maar door werklieden van BÖTTGER, die de potjes zouden hebben opgekocht, om ze na deze kunstbewerkingen met winst te kunnen van de hand zetten. Voor dit in-zich-zelf ook wel wat vreemd betoog, haalt hij dan als bewijs een theepotje aan, dat zich in het Germaansche Museum te Neurenberg bevindt, en dat versierd is met geslepen Boheemsche granaten, op dezelfde manier, als ook BÖTTGER zijn werk versierde. Maar deze redeneering stelt de zaak toch wel eenigszins verkeerd voor! Immers hoeveel eenvoudiger is het niet, om te veronderstellen dat TSCHIRNHAUS die voor die Boheemsche granaten, zooals uit REINHARDTS boekje blijkt [2]), herhaaldelijk toepassingen trachtte te vinden, aan DE MILDE zal hebben opgedragen, om eens enkele rood-porceleinen potjes te maken en die met deze glinsterende halfedelsteenen te versieren, en dat hij die potjes, met de verschillende andere proeven van DE MILDE'S werk als voorbeelden zal hebben mede genomen of aan den Keurvorst zal hebben toegezonden. Men bedenke daarbij bovendien, dat de in onzen hierboven gegeven catalogus van DE MILDE's werk beschreven potjes, met kleurversiering meer kleuren en betere afwerking vertoonen, dan de potjes van BÖTTGER, die meestal slechts wit, blauw, geel en groen gebruikte. (Zie afbeelding No. 56.)

Het zegt wel niet veel, maar het zegt toch zeker iets vóór onze bewering van een overeenkomst tusschen DE MILDE en de heeren in Saksen, dat deze potjes meerendeel in het voorheen Saksisch Keurvorstelijk bezit gevonden worden. Daartegenover blijkt niets ervan, dat DE MILDE in het groot rood-porceleinen potjes gemaakt heeft. Wij veronderstellen dat DE MILDE, die veel aftrek had van zijn steengoed-potjes, in de zooveel kostbaarder fabricage van rood-porceleinen, niet het minste voordeel zag, en zeer ingenomen was met de mogelijkheid het geheim aan den Keurvorst te verkoopen.

Er is in de Meiszner archieven over DE MILDE tot nu toe niets gevonden, maar het is mogelijk dat iemand die de zaak uit dit oogpunt beziet, daarvoor toch nog wel bewijzen zou kunnen aantreffen en wij zouden misschien in de nog

---

1) BERLING, Das Meissner Porzellan blz. 154: „Ich kann mir nicht denken das BÖTTGER oder irgend ein anderer Leiter der Meissner Manufactur es gestattet habe, die Fabrik-Erzeugnisse in dieser Weise..... zu bezeichnen."

2) Zie ook hiervóór blz. 24.

niet bekende instructie die TSCHIRNHAUS van den Saksischen Stadhouder VON FUERSTENBERG heeft gekregen, of in de daarop gevolgde correspondentie wel een, zoodanige aanwijzing kunnen verwachten.

Een andere mogelijkheid zou kunnen wezen, dat onder de eerste werklieden bij BÖTTGER zich Hollanders bevonden, die met DE MILDE in aanraking waren geweest, bijv. bij hem hadden gewerkt; de eenige wiens naam ons bekend is echter RÜLLENER, was volgens ZIMMERMANN „slechts een Duitscher".

Toch weten wij uit een door ZIMMERMANN aangehaald stuk [1]) dat deze RÜLLENER in Februari 1708 door bemiddeling van den Saksischen gezant in den Haag naar Dresden gezonden werd. De veronderstelling ligt dus voor de hand, dat deze gezant, bij wien reeds in November of December door TSCHIRNHAUS door middel en wellicht bij monde van zijn vertrouwde PABST met nadruk er op gewezen was, dat er groot belang was bij het vasthouden aan DE MILDE en zijn geheim, dat deze gezant, meenen wij, toen DE MILDE zelf in Januari was gestorven en hij dus dezen-zelf niet meer kon overhalen om te gaan, liever een toevallig aanwezigen Duitschen pottenbakker met de overneming van het geheim en de overbrenging ervan naar Dresden belastte, dan een Delftenaar, omdat deze Duitscher door zijn landsman beter werd vertrouwd en bovendien door zijn bekendheid met de taal beter in staat zou wezen om de zaak in Dresden duidelijk te maken. Tusschen DE MILDE's dood in Januari en den overtocht van RÜLLENER in Februari, is o. i. ontegenzeggelijk verband. De vraag blijft dan in het midden of deze RÜLLENER misschien nog in vroegere betrekking tot TSCHIRNHAUS had gestaan, bijv. als werker in zijn glasslijperij of iets dergelijks, en door TSCHIRNHAUS en PABST naar Holland was gezonden om het geheim over te nemen, zoodat de rol van den gezant in dat geval nog meer ondergeschikt was. Dat doet er voor de questie zelf immers niets toe. Hoofdzaak is en blijft, dat DE MILDE het door TSCHIRNHAUS gezochte geheim kende, dat deze laatste, die na in 1701 met DE MILDE overeengekomen te zijn, nog steeds het geheim niet verkregen had, vreesde voor concurrenten, aandrong op uitlevering ervan aan hem, TSCHIRNHAUS, en in Februari 1708 eindelijk door den gezant de overkomst van een pottenbakker wist te verkrijgen, in wien wij „den bewusten persoon" van den brief terugvinden.

ZIMMERMANN verhaalt verder [2]), dat de lijfmedicus van BÖTTGER, Dr. BARTELMEI, in 1707 in het vertrouwen der leiders van het laboratorium genomen, in het voorjaar van 1708 reisde om de voor de proeven noodige grondstoffen in Duitschland zelf te vinden en in het algemeen bijeen te brengen, wat voor de zaak

---

1) Zie: Frühzeit blz. 34.
2) ZIMMERMANN t. a. p. blz. 36.

dienstig kon zijn. In het einde van Mei nu, zoo vinden wij in zijn reisjournaal, had Dr. BARTELMEI een goede ontmoeting, welke voor de uitvinding van groot belang werd. Hij ontmoette namelijk in de buurt van LÜNEBURG, bij een groote stad, die hij echter niet noemt, een „kuriosen" pottenbakker, die hem de samenstelling van een zeer fraaie en witte glazuur zoude hebben toevertrouwd, welke mededeeling „barer Unsinn" bleek te zijn. Beter was echter een tweede recept, dat hij gaf en dat niets anders bleek te zijn dan het juiste recept voor de roodporceleinbereiding uit een mengsel van een zeer moeilijk te smelten kleisoort en een smeltmiddel [1]).

Het lijkt een sprookje: er wordt gezocht naar de samenstelling van roodporcelein en in een ongenoemde plaats deelt hem een geheel onbekende en niet genoemde pottenbakker het geheim mede. Maar als wij het nu eens op andere wijze bezien, wordt het dan niet duidelijker? TSCHIRNHAUS had, in de wetenschap, dat DE MILDE het geheim kende, dit van hem gekocht, maar het was eerst geleverd in de eerste dagen van 1708, toen RÜLLENER, de Brandenburger, die, naar wij reeds vermoedden, door bemiddeling van den Saksischen gezant, bij DE MILDE het geheim zoude hebben overgenomen, in Dresden aankwam. Om nu echter de eer der uitvinding hoog te houden werd het geheimzinnige verhaal van BARTELMEI verkozen boven het nuchtere feit der transactie. Het wil ons verder voorkomen, dat men om ARY DE MILDE de eer der uitvinding van het rood-porcelein in Europa te ontnemen, later nog eene poging in het werk heeft gesteld. Wij bedoelen de vervaardiging van het zoogenaamde Meissner manuscript, waarover Professor HEINTZE den 15 Mei 1898 in de vergadering van de Saksische Ingenieurs- en Architectenvereeniging een voordracht heeft gehouden. Dit stuk wordt door Prof. Dr. ZIMMERMANN, evenals door Prof. Dr. REINHARDT, als bijlage in hunne reeds genoemde werken opgenomen en als een zeer waardevol geschrift beschouwd.

Wanneer wij echter het verslag van de vergadering voornoemd, d.d. 15 Mei 1898 doorlezen, dan treft het ons hoe weinig zeker Professor HEINTZE zich uitlaat. Het Meissner manuscript wordt door hem een ambtelijk rapport genoemd, altijd in afschrift, want het origineel is niet meer aanwezig, en wordt door hem, met zeker voorbehoud, medegedeeld, welk voorbehoud vernemen wij niet.

Volgens bevel des Konings dd. 1723 werd een boek aangelegd, waarin alles wat op de porceleinvervaardiging betrekking had, opgenomen moest worden. Dit bevel werd vernieuwd in 1731, toen de Koning zich de opperste leiding voorbehield. Het werd voor zoo gewichtig gehouden, dat het in een kast met drie verschillende sloten bewaard werd. De opname van het manuscript, in dit

---

[1]) t. a. p. blz. 282.

boek terstond na de ontdekking, is zeer begrijpelijk. Maar daar het noch dagteekening noch onderteekening draagt, kan het weinig gewicht in de schaal leggen.

Wanneer wij in aanmerking nemen, dat ZIMMERMANN omtrent BÖTTGER, wiens groote bewonderaar hij anders is, schrijft, dat hij den koning om vergiffenis bad voor de door hem gepleegde bedriegerijen en desniettegenstaande na enkele jaren in 1713 in tegenwoordigheid des Konings en van vele getuigen koper in goud en lood in zilver veranderde [1]), en dat BERLING zegt „BÖTTGER en de andere betrokkenen hebben het met de waarheid zoo precies niet genomen" [2]) enz. enz. en wanneer men weet dat BÖTTGER, wanneer het er op aankwam zich ten koste van anderen in een zoo goed mogelijk licht te plaatsen, nooit om gronden verlegen was, en wanneer ook Professor HEINTZE slechts met zeker voorbehoud spreekt, dan vermeenen wij tot twijfel omtrent het manuscript gerechtigd te zijn.

Het is nml. volstrekt niet uitgesloten dat BÖTTGER, toen hij volkomen op de hoogte was, dank mede aan het verkrijgen van het geheim der rood-porceleinvervaardiging van DE MILDE of iemand uit zijne omgeving, het manuscript samengesteld en in het archief gedeponeerd heeft en dat het later volkomen te goeder trouw in „het boek" is opgenomen.

Zoolang er evenwel geene bewijzen van de waarheid van den inhoud geleverd zijn, vermeenen wij, dat het aan de aanspraken van ARY DE MILDE geen nadeel kan toebrengen.

Er is inderdaad in deze gansche geschiedenis veel, dat opgehelderd wordt door de veronderstelling, dat DE MILDE het porcelein-geheim aan TSCHIRNHAUS en BÖTTGER en de zijnen heeft overgeleverd!

Dat er tusschen 6 Januari 1708 en 14 Juli van dat jaar iets bijzonders gebeurd is mag ook nog daaruit blijken, dat de reeds genoemde Dr. BARTELMEI die reeds in het begin van 1708 een eed van geheimhouding had afgelegd, er op 14 Juli 1708, wederom een moest doen. Waarom anders, vragen wij, dan omdat er een n i e u w g e h e i m b i j g e k o m e n was?

Maar ook al zou men, zelfs na dit alles, ons willen tegenspreken, dat de uitvinding door TSCHIRNHAUS gedaan, eenvoudig de toepassing was van het hem door DE MILDE verkochte geheim, zoodat DE MILDE persoonlijk, zij het dan indirect, op de gebeurtenissen in het laboratorium op de Jungfernbastei invloed geoefend heeft, dan blijft toch nog altijd het onbetwistbare feit over, dat DE

---

[1]) ZIMMERMANN, bladz. 94.
[2]) Dr. KARL BERLING, bladz. 16 en 22.

Plaat VII.

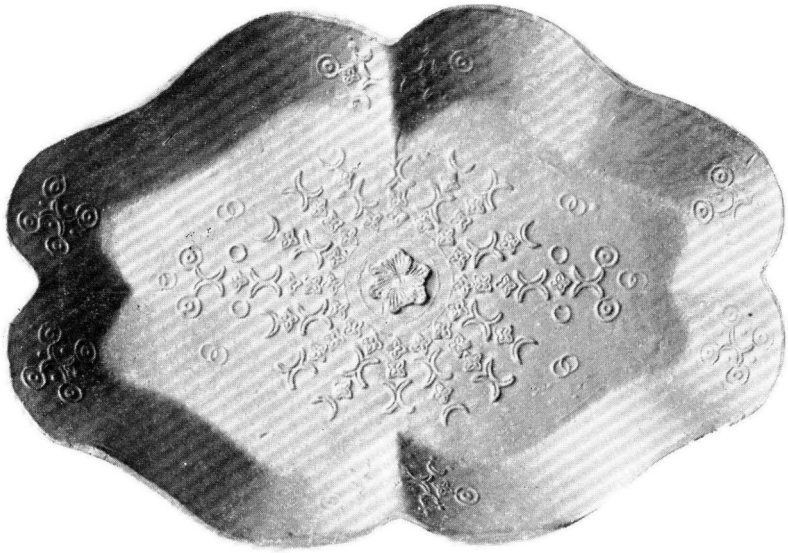

Nr. 26

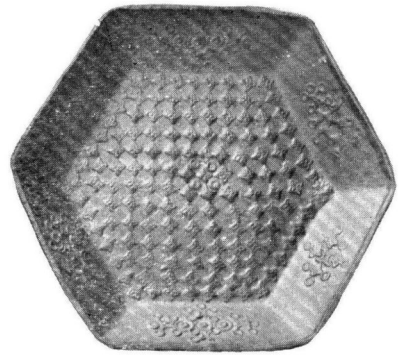

Nr. 30

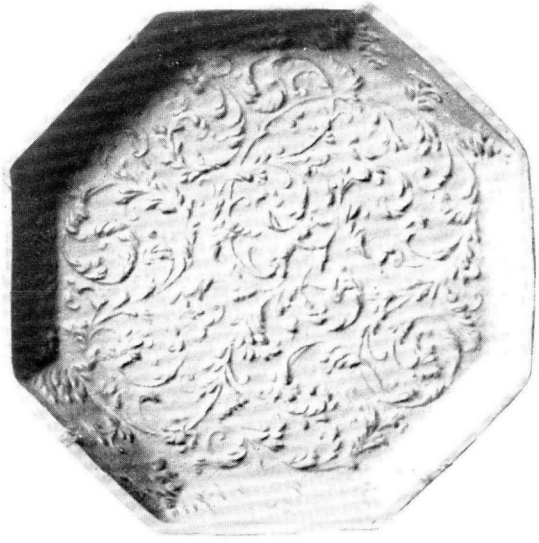

Nr. 29

Nr. 31

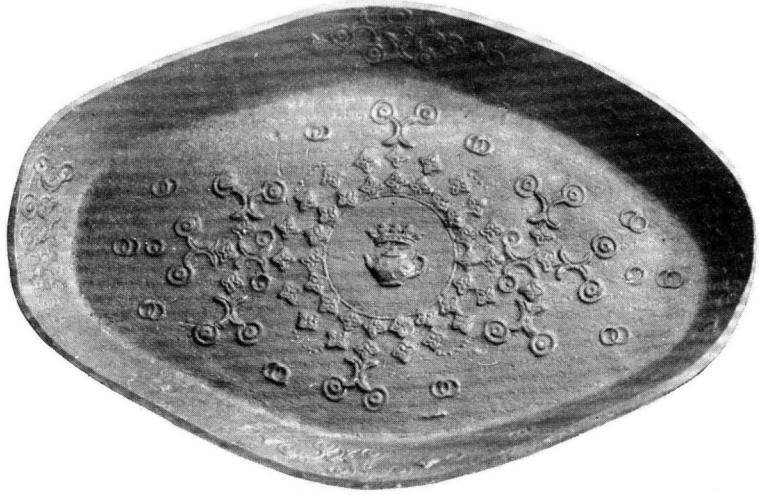

Nr. 25

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Amsterdam.

Plaat VIII.

Nr. 32

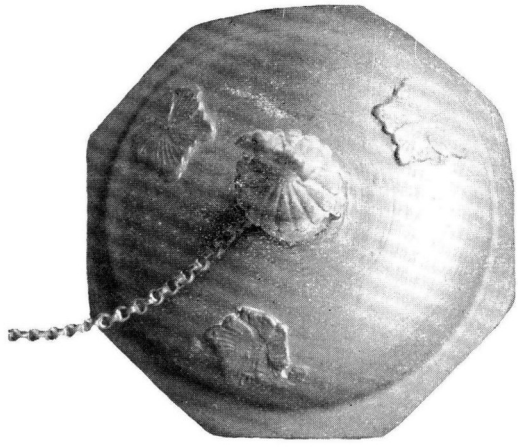

Nr. 32*a*

Nr. 33

Nr. 34

Nr. 35

Nr. 36

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Amsterdam.

Plaat IX.

Nr. 37

Nr. 38

Nr. 39

Nr. 40

Nr. 41

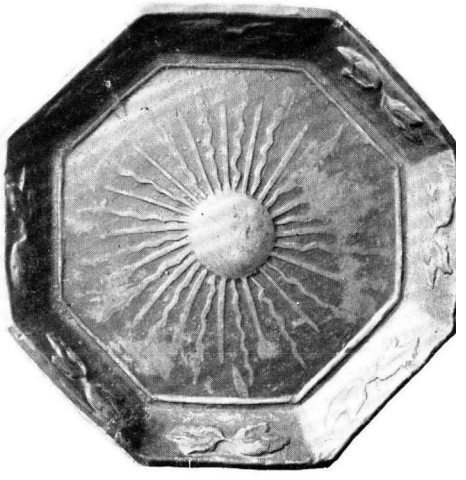

Nr. 42

Nr. 43

Nr. 44

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Amsterdam.

Nr. 45

Nr. 46

Nr. 47

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v'h, Gebr. Binger, Amsterdam.

Nr. 48

Nr. 50

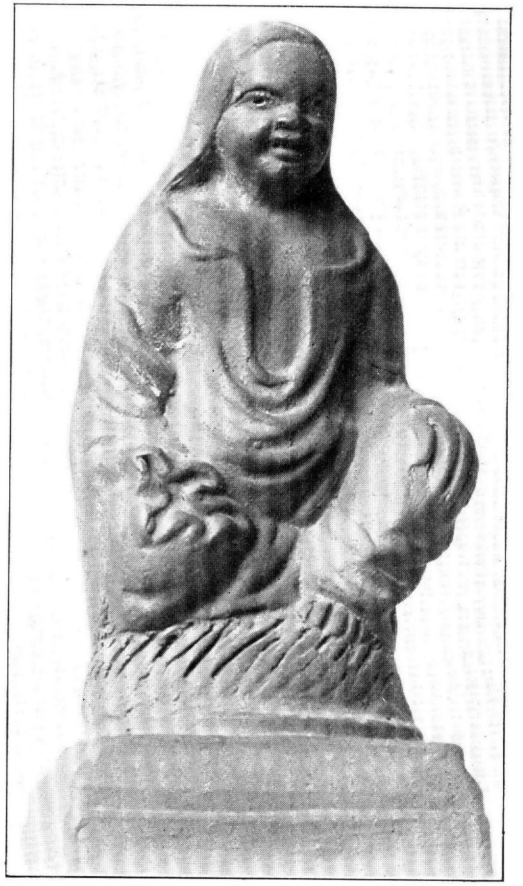

Nr. 49

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

MILDE rood-porceleinen theepotten maakte van een grondstof, welke met die der eerste Saksische potjes, ook volgens de verklaring van BERLING, absoluut overeenkomt, maar die in ouderdom deze laatste met verscheidene jaren overtreft.

De roem van DE MILDE, dat hij inderdaad in Europa rood-porcelein maakte, vóórdat iemand anders daarin was geslaagd, is daarmede eens voor al vastgesteld. Hij deelde evenwel het lot van zoo menigen uitvinder, dat hij zelf niet de gelegenheid zocht, om zijn uitvinding met voordeel toe te passen, of haar verder te ontwikkelen.

Dat dit in Saksen gebeurde, is zeker de roem van BÖTTGER, maar even-goed als het hoogst onbillijk is, om daarom de verdiensten van VON TSCHIRNHAUS tegenover die van BÖTTGER te verkleinen, is het misschien in nog hoogere mate onrechtvaardig om aan DE MILDE de eer niet te geven, van inderdaad de eerste te zijn geweest.

Mogen wij dan ook het resultaat van onze onderzoekingen en van de hiervoor ten beste gegeven overwegingen als het ware samenvatten in enkele kort geformuleerde conclusies, dan zouden wij dit in de volgende woorden willen doen:

1e. Dat ARY DE MILDE te Delft de eerste is geweest in Europa die op de gedachte is gekomen meer en minder smeltbare grondstoffen in poedervorm te vermengen en te verwerken, zoodat er een niet-poreuse substantie: het roode-porcelein verkregen werd. Dit vóór 8 November 1701 toen BÖTTGER nog apothekersleerling te Berlijn was.

2e. Dat TSCHIRNHAUS te Delft vóór 8 November 1701 eenige mededeeling omtrent de samenstelling van de grondstof heeft gekregen en eene overeenkomst heeft gesloten over den afstand van het geheim.

3e. Dat alle proefnemingen en onderzoekingen van TSCHIRNHAUS en BÖTTGER, niettegenstaande de inlichtingen van DE MILDE in 1701 gegeven, zonder gevolg gebleven zijn.

4e. Dat aan TSCHIRNHAUS en BÖTTGER op 1 December 1707 de wijze van vervaardiging van het rood-porcelein nog niet bekend was.

5e. Dat eerst na aankomst van den in Delft door DE MILDE voorgelichten pottenbakker RÜLLENER, door nakoming van de sub 2e genoemde overeenkomst aan TSCHIRNHAUS het vervaardigen van rood-porcelein gelukte, welk rood-porcelein de onmiddellijke voorganger was van het witte porcelein, dat weliswaar uit andere grondstoffen is samengesteld, maar in een mengsel, dat in zijn hoofd-eigenschappen met dat van het rood-porcelein geheel overeenkomt.

Waar dus ZIMMERMANN aan BÖTTGER den eeretitel geeft van eersten ceramischen technicus der wereld, daar achten wij daarop zeker zeer veel af te dingen en wij zouden dien titel eer voor den Delftschen ARY DE MILDE willen opeischen, die gezocht en gevonden heeft eene grondstof, welke de hoofdeigenschappen van het porcelein bezit.

REINHARDTS vraag, waarmede wij dit opstel begonnen:

„TSCHIRNHAUS oder BÖTTGER?" is dus voor ons geen vraag meer, maar het antwoord valt anders uit dan REINHARDT zou wenschen, namelijk: „Weder BÖTTGER, noch TSCHIRNHAUS, sondern ARY DE MILDE."

Die eenvoudige Delftsche „theepotbacker" mag naast de verdienstelijkste Nederlanders der zeventiende eeuw met eere worden genoemd.

Arnhem, 1915.

Plaat XII.

Nr. 51

Nr. 52

Nr. 52a

Nr. 53

Nr. 55

Nr. 56

Nr. 53a

Nr. 54

Nr. 54a

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Amsterdam.

BIJLAGE I.

VERSLAG VAN E. W. VON TSCHIRNHAUS' REIS IN 1701, DOOR HOLLAND.

Durchlauchtigster Fürst, Gnädigster Herr.

„Ew. Hochf. Durchl. werden sich gnädigst erinnern, welchergestalt deroselben ich meine rationes in Unterthänigkeit vorgestellet, welche mich bewogen zu Ihrer Königl. Maj. unsers allergnädigsten Herrns Interesse eine Reyse über Holland durch die Niederlande nach Paris zu thun, Weiln denn solche nicht allein gütigst approbiret, sondern auch hierauf ich mit beyliegender Instruktion sub lit. B de dato Wermssdorf den 18. Octobr. 1701 gnädigst versehen worden, Alss habe mich sogleich nacher Leipzig verfüget, bin den 20sten dito von dar abgegangen, und am 26sten in Amsterdam arriviret, alldar mich 8 Tage aufgehalten, und daselbst (1) mit einem Makelaer (welchem alle verkauffenden Wahren bekannt) nahmens Pieter van Wick, ausführlich besprochen, ihme wegen hiesiger Glasshütten, und, was man mit selbiger intentioniret seye, alles notificiret, Dargegen er mich promittiret, alles, allerorthen wohl bekannt zu machen, und mich darneben gebethen, dass man ihm von jeder Sorte etwas zusenden möchte, Es sollten auch Leuthe nacher Leipzig abgesendet werden, umb solche Gläsֵser alldar in Rothhäubts Hoffe in Augenschein zu nehmen, Hat mir auch unterschiedene Leuthe, so mit allerhand Glass Wahren handeln, zugewiesen; (2) Bin ich etliche mahl auf dem Blumen Marckt in dem Sandloper bey einem Glass Händler, nahmens Jean ver Holst gewesen; dieser hat bereits von vielen Jahren her, die Crystallinen Gläsֵser aus Sachssen, so zu Pretzsch verfertigt worden, in Ambsterdamb debitiret, dergleichen er iezo wenig mehr hatte, doch gross Verlangen trug, etwas hinwieder zu haben; Alss ich ihm nun speciallissime zu verstehen gab, wie voriezo alles besser, als vormahlss zu Pretzsch, eingerichtet sey, und, dass man nunmehro von allen Sorten Glass in Copia wird haben können, war er darüber sonderlich erfreuet, Gab darbey vor, dass er entweder alles selbst in Augenschein nehmen, oder doch durch gewisse Leuthe, so alle Messen von Amsterdam nacher Leipzig kämen, solches thun, und Wahren abnehmen lassen wolte, Man habe iezo in Holland fast kein schön Crystallin Glass, welches doch sonderlich nacher OostIndien verlanget würde, zeigete mir darbey seinen wenigen Vorrath, so er annoch hatte, und bath inständig, man sollte doch, so bald möglich etwas zur Probe übersenden, Er wolte gewiss in grosser Menge darvon nehmen; Denn in ganz Holland, besonders im Haag nach solchen CrystallinGläsֵsern, grosse Nachfrage wäre.

(3) Habe ich von eben dieser Materie mit Mr. Nicolas Hartsoecker, welcher vor die Academie in Franckreich pour les sciences u. nacher OstIndien allerhand optische Gläser und Perspective verfertigt, weitläuffig geredet, der mich auch gar hoch gebethen, ihme Glass-Tafeln, wie mir bekannt, dass hierzu von nöthen, procuriren solte; (4) Wegen der Marmor und Edelgesteine habe solche auch aller orthen durch mitgenommene proben bekannt gemachet, besonders desshalber mit Claes van Loenen, Mr. Metselaer und noch viele andern Architecten conferiret, Da ihnen denn die mitgebrachten Proben alle sehr wohlgefallen, u. sind sie willens, Leuthe anhero zu senden, die alles selbst in Augensehein nehmen, und gewisse Marmor-Brüche, so ihnen anstünden, vor sich zahlen lassen wollten, alss welches sie in Italien auch zu thun pflegeten; (5) Hiernächst habe ich eine gewisse Machine wohl betrachtet, und deren

Construction und Gebrauch erlernet, vermittelss deren auf einmahl 24 MarmorSteine, zu Fussböden in Gemächern, können poliret, auch mit selbiger auf gleiche Arth, kleine Spiegel von Ellen gross, wie man solche sehr zu Nürnberg verlanget, verfertiget werden; und

(6) mit einem Nahmens Schüller, so von Breslau bürtig ist und mir von langer Zeit her bekannt gewesen, gesprochen, und ihme dieses alles zu erkennen gegeben, Dieser Mann hat sehr viele Commissiones von grosser Wichtigkeit, auss Teutschland auf sich, Und er had mir unter andern, von einem gemeinen Manne, nicht weit von Breslau wohnhafftig gesaget, der sehr schön auf den Porcelain mahlen könne, Wie er mir denn sehr schöne Proben gewiesen, die denen Holländern so wohl gefallen, dass sie viel Geld geben wolten, umb ihn nacher Delft zu haben; Welcher mir verhoffentlich zu meinem Vorhaben im Porcelain sehr dienlich seyn wird,

Ueber dieses habe ich zu Amsterdamb, einem gewissen Manne, nahmens Ameldonck, Bloeck, welchen ich von mehr als 24 Jahren her, vor einen perfecten honnêt homme erkannt, alle mein Vorhaben wegen der Glasshütten, Edelgesteine, Bleche, blauer Farbe etc. entdecket; Dieser lebet vor sich, und ist allerorthen mit mir gewesen, umb, was ich mit opgedachten Leuthen geredet, anzuhören, Er will stets mit mir correspondiren, Und kann auch durch ihn alles so wohl gethan werden, alss wenn ich selbst zugegen wäre; Ich habe ihm auch bereits meine Retour aus Paris, und mein Arrivo alhier zu Dresden, nebst Uebersendung gewisser Proben von blauer Farbe bekannt gemachet, und verlanget er sehr nach den pretio von Blechen,

Von oftermelten Amsterdamb bin ich den 4 ten November nach dem Haag gereysset, und daselbst den Königl. Envoyé, den Herrn von Gersdorf wegen Sicherheit der Reysse nacher Franckreich consuliret, der mir auch allen Vorschub hierinnen gethan, Und, weil sichs mit dem Passe, so ich vom Spanischen Ambassadeur verlangete, in etwas verweylete, Gieng ich nacher Delft, und habe alldar ihre sogenannten Porcelain Wercke mir gar genau bekannt gemachet, besonders die Glasur, den Ofen zum Brand zu sezen, damit nichts anhänget, oder auch in Brennen es nicht unrein wird, so unseres orthes ganz unbekannt;

Den 8 ten Reysete ich nacher Antwerpen.

Hauptstaatsarchiv Dresden. Zie C. Reinhardt: Tschirnhaus oder Böttger? blz, 36 envlg.

BIJLAGE II.

EIN KAPITTEL UEBER DIE ERFINDUNG DER PORZELLANS.

Sie sind aber auch noch weiter herunter gangen, und haben auch viele Experimente durch Schmelzen und calciniren deren andern Metallen und mit denen mittel Mineralien gemacht, da sie denn endlich auch auf die colorirten Erden kommen und gefunden, dass immer eine mehr vor der andere flüssig als die andere, auch aus denen geflossenen gesehen, dass immer eine andere Coloer als die andere in Flusse gebe, sind sie anfänglich darauf gefallen, dass sie marmorirte Flüssgen, auf Art derer holländischen blauen Delfter darauss zu erst verfertigen wollen, da sie aber nachhero durch das Feuer gefunden, dass immer eine solche colorirte Erde mehr strenger die andere weichflüssiger sey als die andere, also nicht gleiche Politur auf selber angenommen, weilen sich eine Erde nicht wie die andere poliren lässt, sondern die strengflüssigen poröser auf der Politur blieben. Sind sie endlich auf Massen gefallen umb theils die strengeren Erden, durch Zusatz anderer flüssigeren Erden, dahin zu bringen, dass sie mit denen flüssigeren Erden in einem

Grad der Compactitaet kämen, also jede ihren Glantz gleich mit der andern in einem Grad des Feuers erlange, und da sie gefunden, dass sonderlich der Leim aus dem Blauischen Grunde leicht flüssig, haben sie solchen an stad eines Flusses der strengeren sonderlich Nirrenberger Roth oder Erde dem Befinden oder Grad des Feuers nach in denen Oeffen zugesetzet, aus welchen Massen nachdem sie solche erfunden sie auch nachgehendes eine Possibilitaet gesehen, dass sich solche nicht allein in Verfertigung derer flüssgen tractiren lassen, sondern auch dass selbe in Brennen compact und Porcellainehafft sich in denen Proben gebrennet. Auch da sie die Politur angenommen, sind sie auch weiter mit ihren Gedancken gestiegen, und haben auf einfarbiges Geschirr zu Thee und Caffe rafinirt, auch deswegen sich umb Leute bekümmert, die aus denen Massen Schälchen und Copchen trehen könnten, welches denn anfänglich kostbar gewesen, so dass der seelige Baron Bötger dem damaligen Hoff-Töpfer FISCHERN täglich einen Ducaten hat zahlen müssen, dass er nur auf TöpferArt ihm einige Proben getrehet, so auch ziemlich dicte nach TöpferArt aus freuer Faust gewesen, und ausgefallen. Ueber dieses auch schwer hergangen Töpfer zu bekommen, massen sich niemand in Dresden hat finden wollen, so die Arbeit angehen wollen, ohngeachtet an dem Rath Hausse in Dresden ein Königliches Patent deswegen angeschlagen gewesen, dass einige Töpfer sollten angenommen und mit genugsahmen Solt versehen werden, weilen sie besorget es möchte keinen Bestand mit dieser Arbeit haben. Da sich nun hier niemand finden wollen, sind Deputirte nach Pirna geschicket worden die einem Meister und Bürger mit Namen GEITNERN noch persuadiret, dass er mit nach Dresden gezogen, allwo er nachgehendes in Hoffrath Bartholomäeus Hausse, von etnem Goldschmied IRMINGERN genennet, so in Silber hat trehen können, das Geschirre mit Treh-füssgen abzutrehen ist unterrichtet worden, als welcher Töpfer nachgehends die Proben nicht alleine weich auf Töpfer Art trehen können, sondern auch mit denen Füssgen sauberer ab und austrehen nach und nach proportionirlich gelernet. Welches so wohl weich-trehen als auch Abtrehen der Treher durch ferneres Speculiren immer weiter gebracht bis dass nach der Zeit auch ein Treher aus einer Delphter Fabric mit Nahmen EGGEBRECHT nach Dresden kommen, umb dergleichen Fabric dasalbst anzulegen, welchen der oben berührte Töpfer einige mahl zu gesehen, alsdann hat sich die Erlernung des Trehens immer nach und nach besser gegeben, und da oben berührter Treher vormahls die Füssgen zu denen Schälchen erst als Ringe getrehet, und nachgehends erst auf die Schälchen aufgesetzet, dadurch aber weit mehr Zeit darauffgegangen, als auch die Füssgen leicht von denen Schälchen abgegangen, also die Schälchen verunglücket hat er bey ihm inachtgenommen, dass er in weich-trehen, dem Boden dücke lasse, und nachgehends aus dem dückgelassenen Boden das Füssgen gleich austrehe, dieser und noch andrer dergleichen Handgriffe haben die Arbeit nachgehends verkürtzet, und gemachet, dass das Geschirre nachgehends sauberer worden und mehr gehalten.

Fabrikarchiv Meiszen. Zie C. Reinhardt: Tschirnhaus oder Böttger, blz. 125 vlg.

De kunst aan een veertiende-eeuwsch Nederlandsch Hof

DOOR

DR. H. E. VAN GELDER.

WEINIGE weken vóór zijn te vroegen dood gat de heer AUG. SASSEN mij eenige aanteekeningen door hem getrokken uit oude rekeningen der hertogen van Gelderland. Hij zou niet meer in de gelegenheid zijn ze te benutten, vreesde hij terecht en toch zou dat jammer wezen, omdat de verzameling, hoewel loopende over slechts anderhalf jaar (1342—43) een belangwekkend inzicht geeft in het leven aan een veertiende-eeuwsch Nederlandsch hof en daarom zeker verdient om als bijdrage te strekken tot de kennis van het leven onzer voorouders. Een oogenblik heb ik eraan gedacht om zelf het onderzoek verder uit te strekken en het excerpt uit te breiden tot het een tijdperk van minstens een halve eeuw omvatten zou. Maar tegen de bezwaren daaraan verbonden zoude de erdoor te verkrijgen winst toch niet opwegen. Allerwaarschijnlijkst zou wel het aantal zangers en speelluiden, goudsmeden, boekversierders en dergelijken, dat wij bij name zouden leeren kennen, belangrijk worden uitgebreid, maar het beeld van het hofleven zou niet naar evenredigheid scherper worden belijnd. Ik heb dus slechts de aanteekeningen, zooals zij daar lagen, van dateeringen en van een paar noten

voorzien, en ze chronologisch geschikt; met enkele woorden ter inleiding wil ik bovendien trachten hare beteekenis aan te geven.

Het hof waarmede wij kennis maken, is dat van REINALD II, eerst graaf en sedert 1339 hertog van Gelderland, de echtgenoot van de Engelsche princes ALIONORA, wier romantische geschiedenis welbekend mag heeten. Het tijdperk der rekening valt in de twee laatste jaren van REINALDS bewind.

Wat ons bij het doorlezen dezer rekeningposten allereerst opvalt, is de onophoudelijke verplaatsing van den vorst en zijn hof. Den 22 Februari is men op de abdij van Nyenclooster dat dicht bij Goch lag, en den 25 niet ver vandaar ook in het land van Opper Gelder op het slot Montfort bij Roermond, half Maart is men te Goch en eind Maart op Roosendaal bij Velp, 8 April te Nijmegen, 12 April te Bommel, 17 April weer te Nijmegen en 19 April terug te Nyenclooster, 28 April te Montfort, waar men voorloopig blijft. In Juni gaat het dan naar Kampen, in Juli naar Nyenclooster, eind Juli naar Nerghena, dicht bij Ede en denzelfden dag komt men te Nijmegen. In October is de hertog te Brussel, in November weer op Montfort, in December te Erkelens .... Welk een onrust! Maar men moet den vorst daarover niet al te hard vallen. Hij was tot dat rondtrekken vrijwel gedwongen. Eerstens door representatieve plichten en de noodzakelijkheid zijn rechterlijke en administratieve ambtenaren te controleeren, maar in de tweede en voornaamste plaats wel door de economische behoeften zijner hofhouding. De voorraden die in de verschillende kasteelen werden opgeslagen immers, konden niet al te lang bewaard blijven en het vervoer was niet gemakkelijk, zoodat het het eenvoudigst was, dat men dan hier, dan daar de voorraden kwam opmaken! Daarenboven moest een verblijf in een der steden niet te lang duren, omdat dáár zoo min mogelijk kosten konden worden gemaakt wilde men de burgerijen te vriend houden. In hoofdzaak werd dus de tijd doorgebracht op de hertogelijke kasteelen Nyenbeek en Montfort, nu en dan was men op Roosendaal, vaak ook vertoefde men op de ten zuiden van Goch gelegen, door des hertogs vader gestichte abdij 's Gravendaal of Nyenclooster.

Was er in dat reizend leven plaats voor bemoeiingen met de kunst? Het lijkt niet waarschijnlijk, of het zou hebben moeten gelden de inwendige versiering der kasteelen wier zalen met wandschilderingen versierd of met tapijten behangen zullen geweest zijn. Onze rekening echter spreekt er niet van. Zoo de hertog al kunstenaars dáárvoor aan het werk gezet mag hebben, het is in andere jaren geweest; slechts meester GERARD VAN MIDDELERE, 's hertogen „boecscriver" geholpen door „enen clerc van Vlanderen" of door meester JOHAN die „shertog en boec", — waarmede wel zijn getijdenboek zal bedoeld wezen, — „scriven" moesten en „verluchten" hebben iets kunstrijks verricht, dat van blijvenden aard

was Overigens lijkt de kunst meer te hebben gestrekt tot ontspanning of louter tot vermaak. De hertog had zijn eigen zanger, EVERARD VAN BERTEM, en misschien enkele eigen muzikanten als SNELLEKIN den vedelaar, SYMON den trommelslager en GORTER, den trompetter, maar overigens deed hij het met rondreizende lieden, die voorgaven de zangers, sprekers of muzikanten te wezen van andere groote heeren, en dat wellicht soms ook werkelijk waren.

Dat zal zoo geweest zijn, bijvoorbeeld, met de „pipers" van den graaf VAN DEN BERGH, of de „trumpers" van den markgraaf VAN GULIK, met den „vedeler" van den heer VAN HOORNE of dien van den graaf VAN CLEEF. Enkele muziekinstrumenten zien wij hier reeds gebruikt, er komen er echter nog verschillende andere in deze rekening voor en juist daarom is het wenschelijk bij hen even stil te staan. [1]) Eerst is daar een verscheidenheid van blaasinstrumenten:

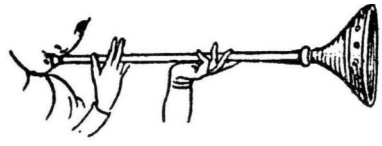

Busine uit de 13e eeuw.

de eenvoudigste is de „pipe": de gewone rechte fluit, doch ook de „trumpe" die natuurlijk met trompet ten nauwste samenhangt, is nog een zeer weinig ontwikkeld speeltuig: geheel recht en wellicht veel overeenkomst vertoonende met de hierbij afgebeelde busine, een instrument, dat door Sarrazeenschen invloed in de elfde eeuw in Noord-Europa inheemsch werd; uit Azië stamt de doedelzak, de „corremuse" onzer rekening. Van de snareninstrumenten is de meest gewone de „vedel" een der grondvormen van de viool; getokkeld werden de „giterne" — een oude vorm van de guitaar — en de „rotte" een meer op een lier gelijkend instrument [2]) dat wij ook hierbij afbeelden. De „loyte", de luitels aan het instrument, dat wij nog onder dien naam kennen, tamelijk gelijk. Iets geheel anders was de „bunghe", een op een pauke gelijkende trommel, die — althans volgens onze rekening — tot accompagnement van de fluit gebruikt werd. Tot begeleiding diende waarschijnlijk ook het orgel; het komt op denzelfden dag voor als twee vedels en een rotte. Ook dit is nog een zéér weinig ontwikkeld instrument: de

Vedel uit de 14e eeuw naar een Italiaansche afbeelding in het Pal. Pitti te Florence.

[1]) Zie hiervoor en ook voor de afbeeldingen CURT SACHS: Real-Lexikon der Muziekinstrumente, Berlijn 1913, waarop Dr. D. F. SCHEURLEER mij opmerkzaam maakte.

[2]) Niet dus zooals VERDAM, Middelned. Wbk., zegt, een soort gitaar.

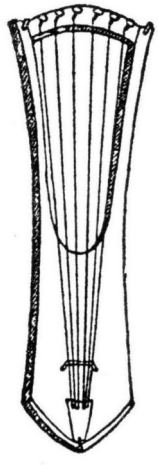

Rotte der Allemanen uit het begin der middeleeuwen, in het Kol. Völkerkundemuseum te Berlijn.

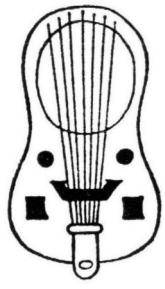

Angelsaksische Rotte uit de 13e eeuw; Ms. Harl. 2804. Britsch Museum.

mixturen werden in de 12de eeuw ingevoerd en eerst uit het begin der veertiende dateert de uitvinding van de pedaal. Daar deze aan den in 1318 gestorven Brabander LODEWIJK VAN VALBEKE wordt toegeschreven, is het zeer wel mogelijk, dat aan het Geldersch hof een orgel met pedaal reeds werd gebruikt. Ook de kunstvaardigheid van menschelijke organen werd geapprecieerd: een reizend muzikant die de gitaar bespeelt en die „creyt alse een haene", was immers welkom aan het hof; ook narren zag men er gaarne; in Kampen vermaakte zich de hertog met twee „ghecken" uit Keulen, van wie de een — „HENNE mitten cleyne hoofde", — zelfs des bisschops van Keulens „ghec" was.

Ernstiger kunst was allicht die der „sprekers", voordragers van grootere gedichten of van kortere moraliteiten, zooals wij er talrijke over hebben van WILLEM VAN HILDEGAARDSBERG, den een halven eeuw jongeren spreker van den Hollandschen graaf. Hun namen zijn soms niet onaardig: MEIBLOME heet er een, ZOEKE-DEN-BESTEN, een ander, SAGHENSVRIEND, een derde. De sprekers worden dan ook veel beter beloond: terwijl de muzikanten gewoonlijk slechts één schild krijgen, ontvangen de sprekers er meestal drie: SAGHENSVRIEND, hetzij dan omdat hij zoo bijzonder was, hetzij omdat zijn ééne oog het mededoogen opwekte, kreeg er zelfs 12. Het was een niet onbelangrijk verschil, dat ook een andere positie tegenover den vorst aanwijst, en grooter vrijmoedigheid vooral in de moraliteiten en leerdichten doet mogelijk achten.

Een ander soort bemoeiing, die de kunst ten goede kwam, was die met de goudsmidskunst. De gouden pronk was gezocht en werd reeds eenigszins beschouwd als middel tot schatvorming. De goudsmeden-zelf zijn echter nog vrij weinigen: meestal wordt de hulp ingeroepen van Mr. HUGHEN te Brussel. Niet slechts moet hij de eetschalen van den hertog vergulden en hem niet nader aangegeven „stucken" leveren, maar hij werd ook gebruikt voor de essaye van de munt. GODEKIN, die te Nijmegen woonde, maakte „instrumenten", wellicht voor den muntslag. Een ongenoemde meester kreeg een kelk te vergulden en een die te Keulen woonde leverde een gouden paternoster, dat 16 ponden kostte. Maar het allerbelangrijkste werk van deze soort waren de vier vergulde koppen (bekers),

die ook uit Keulen komen moesten. Zij zouden ruim 73 pond kosten. Een vertrouwd man werd gezonden om ze te halen en naar Venloo te brengen; hij had er nog ruim 12 pond moeten bijpassen. De hertog die ze eerst alle vier bestemd had voor eene vereering aan den landgraaf van Hessen en zijn ridders, vond het geven van drie dan ook reeds mooi genoeg, vooral daar hij de vierde gebruiken kon om een speciaal gezant uit Engeland voor zijn moeite te beloonen.

Over de boekschrijvers en verluchters, die het geheele jaar doorwerkten in 's hertogen dienst, en jaarloon kregen, sprak ik reeds. Zij moesten ook voor het bindwerk zorgen, maar het „reescap" daarvoor en voor het verluchten betaalde de heer. Op dezelfde wijze bekostigde de hertog de stoffen die gebruikt werden aan zijn kleedij, en voor die van zijn kapelaan, als deze een kasuifel noodig had.

Alles bijeen genomen geeft zulk een rekening toch wel den indruk, dat in de veertiende eeuw, zelfs bij een machtig heer als de Geldersche hertog, het leven zeer eenvoudig was, en ook in geestelijken zin niet bijzonder hoog stond. De gebrekkige huishoudiug, die tot gestadig rondtrekken noopte, had daaraan zeker schuld, en wij zullen dan ook eerst een stijging in al deze opzichten waarnemen in den tijd, dat het krachtiger worden der steden aan de vorsten geregelder inkomsten in geld waarborgde.

BIJLAGE.

REKENING VAN WERNERUS VAN DEVENTER VOOR DEN HERTOG VAN GHELRE 1342/43.

(Rijksarchief Arnhem).

[22 Februari 1342] Des Vriedachs voer Reminescere SNELLEKIN den vedelere te Nyencloester, [1]) 4 schilde, maken 4 ℔ 5 s. 4 d.

[25 Februari] Des anderen daghs nae Sente Mattiisdaghe te Monford [2]) tween sprekeren: 4 schilde, val. 4 ℔ 5 s. 4 d.

[11 Maart] Des Maendachs nae half-vasten enen knecht ghesant tot Brussele nae meister HUGHEN den golsmit dat hi come tot Goch mitten instrumenten van assaye, 16 s.

[23 Maart] In Palmenavont EVERHARDO VAN BERTEM, mijns heren Sengher, die mijn here onthelt te Megglen [3]), voer sine cost ende enen huerperde van Megglen tot Zutphen, 2 ℔ 12 s. 8. d.

[24 Maart] Op Palmedaghe meister GERARD VAN MIDDELERE mijns heren boecscriver, omme te verwullen sijn loen van desen jaere: 6 schilde, val. 6 ℔ 8 s.

Ter selver tijt denselven meister GERARDE omme perkamente mede te copekene tot mijns heren boken, 6 schilde, val. 6 ℔ 8 s.

30 Maart] Op Pasche avont enen clerc van Vlanderen ten Rosendale [4]) die mijns heren boke verluchten soude, voor sinen cost ende aerbyet bi heren GERARD HERWIJC, 3 ℔ 4 s.

[4 April] Des Dunredaghs nae Paschen ten Rosendale PETER SERTENKARIGHEN, enen sprekere, 3 ℔ 4 s.

Des selven dachs des greven vedelare van Cleve ten Rosendale, 3 ℔.

[6 April] Des Saterdaghs nae Paschen WOUTER VAN DORNIC van eenre sulvere trumpere [5]) die sinre trumpere was te lossene van mijns heren ghehiet, 4 ℔.

[8 April] Des Maendaghs na andachs Paschen bi COPPEKIN tot Nymeghen, tween spelemans van Engelant mit ghyternen ende mit loyten, 6 ℔.

[12 April] Des Vriedaghs nae andachs Paschen tot Bomel tween vedelers des landgreven van Hessen, 8 ℔ 10 s. 8 d.

---

1) Nijenklooster of 's-Gravendaal, abdij onder bescherming der hertogen van Gelderland dicht bij Goch

2) Montfort, het slot der Geldersche vorsten in Opper Gelder. REINALD I was er de gevangene geweest van zijn zoon REINALD II.

3) Dicht bij Gendringen.

4) Op het huis te Rosendaal bij Velp.

5) Trompet, zie inleiding.

[13 April.] Des Saterdaghs nae andachs Paschen SEGHER, heren GERARD DIJNS zoene, scepen tot Bomel, ghesant bi minen here tot Coelne omme vyer vergulde coppe tot Venle te brenghene ende den lantgreve van Hessen ende sinen ridderen te ghevene, 70 schilde, val. 74 ℔ 13 s. 4 d., van welken des lantgreven riddere hadden drie ende den vyrden gaf mijn here tot Brussel enen pape uyt Englant, die hoem brieve brachte van WILLAM VAN NORWIJC der legate.

[17 April] Des Wonsdaghs nae sente Tyburciusdagh tot Nijmeghen den GORTERE ende HENNEKIN sinen gheselle den piperen, 12 schilde, val. 12 ℔ 16 s.

[19 April] Des Vriedachs daernae ten Nyencloester enen sprekere des heren van Notichem bi HANNEN, 14 schilde, val. 14 ℔ 18 s. 8 ct.

[21 April] Des Sonnendaghs alst men singht Jubilate doe ZEGHER weder quam van Coelne tot Venle ende brachte dese vyr coppe, 12 schilde die si meer costen dan 70 schilde, val. 12 ℔ 16 s.

[28 April] Sonnendaghs nae sente Marcusdaghe tot Montford enen speelman uyt des heren lande van den Berghe, 1 schilt, val. 21 s. 4 d.

[3 Mei] Op des heilighen Cruysdach Inventio des greven piper van Loen, 4 schilde, val. 4 ℔ 5 s. 4 ct.

[6 Mei] Des Maendachs daernae tot Montford enen bunghenere [1]) ende enen pipere van des greven ghesinde van Zeynen, 4 schilde, val. 4 ℔ 5 s. 4 d.

[14 Mei] Des Saterdachs nae Ascensien HARTMAN den munter over 32 nye schilde die hij van mijns heren munte ghemunt hadde ende die mijn here in sinen bude, stac ende allentlike en wegh gaf, gaf ic hoem 12 oude schilde, val 23 ℔ 1 9 s. 4 d.

[15 Mei] Des Wonsdaghs daernae tot Montord meister CONRAED ZOKEDENBESTEN enen sprekere, die bi minen here was tot Erclens, 6 s. grot. mijns heren ghelt, val. 4 ℔ 16 s.

[16 Mei] Der Dunredaghs daernae tot Montord tween vedeleren ende enen rottere [2]) van Beem 6 schilde, val. 6 ℔ 8 s.

Des selven dachs MEYBLOMEN, enen sprekere aldaer 2 schilde, val. 2 ℔ 2 s. 8 d.

[19 Mei] Op Pinxterdaghe meister SYMON den bunghenere 2 s. gr., val. 32 s.

Des selven dachs enen met orgelen, 16 s.

[25 Juni] Des anderen dachs nae sente Johannesdaghe tot Monford tween piperen des biscops van Spyre, 2 schilde, val. 2 ℔ 2 s 8 d.

Ter selver tijt meister HUGHEN den gholsmit tot Brussel voer 7 trogzie-nappe [3]) te verguldene ende vor anders alle stucken die hi minen here ghemaect hadde ende dat men hoem noch sculdich was, 4 schilde, val. 4 ℔ 5 s. 4 d.

---

1) Trommelslager. 2) Bespeler van de rotte, zie in de inleiding. 3) Eetschalen.

[26 Juni] Des Wonsdaghs nae sente Johannes daghe Baptiste tot Campe, HENNEN mitten cleynen hoofde, des biscops ghec van Coelne, 1 schilt, val. 21 s. 4 d.

Aldaer broder CONRAET enen ghec van Coelne, 1 royal, val. 20 s.

[21 Juli] Des Saterdaghs nae sente Jacobsdaghe ten Nyencloester, GODEKIN den gholsmit van Nymeghen van instrumente die hi minen here ghemaect hadde, 2 schilde van goude, val. 2 ℔ 2 s. 8 d.

[29 Juli] Des Maendaghs nae sente Jacobsdaghe tot Nerghena [1]), enen piper mitten corremusen, 2 schilde, val. 2 ℔ 2 s. 8 d.

Des selven dachs tot Nymeghen enen sprekere des coninx van Crakouwe, 4 pauleonen, val. 4 ℔ 16 s.

[13 October] Des Sonnendachs nae sente Victorsmisse enen sprekere tot Brussel mit enen oeghen gheheiten SAGHENSVRIEND, 12 schilde, val. 12 ℔ 16 s.

[16 October] Op sente Gallendach twee piperen ende enen bunghenere des greven van Vlanderen te Brussel, 6 flor., val. 4 ℔ 16 s.

[14 November] Des Dunredaghs nae sente Mertynsdaghe meester HUGHEN den golsmit dien mijn here ontboet van Brussel tot Monford omme dat assay te maken van der munten ende weder te Brussel te ridene te teergelde, 4 schilde, val. 4 ℔ 5 s. 4 d.

[21 December] Op Sente Thomasdach tot Erklens enen sprekere, 12 aude gr., val. 16 s.

[22 December] Des Sonnendaghs nae sente Thomasdach des greven pipers van den Berghe tot Erclens, 4 cleyne floryne, val. 3 ℔ 4 s.

[25 December] Op Kerstdaghe LOMMEKIN den bunghenere van Eyke [2]), 1 royal, val. 20 s.

Terselver tijt even anderen eeraud JOHAN BLANKENBERCH met enen wapenrocke, 1 royal, val. 20 s.

[3 Februari 1343] Op sente Blasiusdach enen golsmit tot Coelne omme een gulden paternoster tot Coelne ghecoft bi WOUTER VAN DORNIC, 20 cleyne guldene hellinghe, val. 16 ℔.

[13 Februari] Op sente Valentijnsavont van mijns heren swerde te veghene, te schiedene ende rene te makene, 24 s.

[20 Februari] Des Dunredaghs nae sente Valentijns daghe ten Nyencloester bij gheheit mijns heren tot enen kelyct [3]) te verguldene den meister, 6 schilde, val. 6 ℔ 8 s.

[2 Maart] Des Sonnendachs op grote Vastavont tot Goch den meister van Nyencloester tot boerden ende ziden tot onze kasuflen ende gherwenisse [4]) ten Nyencloester, 12 schilde, val. 12 ℔ 16 s.

Des selven dachs omme mijns heren boec to binden, 4 s.

[22 Maart] Des Saterdaghs nae Sonnendagh Oculi des biscops trumpere van Coelne, 4 schilde, val. 4 ℔ 5 s. 4 d.

---

[1]) Nerghena, bij Ede. [2]) Maaseik. [3]) Beker. [4]) Kleeding.

[20 April] Andachs nae Paschen twee trumpers des marcgreven van Gulyc bi HANNEN tot Monford, 2 schilde, val. 2 ℔ 2 s. 8 d.

Terselvertijt omme twee hondert legghepenninghe tot Brugghe in Flanderen ghecoft, 12 s.

[24 Juni] Op sente Johannesdach meester JOHAN enen sprekere uyt Beyeren, 3 schilde ende die mijn here vord sende ten Rosendale, val. 3 ℔ 4 s.

[27 Juni] Des Vriedachs na Johannes Baptiste meister JOHANNE den sprekere, doe hij weder van den Rosendale quam, 3 schilde, val. 3 ℔ 4 s.

[8 Juli] Des Dinxdaghs na andachs Sente Peters ende Pauwels HERMAN den pipere tot Monford, 2 dublen ende 2 aude grot. 3 schilde, val. 3 ℔ 4 s.

[15 Juli] Des Dinxdaghs nae Sente Margretendach tot Montford GORTER den trumper te hoescheden, 4 schilde, val. 4 ℔ 5 s. 4 d.

Des selven dachs aldaer des heren vedelere van Hoerne, 1 schilt, val. 21 s. 4 d.

Des selven dachs aldaer enen mitter ghiternen ende die creyt alse en haene, 1 schilt, val. 21 s. 4 d.

[30 Juli] Des Wonsdaghs na Sente Jacobsdaghe des greven pipere van Loen, 4 schilde val. 4 ℔ 5 s. 4 d.

[31 Juli] Op Sente Petersavont ad vinculas tot Monford HERMAN VAN STIPEL enen armen piper, 6 aude gr., val. 8 s.

29 September] Op Sente Micheelsdach meester JOHAN den verluchtere omme te copene reescap tot mijns heren boec mede te verluchtene, 2 s. aude gr., val. 32 s.

Waarom Jacob van Loo in 1660 Amsterdam verliet

DOOR

DR. A. BREDIUS.

MEN vindt het weinige, dat men over dezen hoogstverdienstelijken kunstenaar weet, in den catalogus van het Koninlijk Kabinet van Schilderijen saamgevat. Volgens HOUBRAKEN was hij een leerling van EGLON VAN DER NEER, wat hoogst onwaarschijnlijk klinkt, daar hij ouder was en tot een oudere school behoort. DE KEYSER en REMBRANDT hebben hun invloed op zijn portretkunst doen gelden, maar hij is in zijne genrestukken, zooals de prachtige kijk in de Amsterdam'sche glasblazerij te Kopenhagen zeer oorspronkelijk en buitengewoon knap.

Ik was zelf verbaasd toen ik dezer dagen zag dat JACOB VAN LOO, Constschilder in het jaar 1660 te Amsterdam een manslag heeft gepleegd. Hij heeft *toen* denkelijk reeds de vlucht genomen en werd, zooals het hier volgende document bewijst, 7 Juli 1661 tot eeuwige verbanning uit ons land veroordeeld, met de ernstige bedreiging anders „metten zwaarde te werden geëxecuteert."

Nu werd mij in eens duidelijk eene notarieele verklaring van 6 Dec. 1660, (de doodslag had 31 October te voren plaats gevonden). Die verklaring

wordt afgelegd ten verzoeke van den Haagschen schilder MAERTEN LENGELE, wiens zuster, ANNA LENGELE, met JACOB VAN LOO gehuwd was geweest. Zes kinderen ontsproten uit dit huwelijk, zooals blijkt uit het hieronder ook medegedeelde testament van onzen schilder. Hij lag 7 Aug. 1660 ziek te bed.

Uit de voor Notaris D. DOORNICK 6 Dec. 1660 afgelegde verklaring blijkt, dat HENDRIK BREDA, de wijnkooper, die door een noodlottige steek in de buik door VAN LOO gedood werd, een zeer sterk, vechtlustig en lastig individu was, die de menschen uittartte om met hem te vechten, puur uit pleizier zijn meerderheid te kunnen toonen. Hoe bang men voor hem was, zien wij aan de laf-schijnende wijze, waarop PELGROM, nogal een provoost van de schutterij, zich van hem afmaakte.

Een dergelijke acte, den volgenden dag voor notaris H. SCHAEFF verleden, eveneens op het verzoek van LENGELE, toont aan dat BREDA een gevaarlijk vechtersbaas was.

31 Mei en 21 Juni 1661 deed „Mijnheer de Schout" JACOB VAN LOO oproepen, maar te vergeefs. Daarna volgt de veroordeeling, waarvan hij zich, veilig te Parijs aangekomen, niet heel veel zal aangetrokken hebben, al was een reis met al die kinderen in die dagen zeker kostbaar en niet gemakkelijk.

Justitieboek Q. Rechterlijk Archief, Amsterdam.

Alzoo JACOB VAN LOO, Constschilder, op den 31 October A°. 1660 de persoon van HENDRIK BREDA alhier ter stede door een wonde in de Navel omtrent desselffs Buyck met een mes zoodanigh heeft gegrieft dat de gemelte BREDA weynigh tijdts daerna van dezelve wonde is comen te overlijden; ende de voorsz. JACOB VAN LOO daerover tot tweemalen toe bij mijn Heere de Schout gedagvaert zijnde, niet en is gecompareert:

Zoo ist, dat Schepenen, gezien .... etc. op alles wezende gelet .... de meergenoemde JACOB VAN LOO bij desen bannen uytten Lande van Hollandt en Westvrieslandt ten eeuwigen dagen en confisqueren alle zijne goederen ten profijte van den Heere, op pene van dat hij, 't voorsz. bannissement infringerende metten zwaarde zal werden geëxecuteert, zulx datter de dood na volght.

7 July 1661.

Misschien vertoefde hij elders onderweg; volgens de traditie vestigde hij zich eerst in 1662 te Parijs waar men hem een jaar later als lid der „Academie de peinture" inschreef. Hij overleed er 26 November 1670. Zijn zoon JACOB, zijn

JAC. VAN LOO. Amsterdamsche Glasfabriek. Museum te Kopenhagen.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

kleinzoon CHARLES ANDRÉ, meer bekend als CARLE VAN LOO werden bekende, echt fransche, elegante schilders.

Ik laat in chronologische volgorde nog eenige bijdragen tot de biographie van JACOB VAN LOO hier volgen.

.... Augustus 1635. Insinuatie van JAN HEYNDRICKSZ. ADMIRAËL aan MARTEN CRETZER.

CRETZER had 2 tulpen ontvangen en nog *f* 180.— Daarvoor zou hij leveren zoodanige „thien schilderijen als blijckt bij het contract daeraf met JACOB VAN „LOO gemaeckt." Op levering dier schilderijen wordt aangedrongen. [1])

27 Juni 1642. SR. JACOB VAN LOO, schilder, van Sluys in Vlaanderen, althans wonende binnen deser Stede, transporteert aan HANS PIETERSZ. VAN LONDEN een obligatie van 700 ponden te 40 groten en bekent daarvoor ten volle voldaan te zijn. [2])

30 October 1643, Compareerde .... SR. JACOB VAN LOO, schilder, wettige man van ANNA LENGELE, wonende binnen deser stede en bekende machtich gemaeckt te hebben MARTINUS LENGELE, schilder, sijn swager, wonende in 's-Gravenhage, om in sijn naem te transporteren aen JACOB PYLL, gouthsmith aldaer: een vierde part in een huys en erve staende in 's-Gravenhage in de Venestraet, genaemt *de Goude Kant* .... (zooals ANNA LENGELE het van hare ouders geërfd heeft). [2])

23 September 1645. JACOB VAN LOO, schilder als man en voogd van ANNA LENGELE, machtigt zijnen zwager MARTINUS LENGELE in 's-Gravenhage om voor zijn vierde part te transporteren aan JACOB PIJL een kustingbrief. [3])

30 October 1645. Testament van d'eersaeme JACOB VAN LOO, schilder, en ANNA LENGELE, echteluyden. Mutueel Testament. Mocht bij het eerst-overlijden van den schilder zijne moeder MARIA VAN LOO, woonende te Sluis in Vlaanderen, nog in leven zijn, dan moet zij hare legitieme portie hebben. [3])

22 Juny 1646. Compareerde SR. JACOB VAN LOO, mede erfgenaem van zal. MARIA VAN DE VIJVERE sijns comparants moeye, in haer leven woonachtich tot Gent, dewelcke machtich maeckt .... thoonder deses, om .... (in het

---

[1]) Kladregisters van Not. J. WARNAERSZ, Amsterdam. Héél zeker is het niet, maar toch waarschijnlijk dat dit onze JACOB VAN LOO is.

[2]) Prot. Not, P. CARELS, Amsterdam.

[3]) „ „ J. VAN DER HOEVEN, Amsterdam.

sterfhuis van MARIA VAN DE VIJVERE Inventaris te doen opmaken en te procederen tot schiftinge en scheidinge van den boedel enz.)

Getuige is DANIEL VERTANGEN.

Onderteekend:

[1])

6 Sept. 1649, SR. JACOB VAN LOO, erfgenaam van sa. MARIA VAN DE VIJVEREN, sijn moeye in haer leven woonachtigh tot Gent, laat zijn erfenis opeisschen &c.

Mooie *groote* handteekening.

22 December 1659 compt. de eersame JACOB VAN LOO, wonende alhier, als oom van HUYBRECHT SNEEUWAERT, hem tegenw. onthoud: tot SLUYS in Vlaenderen verclaart dat deze in staat is zijn eigen zaken te doen. [2])

7 Augustus 1660 maakt SR. JACOB VAN LOO, schilder, (tot Amsterdam) „Sieckelyck van lichaem", zijn testament. Erfgenamen zijn zijne kinderen JACOB, PHILIPPUS, ANNA, MARIA, ABRAHAM en JOHANNES. Voogden zullen zijn SR. AUGUSTIJN DE QUEEL en SR. GERARD VAN ZIJL. De Testant woont op de *Roosegraft.* [3])

7 December 1660 wordt er voor Not. H. SCHAEFF, te Amsterdam ten verzoeke van MARTYN LENGELE en JACOB VAN LOO, schilder, een verklaring afgelegd over een vechtpartij die in Januari 1659 begon in de Herberge van 't Hoff van Vrieslandt buyten St. Anthony's Poort. De schilder JAN BLOM is ook hier getuige.

Hier volgt de inhoud van de eerstgenoemde acte, die van 6 December.

LAURENS PELGROM, Provoost van een regiment Burgers binnen Amsterdam, 29 jaar, attesteert ten versoeke van SR. MARTIN LENGELE (schilder) Swager van JACOB VAN LOO, Schilder, het navolgende:

1) Prot. Not. S. VAN NIEULAND, Amsterdam.
2) Prot. Not. J. THIELMANS, Amsterdam.
3) „ „ I. D'AMOUR, „

In Mei ll. had men gezeten in de tuin van de herberg het Hoff van Vrieslandt over de Jachthaven. HENDRICK BREDA, in zijn leven Wijnkooper, heeft „sich toen aldaer alleszins beroemt van sijn starckte, en alle middelen aengewent om met hem getuyge te worstelen.... heeft hem eintelijck van de banck affgetrocken en alsdoen met hem in het Veldt geworstelt.... (Hij had hem toen ter aarde gesmeten en PELGROM een rijksdaalder uit zijn zak daarbij gehaald. Ruzie daarover. BREDA ontkende, andere personen hadden het echter gezien. BREDA zou tocn zoeken in het Veldt en veinsde den rijksdaalder daar te vinden, had hem echter uit zijn zak gehaald. Zeer gemeen had BREDA toen gezegd, dat hij leelijke dingen van PELGROM wist. Maar hij wilde of wist niets aan te geven. Eenige dagen later, in een andere herberg, wilde PELGROM een eind aan de ruzie maken en bood BREDA een glas wijn aan „een teecken van vrientschap en versoeninge" wat hij afsloeg.

Bij een volgende gelegenheid zocht BREDA weer ruzie en sloeg getuige een pijp uit den mond. Een andere keer ontmoette hij hem op straat waarop BREDA zeide: Jou lompen hondt, zijt ghij daer, was het dat mijn vrouw hier niet in de kelder was, soo soud ick U wat anders leeren, maer ick sal U eens soecken aen te treffen op het Pleyn buyten de Poort.

Nog weer hadden later de kennissen „bij den voorsz. BREDA aengehouden „om sich met hem getuyge te versoenen, doch heeft BREDA dit niet anders „willen toestaen, dan onder expres bedingh en met dese conditie dat hij hem „getuyge een soufffet soude geven, soodanich als hem BREDA soude goetduncken „en gelieven, en sonder eenige bepalinge gelijck oock hij getuyge om eenmael „van alle de voorsz. dreygementen en van andere onheylen en quaet bevrijdt te „zijn, zulcx heeft toegestaen en dat de voorsz. BREDA als doen na sijn wel-„gevallen hem getuyge een soufflet heeft toegebracht. Aldus gedaen etc."

Onderteekend ook door den schilder JAN BLOM.

De wrok zat er blijkbaar diep in, bij VAN LOO, die zonder twijfel ook herhaaldelijk door BREDA uitgedaagd is geworden.

De volgende acten behelzen aanteekeningen over werken van JACOB VAN LOO.

Inventaris van Ds. LAURENS LAURENTIUS: 2 conterfeytsels van FRANS DE HAAS en HESTER VAN HERTSBEECK door VAN LOO gedaen. 1672. [1])

23 January 1673. SR. ADRIAEN GOVERTS, te Amst. transporteert: de Conterfeytsels van hem en sijn huysvrouw *daervan* J. VAN LOO *de meester is;*

1) Prot. Not. LAURENTIUS, Amsterdam.

de grootvader en grootmoeder van sijn gemelte vrouw, mede door J. VAN LOO gedaen; het conterfeytsel van FRANÇOIS VAN EMMERICK mede door J. VAN LOO gemaeckt, de conterfeytsels soo van de suster van den Comparant als van JAN CASTEL, des comparants swager, mede door VAN LOO gemaeckt. Een vrouwtje met een naeckt kint en een vroutje met een naeckte boesem, van de voorn. VAN LOO. Een kerckje van E. DE WITTE. [1])

Ten slotte eene aanteekening waarmede ik geen weg weet. In een cohier zonder datum van den Haag, maar dat ± 1681 te dateeren is, staat woordelijk:

Breestraet, West.

ENGELTJE RUYPSDORP, Wed. van JACOB VAN LOO, *schilder*.

1 vrouw.
2 kinderen beneden de 8 jaer.

De laatste opmerking is voldoende om te bewijzen, dat het hier een andere JACOB VAN LOO geldt. Is het de zoon van onzen schilder? Zijn oudste zoon, JACOB, was ook schilder. Er kwamen in den Haag trouwens vele personen voor met de naam VAN LOO. Omtrent den juist genoemden JACOB echter vonden wij geen nadere gegevens.

---

[1]) Prot. Not. A. VAN DEN ENDE, Amsterdam.

DE SCHILDER JAN JACOBSZ. EYNOUT.

? — ROTTERDAM — 1553.

DOOR

A. HOYNCK VAN PAPENDRECHT.

OVER den Rotterdamschen schilder JAN EYNOUT, die in de eerste helft van de 16de eeuw leefde, zijn tot nu toe slechts weinig bijzonderheden tot ons gekomen. De oudste berichten zijn in de kroniek van PIETER OPMEER te vinden. Deze was zijn tijdgenoot, hoewel veel jonger. Eene uitgave van OPMEER'S werk, die in 1611 te Antwerpen verscheen, geeft een portret van den schrijver, dat hem in 1595 voorstelt op den leeftijd van 69 jaar; dus moet hij in 1525 of 1526 geboren zijn en was dan in 1553, toen EYNOUT stierf, ongeveer 27 jaar oud. OPMEER noemt hem een uitstekend schilder, die omstreeks het jaar 1525 te Rotterdam bloeide; vertelt ons verder hoe hij, waarschijnlijk daartoe aangespoord door het voorbeeld van het bekende boek „Moria" (sic) van zijn grooten tijdgenoot en stadgenoot DESIDERIUS ERASMUS, een kruisiging van Christus schilderde, waarop wanstaltige menschen van verschillende kleuren en vormen zijn afgebeeld, zoodat de kunstenaars in dit schilderij de fouten van alle beroemde schilders zagen. Het schijnt, zoo vervolgt OPMEER, dat hij niet alleen met de kunstenaars, maar ook met de kunst zelve den gek

gestoken heeft. Evenwel, zegt hij, had PETRUS LONGUS met dit schilderij veel op. PETRUS LONGUS of LANGE PIER was de bijnaam, welke den bekenden schilder PIETER AERTSZ. (1507 of 1508 — Amsterdam — 1575) wegens zyne buitengewone gestalte werd gegeven. LANGE PIER vond dit schilderij zoo belangrijk en stelde het zoo hoog, dat hij tot OPMEER zeide het niet naar goud te kunnen schatten, doch dat het eene geheele provincie waard was! OPMEER verklaart in zijn kroniek dat LANGE PIER hem zulks gezegd heeft.

Aan bovenstaand levensbericht heeft DR. G. K. NAGLER de mededeelingen ontleend, welke hij in zijn „Neues Allgemeines Künstler-Lexicon", dat in 1836 te München het licht zag, over EYNOUT doet (III, 97). Daar wordt gezegd dat deze schilder, te oordeelen naar hetgeen men door OPMEER van hem weet, een tamelijk phantastische richting gevolgd moet hebben. Dit doelt op gemeld schilderij, voorstellende Christus aan het kruis, dat in wit geschilderd is, doch waarop tevens, in verschillende kleuren, wanstaltige figuren voorkomen. NAGLER voegt daaraan toe, dat de toenmalige richting overhelde naar het smakelooze en phantastische, en dat EYNOUT niet beschouwd moet worden als iemand, die de kunst op ernstige wijze beoefende, maar veeleer als een man, die haar ter hand nam om zijn spotlust den teugel te vieren. Toch brengt de mondelinge mededeeling, door LANGE PIER aan den kroniekschrijver OPMEER gedaan, DR. NAGLER nog tot de erkentenis, dat die groote Amsterdamsche schilder wel degelijk zeer veel goeds in deze voorstelling vond.

CHR. KRAMM in het bekende werk „De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders" enz., in het jaar 1858 te Amsterdam verschenen, verwijst naar de bovengenoemde plaatsen bij OPMEER en NAGLER. Wat hij over EYNOUT vertelt is nagenoeg woordelijk aan die beide werken ontleend. Ook hij zegt: „Het wanstaltige en phantastische was destijds de heerschende smaak. Wie toen in de kunst maar redelijk konden werken, hebben haar als tot bespotting beoefend."

Ten slotte zij vermeld dat Dr. ALFRED VON WURZBACH in zijn „Niederländisches Künstler-Lexikon" (Weenen en Leipzig, 1906) den schilder in het kort behandelt. Hij acht hetgeen OPMEER van hem zegt niet in alle deelen begrijpelijk. Hem komt het voor dat EYNOUT een teekenaar geweest is in de manier van HIERONYMUS BOSCH (omstr. 1462 — 's Hertogenbosch — 1516).

De uit OPMEER's kroniek aangehaalde plaats komt ons intusschen niet zoo onduidelijk en onbegrijpelijk voor, wanneer wij nagaan hoe ERASMUS, de beroemde tijdgenoot van EYNOUT, in zijn „Lof der zotheid" de menschelijke gebreken aan de kaak stelt. Men zou de beteekenis van OPMEER's uitlating aldus moeten opvatten: evenals ERASMUS in zijn bekend werk de karakterfouten der menschen

hekelde, zoo onderwierp EYNOUT door middel van zijn schilderij de fouten van andere schilders aan kritiek, zelfs aan bespotting.

Voor zoover is na te gaan, bestaat het bewuste schilderstuk niet meer. Ook zijn van hem geen andere werken bekend of komen in een of andere verzameling schilderijen voor, die aan hem worden toegeschreven, De mogelijkheid dat in de toekomst een van zijne werken zou worden ontdekt is intusschen niet geheel uitgesloten, en voor dat geval kan het allicht eenig nut hebben levensbijzonderheden van dezen kunstenaar, al zijn het dan ook nog slechts zeer weinige, te leeren kennen. Bij het restaureeren van de Groote Kerk te Rotterdam is een zerk voor den dag gekomen, die eens het graf van den schilder dekte. Aan de

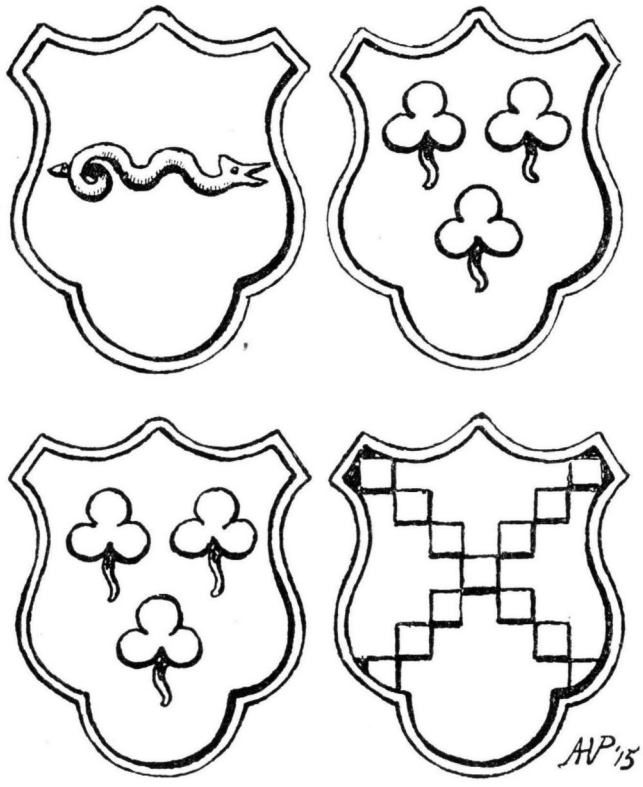

zuidzijde van de voormalige Sint Laurenskerk, in de vijfde kapel van de zijde van den toren geteld, lag sinds vele jaren een houten vloer. Toen de wand, die van deze kapel eene afgeschoten ruimte maakte, onlangs weggebroken werd, heeft men ook die vloer verwijderd, waardoor eenige oude zerken, sommige met wapens en grafschriften, te voorschijn kwamen. Een daarvan, een steen met wapenschilden

op de vier hoeken, bevat de namen en sterftedata van JAN EYNOUT, zijne vrouw, dochter, kleindochter en eenige andere verwanten. In sierlijke gothische letters staat langs de randen van de zerk gebeeldhouwd: „Hier leit begraven JAN JACOBS. EYNNOUT eertijts schilder ende hij start opden ....dach in Junio Anno 1553 ende KATRINA MELIS dochter de huysvrou van JAN JACOBSZ. EYNNOUT was ende zij is ghesturven opden 14 dach in Januari Anno 1574. — Hier leit begraven KATRINA CLAESDOCHTER de huysvrou van PIETER JANSZ. DU BIEN was ende sy is ghesturven opden 13 dach in Januario Anno 1575. — Hier leit begraven ELISABET JAN EYNNOUTSDOCHTER, wedue van ANDRIES JACOBSOON en starf den 3 junio anno 1581. — Hier leit begraven HILLEGONT ANDRIESDOCHTER de huisvrouwe van DIERICK AERSEN. Sie starf den 19 desember anno 1594. — Hier leit begraven HILLEGONT PIETERSDOCHTER DU BIEN starf den 13en april anno 1630."

De vier schilden vertoonen de hier onder beschreven wapens; kleuren zijn niet aangegeven; de plaats, die de wapens op de zerk innemen, komt overeen met den stand, welken zij in bijgaande afbeelding hebben. Met rechts en links zijn die richtingen bedoeld zooals in de heraldiek gebruikelijk is. Het eerste vertoont een naar links gewende, kronkelende slang. Het tweede en derde, welke gelijk zijn, drie klaverbladen, geplaatst 2 en 1. Dit wapen is bekend; zoo zegelde in 1560 de schepen PIETER JANSZ. DU BIEN (Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam, I, Pl. IX). Het vierde schild eindelijk is beladen met diagonaalsgewijze geplaatste rijen van, elkander aan de hoeken rakende, blokjes.

In het Rotterdamsche gemeentearchief bevindt zich eene verzameling opschriften van grafsteenen in de Groote Kerk; daarbij is ook een blad met een afschrift van EYNOUT's zerk, op welk papier aan den voet geschreven staat, dat het in 1870 is overgenomen van eene schetsteekening in het bezit van den heer A. A. REEPMAKER. Bij de nagelaten betrekkingen van dezen heer berust die schets thans niet meer. Op het afschrift in het archief staan eenige misstellingen, en zulks juist daar, waar het de namen geldt, dus in dezen wel het belangrijkste. Zoo staat er telkens EEUWOUT voor EYNOUT en in de plaats vau „DU BIEN was" heeft men „die hier was" gelezen. Uit dit afschrift was dus niet op te maken dat de *schilder* EYNOUT bedoeld was, in de levensbeschrijvingen van Nederlandsche kunstenaars genoemd.

Het vinden van den ouden grafsteen was eene aanleiding om te trachten levensbijzonderheden van den schilder en zijn gezin op te sporen. Vooreerst bleek nu dat hij dezelfde is als JAN JACOBSZ. EYNOODT, voorkomende in de naamlijsten van Rotterdam's regenten (Bronnen, I, 33—39). Deze werd 17 Februari 1541 tot lid van de vroedschap genomineerd in de plaats, welke opengevallen was door het overlijden van EEUWOUT PIETER HOPERSZ, en had onafgebroken zitting tot in Mei 1553, toen hij stierf. Nu staat op den steen Juni; de juiste datum is niet

meer leesbaar; op het geschreven blad in het archief staat op den 9den Juni. Er is dus een klein verschil met de naamlijst der regenten, doch zulks is allicht verklaarbaar uit tweeërlei stijl van dateering; ook kan destijds, in 1553, eene eenigszins onjuiste opgave ingeboekt zijn. In het kohier van den 10de-penning van het jaar 1553, samengesteld in Juli, dus slechts luttele weken na 's mans dood, komt zijne vrouw voor als TRIJNTGEN JAN EYNOUTS (d. w. z.; TRIJNTGEN, JAN EYNOUT's weduwe). Dit kohier, berustende in het Algem. Rijksarchief te 's Gravenhage, is gedrukt in de „Rotterdamsche Historiebladen" van J. H. SCHEFFER en FRED. D. O. OBREEN (Rotterdam, 1876; 2de afdeeling, I, 255 vlg.). TRIJNTJE's huis is getaxeerd op 18 pond Vlaamsch; het stond op de Hoogstraat aan de zuidzijde, op den hoek van een steegje, ter plaatse waar zich nu de Vlasmarkt bevindt. Dit huis had haar man in 1538 gekocht.

Eenige archiefstukken, in welke de schilder voorkomt, noemen hem JAN JACOBSZ. EYNOUT; in andere heet hij JAN JACOBSZ. alias EYNOUT. Hieruit blijkt dat hij in de wandeling zoowel JAN JACOBSZ. als JAN EYNOUT genoemd werd. Men kan dus EYNOUT hier min of meer als familienaam beschouwen. Uit een onderzoek in de oudste registers van het archief van schepenen is gebleken dat EYNOUT oorspronkelijk een doopnaam was; zoo heette namelijk des schilders grootvader. Daags voor vrouwendag van 't jaar 1491 (up onser vrouwe avonde nativitas A°. XCI) compareerde EYNOUT JANSZ. met JACOB, zijnen zoon, voor schepenen en verklaarde schuldig te zijn aan den Leidschen koopman DIRC HEYNRICSZOON 17 pond Hollandsch. (Schuldboek I, 150). Andermaal komt EYNOUT JANSZ. voor hetzelfde college „upten lesten dach van Decembris anno XCI" en erkent dan 20 pond en 5 stuiver te hebben opgenomen als hypotheek op zijn koggeschip en op de geheele uitrusting, tot dat vaartuig behoorende. Tot meerdere zekerheid voor het nakomen van zijne geldelijke verplichtingen in dezen verbindt hij dan, behalve het schip en takelage, ook nog het huis waarin hij woont en al zijne verdere eigendommen (versekert upte coggescip mit sijn taeckelarye wair tgelt voirss. off roert, noch up sijn huyse ende erve hij nu tertijt in woent ende voert up all sijn goed). Op denzelfden dag verschijnt tevens „JACOB EYNOUTSSOEN, sijn soen" en blijft borg voor zijn vader met een tuin, kamer en erf, staande achter zijns vaders huis, en verder met al zijn overige bezittingen. JACOB EYNOUTSZ. woonde in de bedoelde „camer", met welke benaming men toen een klein huis aanduidde. (Schuldboek I, 173).

De grootvader van den schilder was dus eigenaar van een koggeschip. Of dit voor haringvisscherij gebruikt werd, dan wel of het alleen koopvaardijschip was of in de vrachtvaart benut werd, kunnen wij niet zeggen.

In het jaar 1492 (Schuldboek I, 250) wordt EYNOUT JANSZ. nogmaals ge-

noemd; dan bekent hij 18 rinsgulden van 40 grooten 't stuk schuldig te zijn aan ADRIAEN JANSZ. te Dordrecht, terug te betalen in maandelijksche termijnen, ieder van een Rijnsche gulden. Alweer zien wij dan de zoon als borg voor den vader optreden: „ende wairt sake datter yet an gebrake, soe heeft JACOB EYNOUTSZ. daer voer gelooft". Uit de omstandigheid dat de zoon in 1491 en 1492 herhaaldelijk als borg voorkomt, mag men besluiten dat deze toen een eenigszins welgesteld man was. In 1491 bewoonde hij een eigen huisje en zal dus toen wel reeds gehuwd zijn geweest. Mogelijk was het zoontje JAN, de latere schilder toen reeds geboren. In ieder geval zal dit geboortejaar niet ver van 1490 verwijderd zijn; in den tijd dat hij volgens OPMEER bloeide, namelijk in 1525, zou zijn leeftijd dan ongeveer 35 jaar zijn geweest, en hij zou den ouderdom van omstreeks 48 bereikt hebben, toen hij in 1538 een huis kocht aan de zuidzijde van de Hoogstraat. Den 5den Juli van dat jaar gaf CLAES FLORIJSZ. aan „JAN JACOBSZ. alias EYNOUT gift van een huys ende erve int westvierendel buytensdijck, belegen van de buyrstege ande oistsijde ende ADRIAEN GIJSBRECHTSZ. ande westsijde, streckende.... tot after in de haven" (Gifteboek I, 11). In Maart 1550 zijn de belendingen: de buursteeg ten oosten en QUIRIJN, de koekebakker, ten westen (Weesboek 1533—1560, 160 verso). JAN's dochter LYSBETH verschijnt dan voor schepenen om vertichting te doen van het vaderlijk erfdeel harer kinderen, waarbij het huis op de Hoogstraat als waarborg wordt verbonden. Vijf weken na het overlijden van den schilder verkoopt zijn schoonzoon CORNELIS MAERTENSZ., als man en voogd van LYSBET JAN EYNOUTSDOCHTER, de helft in dit huis aan JAN's weduwe KATRIJN MELISDR., aan wie de wederhelft toekwam (13 Juli 1553; gifteboek I, 278) Dat de weduwe in ditzelfde huis bleef wonen weten wij uit bovenvermeld kohier van den 10de-penning. KATRIJN JAN EYNOUTS volgt daar op „QUIRIJN, kouckebacker" en de volgorde der huizen is van oost naar west, want boven deze paragraaf staat: „Van de oude vischmarkt ande zuytzijde van de Hoochstraet voer ende achter tot die Schiedamsche poort toe" (Rott. Historiebl. blz. 266). Behalve van dit huis moet de schilder nog eigenaar zijn geweest van een stuk land te Rubroek. Hoe groot dit was is onbekend; het wordt in eene akte van 23 Januari 1553 alleen vermeld als belending van een land, groot vier morgen en toebehoorende aan de Heiligegeestmeesters te Rotterdam. De omschrijving van het heiligegeestland luidt: „vier morgen lants liggende in Rubroeck in der stede vrijheit, dair van JASPER VAN ZOELEN bruyct die twee morgen, belent an de oistzijde CORNELIS PIETERSZ. CONINCK, an die westzijde JAN EYNOUT, MARITGEN JANS KARRE cum socijs, streckende van de Rubroucse wech off tot PIETER CLAES lant toe" enz. (Renteboek I, 102; ook gedrukt bij Mr. S. MULLER HZN., Het Heiligegeesthuis te Rotterdam, 47). Zeker is het dat hij reeds 12 jaar vroeger

onder de vermogende poorters werd geteld, want volgens het handvest van 8 Juli 1436, door hertog PHILIPS VAN BOURGONDIË aan Rotterdam verleend, werden de veertig eerbare mannen, die de vroedschap vormden, gekozen uit „den rijcsten van onser voirsz. stede."

JAN EYNOUT is eerst getrouwd geweest met MARRICH, dochter van GIJS STEFFENSZ. Zij overleed reeds in 1521; uit hun huwelijk sproot slechts een kind, eene dochter, ELISABET of kortweg LIJSBET genaamd. Aan dit dochtertje liet MARRICH honderd Rijnsche gulden na, welke EYNOUT 3 Juni 1521 aannam haar uit te betalen in het jaar, waarin zij mondig zou worden (Weesboek 1502 – 1533, 93 verso). Hij hertrouwde met KATRIJN MELIS, dochter van MELIS JANSZ. en zuster van JAN MELISZOON, die op de Hoogstraat woonde in een eigen huis staande op de Middeldam noordzijde boven de Zegwaardsche sluis. Toen JAN MELISZ., welke met ANNETGEN ARENTSDOCHTER gehuwd was, in 1533 stierf, werden JAN JACOBSZ. alias EYNOUT en DOMINICUS PIETERSZ. tot voogden over zijne nagelaten minderjarige kinderen benoemd (Gifteboek I, 136; Weesboek 1533—1561, 16). Zooals uit eene vertichting van 3 Januari 1538 blijkt, behoorden tot den boedel van wijlen JAN MELISZ. een huis in de Pannekoekstraat, nog een op den Achterweg, rentebrieven op land in Schoonderloo en in Cool. Voorts had JAN EYNOUT drie zilveren kroezen onder zijne berusting, welke hem en den weeskinderen gezamenlijk toebehoorden, terwijl drie andere zilveren kroezen, welke dien kinderen alleen toekwamen, in bewaring waren bij hunnen grootvader MELIS JANSZ. Den 12den Februari 1551 kwamen de, nu mondig zijnde, kinderen van JAN MELISZ., genaamd JACOB JANSZ. en PIETER JANSZ., met hunnen oom en voogd, voor weesmeesteren en verklaarden hun erfdeel te hebben ontvangen, daarbij hunne voogden dankende voor het goede toezicht. De neven van den schilder EYNOUT behoorden op rijperen leeftijd tot de voornaamste poorters van Rotterdam. JACOB, geboren in 1526 of 27, had als houtkooper zijne opslagplaatsen in het Westnieuwland en den Houttuin en heeft den naam MASTENBROEK aangenomen. Hij bekleedde verschillende openbare ambten; in 1556 was hij voor het eerst schepen, 1559—1572 had hij zitting in de vroedschap en werd in 1566, 1568 en 1570 tot burgemeester gekozen. PIETER, die ongeveer twee jaren jonger was, noemde zich DU BIEN. Hij werd de eerste koopman van zijn tijd, was eigenaar van eene brouwerij op de Hoogstraat, dreef handel in haring en wijn. In 1560, en ook later nog herhaaldelijk, was hij lid van het college van schepenen, zat van 1573 tot 91 in de vroedschap, werd in 1588 burgemeester en zag zich tusschen 1575 en 1590 vijf maal tot gedeputeerde ter dagvaart benoemd. (Bronnen I, 43 vlg.; zie ook: MR. R. BIJLSMA, „Rotterdam's welvaren in den Spaanschen tijd" in het Rotterd. Jaarboekje van 1910). MASTENBROECK trouwde met CORNELIA

CORNELISDOCHTER VAN REIJNEGOM; DU BIEN met TRIJNTGEN CLAESDOCHTER, welke 13 Januari 1575 stierf en in EYNOUT's graf werd bijgezet.

De dochter van den schilder, LIJSBET JAN EYNNOUTSDOCHTER, is eerst gehuwd met ANDRIES JACOBSZ,, die in het begin van 1550 reeds overleden was en haar drie dochters naliet, namelijk HILLEGONT, die in eene schepenakte van 17 Maart 1550 wordt gezegd 14 jaar oud te zijn, MARCHETTE, die dan 13 en YDE, welke dan 12 jaar oud is. Voor schepenen der stad verklaart LYSBET dat zij haren drie kinderen elk honderd Carolusguldens als vaderlijk erfdeel zal uitkeeren, wanneer zij zestien jaar oud worden. Over dat geld zal zij geen rente behoeven te betalen, doch zij neemt aan haar kinderen goed te onderhouden: „in eten, drincken, cleeren, linnen ende wollen, tot allen haeren nootdruften toe ende voorts leeren ende instrueeren gelijck alst behoert ende zij mit eeren zal willen verantwoorden". (Weesboek 1533-1561, 160 verso). Hoewel LIJSBET op de grafzerk vermeld staat als weduwe van ANDRIES JACOBSZ., en men daaruit zou kunnen besluiten dat zij sedert ANDRIES' dood niet hertrouwd is, blijkt evenwel uit den hierboven reeds vermelden giftebrief van 3 Juli 1553, dat zulks toch wel het geval is geweest, want in die akte wordt CORNELIS MAERTENSZ. haar man en voogd genoemd. Deze was waard in een herberg op den Middeldam, waar „Bourgognen" uithing. Zelfs bestaat er vermoeden dat zij nog meerdere huwelijken gesloten heeft, doch de gegevens in dezen zijn niet geheel voldoende om zulks met zekerheid te kunnen vaststellen.

Van de drie dochters uit LYSBET's eerste huwelijk zijn de beide jongsten waarschijnlijk jong gestorven; de oudste, HILLEGONT, trouwde met JACOB CORNELISZ. ROEROM uit Dordrecht (Weesboek 1533—1561, 160 verso; M. BALEN, „Beschrijvinge der stad Dordrecht" enz., 1206) en in tweede huwelijk met DIRCK AERSEN.

Rotterdam, Juni 1915.

EEN BRIEF VAN THOMAS DE KEYSER,

DOOR

A. W. WEISSMAN.

NDER de papieren van den beeldhouwer NICHOLAS STONE, den schoonzoon van HENDRIK DE KEYSER, die in Sir JOHN SOANE's Museum te Londen bewaard worden, bevindt zich ook een brief van THOMAS DE KEYSER, waarvan ik door de welwillendheid van den directeur, de heer WALTER L. SPIERS, een afschrift mocht maken.

De brief luidt als volgt.

„Eerwaerde en seer discrete broeder en zuster STONE, na onse vriendelycke groetenisse ende wensinge alles goedts, soo sal U. L. door dezen verstaen ons aller gesontheyt; de uwen sijn wij van herte wensende. Hebben U. L. brieven als oock den beverhoet wel ontfangen, staet mij heel wel aen, bedancke U. L. voor de moeyte. Hebt mij maer te commanderen in U. L. dienst en zal na mijn vermoghen niet manqueren.

„VAN SOMEREN heeft twe mael 2 £ betaelt, hebbe U. L. voor deze twe pont in rekeningh gebracht, alst U. L. belieft pertinente notitie daervan uyt mijn boeck te hebben zal het U. L. senden ofte de saeck is soo.

„Int jaer 1637, daer U. L. mij het laken sont resteerde mijn van U. L. ƒ 54 — 11 — 0

het laken dat U. L. sont	ƒ	61 — 0 — 0	de papegaye kouwe...	„	15 — 0 — 0
van VAN SOMEREN...	„	22 — 0 — 0	aan SALOMON oom be-		
van VAN SOMEREN...	„	22 — 4 — 8	taelt.....	„	20 — 0 — 0
de bever.....	„	27 — 14 — 0	2 lijsten aen U.L. zoone	„	1 — 10 — 0
de doos gespen.....	„	6 — 0	de kaggel met oncosten	„	36 — 3 — 8
	ƒ	133 — 4 — 8		ƒ	127 — 4 — 8

zoodat U. L. rest per slot van rekeninghe ses gulden.

„Hebben met liefd verstaen de goede gesontheyt van U. L. kinderen tot Rome. Onse broeder HENDRICK is hier t' Amsterdam gecomen den 11 November, 3 ofte 4 dagen te voren eer PIETERbroer troude, doch onwetende dat sijn broeder de bruydegom was, quam hier om sijn affairen te doen en seyde gelijck ghij schreeft dat hij in Engelant getrout was en is weder hier van daen gereyst na Hull den 5 December. Godt de Heer hoopen wij zal hem goede reys verleenen in alle deze quade tempeesten. Amen.

„Niet anders hebbende, eerwaerde en zeer beminde broeder dan onze dienstwillige groetenisse neffens alle de goede vrienden en Gode in genade bevolen.

„Geschreven in Amsterdam dezen 19 December Anno 1639,

door U. L. dienstwillige broeder
tot mijn doot
THOMAS DE KEYSER.

Bidde U. L. broeder doet soo veel mijnenthalve, bestelt doch dit klein briefken aen HENDRICKbroeder int lant met alle haest, mijn sal sonderlinge dienst daeraen geschieden, van gelijcken wederom. SALOMONoom bedanckt U. L. seer voor de vrientschap dat ghij die potten verkoft hebt, hij wilde wel dat ghij de resterende oock aennaemt tot sulcke prijs alst U. L. zelve goet dunckt. Hem sal grote vrientschap geschieden. U. L. cunt het mijn laten weten en sal hem uwentweegen wel betalen. U. L. wilt toch een kovert maken voor HENDRICK-ooms brief".

Wij zien uit dezen brief, dat MARIA DE KEYSER, die in April van het jaar 1613 met den beeldhouwer NICHOLAS STONE — een leerling van haar vader HENDRIK DE KEYSER — te Amsterdam getrouwd was, en met haar man naar Londen was vertrokken, nog in 1639 door haar Nederlandsche bloedverwanten niet werd vergeten. STONE was toen een meester van grooten naam geworden, die — zijn aanteekenboeken, in Sir JOHN SOANE'S Museum bewaard, bewijzen het — met bestellingen werd overladen.

THOMAS DE KEYSER leeren wij hier kennen als een beschaafd man, die

een goede hand schrijft en die zijn gedachten behoorlijk ten papiere weet te brengen. Dat hij bij zijn tijdgenooten niet alleen als kunstenaar in aanzien stond, blijkt daaruit, dat hij in 1631 tot opziener der Remonstrantsche Gemeente werd gekozen, een ambt, dat hij twintig jaar lang heeft bekleed.

DE KEYSER en STONE stonden met elkander in rekening-courant. STONE zond uit Engeland laken, een hoed van bever of „castoor" en een doos gespen, en droeg aan DE KEYSER op betalingen te doen aan „VAN SOMEREN". Misschien was dit wel voor aankoopen, te zijnen behoeve gedaan op de auctie door BAREND VAN SOMEREN, schilder en waard in „het Schilt van Vranckrijck", den 22sten Februari 1635 gehouden. Op die verkooping had THOMAS DE KEYSER prenten en een passie van M. DE VOS gekocht.

Merkwaardig is, dat in 1639, juist als thans, twee pond sterling slechts *f* 22 of iets meer waard waren, en dat een castoren hoed toen bijna *f* 28 kostte.

DE KEYSER had voor STONE een kooi voor een papegaai gekocht en ook een kachel voor hem aangeschaft. Waarvoor die kachel dienen moest, blijkt niet.

„SALOMONoom" is de schilder SALOMON DE LA TOMBE van Aken, die in 1613 met LYSBETH DE KEYSER, een zuster van HENDRIK DE KEYSER, was getrouwd. Het bedrag aan hem uitbetaald gold de twee „potten", waarvan in het naschrift gesproken wordt. Waarschijnlijk waren dit vazen; DE LA TOMBE had er nog meer, die hij ook aan STONE wilde verkoopen.

De „lijsten", die DE KEYSER aan STONE in rekening bracht, waren geleverd aan HENRY STONE, de oudste zoon van den Engelschen beeldhouwer, die van 1635 tot 1638 bij THOMAS DE KEYSER te Amsterdam het schilderen had geleerd. HENRY STONE was in 1638 met zijn broeder NICHOLAS naar Rome vertrokken, waar zij tot 1642 zijn gebleven en bij BERNINI hebben gestudeerd. In 1639 was hun gezondheid goed, gelijk de brief bewijst.

„Broeder HENDRICK" is de jongste zoon van den vermaarden HENDRIK DE KEYSER. Hij was in 1613 te Amsterdam geboren. In 1635 ging hij naar Engeland, en daar huwde hij met ELISABETH BELLAMY. Blijkbaar was dit huwelijk in 1639 nog niet lang geleden. Als weduwnaar kwam HENDRIK in 1647 voor goed te Amsterdam terug. In 1639 is hij daar maar van den 11den November tot den 5den December geweest. Hij wist niet, dat zijn oudste broeder PIETER, de stadssteenhouwer, voor de derde maal in het huwelijk zou treden en wel met CATHARINA BEGYN, de weduwe van ESAIAS DE LA TOMBE, doch kon de bruiloft juist nog medevieren.

In den brief aan NICHOLAS STONE was een „briefken" aan HENDRIK DE KEYSER gesloten, waarvoor STONE een „kovert" moest laten maken, om het daarin aan den geadresseerde te doen toekomen. Dit „briefken" was geschreven door

„HENDRICKoom" of voor hem bestemd. Er woonde toen wel een HENDRIK DE KEYSER te Amsterdam, doch deze, een „norenburgier" — handelaar in kramerijen — „op de Breestraat omtrent de sluys", was geen oom, doch een neef van THOMAS en HENDRIK. Op de een of andere wijze moet THOMAS zich dus hebben vergist.

De brief werd geschreven vier maanden voordat THOMAS DE KEYSER zich als meester-steenhouwer in het St. Barbaragild te Amsterdam liet aannemen. Immers deze aanneming had den 14den Mei 1640 plaats. Doch DE KEYSER schrijft niets over de omstandigheden, waarin hij verkeert.

THOMAS DE KEYSER was twintig jaar lang te Amsterdam de meest gezochte portretschilder geweest. Wat mag hem hebben bewogen, in 1640 het penseel ter zijde te leggen, en het vak van steenhouwer, dat hij bij zijn vader HENDRIK DE KEYSER geleerd had, te gaan uitoefenen? Wel hield hij niet geheel met het schilderen op, doch de stukken, die hij na 1640 maakte, zijn toch niet talrijk.

Dr. A. BREDIUS was zoo vriendelijk, zijne aanteekeningen omtrent THOMAS DE KEYSER tot mijn beschikking te stellen. Die aanteekeningen geven menige aanvulling tot wat ik in 1904 in dit tijdschrift omtrent den meester kon mededeelen.

Wij wisten, dat THOMAS DE KEYSER in 1626 met MACHTELT ANDRIES-dochter in het huwelijk was getreden. Zijn schoonvader, ANDRIES FREDERICKS, was goudsmid. De heer BREDIUS vond de voorwaarden van dit huwelijk in het protocol van den notaris P. MATTHYSZ.

„1 Juny 1626. Huwelycksche voorwaerden van d'eersame THOMAS DE KEYSER, toec. bruydegom, geasst. met d'eersame PIETER DE KEYSER, sijnen broeder ende AERT DE KEYSER, sijnen oom en WILLEM VAN ROYEN, sijnen neeff en d'eerbare MACHTELT ANDRIES, toecomende bruyt, geasst. met d'eersame ANDRIES FREDERICKSZ. goutsmith, haeren vader ende d'eerbaere MARRITIEN BRUYNEN, haere moeder, EVERT VAN DOOYEN en DIRCK JACOBSZ. VAN VELTHUYSEN ende LOEFF FREDERICKX, haere oomen."

De „bruydegom" zal inbrengen *f* 1200 „ende dat boven sijne bruyloftsclederen ende boven de ringen ende juwelen daermede hij sijne bruyt sal vereeren ende andere bruiloftscosten sijndersijde te doen en voorts boven alle schulden die hij mochte hebben. Sijn broeder en oom blijven daer borgh voor."

De ouders der „bruyt" geven mede *f* 1650, „mede boven haer bruylofftsclederen ende juwelen ende bruylofftscosten van haerdersijden te doen. Verder is hierin gerekent *f* 500 ende nog *f* 150 daerenboven aan linnen mede dat haer door haer oude Petemoey bij testament gemaeckt is."

In deze acte wordt bepaald, dat er geen gemeenschap van goederen zal zijn; als DE KEYSER stierf zou zijn goed weder aan zijn familie komen. Winst en verlies zouden worden gedeeld. Kwam DE KEYSER echter te sterven zonder

kinderen na te laten, dan zou zijn weduwe eene „duwarie" van *f* 1000 ontvangen.

In 1633 woonde THOMAS DE KEYSER „op den Binnen Aemstel", gelijk uit een acte van den notaris J. VERHEIJ blijkt. Hij was toen een zeer gezocht schilder.

MACHTELT ANDRIES moet in het begin van 1640 overleden zijn. Toen moest THOMAS DE KEYSER aan de Weeskamer een belangrijk bedrag betalen „voor sijnen zone HEYNDRICK, out 6 jaeren, daer moeder aff was MACHTELT ANDRIES, voor sijn moeders erff de somma van vier duysent gulden eens ende daerboven noch hondert vijffentwintich gulden, hem aenbestorven door 't overlijden van GRIETGEN FREDRICKS, zijn oude moeye."

Ik houd het er voor, dat de zware last, hem daardoor opgelegd, THOMAS DE KEYSER genoopt heeft, het schilderen vaarwel te zeggen, en tot het steenhouwen terug te keeren, waarmede zijn broeder PIETER DE KEYSER veel geld verdiende.

THOMAS DE KEYSER hertrouwde reeds in Augustus van 1640 met AELTJE HEYMERICKSZ. Dit was geen goede partij, want toen de notaris P. BARCMAN den 25 Augustus 1640 de huwelijksche voorwaarden opmaakte, bekende de bruid „gene middelen ten huwelijcke te brenghen, maer alleene eerlijck gecleet te zijn en dienvolgens alles van des Bruydegoms zijde aen te nemen".

Eigenaardig is, dat toen op dienzelfden dag het aanstaande echtpaar in ondertrouw werd opgenomen, in het register werd vermeld, dat AELTJE HEYMERICKSZ. reeds bij THOMAS DE KEYSER aan huis woonde. Ik veronderstel, dat zij dienstbode was, en bij DE KEYSER dezelfde rol heeft vervuld als later HENDRICKJE bij REMBRANDT.

Het schijnt aanvankelijk THOMAS DE KEYSER als „blauwesteenvercooper", zooals hij meestal genoemd wordt, niet slecht te zijn gegaan. Want als hij den 15 Februari 1646 door den notaris QUYRYNS zijn testament laat maken, bepaalt hij dat AELTJE „mach na zich nemen 3000 gl. ende al haer lijffgoed ende bedde met toebehoren."

Maar in 1654 schijnt zijn toestand minder gunstig te zijn geweest. Immers hij verkocht toen zijn huis met erf aan de Lindengracht, waar hij de steenhouwerij uitoefende. Wel neemt hij nog in 1658 steenhouwwerk voor het Oost-Indische Huis aan, doch met zijn broeder HENDRIK, van wien in den brief sprake is. En een acte van den notaris LISTING leert ons, dat hij zich aan dit werk onttrok.

Den 25 April 1662 werd THOMAS DE KEYSER, na het overlijden van SYMON BOSBOOM, „aengenomen bij de Heeren Burghemeesteren tot dezer stede steenhouwer" op een wedde van *f* 750 en *f* 50 mantelgeld. Als stadssteenhouwer

heeft hij den koepeltoren van het Stadhuis uitgevoerd. Reeds in 1667 kwam THOMAS DE KEYSER te sterven. Hij werd den 10den Augustus van dat jaar in de Zuiderkerk begraven. AELTJE HEYMERICKZ. kreeg toen van Thesaurieren een onderstand van *f* 150 in eens als „gratuite gifte". Zij stierf in 1691.

Ook NICHOLAS STONE is het lot niet gunstig geweest. De burgeroorlog in Engeland deed sedert 1640 alle bestellingen ophouden. Zijn jongste zoon, JOHN, student te Oxford, nam dienst in het leger van KAREL I en toen dit bij Marston Moor door OLIVIER CROMWELL was verslagen, vluchtte hij naar het ouderlijk huis in Longacre te Londen, waar MARIA DE KEYSER hem bijna een jaar verborgen hield om hem van de galg te redden.

NICHOLAS STONE stierf den 24sten Augustus 1647, MARIA DE KEYSER volgde haar man den 19den November in het graf, nadat zij den 17den September van dat jaar het verdriet had gehad, haar zoon NICHOLAS te moeten verliezen.

HENRY STONE, de leerling van THOMAS DE KEYSER en van LORENZO BERNINI, moet zoowel een bekwaam schilder als een uitmuntend beeldhouwer zijn geweest. Zijn broeder JOHN getuigde dit in een grafschrift, toen HENDRIK DE KEYSERS kleinzoon den 24sten Augustus 1652 overleden was.

JOHN STONE stierf te Londen den 11den September 1667. Toen ook hij bij zijn vader en zijn twee broeders begraven was, werd boven het graf gebeiteld:

Four rare Stones are gone
The Father and three Sons.

Het graf is in 1721 verdwenen, toen Saint Martin in the Fields te Londen werd afgebroken en de nog bestaande kerk haar verving.

KORTE MEDEDEELINGEN.

I. DE BEROEMDE VAN DER HELST VAN DE HERMITAGE.

Bij de bespreking van het museum de Hermitage te St. Petersburg, geeft BAEDEKER een overzicht van de wijze waarop de schilderijen-verzameling ontstaan en ontwikkeld is: het is treffend hoe de opvolgende Russische keizers, Catharina II, Paul, Alexander I, vooral Nikolaas, dien Baedeker te recht een grooten beminnaar en beschermer der schoone kunsten noemt, geheele collecties in den vreemde aankochten. Nikolaas verwierf onder anderen, een groot aantal eerste-klas stukken uit de verzameling van onzen koning Willem II, welke door de commissie tot liquidatie van diens boedel domweg den 12en Augustus 1850 in het openbaar in den Haag verkocht werden. Prins Frederik en Prins Hendrik hebben toen enkele schilderijen van groote waarde gekocht, en eenige min belangrijke oude stukken zijn met een aantal moderne in ons land gebleven. Doch de Regeering en de Rijksmusea deden niets en lieten de zeldzaamste paarlen die de koning verzameld had onverschillig uit het land vertrekken; ook Willem III deed niets. Het publiek was voor dit verlies onverschillig; het was daarentegen zoo gevleid bij het vernemen van de voor dien tijd hooge prijzen, dat daarvan te Amsterdam een gedrukte lijst moest verschijnen. Deze dorre lijst, met de prijzen en de namen der koopers (meestal makelaars) droeg als titel: „Souvenir de la galerie de feu Sa Majesté Guillaume II". Aan dat „Souvenir" had men genoeg.

Onder de stukken welke de keizer toen verwierf signaleert Baedeker in het bijzonder een doek van B. van der Helst, „na zijn schuttersstukken wel zijn meesterwerk"; in den aucti-catalogus stond het ook vooraan.

Ik kan aangaande dit doek eenige bijzonderheden verhalen, die het jammer zou zijn aan de vergetelheid over te laten.

Het is nummer 777 van den Catalogus van de Hermitage, welke niet kan nalaten uit te roepen: „un des plus magnifiques tableaux du maître". Het doek stelt voor: „la présentation de la fiancée" een jong mensch, die zijn bruid aan zijn ouders voorstelt. De figuren zijn levensgroot, want de schilderij is 2.36 M. hoog en 3.45 breed. Voluit geteekend: Bartholomeus van der Helst fecit 1647.

En nu mijn verhaal. Dit doek lag, als een waardelooze oude lap van het raam genomen, op den zolder van juffrouw Bichon-Vis te 's-Gravenhage; men had het gestrekt over een paar drooglatten en men gebruikte het om er het gewasschen linnen op te spreiden; vandaar dat het overdekt was met een laag zeep en er dof uitzag. Toen die dame overleden was, werd haar boedel den 22 July 1844 openlijk verkocht; de lap werd toegewezen aan den Heer A. A. Weimar, kunstkooper in den Haag, die terstond had bemerkt dat onder de zeeplaag iets goeds zat; de lap kostte hem *f* 29.75, zegge negen en twintig gulden en 75 cents. Hij liet het doek reinigen en herstellen door den schilder P. van Schendel, en zij verkochten het in 1845 aan koning Willem II voor *f* 7000.

Op de auctie van den Koning kocht keizer Nikolaas dit prachtige stuk voor fl. 11.900, met de kosten fl. 12.751.

VICTOR DE STUERS.

II. REMBRANDT.

Hierbij een Rembrandt-documentje, dat een ineditum schijnt te zijn, maar dat op Rembrandt's persoon als kunstenaar geen nieuw licht werpt. Volledigheidshalve komt het dus slechts een *zeer bescheiden* plaats toe in de rijke serie der uitgegeven archivalia.

De Amsterdamsche kohieren van den 8en Penning, een belasting op de huren der huizen, bevatten talrijke sluimerende gegevens over de woonplaatsen van bekende personen. Zij werden

nooit uitgegeven, zooals het kohier van den 20osten Penning uit 1631 vanwege het Kon. Oudheidk. Genootschap, en houden dus nog veel verborgen. Helaas is de serie der vroegste jaren zeer onvolledig. In het kohier over de jaren 1650—'52 vindt men op fol. 154:

2—12	Rembrandt van Rhyn p. Christoffel Tijsz.	350	43.15.
1650	13 Maart 1652 p. Mr. van Rhyn . . . . . 43.15.		
1651			
1652	27 Januario 1653 Christoffel Tysz. . . . 43.15.		

Hieruit blijkt, dat Rembrandt's huis voor een huurwaarde van 350 gulden was aangeslagen, dat hij, hoewel zelf als eigenaar te boek staande, enkele malen de belastingpenningen ten laste laat van den vorigen eigenaar Chr. Thijsz., die in die jaren nog altijd op afbetaling van een belangrijk deel der koopsom wachtte. Den aanslag voor de jaren 1650 en 1651 betaalt Rembrandt wel zelf, doch eerst in het voorjaar van 1652. Ligt hierin een bewijs te meer hoe de geldelijke moeilijkheden toen al begonnen te nijpen, uit het kohier van de Restanten van den 8en Penning over de volgende jaren 1653, '54 en '55 blijkt, dat de toestand er niet beter op werd. Wij lezen daar n.l:

2—12	Rembrandt van Rhyn, 1654 en 55 Jaerl.	*f* 43.15	87.10
1654	18 feb. 1659 p. Samewel gerinck	43.15	
1655		43.15	

d.w.z. dat Rembrandt de achterstallige belasting moest laten oploopen en dat die eerst in 1659 door Samuel Gerinx, die Rembrandt's huis in de executoriale veiling kocht, werd betaald (verg. Hofstede de Groot, *Urkunden über Rembrandt*, p. 238).

Hoe Rembrandt later op de Rozengracht zijn verplichtingen tegenover de stad nakwam is niet na te gaan, daar de kohieren voor dat stadsdeel over 1650—'76 ontbreken. Wel doet een post in een kohier van een ander stadsdeel, uit 1659—'61, nog een vraag aan de hand. Daarin wordt n.l. als vorige bewoner naast het huis waar Rembrandt in 1636 in de Doelenstraat woonde, opgegeven een Jan Corn. Pronck. Onder Rembrandt's geschilderde portretten zijn de afbeeldingen bekend van een zekere Cornelia Pronck en haar echtgenoot. Misschien is hier eenig verband.

F. L.

III. HET PORTRET VAN STEVENS DOOR A. VAN DIJCK IN HET MAURITSHUIS.

In den acht-en-twintigsten-jaargang van dit tijdschrift, blz. 73 en verv. heeft de heer A. Leveson Gower het bewijs geleverd, dat het prachtige mansportret van A. v. Dijck, Nr. 239 van het Koninklijk Kabinet van Schilderijen, niet, zooals men tot dusver aannam, eenen heer Sheffield voorstelt, maar Petrus Stevens, schilder en kunstvriend te Antwerpen. Dezer dagen vond ik toevallig, dat de naam Stevens in het laatst der achttiende eeuw nog niet geheel vergeten was. Immers in den geschreven catalogus van de schilderijen van Willem V, die naar Frankrijk getransporteerd zijn (zie het voorwoord van den catalogus van het K. K. v. S. blz. XIII noot 4), vond ik het stuk nog vermeld onder Nr. 24 als „Het portret van den Burgemeester STEVENS te Antwerpen, tot de knieen uyt door Anthony van Dijck." Het is mij niet gelukt na te gaan, hoe de schrijver van deze lijst aan deze wetenschap gekomen is. Noch in de verzameling G. v. Slingelandt (Hoet II 404) noch in het Kabinet Willem V (Terwesten blz. 694) was de naam bekend. Evenmin komt hij voor na de terugkeer der schilderijen uit Frankrijk.

C. H. D. G.

EENE EPISODE UIT DE GESCHIEDENIS VAN HET POSTWEZEN IN GELDERLAND 1733-1735.

DOOR

MR. DR. J. C. OVERVOORDE.

NADAT eerst het postwezen in Gelderland vrijwel geheel aan de steden was overgelaten, werd in 1675 NICOLAAS FAGEL tot postmeester-generaal voor Gelderland benoemd. [1]) Hij werd den 4 April 1695 als zoodanig opgevolgd door FRANÇOIS VERBOLT en deze den 27 April 1700 door J. R. baron VAN KEPPEL, doch na diens overlijden werd dit ambt in 1733 niet meer vervuld en traden de steden weder in het bezit van hare posterijen. [2]) Hiervan maakte de Nijmeegsche postmeester M. L. SINGENDONCK gebruik, om, buiten de andere Geldersche steden om, eene overeenkomst te sluiten met BORS, den postmeester van de Rijkspost te Maaseik, waarbij hij niet alleen voor de Nijmeegsche brieven contracteerde, doch ook voor het vervoer der brieven van de andere steden, waarmede hij daarna tot overeenstemming trachtte te komen. Hij stelde aan Arnhem, Doesburg en Zutphen voor, dat hij de brieven te Wageningen zoude brengen tegen eene bijdrage in de kosten van het vervoer tusschen Nijmegen en

1) Landdagreces van 18 Maart 1675.

2) Arnhem trok de posterij aan zich ten bate van de 12 schepenen, die de uitvoering overlieten aan een commies. Zie mijne Geschiedenis van het Postwezen, blz. 481. Wageningen benoemde 2 Augustus 1734 JOHANNES VAN SCHUYLENBORGH, zoon van den burgemeester JACOBUS Van SCHUILENBORGH, tot postmeester der stad „voorbehoudens dat de te houdene besoignes over de Posterij door voornoemde Heeren Gecommitteerdens — n.l. L. A. Baron TORCK en D. VAN RUYVEN — sullen waergenomen worden". Resolutie Politie en Commissieboek op dezen datum volgens vriendelijke mededeeling van Dr R. JESSE.

Wageningen, en om de porten alleen over het traject van Nijmegen af te deelen, zoodat alle bovenporten, — dat zijn de porten voor het vervoer der brieven van de Rijkspost naar Gelderland berekend voor het vervoer tot Nijmegen, — aan hem zouden komen en dus door de andere postmeesters, nadat zij die van de geadresseerden ontvangen hadden, aan hem zouden worden vergoed.

Het Nijmeegsche plan was handig bedacht, en ware het gelukt, dan had SINGENDONCK, die reeds het rit van Wageningen op Utrecht beheerde, zich hiermede vrijwel van het monopolie verzekerd van de Geldersche correspondentie met het buitenland en van de daarmede verbonden, niet onaanzienlijke baten, en zoude hij, wat de buitenlandsche correspondentie betreft, vrijwel in de plaats getreden zijn van den postmeester-generaal van Gelderland. Het plan stuitte echter voorloopig af op den tegenstand van de andere steden, die bezwaar maakten tegen dit eigenmachtig over hunne correspondentie beschikken. Vooral Zutphen en Wageningen waren hierbij de initiatiefnemers tot het verzet, waarbij ook Arnhem later een actief deel nam; Doesburg speelde slechts eene secundaire rol. [1]) Tiel en Bommel aanvaardden de door Nijmegen voor hunne correspondentie aangeboden voorwaarden en bleven verder geheel buiten de actie [2]). Daarentegen trachtte Grave, dat ook ontstemd was over de slechte door SINGENDONCK aangeboden voorwaarden, met de vier steden in relatie te treden.

Bij de hierover gevoerde actie traden vooral twee der burgemeesters van Wageningen op den voorgrond, L. A. baron TORCK VAN ROSENDAEL [3]) en D. VAN RUYVEN, en daar TORCK een groot deel van het jaar, als lid van de Admiraliteit, te Amsterdam vertoefde, ontstond er over deze postactie eene uitgebreide correspondentie met TORCK, die door een gelukkig toeval bewaard bleef in het familie-archief van baron VAN PALLANDT te Rozendaal. De heer J. W. G. VAN HAARST was zoo welwillend hierop mijne aandacht te vestigen en baron VAN PALLANDT had de vriendelijkheid om mij deze brieven ter bewerking af te staan.

Deze correspondentie levert een nieuwen blik op deze episode in de ontwikkeling van het Geldersche postwezen. Ik laat hiervan een overzicht volgen,

---

1) Doesburg had eerst slechts een factor van de Brandenburgsche post (sinds 1700) en kreeg in 1714 een eigen postmeester. VAN RUYVEN achtte de beteekenis van Doesburg gering en gaf het plan om via Doesburg te rijden terstond op, toen Zutphen daartegen bezwaar maakte.

2) Tiel sloot den 18 December 1733 een contract met Singendonck en Bommel den 16 Februari 1734. Zij ontvingen hunne brieven te Amerongen van den postiljon van Wageningen op Utrecht.

3) L. A. Baron TORCK was een man van veel invloed. Hij was landdrost van de Veluwe, extra-ordinaris raad in het Hof van Gelderland en gecommitteerde in de Admiraliteit van Amsterdam. Hij was met D. VAN RUYVEN den 3 April 1734 door Wageningen tot gecommitteerde voor de posterij benoemd. Verder trad uit Wageningen WIGBOLD SLICHER te 's-Gravenhage op in het belang der postplannen, waar hij vooral werkzaam was om door zijne relatie met den Haagschen postmeester SLICHER nadere gegevens over het postwezen te verzamelen en met den postmeester DIERQUENS te onderhandelen.

als eene aanvulling op mijne „Geschiedenis van het Postwezen in Nederland vóór 1795" [1]), waarnaar ik hierbij verwijs voor den algemeenen toestand hier te lande. Voor het goede begrip van het hier behandelde moet ik echter een kort overzicht geven van den toestand in Gelderland.

De brieven uit Holland werden door vijf postiljons naar de entreposte van Maria Ysseldijk buiten de Witte Vrouwenpoort bij Utrecht gebracht en daar door haar gesorteerd. Vandaar gingen de postiljons naar Gorinchem en naar Gelderland, waarvan wij thans alleen bij de laatstgenoemden stilstaan.

Er gingen twee ritten via Wageningen, de zoogenaamde Oostersche of Berlijnsche post en het Nijmeegsche rit. Het eerste was een direct rit op Emmerik, waarvan de brieven in een gesloten valies overhandigd werden aan den postiljon CLEYNHUYSEN, die het valies buiten de Rijnpoort te Arnhem afgaf aan den postiljon van Pruisen in de herberg, daar Roermonde uithangt. Dit geschiedde buiten de poorten van Arnhem, zoodat noch Utrecht, noch Arnhem eenigen invloed uitoefende op dit rit [2]), hetwelk door DIERQUENS, den postmeester te 's-Gravenhage, werd beheerd en voor rekening van Pruisen werd betaald. Het tweede rit vervoerde de brieven voor de Geldersche steden van Utrecht tot Wageningen, waar de brieven voor Arnhem, Zutphen en Doesburg door den Arnhemschen postiljon werden afgehaald. Het rit werd tot Wageningen door de Rijkspost betaald, die het uitbesteed had aan den postmeester van Nijmegen, die de brieven voor de Rijkspost vandaar naar Nijmegen bracht. Hiermede werden o.a. de brieven medegenomen uit Holland voor Kleef, Grave, Roermond, Maastricht en verder. De brieven voor Wageningen werden aldaar afgegeven en de rest werd door den postiljon van Arnhem naar die stad en verder naar Dieren gebracht, waar Doesburg een voetbode zond en Zutphen een postiljon. Voor het vervoer tot Wageningen betaalden de vier steden eene vergoeding aan SINGENDONCK, waarschijnlijk 500 gulden per jaar, waarvan 45 gulden door Wageningen werd betaald en 240 gulden door Arnhem. [3]) Voor den postiljon van Wageningen naar Dieren betaalde Arnhem 400 gulden per jaar, waartegenover het van de andere steden eene kleine tegemoetkoming ontving. Deze bedroeg in 1771 van Zutphen 85 gulden en van Doesburg 30 gulden. Later is dit bedrag verhoogd.

Het Nijmeegsche rit was oorspronkelijk door PONTIAEN SINGENDONCK, den eersten postmeester te Nijmegen, den 1 April 1642 ingericht, in overleg met G. DULCKEN, den postmeester van de Rijkspost te Roermond, een der voorgangers van BORS. Den 27 Mei 1675 sloot N. FAGEL, dan postmeester-generaal van

1) Leiden, 1902.

2) De brieven voor en van Utrecht werden door een bode van den postmeester te Utrecht aan de entreposte gehaald en gebracht.

3) Brief van VAN RUYVEN, 19 December 1733.

Gelderland, een contract met DULCKEN, waarbij hij het vervoer der brieven van de Rijkspost van Nijmegen en terug op zich nam, tweemaal per week voor 1500 gulden per jaar en nog een gulden per postdag voor het vervoer der Geldersche brieven. Dit contract was zeer voordeelig voor FAGEL, daar hij niets betaalde voor het vervoer en hem alle porten gelaten werden van de hem door de Rijkspost gezonden brieven vanaf Keulen en Antwerpen. Alleen de porten van plaatsen boven Keulen en Antwerpen tot die plaatsen had hij aan de Rijkspost te vergoeden. Omgekeerd ontving deze de porten der door Nijmegen gezonden brieven [1]).

Den 2 October 1687 sloot FAGEL een tweede contract met de Brandenburgsche post, den concurrent van de Rijkspost, waarbij hij het vervoer op zich nam van de Pruische brieven, die over Kleef naar Nijmegen gezonden werden. Oorspronkelijk werden deze slechts tot Kleef bezorgd en aldaar overgenomen door de postiljons van de Rijkspost, doch sinds de Leidsche postmeester CLIGNET aan Brandenburg het voordeel van een eigen postverbinding met Holland had aangetoond, trachtte de keurvorst buiten de Rijkspost om in contact te komen met Holland. Na verschillende mislukte pogingen [2]) sloot hij het contract met FAGEL, waarbij deze het vervoer op zich nam voor 4000 gulden per jaar. [3]). Dit contract werd door FAGEL als particulier gesloten en ging niet over op zijnen opvolger als postmeester-generaal van Gelderland. Het vervoer werd in 1697 overgedragen aan de familie SCHUYLENBURG, naar wie het later gewoonlijk het Schuylenburgsche rit werd genoemd. Het ressorteerde sinds 1698 onder het toezicht van den postmeester te Emmerik. Deze verzending verloor later aan beteekenis tegenover de route van Emmerik op Arnhem.

In 1700 werd door VAN KEPPEL een contract met de Rijkspost gesloten, waarbij de toezending der brieven over Boekholt werd geregeld. De brieven werden franco aan de Landweer geleverd en daar door VAN KEPPEL afgehaald. In 1717 volgde een nieuw contract met BORS, waarbij hiervan weder werd afgeweken en de toezending der brieven van Maaseik over Roermond naar Nijmegen werd geregeld. Dit was geschied op verlangen van BORS, die op deze wijze via Wageningen en Utrecht een tweeden weg openhield voor zijne correspondentie met Holland, indien door oorlog of ijsgang de route door de Meierij op Gorinchem verbroken werd.

De postmeester te Nijmegen was hierdoor de aangewezen man om met de Rijkspost te contracteeren, toen na den dood van VAN KEPPEL in 1733 geen postmeester-generaal meer werd benoemd, en waarschijnlijk zouden de andere

1) Zie mijne Geschiedenis van het Postwezen blz. 486.
2) Zie aldaar bl. 168.
3) Dit bedrag werd in 1693 verlaagd tot 3000 gulden en in 1719 tot 2500 gulden.

steden, evenals Tiel en Bommel hierin hebben berust, wanneer niet door SINGENDONCK aanspraak was gemaakt op vergoeding van alle bovenporten boven Nijmegen.

Over het algemeen gold als regel, dat die postmeester de porten ontving, die ook het vervoer betaalde, en SINGENDONCK zoude dus volkomen tot de bovenporten gerechtigd geweest zijn, indien door hem ook een deel was betaald van het vervoer der brieven van het kantoor der Rijkspost te Maaseik tot Nijmegen. Men vermoedde echter, dat dit niet geschiedde, evenmin als tijdens FAGEL, en dat hij zich dus ten koste der andere Geldersche steden een overmatig voordeel trachtte te verzekeren. Wel grondde hij zich bij zijn eisch op de zware lasten, hem door het contract met de Rijkspost opgelegd, doch toen men hem vroeg om dan van dat contract inzage te geven en aldus te laten zien welke lasten hem opgelegd waren, weigerde hij dit, waardoor de steden niet ten onrechte tot de overtuiging kwamen, dat hij meer vroeg dan noodig was. Ook hinderde het haar, dat aldus door den Nijmeegschen postmeester buiten haar om over hare correspondentie met de Rijkspost werd beschikt.

De oppositie werd begonnen door Zutphen en Wageningen. Zutphen meende wel buiten Nijmegen om met de Rijkspost langs de oude route van vóór 1717 in contact te kunnen komen en Wageningen hoopte een voordeel te kunnen trekken uit de wisseling der brievenmalen aldaar. Uit een brief van VAN RUYVEN van 16 Januari 1733 blijkt, dat Wageningen reeds toen in onderhandeling was met Zutphen; de overige steden waren wel gebelgd over de hooge porten door SINGENDONCK gevraagd, doch waren nog niet tot ernstige oppositie geneigd en ook Zutphen had eerst getracht een contract met Nijmegen te sluiten, dat echter afgesprongen was op de vergoeding der bovenporten. Den 24 April schrijft VAN RUYVEN: „het is waarschijnlijk, dat er tusschen hem (SINGENDONCK) en de steden Zutphen, Arnhem en Doesburgh wel in korten meerder misnoegen sal komen, waarvan wij, so sulx tot een geheele rupture quam, ons gebruyk souden kunnen maken, terwijl wij, met commoditeyt die klught aanschouwende, het vuurtje soetjes kunnen aanstooken."

Het plan van TORCK en VAN RUYVEN was oorspronkelijk om te trachten de directie te verkrijgen van het rit van Wageningen op Utrecht, daarna een contract te sluiten met de Rijkspost en met Berlijn en aldus eenig voordeel te vermeesteren voor Wageningen. TORCK wilde, volgens schrijven van 20 December 1733, de baten tusschen de vier steden verdeelen, doch VAN RUYVEN antwoordde hierop den 30 December: „belangende de verdeelinge van d'huyd van den Beer, soude ik, salvo vestro meliori judicio, van gevoelen wesen, dat ieder der drie steeden Z(utphen), A(rnhem) en W(ageningen) behooren te hebben de directie van haare postiljons en ritten, en dat A(rnhem) en D(oesburg) behooren vergenoeght

te wesen, als die door onse industrie vrij en buyten haare tegenwoordige belastinge haare ritten konden hebben. Voort dat, als er overschot over de massa konden vallen, als t' hoopen en wenschen is, dat dien overschot egaal tusschen Z(utphen) en W(ageningen) wierde gepartageert voor belooninge van de vangst van den Beer." Ook later erkent VAN RUYVEN de bedoeling van eigen voordeel voor Wageningen in een schrijven aan TORCK van 5 Januari 1735, waarin hij schrijft: „Nu wij aan het kluwen geraaken, vinde ik niet die avantage voor onse stad, die ik mij altoos verbeeld hadde, namentlijk om afsonderlijk onder d' hand meester van de Berlijnsche postrit te werden." Hij had toen reeds ingezien, dat er alleen door samenwerking van de steden iets te bereiken zoude zijn. Men begon daarom met de steden zooveel mogelijk tegen SINGENDONCK op te zetten en voorloopig beperkten deze zich tot het in dergelijke gevallen veel toegepaste middel om betere voorwaarden te verkrijgen, door de afrekening der bovenporten met Nijmegen te weigeren. BORS schrijft in November 1734, dat de steden reeds sinds 13 maanden in gebreke waren, waarschijnlijk is men dus in Augustus 1733 hiermede begonnen. Toen Zutphen beweerde een weg te weten om buiten Nijmegen om de correspondentie te voeren, noodigde VAN RUYVEN de Zutphensche heeren tot eene conferentie met hem uit, die den 24 Januari 1734 te Arnhem plaats vond. De beide HASEBROEK's, de burgemeester en de postmeester uit Zutphen, ontwikkelden hier een plan, dat wij straks nader zullen bespreken. [1])

Spoedig bleek het gewenscht om eene conferentie te houden met de vertegenwoordigers van de vier in oppositie zijnde steden Arnhem, Zutphen, Wageningen en Doesburg, welke op verzoek van Zutphen, hierbij vertegenwoordigd door van GOLSTEYN en HASEBROEK, werd bijeengeroepen en den 5 April 1734 te Arnhem werd gehouden. [2])

[1]) Te Zutphen had Mr. HARMEN HASEBROECK als commies van den postmeester generaal VAN KEPPEL het postkantoor beheerd. Na diens dood werd hij bij resolutie van den raad van 30 Juni 1733 gemachtigd om de posterij bij provisie waar te nemen en 9 Januari 1734 werd hij definitief tot commies aangesteld. Hij overleed in 1735 en 1 Maart 1735 werd zijne weduwe met de commiesplaats begiftigd. Hij was een neef van den Zutphenschen burgemeester Mr. HERMAN HASEBROECK. (Mededeeling van den Heer J. GIMBERG te Zutphen).

[2]) Zie over de conferentie ook het Commissie- en Politieboek van Arnhem, 23 Mei 1735 (dl. 1729—35 blz. 456). „Nog door den mede schepen van HARN en andere Haer WelEd. en de Agtb. gecommitt. tot de posterije gerapporteert sijnde, dat verscheide conferentien tussen de steden en de burgemr. M. L. SINGENDONCK, heer van Dieden, gehouden waren over het reguleren van 't gene van het overbrengen der foraine brieven aan gen. burgemr. SINGENDONCK door deselve steden soude goetgedaen worden, dat in de eerste conferentie door deselve burgemr. geëist geworden 't halve port van 't gene voor de foraine brieven betaalt wierd tot Zutphen, Doesburg en Arnhem, dog dat dit bij de steden, nadat daerover met malkandere hadde gebesoigneert aen gen. heer van Dieden was bekent gemaekt, dat men tot dien eis als seer exorbitant zijnde, geensints konde verstaen, nog die oyt soude amplecteren, maer liver het uyterste hazarderen, welke fermeteit bij denselve bespeurt sijnde, so had opregtelijk en met kragtige uitdrukkinge betuygt ende verclaert dat de foraine brieven van 't postcomtoir van BORS ter sijnen kosten en door zijn eige postillon by sijn Ed. betaelt wordende moest laten afhalen en na Nijmegen transportere en dit diensvolgens redelijk was, dat de steden hem daerin te gemoet

Het bleek hier, dat Arnhem en Doesburg wel tot toegeven geneigd waren, doch HASEBROEK en VAN RUYVEN wisten door te drijven, dat men besloot om de afrekening te blijven weigeren, [1]) zoolang door SINGENDONCK niet voldaan werd aan het verzoek van de steden, en om een anderen weg voor de correspondentie te zoeken, voor het geval SINGENDONCK zich hiertegen mocht blijven verzetten. Men meende, dat SINGENDONCK niets aan de Rijkspost betaalde voor het vervoer tot Nijmegen, en dus ook geen recht had op de bovenporten tot Nijmegen, en drong daarom zoo op de overlegging van het contract aan, teneinde betere voorwaarden te kunnen bedingen. Eene nadere conferentie volgde den 16 April 1734 te Nijmegen, waarbij bleek, dat reeds besprekingen gehouden waren met Grave, dat ook wegens de hooge porten met SINGENDONCK op gespannen voet stond.

De steden bleven voorloopig de betaling der bovenporten weigeren, doch verklaarden zich tot nader overleg met Nijmegen bereid, indien dit het contract wilde overleggen. Het was toch wél gemakkelijk om de brieven langs een anderen weg, b.v. over Utrecht en Gorinchem, te verzenden, doch moeilijker zoude het vallen om de Rijkspost te bewegen om dien weg ook voor de brieven *naar* Gelderland te gebruiken, zoodat men daarbij toch aan de genade van Nijmegen zoude overgeleverd blijven. BORS deed hierop de brieven voor de steden ophouden, waarop de Gecommitteerden van Arnhem, Zutphen en Doesburg zich den 16 November 1734 ernstig bij hem beklaagden. [2]) Zij drongen aan op toezending der drie opgehouden zendingen en verklaarden zich bereid om eene vergoeding te betalen, wanneer het contract werd overgelegd. Dit werd door SINGENDONCK geweigerd. Hij bleef vergoeding van alle bovenporten boven Nijmegen eischen, doch verklaarde zich bereid om een nader contract te sluiten. Hij baseerde zijne hooge eischen op de zware lasten, die hem door het contract met de Rijkspost waren opgelegd. Zelfs verweet hij aan de oppositiesteden een „leonine societeyt" te willen sluiten, [3]) daar zij wél van de voordeelen van het contract wilden genieten, doch niet mede in de lasten dragen. Werkelijk waren de voorwaarden

quamen en pro rato daerinne mede lastede, so als deden met de postillon van Nijmegen op Wageningen en Utregt, sig uytbidende om daerover met welgen. steden op sekeren vast te stellene dag, door sijn Ed. nader bekent te maken, binne Arnhem in conferentie te treden, om in der minne 't montant van dien te regulere, 't geen bij de respective steden was aengenomen. Welk gerapporteerde Haer WelEd. en Agtb. sig hebben laten welgevallen, bedankende gecommitt. voor haer genomene moeyten en gedane rapport". (Mededeeling van den Heer J. W. G. VAN HAARST) zie ook Resolutie, Politie en Commissieboek van Wageningen 3 April 1734.

1) Doesburg ging zelfs zoover om hangende de geschillen zelfs zijn aandeel in het rit van Wageningen op Utrecht niet te betalen, waarover SINGENDONCK zich den 18 December 1734 terecht bij G. OPTEN NOORTH beklaagde. Deze was secretaris van Arnhem en van 1720—1740 substituut momber van het vorstendom GELRE en het graafschap Zutphen.

2) Wageningen had oorspronkelijk slechts een postfactor en geen postmeester. Het stond niet in relatie met de Rijkspost en bleef daarom voorloopig officieel buiten de geschillen.

3) Brief aan G. OPTEN NOORTH, 23 November 1734. De uitdrukking schijnt in een gesprek gebezigd te zijn; SINGENDONCK nam die later terug.

voor hem bezwarender, dan volgens het indertijd door FAGEL gesloten contract, doch toch waren de voordeelen nog groot genoeg, dat wij volkomen begrijpen, dat hij hiervan geen inzage wilde verstrekken.

De Gecommitteerden wendden zich met die van Wageningen ook direct tot BORS te Maaseik, waarbij zij nogmaals op overlegging van het contract aandrongen en ook aanboden om zelfstandig met de Rijkspost te contracteeren en hunne brieven in gesloten paketten te ontvangen. Zij boden hierbij aan om eene bijdrage in het rit op Utrecht te betalen. BORS antwoordde hierop den 23 November, in een uitvoerig schrijven, waarin hij de bezwaren der steden trachtte te weerleggen: de overlegging van contracten aan derden was geen gewoonte; de Rijkspost contracteerde o.a. met de Noordsche rijken over de toezending der Italiaansche en Fransche brieven, doch daarbij was nooit sprake geweest van het overleggen van de contracten door de Rijkspost met anderen gesloten voor het vervoer dier correspondentie. De steden konden dus evenmin aanspraak maken op overlegging van het contract met SINGENDONCK. Zij hadden evenmin recht om zich gebelgd te toonen over dit contract; hij had over de Geldersche brieven met den Nijmeegschen postmeester gecontracteerd, omdat van die zijde hem het eerste hierom was gevraagd, en de bezwaren tegen de wijze van embaleeren misten allen grond, daar deze wijze ook vóór het contract met VAN KEPPEL was gevolgd en toen nooit eenig bezwaar had opgeleverd. Ten slotte wees hij er op, dat hij een blijk van welwillendheid tegenover de oppositiesteden had gegeven door eerst 15 maanden, nadat deze begonnen waren om de bovenporten te weigeren, de brieven op te houden; hij beloofde die nu weder als vroeger toe te zenden, in het vertrouwen, dat de steden het wel spoedig met SINGENDONCK zouden eens worden.

Eene nadere toelichting gaf BORS in een schrijven aan SINGENDONCK van 26 November 1734, dat deze aan de steden mededeelde, en dat blijkbaar ook hierop was berekend. Hierin wijst BORS er op, dat de steden wel eene bijdrage betaalden voor het vervoer der brieven van Wageningen naar Utrecht, doch dat zij geen aandeel hadden in de directie over dit rit en dus ook op geen medezeggingsschap daarbij konden aanspraak maken. Veel belang had dit rit trouwens niet voor hem, daar er slechts weinig brieven naar Holland over Gelderland gingen; hij hield het rit slechts aan om geen nieuwe maatregelen te moeten nemen, als de hoofdroute door de Meierij op Gorinchem door oorlog mocht gestremd worden, wat slechts éénmaal noodig bleek, en wel in het begin van den laatsten oorlog tegen Frankrijk. Mochten de steden blijven weigeren, dan was hij bereid om de brieven niet meer langs deze lijn te vervoeren, doch de steden moesten wel weten, dat dan de porten voor de Geldersche brieven door

hem veel hooger moesten berekend worden. [1]) Ten slotte dreigt hij om de brieven opnieuw te doen ophouden, indien de steden blijven weigeren om de porten te betalen, en hij verklaart, dat hij niet ongerust is over de repressaille-maatregelen, die de steden voor dat geval in het vooruitzicht stellen.

Het door dit schrijven beoogde doel om de steden tot toegeven te bewegen werd echter niet bereikt. De steden bleven de afrekening weigeren en den 6 December schrijft SINGENDONCK aan OPTEN NOORTH op „het gedienstigst te versoecken en t' insisteren, ten einde hoe eer soo beter een afcomst van de saken in questie mag worden gemaakt, opdat de langere trainissementen de keyserlijke postcomtoire niet weder verdrietig mogen comen te vallen en weder van nieuwe doen resolveren tot mesures, die niet anders als nadelige confusen konnen na sig slepen, dewelke immers vrij beter was eenmael te provenieren en volkomen uyt den wegh te ruymen". Toen ook dit nog niet hielp, drong SINGENDONCK den 23 December opnieuw bij OPTEN NOORTH op betaling aan, onder bericht, dat BORS niet geneigd was om nog langer dan een paar weken uitstel te verleenen.

De repressaillemaatregelen van de steden, waarop BORS doelt, konden behalve in het zoeken van een anderen weg voor de correspondentie, bestaan in het bemoeilijken van het rit door Gelderland. Daartoe toch was nooit officieel verlof gevraagd en de steden konden dus trachten om dezen „gesmokkelden postiljon", gelijk VAN RUYVEN hem in een brief aan TORCK noemt, in het rijden over Geldersch territoir te bemoeilijken. VAN RUYVEN meende zelfs, dat het dreigen hiermede voldoende zoude zijn om DIERQUENS, den postmeester te 's-Gravenhage, nader tot de oppositiesteden te brengen.

Deze zaten ondertusschen niet stil; zij trachtten in de eerste plaats achter den rug van Nijmegen om inzage te krijgen van het contract, en wendden zich hiertoe tot WITTENHORST, een postmeester van de Rijkspost, van wien men wist, dat hij met BORS op gespannen voet verkeerde. [2]) Ook liet men er naar informeeren door een magistraatspersoon te Maastricht, waarover BORS zich ontstemd betoonde [3]). Al deze pogingen bleven echter zonder gevolg. Men trachtte nu buiten Nijmegen om direct met de Rijkspost in contact te komen, doch BORS

---

1) Het vervoer naar Gelderland was ook van weinig beteekenis. BORS schrijft, dat hij voor Zutphen en Doesburg sinds jaren geen vreemde brieven over Wageningen had gezonden.

2) Brief van VAN RUYVEN, 6 Maart 1734.

3) Brief van SINGENDONCK van 13 Januari 1735, waarbij hij het dreigement van BORS herhaalt. Naar de Heer VAN SCHEVICHAVEN zoo welwillend was mij te berichten, is er in het Gemeente-archief te Nijmegen noch het contract, noch eenige aanteekening over den strijd met de oppositiesteden te vinden. Men mag dus aannemen, dat de geheele zaak door SINGENDONCK als postmeester buiten de stadsregeering om is behandeld. Het contract, van 2 Juli 1733, werd door mij teruggevonden in het Geheime Post-archief te Berlijn en in mijn Geschiedenis van het Postwezen (bl. 488) in het kort vermeld. De route via Nijmegen had voor de Rijkspost aan belang verloren sinds de inrichting van het rit door de Meierij en Drunen, zoodat ook de Rijkspost niet

weigerde dit terstond, op grond van zijn contract met Nijmegen, waarbij hij beloofd had om alle Geldersche brieven via Nijmegen te zenden; men moest nu dus trachten om buiten hem om met TAXIS zelf te onderhandelen.

Hiertoe werden langs allerlei wegen pogingen gedaan. Door bemiddeling van den Zutphenschen burgemeester werd de graaf VAN FLODORP bereid gevonden om met TAXIS, die zich toen tijdelijk te Brussel bevond, te gaan spreken. Hij verklaarde echter hiervan weinig te verwachten, daar TAXIS toch niets zoude doen zonder het advies van zijne postmeesters BORS, WEVELINKHOVEN en WITTENHORST. Alleen deze laatste zoude wellicht voor het plan te vinden zijn uit naijver tegen BORS. Vooral zoude het goed zijn om tevoren steun te zoeken bij de Amsterdamsche postmeesters, daar Amsterdam „als de brantklok (is) in 't postwezen, en waeruyt en nae toe, als een sak, álle brieven moeten komen" [1]).

Gelijktijdig werd J. VAN HAMEL BRUYNINCX te Weenen door TORCK bewerkt [2]) en wendde deze zich op diens verzoek tot den Hollandschen resident SPINA te Frankfort, aan wien ook reeds door VAN RUYVEN, die hem wel eens ontmoet had, geschreven was.[3]) Ook VAN GINKEL, de Hollandsche gezant bij Pruisen, wendde zich tot TAXIS, doch juist door dit aandringen van verschillende zijden werd bij TAXIS achterdocht opgewekt, zoodat deze zich om inlichtingen wendde tot VON BIELSTEYN, zijnen agent te Weenen, en tot BORS te Maaseik, van wien in dit geval zeker niet een gunstig advies te wachten was. Later werd ook nog de hulp van graaf SINZENDORF ingeroepen en trachtte ook graaf van LIJNDEN bij TAXIS in het belang der vier steden te werken.[4]) Door hem werd in overweging gegeven om de brieven van Maaseik mede te geven aan den postiljon naar Nijmegen, hem deze te Mook te laten afgeven en verder over Grave naar Wageningen te doen zenden.

Het oorspronkelijke plan, door HASEBROEK geopperd, was om de Rijkspost te bewegen om de brieven weder, als vóór 1717, over Boekholt te zenden. Hierdoor zoude men zoowel in tijd als in geld eene besparing verkrijgen; terwijl tevens de Geldersche brieven dan direct ontvangen werden en niet meer een

meer zóó toeschietelijk was, als in den tijd van FAGEL. Nijmegen behield de porten van Maaseik af, doch moest de bovenporten vergoeden, dus ook die tusschen Keulen of Antwerpen en Maaseik, die vroeger aan FAGEL waren gelaten. De porten der brieven naar Maaseik bleven voor de Rijkspost, en voor de hoogerop gelegen plaatsen moesten de frankeergelden bijgezonden worden. Nijmegen had niets te betalen in de kosten van het rit naar Maaseik, dat geheel ten laste van de Rijkspost bleef, en zelfs werd aan SINGENDONCK als gunst toegestaan om kosteloos zijne brieven op Holland in te sluiten in het Hollandsche pakket van de Rijkspost, dat via Wageningen naar Utrecht werd gezonden.

1) Brief van burgemeester HASEBROEK te Zutphen, 1 Jauuari 1734.

2) Deze stond in relatie met TORCK; VAN RUYVEN noemt hem zelfs diens broeder. Volgens de mij door Jhr. Mr. W. A. BEELAERTS VAN BLOKLAND verstrekte inlichting bestond er tusschen hen echter geen familieband.

3) Brief van J. VAN HAMEL BRUYNINCX, 13 Januari 1734.

4) Brieven van 5 Maart, 23 en 24 April 1734.

omweg behoefden te maken. Ook zoude aan deze route het voordeel verbonden zijn, dat men niet verschillende groote rivieren te passeeren had. [1]) Volgens de door HASEBROEK gemaakte berekening zouden volgens de voorgestelde route de brieven in 24½ uur van de grens naar Amsterdam gebracht kunnen worden volgens onderstaande indeeling, waarbij er rekening mede gehouden was, dat de weg boven Dieren dikwijls drassig was en dus meer tijd vorderde.

Volgens HASEBROEK zouden de postiljons Dinsdag en Vrijdag om 1 uur uit Amsterdam vertrekken, in 2¼ uur, met den tijd voor het verwisselen, naar Halfwegen en in 2¼ uur van daar naar Utrecht, alwaar een uur halt gehouden werd voor het verwisselen der brieven in het entrepostkantoor buiten de Witte Vrouwenpoort. De postiljon vertrok vandaar om 7 uur n.m., reed in 2¼ uur naar Doorn en in 2¾ uur van daar naar Wageningen, waar weder een uur oponthoud was voor het verwisselen der brieven. Het vertrek werd gesteld op 12.30 en de aankomst te Arnhem op 2 uur 45 v.m., waarna weder tot 3 uur tijd gelaten werd voor het verwisselen. Daarna werd doorgereden naar Dieren, aankomst 5.30 v.m., en naar Zutphen, alwaar weder van 8 tot 9 uur v.m. tijd vrijgehouden werd voor de behandeling der brieven. Ten slotte reed de postiljon van daar in 4 uur naar de Landweer en in 2 uur naar Aalten, en van daar in 1 uur naar de grens, waar hij om 3 uur n.m. kon aankomen. De onkosten werden begroot op 4750 gulden, en wel:

postiljon met paard van Amsterdam naar Halfwegen				*f* 600.—	
van daar naar Utrecht				„ 600.—	
„	„	„	Doorn	„ 550.—	
„	„	„	Wageningen	„ 500.—	
„	„	„	Arnhem	„ 500.—	
„	„	„	Dieren	„ 500.—	
„	„	„	Zutphen	„ 500.—	
„	„	„	de Landweer	„ 500.—	en
„	„	„	Aalten	„ 500.—	

Dit plan week in zooverre af van de vroegere route van vóór 1717, dat

1) De brieven gingen eerst op Amsterdam en werden vandaar met het Geldersche rit op de Geldersche steden geëxpedieerd. Bij de nieuwe route zoude men alleen de Ysel te passeeren hebben over een vaste brug, terwijl de route door de Meierij over Drunen driemaal een rivier moest oversteken. Zie den brief van TORCK van 20 December 1733. VAN KEPPEL ontving volgens VAN RUYVEN intertijd voor dit rit 10.000 gulden per jaar, terwijl hij zelf aan den postiljon CASPER VAN HOLTEN slechts 1100 gulden betaalde, — (waarschijnlijk was deze wel verwant aan JOHAN VAN HOUTEN, die den 10 December 1710 te Arnhem zijne schoonmoeder NALCKEN JANSEN, weduwe VAN SWEER OYMANS als besteller der Utrechtsche en Amsterdamsche brieven opvolgde; NALCKEN zelf was daarmede 8 Februari 1680 belast, zie mijne Geschiedenis, bl. 484).

Het plan van HASEBROEK voor de nieuwe route is nader uitgewerkt in diens brief van 1 Januari 1734. De brieven gingen vóór 1717 van de grens over Boekholt, Heiden, Dorster en Batterop naar Pempelfort, dat ½ uur van Keulen lag.

thans Doesburg niet werd gepasseerd. Dit geschiedde op verzoek van Zutphen, dat tegen de route over Doesburg had bezwaar gemaakt, „zoodat Doesburg niet in consideratie kan komen." De brieven voor Doesburg zouden nu te Dieren worden afgehaald.[1])

Eerst meende men, dat het rit naar Utrecht door de Amsterdamsche postmeesters werd beheerd en hoopte van hen gedaan te krijgen, dat de oude route werd hersteld en dat dan het vervoer aan de steden zoude uitbesteed worden. Spoedig bleek echter, dat BORS de man was, die de postiljons betaalde en die de directie had over het Nymeegsche rit.[2]) Eene poging om hem te bewegen om althans het rit van Wageningen op Utrecht aan de steden over te laten, waardoor deze in directe verbinding met Holland zouden gekomen zijn, stuitte terstond af op diens weigering. Trouwens van BORS, dien een der correspondenten qualificeert als „zijnde bekent voor een doortrapt man", was niet aan te nemen, dat hij op dit verzoek zoude ingaan, al maakten de steden het hem ook aanlokkelijk door hiervoor slechts 900 gulden per jaar te vragen, dus veel minder dan BORS aan SINGENDONCK betaalde.[3])

Het geheele plan om tot de oude route terug te keeren stuitte ten slotte af op de weigering van TAXIS, die den 16 April 1734 antwoordde, dat hij niet met de vier steden in relatie kon treden, daar hij zich bij het contract met van SINGENDONCK verbonden had om alle Geldersche brieven via Nijmegen te zenden.

Er bleef nu niets anders over dan toegeven of buiten de Rijkspost om een anderen weg voor de correspondentie te zoeken. Dit laatste was reeds lang door Wageningen en Zutphen overwogen, doch het schijnt, dat de andere steden hierbij maar gedeeltelijk in het vertrouwen genomen waren.

Twee wegen stonden hiertoe open: eene directe overeenkomst met de Pruisische post of eene aansluiting over Grave. Dit laatste werd wel overwogen, doch bleek weldra onuitvoerbaar, daar Grave geen eigen verbindingen had en alleen via Nijmegen brieven van de Rijkspost ontving en per voetbode brieven uit 's-Hertogenbosch deed halen.[4])

Reeds 30 October bood de ambtman van Grave en van het land van Kuik aan om de brieven uit Holland en Gelderland voor Grave en omliggende plaatsen, zooals Boxmeer en Ravestein, tweemaal per week door een postiljon te Wageningen te doen afhalen en om de brieven van 's-Hertogenbosch, Breda en het verdere gedeelte van Brabant, die door den bode van 's-Hertogenbosch op Grave gebracht

---

[1]) Brief van VAN RUYVEN, 30 December 1733.
[2]) Brief van TORCK, 20 December 1733.
[3]) Brief van 6 November 1733.
[4]) Grave had reeds in 1648 een bode voor de brieven.

werden en nu op Nijmegen gingen, in het vervolg op Wageningen te dirigeeren. [1]) Grave zoude dan zelf den postiljon op Wageningen betalen en was bereid om daarenboven pro rato in de kosten van het rit van Wageningen op Utrecht bij te dragen. De ambtman verzocht om op dezen grondslag een contract voor drie jaren te sluiten. Blijkbaar waren aan dezen brief reeds mondelinge besprekingen vooraf gegaan. Eerst stelden de oppositie-steden zich nog al wat voor van de medewerking van Grave, daar men hoopte langs Grave, met de Rijkspost in contact te kunnen komen zonder Nijmegen aan te doen, hetgeen mogelijk zoude zijn, indien de brieven voor de Geldersche steden in het pak voor Grave gedaan werden. Dit werd echter door BORS belet door te weigeren om de brieven voor Grave in een gesloten pakket te verzenden. Hij wilde die alleen los verzenden, waardoor het bijvoegen van de Geldersche brieven onmogelijk werd. [2]) Het belang van een nader contract met Grave werd daardoor geringer en men achtte het te Wageningen daarom beter om zich niet te binden. Ten einde nu niet terstond met Grave te breken, rekte men de zaak door te vragen wat met de bijdrage „pro rato" werd bedoeld. Grave schijnt spoedig ingezien te hebben, dat men de zaak op de lange baan wilde schuiven en werd ongeduldig [3]), doch te Wageningen werd men ook huiverig om een contract te sluiten, al had men reeds met CLEYNHUYSEN, den postiljon op Utrecht, een afspraak gemaakt, waarbij deze zich verbond om met het Wageningsche pakje ook de brieven van Grave te vervoeren. Deze wijze van verzending was echter zeer onzeker, daar dit vervoer slechts ter sluiks geschiedde en elk oogenblik op bevel van DIERQUENS, den postmeester te 's-Gravenhage, kon gestopt worden. Aan de medewerking van Grave, dat weldra inzag, dat op deze wijze geen voordeel te behalen viel, kwam nu spoedig een einde. Het gaf de oppositie op en sloot reeds vóór 14 Februari 1735 een contract met SINGENDONCK.

Ondertusschen was reeds langs verschillende wegen getracht met de Pruisische post in relatie te komen. Daarvoor was een eerste vereischte om op de hoogte te komen van de wegen, waarlangs de correspondentie geschiedde, hetwelk nog niet zoo gemakkelijk was bij de geheimzinnigheid, waarin alles, wat het postwezen betrof, gehuld was. Dit toch was in die dagen niet een tak van dienst in het algemeen belang, maar een bron van inkomsten voor de postmeesters die op verschillende wijze elkander concurrentie aandeden en dus hun dienstgeheimen zooveel mogelijk voor derden verborgen hielden.

Eerst trachtte men inzage te krijgen van de papieren van den overleden postmeester-generaal VAN KEPPEL, en men vond den Waldgraaf VAN WELDEREN

---

[1]) Afgedrukt in Bijdr. en Mededeel. van Gelre, 1902, bl. 208.
[2]) Brief van VAN LIJNDEN, 20 Februari 1734.
[3]) Brieven van 20 en 23 December 1733.

bereid om bij de weduwe van baron VAN KEPPEL navrage te doen naar deze bescheiden, doch het bleek daarbij, dat de koffer met papieren geen bescheiden over het postwezen bevatte, daar men alle stukken over de posterij zoo spoedig mogelijk had verbrand[1]). Men begon nu met den postiljon CLEYNHUYSEN, die de brieven voor Pruisen tusschen Utrecht en Arnhem vervoerde uit te hooren, doch deze hield zich van den domme. Men had hem niet alleen te Wageningen, maar ook te Arnhem om inlichtingen gevraagd en hij begreep blijkbaar, dat zwijgen voorloopig het beste was [2]). Zijn zoon viel echter spoediger door de mand en zoo kwam men op de hoogte van het vervoer en de inrichting van de entreposte bij Utrecht. Na veel navragen in den Haag bij DEDEL en SLICHER bleek, dat het rit door DIERQUENS te 's-Gravenhage werd betaald namens de Pruisische post. Het bleek hierbij ook, dat de factrice bij Utrecht, juffrouw YSSELDIJK, goed aangeschreven stond, doch dat het oordeel over den postiljon minder gunstig luidde. De postmeester LÖCKEL te Emmerik schrijft van hem den 15 December 1734, dat hij „is vor erst een loderlichen kerel, die sich altemets vol supt", en daardoor nooit op tijd aankwam. Misschien was dit ook wel gedeeltelijk te wijten aan het door hem op groote schaal toegepaste misbruik van smokkelbrieven mede te nemen, die hij voor eigen rekening bezorgde[3]). Het was blijkbaar een man, die het niet zoo nauw nam, wanneer er voor hem zelf een voordeeltje viel te behalen, een man, waarmede te spreken viel, en VAN RUYVEN maakte hiervan gebruik om met hem een afspraak te maken om, buiten zijnen chef om, een pakje met brieven voor Wageningen mede te nemen. Wij komen hierop nader terug.

Langs verschillende wegen verschaften de Wageningsche burgemeesters zich langzamerhand de kennis van het postwezen, die voor de verdere ontwikkeling van hunne plannen noodzakelijk was. Wij zullen hierbij thans niet uitvoerig stilstaan; allerlei familie- en vriendschapsverbindingen werden te hulp geroepen en men slaagde dan ook vrij wel; alleen het contract tusschen Nijmegen en de Rijkspost bleef voor de heeren een gesloten boek.

Zij begrepen, dat het nu niet meer ging om een plaatselijk voordeel voor een der steden, maar dat alleen het gezamenlijk optreden der vier steden nog eenige kans op slagen bood [4]). Daartoe was het eene eerste vereischte, dat men op samenwerking kon rekenen en daarom werd eene nieuwe conferentie der steden

---

1) Brief van 20 Januari 1734.
2) Hij weigerde te zeggen wie hem betaalde. Brief van VAN RUYVEN, 13 Febr. 1734.
3) Brief van 14 Mei 1734.
4) Zie den hierbij als bijlage opgenomen brief van VAN RUYVEN van 5 Januari 1735.

gewenscht geacht, vooral, daar men meende, dat Arnhem wel tot toegeven bereid was en althans wel een voorloopig contract voor drie jaar met SINGENDONCK wilde sluiten. Er kon aldus oneenigheid komen tusschen de steden en allicht zoude Arnhem, door afzonderlijk een contract met SINGENDONCK te sluiten, zich eenige voordeelen bedingen en aldus feitelijk met het voordeel gaan strijken, terwijl de overblijvende drie steden niet voldoende beteekenis hadden om alleen den strijd tot een goed einde te brengen,[1]). Hij raadt daarom ook aan om niet te veel bijzonderheden over de loopende onderhandelingen mede te deelen.

De conferentie werd te Dieren gehouden. TORCK was verhinderd en VAN RUYVEN schrijft hem 16 Februari 1735, dat Arnhem wel tot toegeven geneigd was, en ook van GOLTSTEYN uit Zutphen, doch dat HASEBROEK en VERSTEGE zich ferm hielden, zoodat een voor het verzet gunstig besluit kon genomen worden

De bemoeiïngen voor het eigen rit namen onderwijl een minder gunstige wending. Men had oorspronkelijk gehoopt Pruisen tot een open breuk met de Rijkspost te kunnen brengen en aan de Rijkspost het passeeren van het gebied van de Paltz, Keulen en Munster te doen verbieden, waardoor deze gedwongen kon worden om alle Italiaansche brieven op Holland en Engeland af te geven, die dan daarna via Emmerik of Kleef konden gezonden worden en verder via Arnhem en Utrecht.

Wanneer Pruisen de brieven tot Aalten bracht, konden de steden die vandaar langs de reeds beschreven route doen halen, waarvoor zij aan Pruisen zeer aannemelijke voorwaarden wilden aanbieden. De correspondentie op Holland zoude hierdoor veel sneller kunnen geschieden, daar thans de brieven uit Polen, Pruisen, Saksen en Hessen soms 2 à 3 dagen te Emmerik bleven liggen, omdat de postiljon naar Holland juist drie uur voor de aankomst van deze brievenmalen vertrok. Door met vier paarden te rijden zoude ook de rijtijd zelf bekort kunnen worden. De Geldersche correspondentie zoude er zeer mede gebaat zijn, indien het rit van Arnhem naar Utrecht in handen kwam van de steden, en deze zouden op deze wijze tevens de bijdrage van 500 gulden per jaar uitwinnen, die zij aan SINGENDONCK moesten betalen.

Bij de stukken is eene memorie voor den afgevaardigde, die hierover te Keulen met den heer GANSINOT, den minister van de Paltz, zoude spreken. LÖCKELL, de Pruisische postmeester te Emmerik, scheen het plan niet afkeerig [3]) en ook DIERQUENS toonde in het begin wel eenige medewerking en liet althans voorloopig oogluikend het vervoer van het smokkelpakket met de Wageningsche

1) Brief van VAN RUYVEN, 22 Januari 1735.
2) Brief van VAN RUYVEN, 26 Januari 1735.
3) Brief van PABST, 4 Februari 1735.

brieven door CLEYNHUYSEN toe. Zijne medewerking was van het grootste gewicht, daar hij het rit naar Arnhem voor Pruisen beheerde en zijn advies zeker te Berlijn zoude gevraagd worden. [1]) Van beide zijden verminderde later de lust tot medewerking; de postmeester te Emmerik toonde zich weinig geneigd om aan de steden een aandeel te geven in de voordeelen van de brieven, wanneer die feitelijk voor kosten van Pruisen tot Wageningen werden gebracht, en DIERQUENS trok zich terug, daar hij ernstige oppositie vreesde van den Pruisischen postmeester VAN RAASFELDT te Kleef, van wien hij wist, dat hij met SINGENDONCK bevriend was. VAN RUYVEN raadde daarom aan om in elk geval SINGENDONCK aan de praat te houden tot den aanstaanden landdag, [2]), ofschoon hij van den anderen kant weder bevreesd was, dat deze onder de hand de plannen te Berlijn zoude tegenwerken.

Er ontstond zelfs gevaar, dat DIERQUENS het vervoer der Wageningsche brieven door CLEYNHUYSEN zoude stoppen. Wageningen had dien postiljon bewogen om tegen eene kleine vergoeding ook het pakket van Wageningen mede te nemen en had daarna den 19 December 1733 aan SINGENDONCK geschreven, dat het voortaan zelf voor het vervoer van zijne brieven naar Utrecht zoude zorgen. Deze nieuwe verzending begon met 1 Januari 1734 [3]) en in het eind van 1734 werd de overeenkomst met CLEYNHUYSEN vernieuwd [4]), doch dit had slechts waarde, zoolang DIERQUENS niet tusschen beide kwam. Het medenemen van andere brieven toch was aan den postiljon bij zijne aanstelling uitdrukkelijk verboden op straffe van onmiddellijk ontslag. [5]) Het schijnt, dat VAN RUYVEN den postiljon heeft gepaaid met de belofte, dat de steden hem in dienst zouden houden, indien het rit door haar werd overgenomen, en wel op dezelfde voorwaarden als bij DIERQUENS, die hem 800 gulden per jaar betaalde. Met die overeenkomst met CLEYNHUYSEN schijnt Wageningen nog verdere plannen gehad te hebben dan alleen het vervoer der eigen brieven naar Utrecht, althans den 2 Januari 1735 schrijft WIGBOLD SLICHER, dat dit eene kwestie was, die alleen Wageningen betrof en waar men de andere steden buiten moest laten. Toch werden de onderhandelingen met Pruisen niet geheel verbroken. Den 8 Februari 1735 schrijft W. SCHUYLENBURG, dat hij met LÖCKELL sprak en dat de zaak marcheerde en kort na 10 Februari schrijft VAN RUYVEN, dat de eerste postzak met vier brieven via CLEYNHUYSEN naar den Pruisischen postiljon buiten Arnhem

---

1) Brief van VAN RUYVEN, 26 Januari 1735.

2) Brief van VAN RUYVEN, 27 Februari 1735.

3) TORCK bericht 20 December 1733, dat de nieuwe dienst is ingericht, en VAN RUYVEN meldt 31 Januari 1734, dat de brieven sinds begin Januari met CLEYNHUYSEN verzonden worden.

4) Brief van VAN RUYVEN, 29 December 1734.

5) Brief van SLICHER, 9 Januari 1735.

is gezonden, en dat hij hoopt op die wijze zijne correspondentie op Lunen, Duisburg, Wezel, Kleef en Emmerik te kunnen zenden. Dit was echter een speciaal voordeel voor Wageningen en niet voor de andere steden en VAN RUYVEN verzoekt zelfs aan SCHUYLENBURG om te bewerken, dat de brieven aldus gezonden worden, dat Arnhem er buiten blijft. Ook Doesburg schijnt op eigen hand in 1734 een contract gesloten te hebben over het vervoer van brieven via Boekholt en Munster.

Wellicht, dat de vrees, dat Wageningen hem zoude trachten te onderkruipen in het vervoer der Pruisische brieven, DIERQUENS tot andere gedachten heeft gebracht. Mogelijk was dit ook de overtuiging, dat de heeren groote plannenmakers waren, doch dat hunne beteekenis voor het brievenvervoer gering was en het onpractisch zoude zijn om voor een zoo gering belang in strijd te komen met de Rijkspost. Wij zien althans, dat DIERQUENS zich den 9 Januari 1735 tegenover WIGBOLD SLIGHER uitliet, dat VAN RUYVEN zelf maar eens bij hem moest komen om te toonen wat voor correspondentie hij eigenlijk had, en dat ongeveer van dat oogenblik af DIERQUENS een gereserveerde, zoo niet een vijandige houding begon aan te nemen.

Onder deze omstandigheden is het niet te verwonderen, dat de andere steden naar een einde van den strijd verlangden, te meer daar ook SINGENDONCK, die schade leed door het lang uitblijven van de afrekening met de steden, haar eenigszins tegemoet gekomen schijnt te wezen. [1]) Hij verzocht eene conferentie met de steden, welke daarop den 28 Juli 1735 plaats vond. Wat daar verhandeld is, blijkt niet, daar de correspondentie hier eindigt. De notulen van Arnhem en Zutphen geven echter voldoende het verloop aan. Volgens de raadsresolutie van Zutphen van 30 Juli 1735 gaf VERSTEGE een uitvoerig verslag van het gebesoigneerde, doch werd dit in deliberatie aangehouden tot de „Heeren Ed. en Achtb. in completer getal vergadert sullen zijn." Den 30 September werd nader door VERSTEGE en HASEBROECK rapport gedaan „wegens 't gebesoigneerde tot Arnhem, soo onder de respective steden, als met de Heer SINGENDONCK, aengaende de saak der posterije, en van 't geconvenieerde met den laestgemelten." De Heeren werden voor hunne moeite bedankt en E. J. B. VAN GOLTSTEIN, G. J. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE en G. VERSTEGE werden gecommitteerd om het „accoord off convenien tie met de Heer SINGENDONCK te perfacteeren ende te ondertekenen". Te Arnhem rapporteerden de gecommitteerden den 12 October 1735, dat „nae menigvuldige gehouden conferentien — eyndelijk de saken soo verre gebragt hadden, dat niet alleen met de Heeren van Nijmegen over de kosten en transporten der brieven als

1) Brief van TORCK, 10 Mei 1735.

anders op den 8en deses hadden geconvenieert, maer ook op den 10 daeraen volgende met de Heeren Gecommitteerden der steden Zutphen en Doesburgh, wat ieder stad in die kosten soude dragen en aen het Nijmeegsch contoir jaerlijx fourneeren, hadden gereguleert". [1]) De conventie werd daarop geratificeerd. Het resultaat was, dat den 8 October 1735 door Arnhem, Zutphen en Doesburg een contract met SINGENDONCK werd gesloten, waardoor deze drie steden haar verzet opgaven. [2]) Alleen Wageningen volhardde nog, doch dit had alleen een te weinig belangrijk brievenvervoer om op den duur den strijd te kunnen volhouden. Ook deze stad legde eindelijk het hoofd in de schoot en sloot den 17 Mei 1737 eene overeenkomst met SINGENDONCK.

Deze had dus over de geheele linie gezegevierd en de gevolgen hiervan bleven niet uit. De steden, die eerst gehoopt hadden buiten Nijmegen om een eigen weg voor hare correspondentie te vinden, sloten later zelfs een contract met den postmeester te Nijmegen, waarbij deze ook het rit van Wageningen naar Dieren tegen eenige vergoeding op zich nam, zoodat zij alle aanraking met de vreemde postmeesters verloren. Het zoogenaamde Schuylenburgsche rit van de Pruisische post, hetwelk de vier steden zoo gaarne onder haar beheer hadden gekregen, ging later in 1762 over aan de Statenpost in Holland, waardoor deze provincie ook in Gelderland een overwegenden invloed verkreeg op het postwezen. De ontwikkeling van het postwezen ware allicht anders, en voor de Geldersche steden gunstiger geweest, indien de grootsche plannen der vier steden in 1735 meer succes hadden gehad.

---

1) Commissie en Politieboek van Arnhem deel 1729—1755 blz. 506. Deze aanteekeningen dank ik aan welwillende mededeelingen van de Heeren J. Gimberg te Zutphen en J. W. G. van Haarst te Arnhem.

2) Zie mijne Geschiedenis van het Postwezen blz. 479. De bijdrage aan SINGENDONK voor het rit van Wageningen naar Utrecht werd hierbij teruggebracht tot 250 gulden. De correspondentie van Arnhem bedroeg in 1734: 11267 Hollandsche en 6008 bovenlandsche brieven.

BIJLAGE.

BRIEF VAN VAN RUYVEN AAN TORCK, 5 Januari 1735.

„Nu wij aan het kluwen geraaken vinde ik niet die avantage voor onse stad, die ik mij altoos verbeeld hadde, namentlijk om afsonderlijk onder d'hand meester van de Berlijnsche postrit te werden, en in cas van rupture daermede een kleyne avantage te trecken voor onse postmeester.

Maar d'ouverture van confrater SLICHER en UEb. Welgeb. Gestrs. consideratien determineren mij nu salve meliore om van dat kleyne voordeel af te sien en sulx te moeten doen, want d'uytkeeringe van 750 glns is een ieder bekent, en blijkt nu voor 250 glns gehegt aan de Berlijnsche postrit, concludeerde ik soude nu van gevoelen sijn, edogh alles onder UH. Welgeb. Gestrs approbatie, dat wij d'handelinge over de Berlijnsche postrit met geen gratie ter wereld nogh met hoope van succes sullen kunnen ten eynde brengen voor onse stad in 't particulier, maar dat wij die op de naam en ten voordeele der vier steeden behooren te sien meester te werden, en dat men vooraf communicative met de drie steeden nader met d'Heer DIERQUENS behoorde te spreeken en de concert overleggen, hoedanigh sulx bequaamst door d'Hr. VAN GINKEL aan de Coningh van Pruysschen smakelijk te maken, want d'Hr. van Dieden — (d. i. SINGENDONCK) — weten wij dat d'Hr. RAASVELDT postmeester van 't land van Cleve reets gepraeoccupeert heeft, en dat de Postmrs van (Emm)erik daardoor geintimeert is.

Als de vier steeden d'Hr. DIERQUENS tot een favorabel advis kunnen brengen, hebbe ik een speculatie of men door d'authoriteyt van Sijn Pruysische Majt. niet soude kunnen obligeren de Keyserlijke Comptoiren om de bovenlandsehe brieven voor de 4 steeden over Emmerik terugh te senden, en soude ook sijn speculatie hebben of de Cleefsche Postmrs niet souden t'induceren sijn om tusschen Emmerik en Cleve een postillon aan te leggen, dan souden alle de brieven voor het land van Cleve over Arnhem en Emmerik, en geene over Nijmegen behoeven te loopen, gevolghlijk het comptoir van Nijmegen niet behoeven te participeren in de 750 glns. Ook souden mogelijk de vier steeden haare brieven over Cleve na Braband kunnen senden en ook ontfangen, houdende voor die naar Vlaanderen de route over Utrecht. (enz.),

(get.) D. VAN RUYVEN.

---

[1]) De 250 gulden werden betaald voor het vrij verkeer van den postiljon en 500 gulden voor het vervoer der brieven over Nijmegen. WIGBOLD SLICHER bewerkte bij DIERQUENS, dat deze 750 gulden voorloopig niet betaald werden. (Brief van 9 Januari 1735).

ITALIAANSCHE SCHILDERIJEN IN 1672 DOOR HAAGSCHE EN DELFTSCHE SCHILDERS BEOORDEELD

DOOR

A. BREDIUS.

TOEN ik in 1886 in Oud-Holland twee stukken plaatste met bijna gelijkluidenden titel, als hierboven staat, dacht ik niet, dat ik bijna dertig jaren later eenige documenten zou vinden, belangrijk genoeg om hier af te drukken, die de toen behandelde aangelegenheid nog nader toelichten.

In 't kort zij hier nog even vermeld, wat die aangelegenheid was. In 1671 had de Kunsthandelaar-Schilder GERARD UYLENBURGH dertien Italiaansche Schilderijen, toegeschreven aan de beroemdste meesters, door bemiddeling van Generaal-Majoor Vrijheer VAN SPAEN aan den Keurvorst van Brandenburg verkocht, het schijnt voor *f* 30,000.— Des Keurvorsten hofschilder, HENDRICK DE FROMANTIOU, in 1671 met een dochter van PH. WOUWERMANS getrouwd, verklaarde ze allen, op één na — van RIBERA — voor slechte copyen en vodden. De stukken gingen naar Amsterdam terug, waar beurtelings groepen schilders voor UYLENBURGH verklaarden, dat die stukken niet slecht waren, in elk geval waardig in een kabinet van Italiaansche kunst te hangen en weêr andere schilders voor FROMANTIOU attesteerden dat het waardelooze prullen mochten heeten.

Wat ik toen niet wist, is, dat de 12 schilderijen ook naar den Haag werden gebracht, waar Haagsche en Delftsche schilders er hun meening over lieten boekstaven door den Notaris P. VAN SWIETEN. Daar FROMANTIOU hier de

requirant is, zijn die verklaringen hoogst ongunstig. In den Haag zijn het Deken en Hooftmannen der schildersconfrerie; uit Delft komen twee schilders, beiden „uytmuntende kunstschilders" genoemd. De eene — de Delftsche VERMEER, de andere..... de ons totaal onbekende JOHANNES JORDAEN, niet te verwisselen met den Antwerpschen HANS JORDAENS, door zijne doortochten van de Roode Zee bekend.

Dit is eigenlijk het merkwaardigste van deze acten: het in één adem noemen dier twee schilders, waarvan de eene thans tot de meest gevierde, hoogst betaalde behoort, terwijl van den anderen niet eene schilderij meer aan te wijzen is.

VERMEER en zijn vergeten collega drukken zich het sterkst uit: zij spreeken van vodden, niet te taxeeren omdat zij „niet geacht en konnen werden."

De dan volgende acten laten ons vermoeden, dat FROMANTIOU de schilderijen aan JAN WILS, zoon van den Haarlemschen schilder van dien naam, ter bewaring had gegeven, van wien UYLENBURGH te vergeefs trachtte ze terug te krijgen. Door al het heen en weer gereis schijnen de schilderijen beschadigd geworden te zijn.

Hij schijnt ze toch publiek verkocht te hebben [1]) maar de reputatie van den kunsthandelaar had geleden. Daarbij kwamen de hoogst ongelukkige tijdsomstandigheden (wij hooren UYLENBURGH in één der Acten klagen over „dese bekommerlycke tijden en miserabele constitutie van het „lieve Vaderlandt") zoodat het geen wonder is, als wij kort daarna van zijn faillissement hooren [2]).

Op huyden den 21 Mey Anno 1672 compareerden ..... de Heeren JOHAN DE BAEN, Mr. Kunstschilder en Deecken, mitsgaders JOHAN LE DUCQ en JERONIMUS VAN DIEST, insgelycxs Mrs. Konstschilders en Hooftmannen der Schilderskunst en de broedersschap van de Confrery camer deser Stede 's-Gravenhage ende hebben ten versoucke van Sr HENRICK DE FORMANTEAU (Fromantiou) voor de oprechte waerheyt getuycht, verclaert en gedeposeert waer te syn dat sy deposanten op haere Confrery Camer alhier op dato gesien en gevisiteert hebben 12 stucks Schilderiën d' welcke op de lijste ofte cathalogus die de requirant hen deposanten heeft geëxhibeert, gestelt ende genaemt staen voor uytmuntende Italiaense schilderiën, mitsgaders getaxeert soodanigh als achter yeder stuck uytgetrocken Staet, namentlyck:

	Ryxdaelders
een Venus en Cupido, beelden grooter als het leven van MICHIEL ANGELO BONAROTTI, Hollants gelt	350: 320
een Conterfeytsel van GIORGION DEL CASTELFRANCKO van TITIAEN, naer het leven geschildert	250: 240

[1]) O. H. 1886, p. 44—46.

[2]) Zie mijne „Künslerinventare", Mart NIJHOFF, 1915—1916.

	Ryxdaelders
een harder ende harderinnetje van TITIAEN	160 : 150
Weergadingh van deselve groote van TITIAEN	120 : 110
een dans van naeckte Kindertjens levensgroote van IACOMO PALMA	250 : 240
een Venetiaense Dame van PARIS PORDINON (N.B. PARIS BORDONE)	160 : 150
een Conterfeytsel van een Prelaet van HANS HOLBEEN	120 : 110
een Ceres met overvloet, met veele naeckte Kindertjes van GIORGION DEL CASTEL FRANCO	120 : 110
een out mans confeytsel van RAPHAEL URBIN	150 : 140
een St. Paulus, halfbeelt, levensgroote, van de Oude JACOMO PALMA	80 : 70
een Schoone Venetiaense vrouw van TITIAEN	200 : 185
een lantschap van TITIAEN met een Satier die de nimphe Caresseert	240 : 230

sijnde alle de voorsz. Schilderijen gecachetteert met het signet van syne Ceurvorstelycke Doorluchticheyt VAN BRANDENBURCH, welcke voorsz. Schilderijen niet alleen niet en sijn uytmuntende Italiaensche Stucken ofte schilderyen, maer ter contrarie niet weerdich te sijn te draegen den naem van een goet meester, veel min den naem van soodanige uytmuntende meesters daer deselve voor uytgegeven werden gedaen te syn en vervolgens dselve by haer deposanten tot een prijs van merite niet connen werden getaxeert.

Eindigende, sy hiermede .... enz.

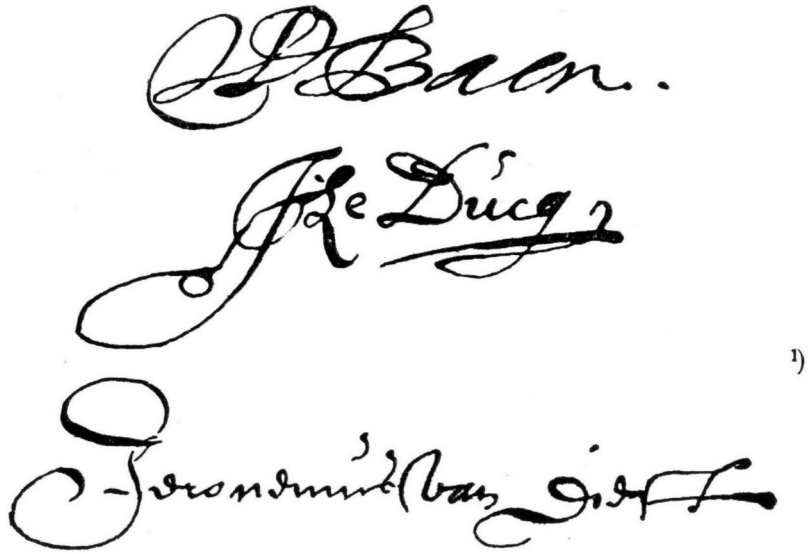

[1])

[1]) Prot. Not P. VAN SWIETEN, den Haag.

Op huyden den 23 Mey 1672 compareerden voor mij PIETER VAN SWIETEN, Openb: Notaris..... d' Heeren JOHANNES JORDAEN ende JOHANNES VERMEER uytmuntende Kunstschilders tot Delft en verclaerden sy deposanten te saemen ter instantie van Sr. HENRICK DE FORMANTEAU enz. enz. (volgt letterlijk de inhoud van de vorige acte!)

en dan:

Sijnde de voorsz Schilderiën alle gecachetteert (enz. als voren) welcke Schilderiën niet alleen niet en syn uytmuntende Italiaense Schilderiën, maer ter contrarie eenige groote vodden ende slechte schilderiën, die op verre nae de tiende part van de voorsz. uytgetrocke prysen niet weerdich en sijn, ende sy deposanten die niet en connen estimeren, dewijle deselve niet geacht en konnen werden.

Eyndigende enz.

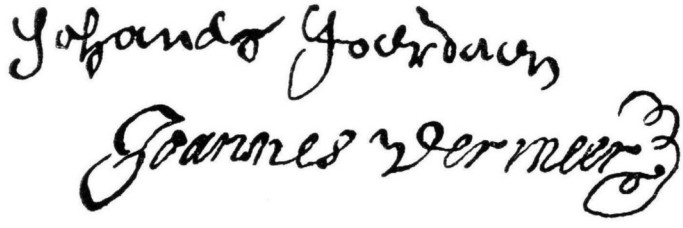

20 Juny 1672. GERARDT UIJLENBURGH, Mr. Schilder en negotiant in schilderijen doet HENRY DE FROMENTEAU tegenwoordigh binnen dese stede insinueeren:

(Over de 12 Italiaansche schilderijen in 1671 aan den Keurvorst van Brandenburg verkocht, door Generaal Majoor Vryheer VAN SPAEN). 1 Aug. 1671 had hy een obligatie van 2771 rycxdaelders er voor ontvangen; maar die moest nog worden betaald en nu heeft de FROMANTIOU die stukken verdacht gemaakt „alsof het maer nagemaeckte copien en gantsche slechte stucke waren, daertoe hij eenige schilders heeft gepoocht te suborneren om sulcx te verclaren".

UYLENBURGH protesteert tegen dit alles en vooral van alle costen en schaden en interessen.

De FROMANTIOU „hoort en siet" en verzocht copie[1]).

3 Januari 1673. Sr. GERARD ULENBORGH doet Sr. JAN WILS de volgende insinuatie:

Alsoo HENRY FROMANTIOU tegens de waerheyt heeft gelieven voor te geven als of seeckere twaelf stucken schilderye door den insinuant voor desen

---

[1]) Prot. Not. A. LOGK, Amsterdam.

vercocht aen de ordre van Syne Churvorstelycke Doorluchticheijt van Brandenburch en ten contentemente van syn hoochgem: Churvorst: Doorl. gelevert waeren, geen originele maer naegeschilderde copien en vodden van jongeluyden en leerlingen voor haer meesters geschildert, sulcx hem oock op de clachten van den insint is geïnsint en opgelegt sich met eenige van gen: schilderijen herwaerts nae dese stadt Amsterdam te vervoegen en met behoorlycke verclaringe van ervarene en onpartijdige meesters en kenders van de Italiaense konst te bewijsen dat deselve schilderyen geen originele maer copyen waren, twelck hy FORMENTEAU (sic) noyt in der eeuwicheyt sal connen doen, immers tot noch toe niet en heeft gedaen daeruyt claerlyck is aftemeten dat tselve niet anders en sijn als opgeraepte en gepractiseerde vuylicheden, alleen by der hant genomen om den insinuant te calumnieren injurieren en in synen goeden naem en faem te quetsen, jae waert mogelyck, hem en syne gansche negotie te ruineren sulcx daerover alrede proces van injurie tegens hem is geintameert en noch voor desen Ed: Achtb: Gerechte hangende, synde hy FORMENTEAU boven arrest en in vilipendie van de justitie van hier vertrocken, doch alvooren sijn vertreck op den 18n Juny verleden door de Nots. D. VAN DER GROE gelieft te laten doen seeckere frivole en ongefondeerde insinuatie daerop hem oock wegens den inst. den 20en dito behoorlijck en fondamenteel antwoort door de Not. ADRIAEN LOCK en seeckere getuygen is toegevoecht, in plaetse van sich nae gedachte antwoort te reguleren op den 21 dito gelieft heeft andermaal te laeten weeten dat de gemelte schilderyen waren berustende ten huyse van u geïnsinueerde en aldaer waren voor rekeninge en risico mitsg. ten laste en pericule van den insinuant ..... ULENBORGH verzoekt dus de schilderijen terug — niet om ze terug te nemen, dat kan men niet van hem vergen „te meer dewyle de waerde van alle dingen en specialijck van schilderijen en „diergelijcke rariteyten door dese bekommerlijcke tijden en miserabele constitutie „van het lieve Vaderlandt in prijs en waerde seer sijn comen te daelen en „declineren"; hij zal de stukken terug nemen, maar de schaede en interest die „hij door de weder overneminge soude mogen comen te lyden te laeten in de „discretie van S. Churvorst: Doorluchticheyt."

WILS is nooit thuis. Eindelijk zegt zijn vrouw „dat hij de schilderyen niet „soude leveren, voor en aleer hy daertoe ordre hadde van FORMENTEAU en dat hij daerover op Berlyn hadde geschreven".[1])

20 January 1673 verzoekt UYLENBORGH nogmaals aan WILS de 12 schilderyen over te leveren en beroept zich op het appointement van schepenen van 19 dezer. Hij begint nu te dreigen.

---

1) Prot. Not. A. LOCK, Amsterdam.

WILS verzoekt copie en zegt dat hij een request zal presenteeren.[1])

8 Febr. 1673. Sr. GERRIT UIJLENBORCH, kunstschilder, verclaert dat hij heden in ontvangst heeft genomen de bewuste 12 schilderijen die onder Sr. JAN WILS berustten en die dezen door HENDRICK FOURMENTEAU (sic) schilder van sijn keurvorst: Deurluchticheyt van Brandenburch ter hand gesteld waren. „Doch „sijn de twee grootste stucken sonder lijsten, naementlyck de groote Venus en „Cupido van MICHIEL ANGELO No. 1 en de Dansende Kinderkens van JACOB „DE PALMA, de jonge No. 8, Jtem is de Troni van HANS HOLBEEN getekent „No. 10 meer beschadicht of afgeschilvert in 't kleet dan die was ten tijde als „het selve stuck door de voorsz FOURMENTEAU in de verleden somer alhyer in „de herberge „de Keysers Croon" is verthoont geweest en in No. 11 wesende „de Cheris (Ceres) van JORGEON DEL CASTEL FRANCO (GIORGIONE) wat meerder „beschadicht dan het was als voren. JEAN WILS teekent mede de acte en reserveert zijne rechten.[1])

[1]) Prot. Not. A, LOCK, Amsterdam.

DE GLASSCHILDER JACOB JANSZ. DE GHEYN ALS PRENTKUNSTENAAR,

DOOR

J. PHILIP VAN DER KELLEN Dzn.

De oud wd. directeur van het Rijks-Kabinet van Prenten te Leiden, F. G. Waller, maakte mij er opmerkzaam op dat onder de namen der prentkunstenaars in het Rijksprentenkabinet die van Jac. Jansz. de Gheyn, of wel Jac. de Gheyn I, niet voorkomt. Thans is met goedvinden van den directeur Jhr. H. Teding van Berkhout dit verzuim hersteld. De heer Waller vertelde mij, dat hij indertijd den directeur van 's Rijks Prentenkabinet, J. Philip van der Kellen erop gewezen heeft, dat onder het werk van Jac. de Gheyn II een prent voorkomt, die niet aan hem doch aan diens vader Jac. de Gheyn I moet worden toegeschreven. De heer Van der Kellen had na veel heen-en-weergepraat den heer Waller in het gelijk gesteld. — Nieuw echter is de ontdekking van de Gheyn I als prentkunstenaar niet, daar reeds A°. 1864 Kramm in het Supplement van zijn „Levens en werken van Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders etc" hem als zoodanig aanwijst —. Bij raadpleging van het werk van de Gheyn II kon de heer Waller mij de door hem bedoelde prent, waarvan hij geen juiste beschrijving kon geven, niet

toonen om reden dat zij niet in de portefeuilles van de GHEYN berust. De heer WALLER wees mij later no. 606 van den catalogus van den atlas „VAN STOLK", een prent ook door DE GHEYN I. Mijn vermoeden dat in den Hist. Atlas „FREDERIK MULLER" in het Rijksprentenkabinet wel meer prenten van den ouden DE GHEYN zouden zijn, werd bewaarheid door de 3 prenten, no. 749 (2 stuks) en no. 746 A van den catalogus, welke etsen door MULLER echter onder het werk van de GHEYN II zijn gesteld.

De aanteekeningen „J. PH. VAN DER KELLEN", geschenk van den heer H. PH. GERRITSEN te 's-Gravenhage, en die van „E. W. MOES", door aankoop verkregen, in het Rijksprentenkabinet berustende, werden nu door mij geconsulteerd. Wel wonder brengen de aanteekeningen „VAN DER KELLEN" totaal geen licht, daar de naam van DE GHEYN I heelemaal niet voorkomt en onder opsomming van het werk van DE GHEYN II zelfs geen enkele der door MULLER vermelde prenten genoemd wordt.

In de aanteekeningen „MOES" staat alléén onder het hoofd DE GHEYN II: van zijn vader zijn ook 4 prenten (1577) aanwezig. *Welke* die prenten zijn zegt MOES niet, ook niet waar die aanwezig zijn. Onder het hoofd JAC. DE GHEYN I behandelt MOES hem noch als schilder noch als prentkunstenaar, doch geeft alleen maar geboorte- en sterfjaar van DE GHEYN's nakomelingschap.

HYMANS schrijft A°. 1885 in zijn „Le livre des Peintres de CAREL VAN MANDER, dl. I p. 264 noot 1: KRAMM fait mention d'une planche datée de 1577 et le catalogue de Weigel mentionne un portrait de 1578. Il nous semble douteux que ces pièces — que nous n'avons jamais rencontrées — émanent de JACQUES DE GHEYN le fils".

De door KRAMM vermelde prent is een der twee door FRED. MULLER onder no. 749 genoemde etsen. (Zie Afb. IV).

HANNS FLOERKE zegt A°. 1906 in zijn „Das Leben der niederl. und deutschen Maler des CAREL VAN MANDER" niets over de meening van HYMANS, die verzuimde nota te nemen van hetgeen KRAMM reeds A°. 1864 van deze prent in het supplement blz. 62 van zijn bekend werk opmerkt: Een zeer zeldzame prent op het afbreken van het kasteel van Antwerpen met Hollandsch-, Fransch- en Latijnsch onderschritt met het adres van W. HAECHT, JAC. DE GAIN inv. et fecit 1577, zal niet van onzen JACOB maar van zijn vader JACOB JANSZ. DE GHEYN zijn. Deze minder als graveur bekend zijnde, gaf aanleiding om onzen JACOB daarvoor te houden, die toen 12 jaar oud was, zoodat dit alles zoo staatkundig doordacht ontwerp, toch wel niet door hem *invenit* zal zijn" (Dit is ook niet het geval, daar de Antwerpsche Tooneeldichter, WILLEM VAN HAECHT, partijganger van Oranje en bekend lutheraan, die ook wel de gedichten op de prenten zal

hebben gemaakt, de compositie heeft aangegeven. Bovendien wijst de goede uitvoering van de ets er reeds op, dat deze prent onmogelijk werk van een jongen van 12 jaar kan zijn).

VAN MANDER blz. 294 vertelt wel dat toen DE GHEYN I A°. 1582 te Antwerpen stierf, DE GHEYN II zeventien jaar was en „alsoo hij binnen 's Vaders leven 't Graef-ijser een weynigh gheoefent hadde beval hem den Vader in zijn uyterste hem te houden aan 't Plaet-snyden". (Wanneer met „plaetsnyden" bepaald *graveeren* is bedoeld, komen onze prenten reeds niet in aanmerking door DE GHEYN II gemaakt te kunnen zijn, daar het *etsen* en geen gravuren zijn). Bovendien is het duidelijk dat ook b. v. Afb. III, de eerste prent van FRED. MULLER no. 749) niet van de hand van den toen (1577) 12-jarigen DE GHEYN II kan zijn. Ook hier hebben ouderen van jaren samengewerkt om uiting te geven aan hun gemoedstoestand.

VON WURZBACH „Niederl. Künstler-Lexikon" noemt onder het werk van JACOB JANSZ. DE GHEYN alleen maar de prent op die KRAMM vermeldt, doch hij verzuimt weder in de biografie te zeggen, dat DE GHEYN I ook „Radirer" is geweest.

PASSAVANT, de beschrijver van het werk van DE GHEYN II neemt op goed geloof de toeschrijving van WEIGEL aan, dat de prent gedateerd 1578, voorstellende den Antwerpenaar ADR. DAMMAN, door den jongen DE GHEYN gegraveerd is. Het is echter duidelijk dat het portret, van of naar een der WIERICXEN moet zijn en waarschijnlijk van den toen 25-jarigen HIERONYMUS, zie o. a. het door hem gegraveerde portret van WILLEM BLOIS VAN TRESLONG, beschreven bij Alvin „Catalogue des trois frères Wierix" onder no. 2045. In 1905 werd de gravure, een geschenk van den consul CARL SCHEIBLER te Keulen, door den toenmaligen directeur van 's Rijks Prentenkabinet E. W. MOES, ook abusievelijk (al is het alleen maar door de goede wijze van uitvoering) op naam van den toen 13-jarigen DE GHEYN II gebracht. In het bovengemelde werk van ALVIN is de graveur niet vermeld, ook niet in het supplement.

Jammer dat deze prenten van den ouden de GHEYN niet bekend zijn geweest aan SIR WILLIAM STIRLING MAXWELL, want geen dezer is opgenomen in diens prachtwerk „Antwerp delivered MDLXXVII", EDINBURGH, DAVID DOUGLAS.

In den catalogus van DRUGULIN „Atlas historique" zijn nog vermeld onder nos. 493 en 499 twee etsen, waarvan de beschrijving luidt:

493. Allegorie auf die Genter Pacification. Die Friedensgöttin auf der am Boden liegenden Kriegsfurie. Unter an einer Tafel: Anueerdt Den Peys En Wilthem Onderhovwen Vast — Daet Hem Selven Beschamē. Rad. J. DE GHEYN fec. fol.

499. Wilhelm der Schweigsame als St. Georg auf reich geziertem Pferde

OCh hoe bedroeft ich Sion tijt, Godt sy Sich gheclaecht/
Sathmen liesse verdreet, ende trouwe verlaecht
In Justitia verdruckt, met grouwen verseere:
Ons Sat vlijssight, ende vaerheyt, die suchten mijsbaecht
Maeckt hem ghewelt, Sonder Discordia, sich heere.
Waer Die Justitia scheynt, beroost Coninck steet.

IMpia Iustitiæ solium violentia ferro
Occupat, astra petunt Ius, Pudor, atq; Fides.
Improba bella canit scelerato Infamia cantu,
Tartareæ expellent commoda cuncta Dex.
Tempore spectante, Invidia depellit Amores,
Fida tamen Regi Plebs manet vsque suo.

LAs triste temps, que Dieu en mieux par sa bonté
Change, car Charite est avec Loyauté
Mise au bas, Iustice est chassée en deshoneur
Ce que trouuant mauuais Prudence & Verité,
Au moyen de Discorde Effort se fait Seigneur.
Qui Iustice corrompt honist du Roy l'honeur.

JACOB DE GHEYN de Oude I.

JACOB DE GHEYN de Oude II.

JACOB DE GHEYN de Oude III.

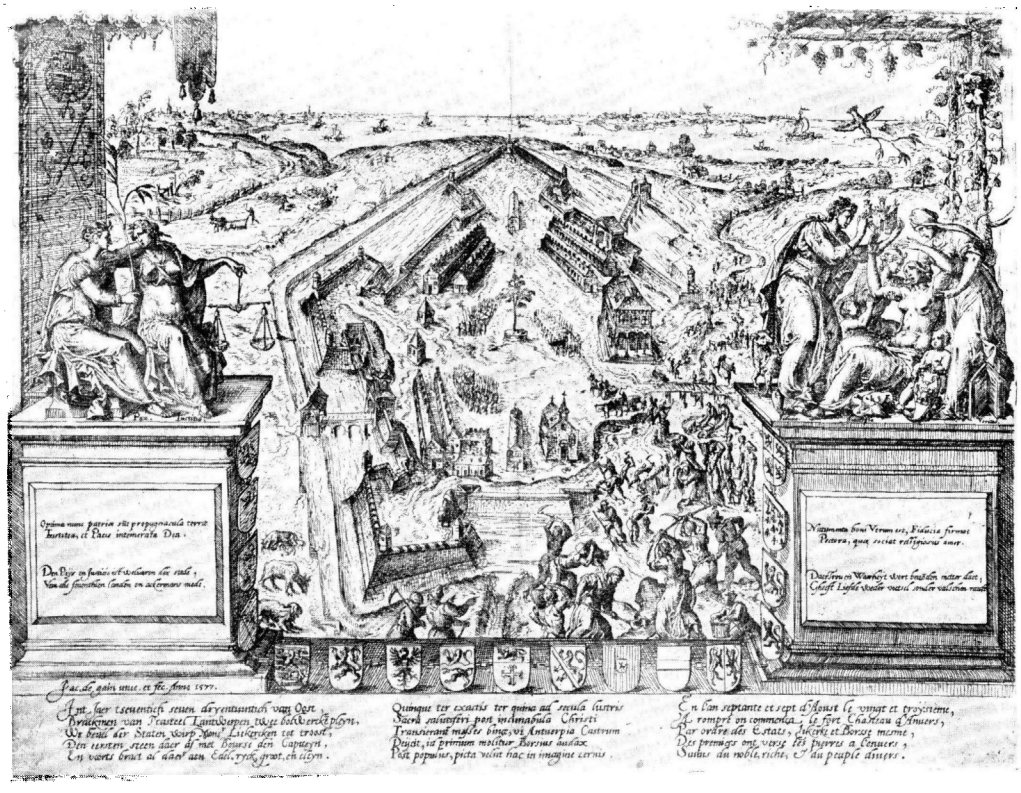

JACOB DE GHEYN de Oude IV.

den Drachen der Tyrannei bekämpfend. Rechts die Niederlande und die Kirche als Frau und Lamm. An einer Tafel unten: Guilh. Nassavio — toti Belgico restituerit. Auf den Seiten Erklärungsstreifen in Typen. Rad. J. DE GHEYN fec. fol.

Beide etsen dus ook van de hand van JAC. DE GHEYN I. Resumeerend zijn er zes etsen, die aan JACOB JANSZ DE GHEYN toegeschreven kunnen worden, waarschijnlijk een reeks uitmakende. Dat dit aantal, nu de aandacht op de GHEYN I als prentkunstenaar is gevestigd, mettertijd grooter zal worden, lijdt geen twijfel.

De voorstellingen der vier prenten zijn tamelijk ingewikkeld. FRED. MULLER heeft de etsen niet volledig genoeg en niet altijd juist beschreven en ook VAN RIJN, de bewerker van den catalogus van den Atlas VAN STOLK heeft de voorstelling van de daarin voorkomende prent no. 606, met vriendelijke toestemming van den heer J. VAN STOLK AZ. hier gereproduceerd, niet naar wensch kunnen oplossen. Na zijne meening te hebben gezegd, dat hij niet gelooft dat die prent op de Pacificatie van Gent doelt, zooals MULLER vraagswijze schrijft en ook niet dat zij een zinneprent is op den toestand van Nederland te dien tijde zooals de verkoop-catalogus MUNNICKS van Cleef aangeeft, zegt VAN RIJN „aan anderen zij overgelaten den juisten zin der voorstelling te bepalen". Ook mij is zulks niet gelukt. De historicus Dr. M. G. DE BOER is zoo welwillend geweest zijn opvatting van de voorstelling te geven en tevens mijne beschrijvingen van de drie andere prenten na te lezen. Dankbaar is door mij gebruik gemaakt van eenige op- en aanmerkingen.

De volgorde der hier gereproduceerde prenten, die, zooals reeds gezegd, wel een reeks zullen vormen met de twee vermelde etsen uit den Atlas DRUGULIN — dit zou dan een suite van zes stuks zijn — is klaarblijkelijk aldus:

1. Violentiae Theatrvm. (gemerkt no. 1) vermeld bij FRED. MULLER, no. 746 A. (Zie Afb. I).

2. De ets uit den Atlas „van STOLK", no. 606 van den catalogus. (Hoogstwaarschijnlijk ontbreekt hier het opschrift, evenals aan de 2 overige prenten). (Zie Afb. II).

3. Antverpia moerens, } vermeld bij FRED. MULLER no. 749.
4. Het slechten van de citadel, } (Zie Afb. III en IV).

De eerste ets is een zinneprent op den treurigen toestand tijdens de heerschappij van DON JAN VAN OOSTENRIJK. De prent — hoog 158 m.M. zonder bovenmarge van 22 m.M. en ondermarge van 40 m.M. en breed 290 m.M. — is getiteld: Violentiae Theatrvm (Tooneel van Geweld). In cartouches, links: D. IANO., rechts: AVSTRIO. (Aan DON JAN VAN OOSTENRIJK), en in het midden: OVI. META. I. — doelende op de heerschende verwarring. Op wolken links: Tempus (de Tijd), rechts: Infama (de Schande). Tirannis (het Geweld), als

heerscher op een troon gezeten, is door een figuur achter den troon de sluier van het gelaat gelicht en vertrapt, Ratio (de Justitie). Daarbij een opengeslagen boek Politica (de Staatkunde) en een tablet, waarop: Laus Propria (Eigen Lof.) Het cijfer I wijst er op dat deze ets no. 1 is van een reeks, waartoe, zooals reeds gezegd, klaarblijkelijk — hoewel niet alle van gelijk formaat —de overige drie prenten en de twee etsen uit den atlas DRUGULIN behooren, alle één doel nastrevende: het bestrijden van de politiek van DON JAN door PRINS WILLEM VAN ORANJE.

Aan het voetstuk is een cartouche bevestigd, waarop: Corruet atra cito propria violentia mole, / Durutura dui nulla Tyrannis erit — doelende op het korte bezit van Antwerpen waarin DON JAN zich kon verheugen, doordien hij daaruit al heel spoedig door de Staatsche troepen met hulp van een deel der Waalsche in de citadel gevestigde compagnieën verdreven werd.

Ter linkerzijde verjagen Vindicia (de Nijd) en Invidia (de Wraak), Charitas (de Liefde) en Fiducia (de Trouw) en ter andere zijde Furia (de Woede), Prudentia (de Wijsheid) en Veritas (de Waarheid) en Violentia (het Geweld) Iusticia (het Recht). Een omgevallen kist, waaruit geld en de wetten van het vaderland tot nut van het volk vallen (Leges Patriæ Vtile Patrium), wijst er op dat dit alles aan den overweldiger is prijsgegeven.

Aan beide zijden ziet het overige volk (Populus Residuus) dit alles angstig toe.

Links: W. HAECHT Com. (die de compositie heeft aangegeven) en rechts: JAC. DE GAIN inue. et fec. 1577. Cum Priue. (JAC. DE GHEYN, die de voorstelling (naar de opgave van W. HAECHT dus) heeft geteekend en geëtst en de prent ook heeft uitgegeven).

Onder de ets een Hollandsch, een Latijnsch en een Fransch vers:

Och hoe bedroeft is den tijt, Godt sy des geclaecht/
Daermen liefde vertreet/ ende trouwe veriaecht
Ja Justitia verdrijft/ met grooten verseert:
Om dat wijsheyt/ ende waerheyt, die sulcken mishaecht
Maeckt hem t' ghewelt deur Discordia/ een heere.
Maer die Justitia scheynt/ berooft s Conincx eere.

Impia Iustitiæ solium violentia terro
Occupat, astra petunt, Ius, Pudor, atq, Fides.
Improba bella canit scelerato Infamia cantu,
Tartareæ expellunt commoda cuncta Deæ.
Tempore spectante, Inuidia depellit Amores,
Fida tamen Regi Plebs manet vsque suo.

L As triste temps, que Dieu en mieux par sa bonté
Change, car Charité est avec Loyauté
Mise au bas, Iustice est chassé en deshoneur:
Ce que trouvent mauuais Prudence et Verité,
Au moyen de Discorde Effort se faict Seigneur.
Qui Iustice corrompt honist du Roy l' honeur.

De tweede prent — hoog 195 m.M. met marge van 8 m.M., breed 342 m.M., — geeft volgens Dr. M. G. DE BOER een zinnebeeldige voorstelling van de publicatie der brieven tusschen DON JUAN en de officieren te Antwerpen gewisseld, door de Statenpartij onderschept en gepubliceerd, een zeer krachtig middel om het volk tegen de Spanjaarden op te zetten.

De Faam (de Publiciteit), die de bazuin steekt, waaraan een vaan, waarop een luit (baasspelerij van DON JUAN) tusschen vier brillen (breidelen), dus een symbool van breidel van de dwingelandij, haalt uit de zee de bakens op, die gevaarlijke dieren blijken te bevatten (het verraad), en de Tijd maait met een zeis, waarop: „Tempus o(mn)ia revelat" (De tijd brengt alles aan het licht), waterriet, waaruit ganzen verstoord wegvliegen en brengt het basiliskenei aan den dag, waaruit adders te voorschijn komen (addergebroed), eveneens als symbool van het Verraad. De Waarheid die met een fakkel het ei belicht, houdt een boek in de hoogte, waarop: Veritas illuminat omnia. (De waarheid brengt alles aan het licht). In het midden wijst iemand uit de menigte volks op de boven hen zwevende Faam. Verderop bij een stad (Antwerpen?) tal van personen, die eveneens naar de Faam wijzen.

In den l. o: W. HAECHT. compo / et excu A°. 1577 / JAC. DE GAIN, inue et fe. In de marge, in 3 kolommen:

Fama bracht de baken wt inde West-contreye
Dies de Waerheyt metter Tijt vont het nest-eye.

Ecce celer venit latitantis nuntia fraudis
Fama, refert vero tempore cuncta dies.

Fame a nostre prospérité, descouure embusches à foison
Par ou le Temps et Verité, monstrent á tous l'orde poison.

De derde ets is een zinneprent op het treurende Antwerpen in 1577, hoog 208 m.M., breed 218 m.M. Op een voetstuk zit de treurende Stedemaagd (Antuerpia mœrens) getroost wordende door Fiducia (de Trouw), Charitas (de Liefde), Veritas (de Waarheid), en twee kindertjes. Fiducia, waarbij een hond (de Trouw) en Veritas, waarbij een bijbel (de Waarheid) wijzen op God den Vader, die boven hen zweeft.

Links Pacificatio (de Vredestichting), een stang waaraan de wapens der zeventien provincieën houdende, doelende op de Pacificatie van Gent. Rechts Antwerpen, waarvan duidelijk te onderscheiden is „'t Oostershuys" „oft huys der Oosterlingen, tot gemeen gebruyck gebouwt in 't jaer 1557, gelijck op de steenen in 't midden van 't hof te lesen is. Dit heerlijck gebou, dat in pracht en kostelijckheyt uytsteeckt, is ontrent 230 voeten lang en niet wel soo breet. Het

begrijpt in sijn ommekring 300 kamers, van de welcken yder tot de besondere waren en koopmanschappen van sijn volck bequaem en dienstig syn", aldus staat te lezen in „Tooneel der Steden van de Vereenighde Nederlanden, uytgegeven By JOAN BLAEV. In de lucht zweeft Vindicta (de Wraak), die een hart doorkliefd heeft en een groot aantal harten met een pijl getroffen vallen naar beneden, als symbool van het goddelijk recht.

Ter linkerzijde het kasteel van Antwerpen waarbij te lezen is: Monsr. du Bourcie (van Bours), vroom, stout van ghewagen, VANCT TORLON (den luitenant van het kasteel LODEWIJK BLOIS VAN TRESLONG) en doet syn volck Tcasteel wtjagen. (1 Aug. 1577). Rechts de Schelde met de vier „Princhen schepen", die ter hulp kwamen, en de vlucht naar Breda op den 2en Aug. 1577 van den duitschen kolonel FRONSBERGER „Fronsberger vliet", met achterlating van al diens bagage, waaronder brieven gevonden werden van DON JAN aan hem en aan FOCKER, eveneens duitsch kolonel. Op een tablet aan het piedestal:

Och Antwerpen hoe bedroeft en verslagen
Waert ghÿ vol benautheÿts wel om beclagen
Want v stont ēen swaren last bouen thoodt (hoofd)
Maer in Trou, Liefde en Waerhz (Waarheid) had Godt behagen
Die v vertroosten in den wtersten noodt
Hem sÿ alleen de Eere door sÿn gratie groodt.

O Anuers que tu fus triste et desconsolée
Chargée d'oppression et digne de pitié
Le faix sur ton chef mis t'auoit presque accablée
Mais a Dieu plaist ta Foy, Amour, et Verité,
Qui a l'extremite ta rendue consolée,
A luÿ seul soit la gloire a perpetuité.

Daaronder: JAC. DE GAIN jnue. et fec. Anno 1577.

Aan weerzijden van het voetstuk:

Antuerpae Castro est Discordia pulsa, calendis
Sextilis Pulsi, Fraus, Dolus, et Furiae.

Den eersten Augustus op den dach Peeters banden
[Petrus in de gevangenis gekluisterd]
Quam Tcasteel van Antwerpen in Staten handen.

Orbe CeLer faMa It, AntwerpIa, aCræpala CæpIt
EbrIa, post PetrI VInCVLa, tVrba fVgIt.

In Augusto versaecht van herten den tweeden dach,
Men die duÿtsche roouers wt Antwerpen un vliedē sach.

De vierde prent stelt voor het afbreken van het kasteel van Antwerpen, 23 Aug. 1577. Hoog 195 m.M., zonder marge van 24 m.M.; breed 283 m.M.

Ter linkerzijde zitten onder een baldakijn Pax (de Vrede), en Iustitia (de Rechtvaardigheid) op een voetstuk, met de opschriften:

Optima nunc patriae sūt propugnacula terrae
Justitia, et Pacis intemerata Dea.

Den Peÿs en Justicie ist weluaren der stede,
Van die seuenthien landen en ackermans mede.

Links onderaan: JAC. DE GAIN inue. et fec. Anno 1577.

Ter rechterzijde eveneens op een voetstuk, onder een afdak met wingerd, Fiducia (de Trouw) de Stedemaagd van Antwerpen, ondersteund door Charitas (de Liefde) en Veritas (de Waarheid), haar kroon afnemend. Verder twee kindertjes, van welk een een schild met het wapen van Antwerpen houdt, een hond (de Trouw) en een bijbel (de Waarheid). Boven dit alles een vogel met olijftak (symbool van den vrede). Op het voetstuk:

Nutumenta boni Verum est, Fiducia firmat
Pectora, quae sociat relligiosus amor.

Daer Trou en Waerheÿt wert beuōden metter daet,
Gheeft Liefde weder voetsel sonder valschen raedt.

Tusschen de voetstukken een guirlande van de zeventien provincieën. In het midden het slechten van het kasteel waarmede den 22 Aug. 1577 begonnen is, en waaraan mannen en vrouwen van allerlei stand, „edel en onedel", deelnamen. Onder de voorstelling:

Int Jaer tseventich seuen dryentuintich van Oost, (23 Aug.)
Brackmen van Tcasteel Tantwerpen twee bolwercke pleyn,
Wt beuel der Staten wirp Monsr Liekercken tot troost,
Den eersten steen daer af met Bourse den Capiteyn,
En voorts bract al daer aen Edel, ryck, groot, en cleyn.

Quinque ter exactis ter quina ad secula lustris
Sacra salutiferi post incunabula Christi
Transierant, messes binae, vi Autwerpia Castrum
Dejicit, id primum molitur Borsius audax
Post populus, picta velut hac in imagine cernis.

En l'an septante et sept d'Aoust le vingt et troÿsième,
A rompre on commenca le fort Chasteau d'Anuers,
Par ordre des Estats, Likerke et Borsse mesme,
Des premiers ont verse les pierres a l'enuers,
Suiuis du noble, riche, et du peuple diuers.

EEN RAAM VAN DIRK Pzn. CRABETH, TE DELFT.

DOOR

M. G. WILDEMAN.

TOEN na den brand van 1536 de Oude kerk langzamerhand weder zooveel mogelijk werd hersteld en versierd, wendden de kerkmeesters zich ook tot Hoogheemraden van Delfland met het ootmoedig verzoek de herstelde O. L. Vrouwen Kapel weder te willen beschenken met een glas in plaats van het „gedestrueerde", een geschenk[1]) van de voorzaten van de leden van 't college. Het bewaard gebleven request dienaangaande luidt als volgt:

„Aen myn heeren den dyckgraeff ende heemraeden van Delflant.

Gheven ootmoedelicken te kennen die kerckmeesters van Sinte Ypolitus Kercke binnen Delft hoe dat sy luyden int repareeren ende optymmeren vant noortcruyswerck ende int chyeren ende beschieten van onser Lieve Vrouwen Capelle in welcke capelle van voortyde een seer schoon glasen veynster plach te staen[1]) gegeven by myn heeren voirsaten myn heeren die hooge heemraden van Delflant, welcke glas doerde vermaerden brant gedestrueert ende

[1]) Hierover hoop ik een ander maal iets mede te deelen. Het dateerde van 1516 en was gewrocht door een mij tot nu toe onbekend gebleven PIETER STAES.

vernielt is, ende alsoe die kerck geensins vervallen mach omme tselfde veynster een glas inne te doen maecken ende dat die supplianten betrouwende die devotien ende goede gunste van U myn heeren tot die selfde kercke, ootmoedelicken supplieeren, dat U myn heeren sal gelieven te doen besteden ofte laeten maecken ter eeren Goedts ende tot chyraege van onser liever Vrouwen capelle een schoon glasen veynster als daer van voirtyden plach te staen, Dit doende sullen myn heeren wel doen, Etc."

Waarop door Hoogheemraden de volgende beslissing werd genomen:

„Wij CORNELIS DE JONGE, heere van Baertwyck, OTTHO VAN EGMONDT, heere van Kenenburch, ridder, JOHAN DE HEUYTER, DIRCK COEBEL VAN DER LOO, heere van Hubrechtsrecht, ende PIETER VAN BRONCHORST, hooge heemraeden van Delfland doen te weten, dat wij ter requisitie ende beede van den Kerckmeesters van Sinte Ypolitus Kercke binnen der stede van Delft, wesende die outste ende principaelste kerck van de hooftstadt gelegen binnen den bedryve ende jurisdictie vant voorsz. heemraetschip, ter eere goods ende tot chieraege van de voorsz. kercke, gegeven hebben ende gheven mits desen een schoon glasen veynster twelck gestelt sal werden in onser liever Vrouwen Capelle van de voorsz. Kercke, ende want onse begeerte es dat tselve glas bij eenen excellenten meester gemaict sal werden, ende tselve glas eenen groote somme van penningen costen sal, Soe eest dat wy versocht ende gebeden hebben, onsen voorn. medebroeder JOHAN DE HEUYTER dat hij tselve glas een excellenten meester aenbesteden wil, omme mitten eersten ter voorsz. plaetse gestelt te moegen werden, Ende denselven voor zyn bedongen loon te responderen, Ende hebben den voorn. HEUYTER belooft ende beloven by desen daer van costeloos ende schadeloes te houden, Ende hebben hem tot zyne versekertheyt in handen gestelt ende stellen by desen onse wedden oft penningengelt, omme die by hem ofte die hy dat committeren sal ontfangen te werden ter tyt ende wylen toe hy vant voorsz. bedongen loon gerecompenseert ende ten vollen voldaen sal zyn. In oorconde van desen soe hebben wy onse gewoonlicke hanteyckens hier onder gestelt, Aldus gedaen binnen der stede van Delft den XIIIIen Juny XVc een ende tsestich.

(Get.) OTTO VAN EGMONDT, C. DE JONGE, J. DE HEUYTER,
D. COEBEL, PIETER VAN BRONCHORST.

Eerst in December van 't zelfde jaar maakte De HEUYTER een contract, en wel met niemand minder dan DIRK PIETERSZ CRABETH.

Deze overeenkomst in originali aanwezig in 't archief van Delfland, luidt:

„Op huyden den XXIXen decembris XVc een ende tsestich soe heeft Meester DIRCK PIETERSZ. Glaesmaeker ter Goude aengenomen jegens JOHAN DE HEUYTER, hooge heemraet van Delflant een glas te maecken voer den voorsz. heemraeden van Delflant in Sinte Ypolitus kercke binnen der stede van Delft opte conditien ende voerwaerden hier naevolgende. Eerst sal hy leveren tot het voorsz. glas goet hessels ende goet bourgons glas, onder malcanderen wel gesorteert mit couleuren, al naer den eysch vant werck ende wel gewrocht in goet loet, soe gewonden als geschaeft, zoe naer den eysch vant werck bevonden sal werden te behoeren. Ende sal 't voorn. glas maecken naer vuytwysen seeckere patroen ofte vidimus dat hy daer van maecken ende den voorsz. HEUYTER al voer verthoenen sal, inhoudende alsulcke historie als die voorn. HEUYTER hem seggen sal, mitsgaders den voorn. heemraeden ende heurluyden secretaris conterfeyten nae tleven, Ende al twerck sulcx maecken dat hy daer van eere ende loff hebben mach, Ende tselve glas volmaect opleveren te Paesschen XVc drie ende tsestich, vuytterlicken voer den Delfschen ommeganck daeraen inde voorsz. kercke te staen, altoes siecten ende andere quade fortune vuytgesondert, Sal oeck gehouden wesen, het voorsz. werck volmaect zynde, het patroen ende het vidimus vant voorn. glas te leveren in handen van den kerckmeesters vande voorsz. kercke mitsgaders behoerlycke attestatie vande groote tselve glas, al buyten coste vanden voorn. HEUYTER, Ende sal voor al tgunt voorsz. es hebben van de voete viercants, by twaelff duymen voor de voete gerekent, elff stuver teynden maete teynde gelt, Welcke penningen die voorn. HEUYTER betalen sal, te weten een derdendeel int beginnen ende aenleggen vant werck, tweede derdendeel soe wanneer die een helft vant werck int loot sal wesen, Ende tleste derdendeel soe wanneer twerck volmaect in de kercke gestelt ende opgelevert sal wesen; des sullen voorsz. kerckmeesters den voorn. glaesmaecker goet geryff doen van de steygeringe en de yserwercke daer toe dienende sulcx tselve gewoonlicken es te doen. In oerconde van desen zijn hiervan gemaect twee cedullen alleens luydende beyde onderteyckent by den voorn. HEUYTER ende Mr. DIRCK ende tot meerder sekerheyt by PIETER VAN OPMEER kerckmeester vande voorsz. kercke, ende WILLEM VAN BERENDRECHT secretaris vande voorsz. heemraeden ten daege ende jaere voorsz.

(get. DE HEUYTER, en By my DIRCK PIETERSZ. ALIAS CRABET
(met een merk in gaffelvorm,
vermoedelijk een variant van de arendsklauwen uit zijn wapen) [1])

[1]) De familie CRABETH voerde in blauw drie zilveren arendsbeenen, de klauw naar beneden. DIRK stelt evenwel bij zijn merk de klauw naar boven.

Op het stuk komen nog de volgende kwitantien voor:

IC DIRC PIETERSZ. CRABET kenne ontfangen te hebben wt JAN DE HEUYTER handen op rekeninge vant werc ende glas int blanc van desen hiervoeren gementionneert die summe van twalef ponden groeten vlaems oorconde dit met myn gewoenlyke hant geschreven ende onderteykent den een ende twintichsten Mey anno 1562.

By DIRC PIETERSZ. CRABET
(en merk in gaffelvorm)

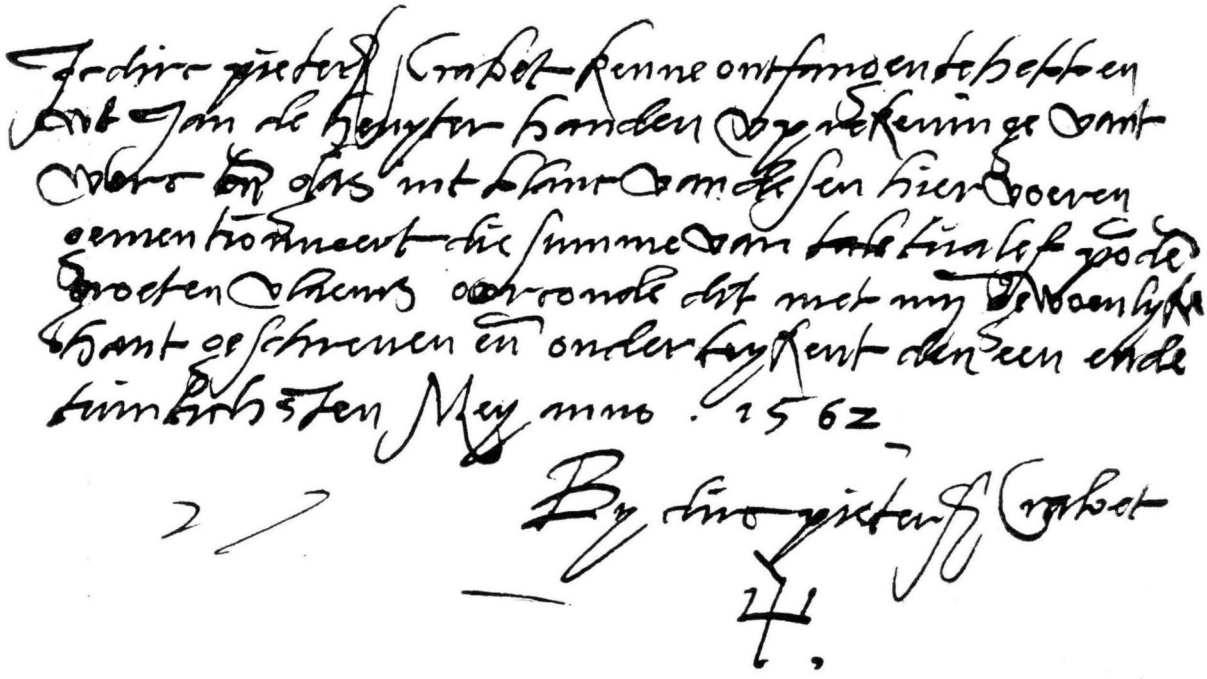

Sa lxxij £ van xl groten.

IC DIRCK PIETERSZ. CRABET bekenne ontfangen te hebben vuyt handen van JOHAN DE HEUYTER noch vuyt handen ende rekeninge vant twee derdendeel vant glaes int contracht ende voeren gementioneert de somme van twalif ponden grotens vlaems. Oerconde dit onderteykent met myn hant den XIX April XVc vier ende tsestich.

By my DIRC PIETERSZ. ALIAS CRABET
(en merk in gaffelvorm)

Sa lxxij £ van xl groten.

Dat het glas eerst in 1565 geplaatst is blijkt uit eene meting in Juni 1565 geschied, bewezen door de volgende verklaring van de landmeter POTTER.

„Ic JAN JANSZ. POTTER, ghezworen lantmeter hebbe ghemeten dat principael patroon van glas voer de hiemraden van Delflant ghemaeckt in presentie van heer OTTE VAN EGMONT heer tot Kenenburg ende heer ANDRIES Priester, ende bevinde deselve spacie groot in als: vier hondert twe ende tneghentich voet ende een halven ende seven duymen, ghenomen twaleff delfflantse duymen voer elke voet, bedragende in haer viercante hondert xliij duym. Actum den xvjen Juny Ao xvc ende lxv

(get.) JAN POTTER 1565.

Waaronder door CRABETH wordt verklaard:

Ick DIERRICK PIETERS, ALIAS CRABET bekenne mits desen ontfangen te hebben van JOHAN DE HEUYTER die somme van een ende twintich ponden vlaems ende dat in volle betalinge van alsulcken glas als volgende tversouck van hem ende by hem myn besteedt vuyt den naem van de hoege heemraden van Delflant gemaeckt en(de) gestelt hebbe ande oude kercke tot Delft. Oorconde van desen dit met mijn hant onderteykent den xven augusti xvc vijf en(de) sestich.

Bij myn DIRC PIETERSZ. CRABET.

Sa xxj £ vlaems".

Uit de voorwaarden ziet men, dat CRABETH o.a. gebonden was het patroon en het vidimus van't glas af te leveren aan de Kerkmeesters. Voor zoover ik kan nagaan is van al dat heerlijks niets meer over, tenzij in het teruggevonden fragment-archief van de Oude kerk (Vgl. *Bijdragen Bisdom Haarlem.* De St. Hyp. Kerk te Delft door K. C. VAN BERCKEL, 1897, '99, 1901, 1904) dienaangaande iets aanwezig is, 't geen bij de onzekerheid of de studie van den sedert overleden pastoor VAN BERCKEL zal worden voortgezet, wellicht nooit aan den dag komt. Voor zooverre hij met zijne studie was gevorderd, blijkt het evenwel, dat hij aangaande die glazen nog niets had gevonden, want op bl. 229 van *Bijdragen* 1899 weet hij geen weg met de Heemraadskapel, noch bij VOSMEER noch in de kerkarchieven genoemd. Zeer waarschijnlijk is echter de kapel waarin het venster prijkte langzamerhand naar haar schenkers genoemd geworden, vooral omdat in de Oude kerk meerdere O. L. Vrouwen Kapellen gelijktijdig schijnen te hebben bestaan.

Ook voor de iconographie zou het terugvinden van het „patroon" van belang zijn, althans als de beschrijving van het glas bij BOITET als juist

mag worden aangenomen. Op blz. 190 van Zijne Beschrijving der Stad Delft zegt hij n.l.:

„Het glas in de kapelle van de hoogheemraden van Delfland flus al aangeroert, vertoonde in het onderste gedeelte hen alle in persoon int volle harnas, de gelykenisse was zeer levendig geconterfeit.[1]) Zy knielden en zagen met opgeslagen oogen naar eenen verryzenden Kristus, die zich aan de zuidzijde vertoonde, elk had zijn wapen boven het hooft en eene VAN DER MEER zat aan de noordzyde aan een tafel, het bovenste gedeelte verbeelde de historie alwaar Moises, nadat het volk te Raphidien in de woestyne om water zeer gemurmureert hadde, na Godts bevel te Horeb, met zyn staf water uit den steenrots sloeg, 't welke mede zeer heerlijk was uitgevoert en bij de voornaamste kunstglasstukken wel gerekent mogt worden, dit was volgens het gevoelen van eenige kunstkenners gedaan door LAURENS VAN DER KOOT. Dit is 't eenige bericht welk ons van die kunstige en alom befaamde geschilderde glazen is overgebleven."

Al bleef het kunstwerk van CRABETH niet voor ons bewaard, zoo weten wij toch door deze vondst in het Archief van Delfland, dat ook indertijd in een der fraaiste kerken van ons land zijn kunst vertegenwoordigd is geweest, en de toeschrijving aan VAN DER KOOT voor zooveel dit glas betreft, op eene dwaling berust.

Door het springen van het Kruithuis (1654) waardoor zooveel fraais werd verwoest, is ook o. a. CRABETH'S kunstgewrocht vernietigd, en het schijnt het bestuur van Delfland te veel te zijn geweest om het glas in denzelfden geest te laten herstellen. Althans vonden we een accoord, den 19 October 1654 met de Dordrechtsche glasmakers JACOB ABRAHAMSZ. en JAN SIMONSZ. gemaakt over de *vulling* van meergenoemd glas. De cedulle luidt als volgt:

Den 19en October 1654.

Soo hebben wy JACOB ABRAHAMSZ. ende JAN SIMONSZ. beyde glaesmaeckers van de stadt Dordrecht tsamen aengenomen van de heren kerckmeesters van de stadt Delff een glas inde oude kercke genaempt het heemradenglas met de voet, de voet voor seven stuyvers ende een halve, Is volmaeckt den xxxen Novemb. 1654, Es in 't geheel boven de vyff hondert ende twee en veertich voeten. beloopt de somme van 203.5.0.

Onderstont, CORNELIS VAN LEUWEN, Lager Stont. Wy ondergeschreve bekennen de bovenstaende somme ontfangen te hebben den 4 Novemb. 1654. Ende was ondert. JACOB ABRAHAMSZ., JAN SIMONSZ. Accordeert mette principele

---

1) Hier waren dus voorgesteld: Mr. CORNELIS DE JONGE, heer van Baertwyck, rekenmeester van Holland, benoemd tot Hhraad 14.4. 1544; OTTO VAN EGMONDT, ridder, heer tot Kenenburg, Maasland en Schipluiden, bend. 10.2. 1547. Mr. JAN DE HUYTER, bend. 5.3. 1553; DIRK COEBEL VAN DER LOO, heer van St. Hubrechtsrecht, bend. 7.6. 1555; PIETER VAN BRONKHORST, ANDRIESZ. bend. 14.6. 1560. Secretaris was op dat tijdstip WILLEM VAN BERENDRECHT, eigenlijk WILLEM VAN DER MEER genaamd BERENDRECHT (peetekind van zijn oud-oom Mr. WILLEM VAN BERENDRECHT) die in 1546 tot dit ambt werd benoemd.

(get.) COR. DE JONGE, 1655. [Aan den voet dezer cedulle komt de volgende berekening voor]:

	64
	3— 3—
	192—
	9—12—
	201—12—0
payementen	1—13—0
	203—5—

den 1 Febr. 1655 dese aen den heere WELHOECK als kerckmeester gerestitueert van wegen de Heeren Hooge Heemraden.

Van een latere restitutie wegens herstellingen wordt geen melding gemaakt, zoodat men mag aannemen, dat de glazen int vervolg op kosten vant kerkelijk comptoir zijn onderhouden.

MICHIEL SWEERTS TE ROME

DOOR

Dr. G. J. HOOGEWERFF.

In een vorigen jaargang van dit tijdschrift [1]) werden enkele gegevens over MICHIEL SWEERTS door schrijver dezes in het licht gegeven, meerendeels geput uit de archieven te Rome. Deze gegevens mochten tot eenige gevolgtrekkingen leiden, waardoor over den vrijwel in duister liggenden levensloop van den schilder op sommige punten licht kon worden verspreid. In de eerste plaats bleek het geboortejaar: 1624.

Bij voortgezet onderzoek in de parochiale archieven te Rome zijn nog enkele berichten aan den dag gekomen, die het vroeger gepubliceerde aanvullen en nader bevestigen. De reeds vroeger door Prof. Dr. W. MARTIN uitgegeven biografische aanteekeningen, [2]) in verband gebracht met de Romeinsche notities, deden vermoeden, dat SWEERTS in 1647, of „als men 't noodig vond speelruimte aan te nemen in 1646—'47" te Rome moest gekomen zijn. Deze gissing nu werd sedert volkomen bevestigd. Prof. Dr. FR. NOACK was zoo vriendelijk geweest mij indertijd mede te deelen, dat de meester van 1649 tot 1652 met zijn „compagni" in de Via Margutta woonde. Zijn opgaven had ik onlangs gelegenheid zelf te controleeren en bevond, dat SWEERTS *reeds in 't voorjaar van* 1646

1) 1911 (XXIX), blz. 134-138.

2) *Oud-Holland* 1907 (XXV), blz. 138-156.

in de genoemde straat wordt aangetroffen, kennelijk pas aangekomen. De inschrijving in het oude bevolkingsregister luidt aldus: „MICHELE SUARSSI e HENRICO VIRDUNO, pittori. Comunicati. — HENRICO VIRDUNO heet niet „VERDUYN", gelijk men op het eerste gezicht zou vermoeden, doch is dezelfde als ENDRICO FERDONCHO, blijkbaar = VERDONCK, die ook reeds in de vorige jaren, sedert 1643, in de Via Margutta woonachtig was. Een schilder HENDRIK VERDONCK is echter, voor zoover ik kan nagaan, in de annalen der Nederlandsche kunstgeschiedenis niet aan te wijzen. Alweder een nieuweling! —

In 1647 is „MICHAELE SUARSSI" wederom ingeschreven, woonachtig in dezelfde straat, doch in een ander huis. Weder is hij in gezelschap van „HENRICO FIRDONOC" en bovendien van een zekeren „GIRALDO pittore". Het drietal heeft een Italiaanschen knecht in dienst genomen, hetgeen op welstand wijst. Wij weten trouwens, dat SWEERTS van goeden huize („edelman") was en dus vermoedelijk niet onbemiddeld.

In 1648 blijkt HENDRIK VERDONCK vertrokken en komen „GHERARDO, fiamengho pittore, con MICHELE, suo compagno" alléén voor. „Comunicati", en zonder knecht.

In 1649 is SWEERTS, nadat zijn metgezel GERARD eveneens was afgereisd, nogmaals verhuisd en met een Franschen schilder, PIETRO genaamd, bij zekeren „ANDREA procuratore" en diens gezin gaan inwonen. Steeds in de Via Margutta. Hij was toen 25 jaar oud.

Voor gegevens uit de laatste jaren van SWEERTS' verblijf te Rome zie men het boven aangehaalde artikel.

Verder dient er de aandacht op te worden gevestigd, dat de jonge meester gedurende heel zijn verblijf te Rome *als gebiecht en gecomnuceerd hebbende* staat ingeschreven. Daarmede is dus afdoende bewezen, dat hij katholiek was; hetgeen, behalve uit de voorstellingen van enkele zijner schilderijen, met waarschijnlijkheid reeds kon worden afgeleid uit het feit, dat hij 7 October 1647 gekozen werd, om voor de Accademia di San Luca bij zijn landgenooten de jaarlijksche aalmoezen op te halen ter gelegenheid van het feest van den H. patroon.

In de Via Margutta, die nog heden ten dage de straat der artiesten is bij uitnemendheid, komen in den loop van de 17e eeuw een groot aantal Nederlandsche kunstenaars voor; waaronder b.v. PIETER VAN LAER van 1628 tot 1639. Over diens verblijf te Rome hoop ik in een volgende bijdrage te handelen.

Schilderijen in een inventaris der 18e eeuw

MEDEGEDEELD DOOR

MR. L. G. N. BOURICIUS.

De Douarière van TUYLL VAN SEROOSKERKE, geboren DE GEER, die 14 December 1766 te 's Gravenhage overleed, had bij testament van 6 December van dat jaar, verleden voor notaris H. W. PRANGAN, aan hare stiefdochter MARIA CATHARINA, gehuwd met graaf C. F. A. C. BENTINCK haar huis [1]) en inboedel vermaakt als fideï commis onder toezicht van de Delftsche Weeskamer. Vandaar dat zich de inventaris van dien inboedel in het archief van die Weeskamer bevindt.

Hierachter volgt het vermelde op blz. 11—14 van genoemden, 143 bladzijden grooten inventaris; de bibliotheek zelf, waarvan de boekverkooper GIBERT den catalogus maakte, is té uitgebreid om mede over te nemen.

SCHILDERIJEN.

Een plundering, door WILLEM SCHELLINGS.
Paris Oordeel, door J. DE MEIJER.
Een Roomsch Anticq Gebouw, door JAN WEENIX.

---

1) Nu de Koninklijke Bibliotheek aan het Lange Voorhout.

Een Bloemstuk met Insecten, door OTTO MARCELIS.

Een dito tot Weerga, door denzelven.

Een Boere-Vreugden-landschap, door PHILIP WOUWERMAN.

Sint Nicolaas, door JAN STEEN.

Een Vegtende Boer en Soldaat, door denzelven.

Een Rokend Mannetie, door JAN MIERIS (VAN MIERIS?).

Een Oude Vrouw met een biddend jongetie, door REMBRANDT.

Een Vrouwtie Groente en Haring verkopende, door G. METZU.

Een Mannetje met veel bijwerk in een binnenvertrek, door COEDIJK.

Een Landschap met veel bijwerk, door H. SAGTLEVEN.

Een Vrolijk Gezelschap, door DAVID TENIERS.

Een Landschap met veel bijwerk, door MICHELANGE DE LA BATAILLE.

Een Kerkstukje, door VAN HULST.

Een Boere-Gesellschap, door DAVID TENIERS.

Een Vrouwtie met bijwerk in een binnen Huys, door denzelven.

Een Courantelezertie, van JAN STEEN.

Een chirurgijns Winkel, door denzelven.

Drie Broertjes, door A. BROUWER.

Een Italiaans Landschap met Figuuren, door MICHELANGE DE LA BATAILLE.

Een Vrouwtie met een Meisje, door CORNELIS POELENBURG.

Een dito tot een weerga, door denzelven.

Alle Spreekwoorden, door de BOERE BREUGEL, zijnde alle de voorsz. schilderijen in vergulde lijsten.

Int Salet boven de porte Brisé, een stuk door RUBBENS of van TULDE,

In de Suite boven de Schoorsteen een Vrouwtie, zijnde een copie.

Een boven de Deur een stuk van TERWESTEN.

In de Coepel Kamer Vier penantstukken, door denzelven.

Agter Eetzaal, boven de Schoorsteen een Venus en Cupido.

Agter Kamer van de Nieuwe Vleugel, een deur en schoorsteenstuk in Chineese Trant.

Voorkamer van de Nieuwe Vleugel, Twee stukken boven de deur van KELLER.

Klijne Voorkamer in 't rond en boven de deur beschildert door denzelven.

Agter boven Kamer een Schoorsteenstuk van G. SANDERS.

Een Bloemstukje boven de deur door denzelven.

Boven Coepel Kamer voor de Schoorsteen Christus geboorte met de Herders, door JAQUES JORDAANS.

Kamer boven 't Salet boven de Schoorsteen een Copie van een Italiaansch meester.

Blauwe Kamer, Twee stukken boven de deuren in Chineesche Trant.

Kabinet daarnaast, een grauw Bas-relief voor de schoorsteen door JACOBUS XAVERIJ.

Voor-bovenkamer van de Nieuwe Vleugel een deur en een schoorsteenstuk in Chineese trant.

Kamer agter de Orangerie een Schoorsteenstukje van A. MEIJTENS.

En boven de deur een Venus, zijnde Copie van een Italiaans meester.

(*Noot der Redactie*). Van enkele der genoemde schilderijen zal het mogelijk zijn de tegenwoordige verblijfplaats aan te wijzen. Van JAN STEEN moet men de *Sint Nicolaas* echter niet in het bekende schilderij te Amsterdam zoeken, dat in 1766 niet in den Haag geweest kan zijn, maar in een der andere met hetzelfde onderwerp. De *Vechtende Boer en Soldaat* is zeer waarschijnlijk in het Kaiser Friedrich Museum te Berlijn (HdG 767). Dit stuk kwam in 1825 uit de collectie BENTINCK. Het *Courantelezertje* is zeer waarschijnlijk het kleine schilderij in 1872 geveild in de veiling ROELL-HODSHON (HdG 703). Voor de *Chirurgijnswinkel* zijn weer te veel voorbeelden. Het *Vrouwtje Groente en Haring verkoopende* van METZU is wellicht in de Wallace Collection (HdG 33), terwijl REMBRANDT's *Oude vrouw met biddend jongentje* teruggevonden kan worden in Timotheus en zijn Grootmoeder in de Bridgewater Galery. Het was in 1747 in handen van den Haagschen kunsthandelaar HOET en in 1767 in Parijs bij den kunsthandelaar JULIENNE. Van de decoratieve schilderingen enz. in het huis blijkt volgens de Voorl. Lijst der Rijks Monumentencommissie niets meer aanwezig te zijn.

P. C. LA FARGUE EN GERARD HOET,

DOOR

D. S. VAN ZUIDEN.

In het notarieel archief te 's-Gravenhage[1]) had ik het geluk de volgende acte aan te treffen, welke door al hare uitvoerigheid eigenlijk een nadere commentaar overbodig maakt. Wij maken er in kennis met de wijze waarop de bekende kunsthandelaar GERARD HOET de talenten wist te exploiteeren van jonge kunstenaars, in dit geval de gebroeders LA FARGUE, waarvan de meest vaardige en meest bekende, PAULUS CONSTANTYN op den voorgrond treedt. Een enkele opmerking nog slechts: het huis waarin GERARD HOET de LA FARGUE's te schilderen zette, is thans Lange Voorhout nr. 62, nu bewoond door den heer M. J. TEUNISSEN. De schilderingen, waarover het in deze acte voornamelijk gaat, vindt men nog in de achterkamer; zij vertoonen sterk het tweeslachtig karakter, dat van het copieeren van een ander schilder door LA FARGUE het gevolg moet zijn. Een der wanden is blijkbaar, toen LA FARGUE het geheel niet voltooide, door een zwakker kunstbroeder in den zelfden trant bijgewerkt.

Ten slotte zijn ook de bijzonderheden, die men in de acte over de bekende veiling-HOET lezen kan interessant.

1) Gemeente Archief, Not. P. G. DANSIOO, invent. no. 3043.

Den eersten notaris hiertoe verzogt, zal zig behoorlijk geadsisteerd uit den naam ende van wegens mij ondergeschreven PAULUS CONSTANTIJN LA FARGUE, konstschilder vervoegen aan de persoone, of ter woonstede van juffr. HENRIKA HOET, en dezelfde aanzeggen, dat haare overleede broeder d' Hr. GERARD HOET omtrent den jaare 1757, mij insinuant, en voorts mijne twee jonger broederen heeft aangezogt en geemployeerd om voor hem te tekenen en te schilderen; dat zulks geduurd heeft, harmonieuslijk, tot deszelfs dood toe, bijzonderlijk belangende de prijzen daarvan, t' elkens door minlijke wederzijdse overeenkomst geregeld: schoon de insinuant met de zijnen, gevoelende wat voor- of nadeel de overleedene hen in hunnen opgang kon toebrengen, alle mogelijke tóegeevendheid, zelfs tot hun nadeel, voor hem getoond hebben.

Dat dus dezelfde haar geinsinueerdes broeder, om den insinuant nog vaster te verbinden, in 't begin van den jaare 1758 goed vond hem een zijner huizen, in 't Vossentuinstraatje, in huure aan te bieden, met bepaaling van den prijs en wel te betalen in te maake schilderijen, alsvooren onderling te regelen. Dat die huure om redenen als boven, van de zijde mijns insinuants niet gedeclineerd konnende worden (te meer, wijl een geruime tijd dilayeerens van acceptatie daarvan ter zaake van veele te duchte inconvenienten voor mij duidelijk misnoegen bij den overleedenen verwekte) eindelijk ook is aangegaan, dogh, bij 't formeeren der huurceel, door den overleedenen niet langer heeft willen gedaan worden, dan maar voor één jaar, om dezelfde jaarlijks (gelijk hij voorgaf) te vernieuwen: hoewel daartoe vervolgens geen gelegenheid is geweest, dewijl de overleedene dat zelfde huis, niet lang na 't ingaan dier huure, uit'er hand verkogt heeft, aan imant waarmede hij bevoorens, des aangaande al in onderhandelinge was geweest. Dat voorts die huure ook volgens haar teneur is voldaan en betaald, uitgezonderd het laatste vierendeel jaars, dewijl de overleedene goedvond, dat ik insinuant met mijn broeder aan ander werk voortgaan, en vervolgens dat vierendeel jaars wel inwinnen zouden, zulks de huurpenningen, van dat laatste vierendeel jaars, de geinsinueerde nog van de zijde des insinuants toe koomt en bij afrekeninge moeten en zullen gelden.

Dat d' overleedene midlerwijl toeneemend behaagen scheppende in hunne kunst, en daaruit wat groots, zoo wel voor zig als voor hen te gemoet ziende (gelijk hij veelmaal te kennen gaf, in dien maar de oorlog in Duitsland, byzonderlijk in Saxe einde nam) niet zoodra omtrent den jaare 1759, het huis naast zijne wooninge had gekogt, en 't zelve vertimmeren willende, mij insinuant aankondigde, dat wij daarin een kamer zouden moeten schilderen. En vervolgens omtrent July 1759 mij insinuant vroeg hoeveel wij voor die kamer, van 't enkeld schilderen (doek en verwen ons vrij zullende leveren) zouden moeten hebben?

Dat ik insinuant daarop antwoordde, dat zulks van hem zelffs wenste te hooren, als die wel wist wat ons redelykerwijze daarvoor competeerde. Dat d' overledene daarop zeide, dat ik insinuant eischen moest. Dat ik insinuant toen hernam, dat ik hem Hr. HOET zelfs een geruimen tyd geleeden geraadpleegd had, wegens een enkeld stuk, de eene zijde van eene kamer, 't geen de Hr. Generaal CREUTZNACH toen van meening was mij insinuant te laaten schilderen, op een van mij vervaardigde ligte tekening en lugtige wijze, dogh 't geen voorts, door d' invallende ziekte en dood van Mevr. CREUTZNACH en daarop volgende verkoop van 't huis, te niet liep, en dat hij Hr. HOET toen gezegt had, dat ik insinuant daarvoor ten minste moest hebben drie honderd gulden, dogh het ten uytterste laaten kon voor twee honderd en vijftig guldens, maar ook geen duit minder, want dat ik de hand moest ligten tot ik verder in trein was, schoon ik er meer aan verdiende; dien volgende als ik insinuant daarna moest rekenen, te meer daar ik nu zooveel verder gevorderd was, en nog niet eens wist de grootte deser kamer, nog 't werk deezer nieuwe stukken, dat de Hr. HOET dan konde opmaaken of het te veel was, als ik nu voor een tweehonderd voor 't stuck dus, zeshonderd guldens voor de drie rekende?

Dat d' overleedene daarop antwoordde „Wat..... wou je van mij zoo veel hebben als van CREUTZNACH! dogh in den eigen adem voortvoer „'t Is wel, we zullen 't wel vinden", ook daarop en wel daarvan verder geen woord meer ooit heeft gesproken en zelfs geduurende een geruimen tijd, niets van 't schilderen dier stukken: zulks ik insinuant midlerwijl in volle onzekerheid bleef, of wij wel ooit dat werck zouden hebben.

Dat d' insinuant vervolgens, omtrent October van dat jaar, 't geluk hebbende van den Grootbrit. Minister, den Heere YORKE,[1]) te ontmoeten en op de genereuste wijze, met toezeggingen van allen voorstand importante stukken van zijn Excell. aanbesteed te worden, zulks ter stond door des insinuants vader aen den Heer HOET t' onzen huize koomende, is bekend gemaakt, in vooronderstellinge dat dezelfde hem goed gunde en zig deswegens met hem verheugen zoude: dogh dat tot zijne groote verwonderinge de Hr. HOET zulks niet alleen als tegens de borst stiet, en 't zeer koel opnam, enkeld zeggende, 't is goed, laat hij u maar rijkelijk betaalen en daar mee zo voort heen ging, maar ook 2 à 3 dagen daarna wederom aan haar is gekoomen, zonder eenige voorafgaande advertentie de doeken, tot de schilderstukken der bovengemelde kamer met zig deed brengen, aanstonds het grootste daarvan deed ophangen om te beschilderen, den timmerman dirigeerde, zo als hij 't woude op gespannen hebben, en te gelyk aan mij insinuant te kennen

[1]) De gezant YORKE, woonde in een huis aan den Kneuterdijk.

gaf, niet alleen dat ik er zoo voort aan moest, en vervolgens mijne broeders aan d' anderen om ze voor Mai klaar te hebben, maar ook dat dezelfde gedaan moesten worden na schilderijtjen van H. ZAGTLEEVEN, dien de Hr. Commis VERSCHUURING mij zoude laten volgen.

Dat ik insinuant niet alleen, door die precipitantie in deeze omstandigheid, maar ook door dat besluit, aangaande 't kopieeren van ZAGTLEEVENS, verzet stond, als welke nooit anders vernomen nog staat gemaakt had, dan dat wij die kamerschilderijen op onze eige ordinantie en manier zouden doen, te meer, daar d' Hr. HOET hoe langer hoe meer zin daarin betuigde en lof daarvan sprak; en daarentegens ons geconstringeerd vonden ('t geen ook naderhand ten veeg teeken des overleedenen aangemerkt is) om klijne uitvoerige en opereuse kabinetsstukjes van 4 a 5 voet in omtrek, te kopieeren en in 't groot van 40 à 45 voet vierkant te brengen, 't geen ons drie dubbelden arbeid en nog in de donkere dagen, in den sterk invallenden winter, en wel de minste reputatie stond aan te brengen: wijl wij nu maar, op zijn best ZAGTLEEVENS in 't groot stonden te maaken, geimiteerd in hunne gewone raauwkleurigheid, ook de deelen die in de origineelen nauwlijks onderscheidbaar waren (zulks men 't vergrootglas daartoe moest gebruiken) in de kopijen moesten suppleëren en uitwerken, gelijk den zaakkundigen bewust is, dus onzen arbeid zo grootlijks bezwaard zagen, zonder te weeten of 't loon wel verbeterd stond te worden, dat ik insinuant, dien volgende, niet onduidelijk, dat mijn misnoegen, en die zwaarigheeden tegens dat kopieeren, aan den Hr. HOET toen deed blijken: dogh dat de Hr. HOET (die zig zelden liet tegenspreeken en gelijk vooral aan de geinsinueerde bekend is als glas te vieren was) kort en goed aankondigde, dat het dus wezen moest! gelijk die Hr. dan ook om het te meer te presseeren, zonder aanzien van de felle buitengewoone invallende koude, zo niet daaghlijks, ten minste om de 2 a 3 dagen, daarna quam zien, zijn oog directie, en ook correctie, over 't werk liet gaan, ook het principaalste stuk met zijn volle approbatie en uitterste genoegen, waarvan (onder anderen de Heer Commis VERSCHUURING getuigen kan) bijkans voltooid heeft gezien.

Dat de juffr. geinsinueerde, zo niet van het uitterste detail van dat alles, ten minste algemeenlijk en duidelijk ('t geen men op haar gemoed en haar eed wel wil laaten aankoomen) daarvan bewust is: als welke niet alleen van al haar 's broeders zaaken kennisse droeg en in haar bijweezen veel geschiedde, maar ook deszelfs pen en penningen dirigeerde, ten minste absolutelijk ten aanzien van mij insinuante.

Dat de dood van den Hr. HOET dan daarop volgende, de juffr. geinsinueerde, HENRIKA HOET, zig eenige erfgenaam haar's broeders declarerende, mede weldra na deszelfs begraaffenisse en zonder aanmerkinge van dien allerfelsten

winter, welke dikwijls een poos den arbeid onmooglijk maakte, dat werk ongemeen gepresseerd, en niet anders dan op de voltooijinge daarvan aangedrongen heeft. In zo verre, dat zij tegens mij insinuante veelmaalen heeft afgegeven, dat ik oirzaak zoude zijn, dat zij haar woord of contract, niet zoude konnen presteeren, dat het huis te Mai opgeleverd moest worden, enz; zulks ik insinuant, met mijne broeders, deswegens alle onze poogingen aangewend, en ander voor ons vrij profytelijker werk, inzonderheid dat van den Heer YORKE, achteruit hebben gesteld. Dat bij de afleveringe van 't eerste stuk, de geinsinueerde, denoteerende, dat geen accoord wegens dat werk gemaakt was, voor 't eerst heeft gevraagd naar den prijs. Dat ik insinuant haar toen rondborstig verhaald of herinnerd heb, wat des aangaande tussen haar overleeden broeder en mij was voorgevallen, gelijk hier boven, raakende den Hr. CREUTZNACH, bijgebragt is, dienvolgende dat ik doek en verwen vrij, als haar bewust was, twe honderd guldens voor 't stuk, dus zeshonderd voor de drie, moest hebben. Dat de geinsinueerde na haar gewoonte zig wat bedenkende, in substantie zagt geantwoord heeft, mij dunkt dat is wat veel; 'k vertrouw dat je 't wel wat minder zuld doen. Dat ik insinuant daarop ter contrarie gerepliceerd hebbende, inzonderheid belangende 't verzwaaren van den arbeid in 't angstvallig kopieeren van ZAGTLEEVENS, en dat ik des onaangezien den geprefigeerden prijs niet verhoogd had, zij geinsinueerde klaagende slegt bij den gelde te zijn, mij voorts vijftig guldens op rekening volgens mijne quitantie, heeft gegeeven; gelijk zij geinsinueerde ook vervolgens dogh lange na de afleveringe van het twede stuk en na op 't bescheidenste aangemaand te zijn mij insinuant nog vijftig guldens, in gelijker voege op rekeninge verstrekt heeft.

Dat ik insinuant het derde of laatste stuk afgeleverd heb omtrent de maand Mai, dus op den getixeerden tijd, en wel wanneer de huizinge verre was van eenigzints klaar te wezen gelijk die 't ook nog maar zedert korteling is; en zelfs ook lange voor andere stukken, die door anderen daarvoor geschilderd wierden, of verre van voltooid, of zelfs nog niet eens begonnen waren. Ten overtuigenden blijk, dat wij ten minste van haar geinsinueerde, onbillijk en buiten noodzaake, tot onze schaade en groot ongemak, gepresseerd, ook zeer gemaitriseerd na maate van haar miserable betaaling, zijn geworden. Alsmede dat ik insinnant ook geen dier drie stukken heb afgeleverd, voor haar geinsinueerde gewaarschouwd te hebben, dat het voltooid was, met vraage of zij 't wilde doen examineeren eer ik 't origineel aan den Heer VERSCHUURING restitueerde? Dat ook de geinsinueerde alsdan, niet alleen telkens dezelfden heeft koomen zien, maar ook haare wijze remarques en correctie uitloopende op bagatelle, daarop geeft gegeeven, en bij 't involgen of verhelpen van die verder in 't minst niets te zeggen heeft

gehad, ook te gelijk, telkens, veroorloofd heeft, dat de origineelen gerestitueerd zouden worden, zonder de stukken verder te willen laaten examineeren schoon 't haar aangeboden wierd. Gelijk dan ook ik insinuant de satisfactie heb, dat alle die ze tot mijnent gezien hebben bij de origineelen en daarvan oirdeelen konnen, als byzonderlijk, niet alleen de Hr. Burgemeester GALLAS [1]) met mevrouw GALLAS, welke 't aanging, maar zelfs de Hr. Ontfanger-Generaal VAN SLINGELANDT over de goede en juiste executie daarvan hun genoegen hebben uitgedrukt zelfs zodanig dat de Heer VERSCHUURING daarenboven woordelijk betuigd heeft, dat op de stukken niets te zeggen is, dat het ZAGTLEEVENS in 't groot zijn. Dogh dat, des onaangezien de geinsinueerde vervolgens, met vuil oogmerk om van 't verdiende loon af te knijpen, al kort na, maar nimmer geen woord voor de aflevering van van 't laatste stuk, niet alleen die stukken bij mij insinuant heeft beginnen te denigreeren met te zeggen, dat er niet veel op te roemen was, maar ook met aan mij voor te geven dat er luiden van kennis waren geweest, die gezegt hadden, dat het mooye Brabandse schilderij was, zonder dat zij de menssen heeft willen noemen, dogh vervolgens zig onverhoeds ontvallen liet, dat het haare zuster was geweest.

Daar benevens dat de geinsinueerde in stee van, volgens vermaaninge des insinuants behoorlijke zorge te draagen voor stukken, die naauwlijks droog, getransporteerd moesten worden, dezelfden als moedwillens (waarschijnlijk al met het eige baatzugtig oogmerk) heeft verwaarloosd, door ophangen of leggen, in een ope en gants doorluchtige kamer van 't nieuwe huis, doen 't vuil van 't metzelen en timmeren rond vloog, zulks op de stukken weldra een pinkdik stof lag, gelijk de vader van mij insinuant al omtrent het midden van Mai aan haar en den Hr. YVER aangeweezen en gezegt heeft, dat zulks een slegte conditie was voor versch geschilderde schilderijen, die nog niet ter dege droog gerekend konden worden.

Dat de geinsinueerde gedurig klaagende, dat elk haar om geld vroeg en zij geen betaaling kon krijgen, ook zeer benoodigd was, ik insinuant (circa veertien dagen na de aflevering van dat derde en laatste stuk) haar gezegt heb, dat zo 't haar niet gelegen quam met de geheele betaaling, ik wel wagten wilde tot het haar beter convenieerde, mits zij mij maar meer op rekening gave, dan ik op de twe anderen had ontvangen, wijl ik 't ook benoodigd had. Dat de geinsinueerde mij daarop gegeeven heeft honderd gulden als vooren, en begeerd heeft dat die met het vorige ontvange in eene som gebragt zouden worden, ten welken einde zij eene quitantie van twe honderd guldens op rekeninge ontfangen, zelfs heeft willen schrijven welke quitantie ik insinuant dan (intrekkende de twe vorige quitantiën) enkeld onderschreeven heb, dogh deswegens van mijn vader

[1]) JAN ARNOUD GALLAS, burgemeester van den Briel, was lid van de Prov. Rekenkamer.

gereprocheerd wierd, welke oordeelde, dat ik mijne quitantie zelfs had moeten opstellen, en 't niet uit toegeevendheid van de geinsinueerde had moeten laaten doen; schoon ik insinuant mij wel verzekerd houde, hoe de uitdrukking daarvan ook mag getourneerd zijn, dat ik niet anders heb onderschreeven of willen onderschrijven, dan eenvoudig, dat ik twe honderd guldens in 't geheel op rekening ontfangen heb, met protestatie ten overvloede, bij deezen, tegens al wat daarin, contrarie van dien, kan gevonden worden, hoewel de geinsinueerde in 't vervolg, ook niets anders aan mijn insinuants vader erkend heeft, dan dat ik insinuant van haar twe honderd guldens en wel op rekeninge heb ontvangen.

Dat tot hiertoe alles in taamelijke decentie en apparentie van vriendelijkheid in voegen voorschr. tussen ons beiden gepasseerd zijnde, ik insinuant een groote maand daarna, in Juni, bij de geinsinueerde gerequireerd zijnde, wegens vernommeren eeniger schilderijen haarer aanstaande verkooping, ik aan haar gevraagd heb hoe zij er mee stond: of 't haar haast convenieeren zoude mij te betaalen, anders weer wat op rekening te geeven, wijl ik gepresseerd wierd? Dat daarop de geinsinueerde, en wel voor 't eerste, zonder des aangaande bevoorens ooit iets te hebben laaten blijken, mij te gemoet gevoerd heeft, met een gestreeke tronie, dat zij meende dat ik betaald was. Dat ik insinuant daarop daarop verbaasd op kijkende haar geinsinueerde vroeg of zij met mij railjeerde; of ik meer dan twehonderd guldens op rekeninge van die stukken ontfangen had? Dat de geinsinueerde daarop antwoordde. Neen maar dat zij oordeelde, dat ik daarmêe 't mijne had, en verder dat zij nu korts, een aantekening (in 't vervolg heeft zij differentelijk gezegt twe, en dan wederom verscheide aantekeningen) van haar 's broeders hand had gevonden, waarbij bij die stukken op twe honderd gulden gesteld of geschat had, en dat zij ook niet meer meende te betaalen. Dat ik insinuant daarop geantwoord heb, dat als zij voldaan meende te hebben waarom zij die dan niet gesustineerd had, toen zij mij 't laatst wederom op rekening gaf? Dat het zeer suspect voorquam, dat zij, die zoo vigilant en alles bewust was, zulke aantekening nu eerst zoude gevonden hebben, zonder bevoorens daarvan iets te weeten.

Dat ik niet geloofde, dat haar broeder in staat zou geweest zijn, om mij zoodanige rekening te maaken, of voor zulk onereus werk mij zulk een bagatel toe te leggen, ten ware die 't voor 't stuk meende gelijk ik geeischt had; dat in allen geval haar's broeders aantekeningen of calculatien, niets golden, wijl zij bekennen moest dat er geen accoord gemaakt of prijs vast gesteld was, en dat het van haar niet afhangen zoude om te beslissen of ik voldaan was. Dat de geinsinueerde daar op, en daaronder, in de uitterste woede uitviel, waarvoor haar ook de geenen wel kennen die met haar op 't stuk van intrest te doen hebben,

zelfs zo verre, dat zij verscheide maal op 't punt stond van mij insinuant met de nagels aan te vliegen; met schreeuwen, tieren, vloeken en schelden zo op mij insinuant als op mijnen vader, proponeerende wat groote verpligting wij aan haar broeder hadden, dat die mij insinuant uit den drek geholpen had, dat zij aan de gantse wereld zou doen weeten wat volk wij waren, dat zij ons te schande zou maaken, dat zij zoo veel verlies aan mijne schilderijen en tekeningen op haare aanstaande verkooping zoude lijden, dat zij geen duit meer betaalen zou en ik doen kon wat ik wilde enz!

Alles met open deur, onder 't gehoor van werklieden en voorbijgangers, tot mij insinuant al 't geduld ten einde was, en ik vertrok, na haar aangekondigd te hebben, dat ik eerbied had voor lieden van jaaren en haare sexe, maar dat zij geen de minste consideratie meriteerde en ik haare insolentie niet langer, verdraagen wilde; wat mijn vader hier te pas quam en van wien haar broeder tog had genooten, meer dan die van hem? Dat haar broeder de Directie aanbetrouwd was geweest, over de verkooping van mijns vaders kunstcabinet, vijf en twintig jaaren geleeden, maar dat ik daarvan zwijgen zoude! Dat het weinig over de drie jaar geleeden was, dat haar broeder mij te werk had gesteld, 't geen ik geerne altoos erkennen wilde, maar dat ik dan veel meerdere verpligting had aan andere persoonen, die 't al tien à twaalf jaaren lang bevoorens deeden, mij vrij wat rijkelyker en gewigtiger geld hadden laaten verdienen schoon zo veel zwakker in de kunst zijnde, terwijl haar broeder zig mij niet bekreunde. Dat zo ik verpligting aan haar broeder had, wegens dat hij mij employeerde toen ik al lange in kennisse en niet zonder reputatie was, dien hij toen maar tot zijn eigen voordeel quam ondersteunen, ik echter geen de minste verplichting had aan den zelfden, voor de importantste werken dien ik nu onder handen had, als van de lijkstatie van den Heere YORK, van zeker kapitaal graveerwerk, nog niet publiq gemaakt, enz; alle mij toegekoomen uit sources buiten hem, waartoe ik meer of minder relatie, of al voor gearbeid had, jaaren lang voor haar broeder mij ooit had gesprooken! of haar broeder zig ook ter zijner tijde voor zijn arbeid wel zo schandaleus en op zodanige wijze, als zij mij nu zogt te doen had laaten betaalen? Dat zij dus haar dooden broeder daarin betrok; maar dat ik met haar had te doen,

Wat obligatie ik tog aan haar had? Of zij dan zo erkentelijk was, en zulk. verpligting had, aan alle de geenen die haaren broeder gefavoriseerd te werk gesteld, of van hem gekogt hadden? Dat ik niet schroomde dat elk de zaak haar vuile behandeling en wat volk zij was, kundig wierd, dat zij over 't voor of nadeel mijner schilderijen en tekeningen, voor 't afloopen der verkooping niet spreeken kon; maar, wat zulks ook hier te pas quam; of zij 't voordeel daarvan koomende, wel genereuslijk met mij deelen zoude, gelijk zij mij nu het nadeel

al bij provisie, toerekenen wilde? Dat zij er niet voor gezwoegd had en gemaklyk aan was gekoomen, terwijl haar zuster, waarschijnlijk in zodanige schade met haar zou willen participeeren, waarom zij meer kermen moest, over onze schilderijen en tekeningen, dan over alle de overigen, bijzonder van andere jonge meesters, in den boedel, waaraan haar broeder ons zo hoog de preferentie gegeeven en ons gedwongen had derzelver stukken in zo verre het te doen ware te verbeteren, of (gelijk zijn woord was) verkoopbaar te maaken?

Dat door die raazernije der geinsinueerde, de gemelde vernommering achter gebleven zijnde, der geinsinueerdes zuster eenige dagen daarna t' onzent is gekomen, met verzoek dat die vernommering tog geschieden mogt? Dat mijn 's insinuants vader daarop aan, deeze juffrouw heeft verklaard, dat hij nog zijn zoon wegens die brutaliteit geen voet aan 't huis haarer zuster zoude zetten. Dat hij zulks nooit van fatsoendelyke lieden ontmoet, nog van haar zuster verwagt, nog gemeriteerd had, nog meer afwagten wilde.

Dat er in allen geval verschil over den prijs der schilderijen zijnde, geene brutaliteiten nog schenderijen, tieren nog vloeken behoefden. Dat elk op zijn stuk staande. er maar twee wegen waren om te scheiden, 1e verkiezing van scheidslieden, 2e de rechter.

Eindelijk (op 't aanhouden dier juffrouw, die 't geval maar bij wederzijds rapport wist, en 't zeer leed was) dat ik insinuant die vernommering zou koomen doen, op zulken tijd; mits zij juffrouw daar bij alleen jegenwoordig ware, en de geinsinueerde, zig daarbij bevinden willende, alvorens heiliglijk belooven moest niets van 't verschil te zullen aanroeren.

Dat ik insinuant ook, dienvolgende, die vernommering gaande doen, niet alleen van die juffrouw, maar ook van de geinsinueerde zelfs ontfangen ben met de uitterste vriendelijkheid, alsof niets gepasseerd was: koutende en lachende, en mij niet willende laaten gaan, voor ik eerst een boutelje wijn gedronken had, daarbij mij te kennen gevende, mijn vader te verzoeken, als die uitging eens aan te koomen.

Dat dien volgende mijn insinuants vader, eenige dagen daarna. bij de geinsinueerde is gekomen, welke hem quasi over de vernommering onderhield, dogh eindelijk, toen die afscheid nam, hem vroeg, hoe zullen wij het met ons verschil hebben? Dat des insinuants vader daarop (conform met wat hij laatst, als boven, tegens haar zuster gezegt had) in bescheide redeneering met haar is gekoomen; met betuiging van onze zijde bereid te zijn, om 't in der minne zelfs tot onze schaade, uit de wereld te helpen, maar dat het verschil te groot, en haar stelling de extravagantie zelfs was. Dat zijn zoon niet meer dan zes honderd gulden had blijven eischen, zij hem daarop eerst tot twee honderd gulden ter

goeder rekeninge had gegeeven en nu daarmede voldaan wilde hebben; dat dus, daarover niet te spreeken was, voor zij ten minste eerst over de helft quam, wanneer men dan, indien zij verder bood, eerst zoude konnen hooren en 't zien te vereffenen. Dat de geinsinueerde daarop, om kort te gaan, vijf en twintig gulden meer heeft geboden, verder nog vijf en twintig en eindelijk met alle bekrompenheid, nog vijftig, dus honderd guldens 't samen, boven de twehonderd reeds op rekening ontfangen, over zulks driehonderd guldens in 't geheel, en absoluut niet hooger heeft begeeren te koomen; onaangezien mijn insinuants vader daarop inwierp, dat zij daartoe te veel kunde van schilderijen, en van den prijs eener gantse kamer had, wat zij voor Brabands kermisgoed, of bij den minsten kladschilder, zelfs bij de elle, voor wat leuren van ornament of bloemwerk, zou moeten betaalen? inzonderheid dat haar broeder zelfs al twee jaar geleden, aan des insinuants jonger broeder, die toen nog in den aanvang van 't schilderen was, een schoorsteenstuk van een voet of tien in 't vierkant (de geinsinueerde wierp in, dat het nog klijnder was, wijl zij 't aan haar huis had gehad) besteld had, voor een heer van distinctie, en kunstkenner, dien hij nooit had willen noemen, dogh die onlangs ons de eer gedaan had van hun werk, dat en der kamerstukken te koomen zien, met betuiging van veel genoegen en dat dat schoorsteenstuk voor hem was geweest, dat het zelfde schoorsteenstuk 't ontwerpen was geweest volgens een ruim en gemaklijk gezigt in druk uitgaande, dogh geexecuteerd had moeten worden volgens de manier en koloriet van een schilder, dus geen angstvallig kopieeren van een poenibel werk, nog het tienvoudig vergrooten van uitvoerige ZAGTLEEVENS was: en dat die haare broeder hem echter daarvoor betaald had agt dukaaten, te gelijk zeggende, zonder replicq of te wagten, dat het nu dus moest gaan, wijl 't voor een voornaam Heer was, die hem grooten dienst kon doen en waarvoor hij naderhand wel meer zou schilderen! Dien volgende, dat haar broeder, toen volstrekt oordeelde, dat het daaraan ten allerminste was verdiend, en wat comparatie dan te maaken was, tussen zodanig een gemaklijk schoorsteenstuk tot twee en veertig gulden, en die kapitaale en opereuse kamerstukken, 't stuk tot honderd guldens, waartoe zij nu maar ter uitterste wilde koomen, en aan welk ider tienmaal meer werk was? Dogh, dat alles niets hielp, en de geinsinueerde niet hooger wilde koomen, eer men zig voor het mindere verklaarde.

Dat daarop mijn insinuants vader heen ging, zeggende zijn zoon daarvan berigt te zullen geeven en deszelfs besluit haar te zullen melden.

Dat mijn s' insinuants vader, dien volgende omtrent het einde van Juni, wederom bij de geinsinueerde gekoomen is, met alle dispositie, zo 't maar eenigzints bij quam, om in der minne met haar af te doen; dogh onder expres voorafbeding, dat zulks zonder eenige consequentie zoude zijn, indien niet accoord quam.

Maar dat de geinsinueeerde, wat redenen ook bijgebracht wierden en schoon mijn's insinuants vader, zelfs tegens de affspraake met mij insinuant, verre beneeden de som ging welke onder ons vastgesteld was en bedunckens mijns insinuants, mij bij de aller en redelijkste taxatie zelfs niet ontgaan kon, nergens na heeft willen luisteren, onbeweeglijk bij haar laatstgedaane bod van driehonderd guldens is gebleeven, waarvan zij echter reciproquelijk, bij deeze ontheven word. Dat zij geinsinueerde zelfs (wanneer mijns insinuants vader haar vroeg, zij indien zijn zoon haar de oprekening ontfange twee honderd guldens restitueerde de stukken weer overgeeven wilde?) hem stijl in de oogen zag en daarop zeide ja: dogh toen mijn vader daarmee wilde heen gaan, zeggende 't zijn zoon te zullen rapporteeren, schielijk toevoegde, ik moet het evenwel eerst aan menheer GALLAS vraagen, of hij dat toestaan wil! En dat mijn vader haar daarop te gemoet voerde, dat het dan onnoodig was zulks te doen, als zij geen meester daarvan was: dogh, dat hij twijfelde, hoe de heer GALLAS het opneemen zou als zij die stukken zoo gering schatte (die hem waarschijnlijk vrij duurder aangerekend waren) en hem daarvoor lorren aanplakken wilde! In een woord, dat zij geinsinueerde mijnen vader finaallijk heeft tegemoet gevoerd, dat zij alles zoude afwagten, dat men doen kon wat men wilde!

Dat de geinsinueerde daarbij, tot heden ook werkelijk gebleeven is, zonder dat des aangaande iets verder met haar is voorgevallen; en 't ook gemaklijk kan afwagten, wijl zij zig in 't bezit mijns goeds bevind en aan mij schuldig is, dus zig daarmee nimmer zal haasten, en dienvolgende mij insinuant, (die op zodanige wijze mijne schulden niet betaalen kan, nog betaalen wil) volkoomen forceerd om tot het uitterste te koomen, 't geen ik geerne ontgaan had. Dat zij nu niet behoefd te huilen (gelijk zij veelvuldiglyk, tot huilens toe, tot op de verkooping gekermd heeft, en 't welk gants geen recommandatie daarvoor was) over 't verlies 't geen zij op onze schilderijen en teekeningen in haar's broeders boedel gevonden, bij de verkooping zoude lijden, wijl ik geloof, dat zij reden heeft daarvan zeer contente te zijn, zo zij ooit content kan wezen!

Dat ik wenste, dat zij ten mijnen opzigte wegens 't geene zij aan onzen arbeid verschuld is, maar 't klijnste gedeelte betragt had, van 't geene zij zo ruimschootig, in haare verkooping, aan een vreemden commissionaris betoond met een koop weer over, en honderd guldens tot haar schaade te neemen, toen die abuis en onkunde van taal voorwendde, 't geen, echter vervolgens in hem niet bleek; en 't geen van imant dien zij onder de vrienden rekend tot der bijstanderen deed zeggen „dat de geinsinueerde 't uit zijne groote commissie wel weer inwinnen zoude (als ook voorts bewaarheid is) wijl zij anders zulke gulheid byzonder voor haare landslui, niet gehad zoude hebben", gelijk men ook afmeeten

kan, daar zij aan mij insinuant, met zo veel loosheid, draayen, brutaliteit en dwang, ons zuur verdiend arbeidsloon zoeke af te knijpen, en 't ons willekeurig onthoud.

Eindelijk, dat ik insinuant wel verre zoude geweest zijn van in al dat detail, en 't grootste deel dier particulariteiten, welke alhier ter beste trouwe ten allerminste substantieelijk gedaan zijn, te koomen treeden, specialyk aangaande den overleedenen (dien ik geerne laat rusten, en waarmede ik nimmer different had) indien ik mij hiertoe niet gedwongen had gevonden, door de baatzugtige en brutaale behandeling der geinsinueerde, die met haar's broeders naam haar voordeel poogd te doen, en niet nalaat (gelijk men daarvan ondervind) ook niet nalaaten zal, haar quaad zaad te zaayen, en dus onbillijk te prevenieeren de gevolgen van 't schenden, waarmee zij ons gedreigd heeft; terwijl ik wel te vreeden ben, dat zij deeze onder 't oog der gantse wereld doe koomen, zelfs laat drukken, en elk dus onderrigt worde van de waare omstandigheden, tussen haar geinsinueerde en mij insinuant!

Om alle die redenen, te meer dewijl zij geinsinueerde voorts van die stukken gebruik heeft gemaakt na haaren lust, zonder mij eenigzints daarin te kennen, dus zo wel tot schaade mijner reputatie als van 't geen ik daarin hebbe; en dewijl 't haar daarenboven heeft konnen gelusten, uit inzigten haar best bekend, een frivool arrest tegens mij, op die stukken van de zogenoemde schilders confrerie alhier (wegens een questie gants buyten haar geinsinueerde) nu formeellijk te accepteeren, volgens denuciatie van den bode, 't geen ik voor haare rekening en ten haaren perykele laat.

Zoo zult gij notaris, haar geinsinueerde overgeeven by deeze, mijne positieve rekening, conform mijnen primitiven en bestendigen eisch van tweehonderd gulden voor 't stuk, dus zeshonderd guldens voor de drie, zoo wel aan haar geinsinueerde als aan haaren overleeden broeder gedaan, waarop wij als boven van hen lieden respectievelijk zijn te werk gesteld, 't bearbeid en 't aan haar geinsinueerde afgeleverd hebben. En daarbenevens, haar geinsinueerde de verschuldigde betaaling daarvan pertinent afvraagen, te doen binnen zekeren redelijken tijd, ten langste van veertien dagen na dato; ten ware zij geinsinueerde liever dit alternatief begeerde te accepteeren, 't geen ik haar, ten overvloede, ter overtuiginge van mijne discretie, hoe gesard, en dat zij van mij nooit overschat is, daarnevens nog aanbiede, naamlijk, of zij geinsinueerde binnen dien gestipuleerden tijd, mij elk dier stukken, volgens de grootte waarin de zelfde mij besteld en van mij afgeleverd zijn betaalen wil na maate en proportie van die van een onzer schilderijen haarer geweeze verkooping, dus pro rato van den prijs dien dezelfde aldaar 't modiqst gehaald hebben, gelijk No. 179 of wel No. 199 door den Heer Commis VERSCHUURING aldaar publiq gekogt?

Waarop zij zig duidelijk te verklaaren en te verkiesen zal hebben. Anderzints in cas van geen voldoenend onduidelijk, dilayeerend, of gants geen antwoord of besluit daarop, dat ik insinuant veertien dagen verstreeken zijnde, renuntieerende expresselijk van alle gedaane presentatien, mijn recht zal vervorderen, haar geinsinueerde doen dagen, en zo ik te raade werden zal, met protestatie van alle kosten schaade en interessen, reeds gehad en geleeden en daarom nog te doen of te lijden.

Actum 's Hage den 29 Dec. 1760.

w.g. P. C. LA FARGUE.

Den 30sten December 1760 aldus geinsinueerd zijnde, antwoordde Juffr. HENRIKA HOET. Ik hoor en ik sie.

KORTE MEDEDEELINGEN.

I. RUZIE RONDOM EEN PRENTBIJBEL.

Een viertal acten in het jaar 1703 verleden voor den Amsterdamschen notaris G. YPELAAN [1]) geven, zonder dat eigenlijk veel commentaar noodig is, een aardig kijkje achter de schermen eener uitgeverij. Het geldt de uitgave van den grooten prentbijbel door P. MORTIER in 1700 begonnen. Uit een interessant document in KRUSEMAN's *Aanteekeningen betreffende den Boekhandel* (blz. 503), namelijk MORTIERS min of meer luidruchtig prospectus, weten wij, dat de uitgever „na veel arbeydens en groote kosten" het werk had gereed gekregen „hebbende tot het uytvoeren van de teekeningen gebruyckt de konstigste en beste meesters, als O. ELLIGER, GOERÉE J. LUYKEN, PICARD, TIDEMAN, HOET en anderen, en tot plaetsnijders JOSEPH MULDER, JACOB BAPTIST, VAN DER GOUWEN, DE BLOIS, RHEINHARD, SLUYTER en anderen", terwijl hij „om het werk te beter en volmaeckter in 't licht te doen komen versocht DAVID VAN DER PLAES, voornaem en konstrijck schilder en nauwkeurig opmerker van alle verschijnselen, de teeken- en schilderkunst betreffende, om nevens de voornoemde konstrijke meesters te onderzoeken wat tot welstand van de teekeningen en printen soude konnen dienen"; MORTIER spiegelde den koopers allerlei wonderen voor van het boek, dat hij onderhanden had, en voorspelde, dat de lezer „tot verwonderens toe zal bemercken, dat alle verschijnselen daarin zijn waargenomen, als zonnelichten, maenschijnsels, was- en fakkellichten, onweeren etc. nevens alle bisonderheden der historien en 't gene tot welstant der zelve, en hare gebeurlijkheden, zou konnen bedacht worden."

Uit het prospectus noteer ik nog, dat MORTIER de verschillende teekeningen door de kunstenaars gemaakt, als zijn eigendom beschouwde: hij bood ze namelijk te koop aan.

Hoe het nu werkelijk met de samenwerking tusschen den „konstrijken" VAN DER PLAES en zijn kunstbroeders gesteld was, zien wij uit de hierna volgende acten, die waarschijnlijk haar ontstaan 'te danken hebben aan de door VAN DER PLAES ingediende rekening en MORTIERS twijfel of hij wel waar voor dat geld gekregen had.

I. 24 October 1703 verklaart de heer WILLEM GOEREE, ten verzoeke van SR. PIETER MORTIER.... hoe waar is, dat nu eenigen tijdt geleeden, en wel in dien tijdt, als wanneer SR. DAVID VAN DER PLAES, konstschilder alhier, ondernomen hadde om voor den requirant te corrigeeren de Bijbelsche printen, specteerende tot het Boeck genaamt *de Historien des Ouden en Nieuwen Testaments*, seedert door den requirant in druck uitgegeeven, hij comparant is geweest ten huyze van de gemelte SR. DAVID VAN DER PLAES met den welcken hij in discoers geraekt zijnde over het voorsz. werck van correcties, verhaalde de gemelde VAN DER PLAES dat hij daarmeede al veel moeyte hadde, en zijnde door hem comparant te gemoete gevoert, dat VAN DER PLAES ongetwijfeld daarvoor oock al wel wierde betaalt, zoo hadde daarop de huysvrouw van de gezegde VAN DER PLAES geantwoort: Ja, drie gulden off een Ducaton betaalt MORTIER voor yeder plaat, maar het wort er wel aan verdient.

II. Op heeden den 29 October 1703 compareerden voor mij Notaris.... SR. PHILIP TIDEMAN en OTTOMAR ELLIGER, Konstschilders en nogh SR. JOSEPH MULDER, plaatsnijder, alle van competenten ouderdom en verklaarden ter requisitie van SR. PIETER MORTIER, Konst en boeckverkooper alhier als volght:

Eerstelyck PHILIP TIDEMAN, dat hij hadde gemaakt een teeckeninge tot den Titul-plaat van het Nieuwe Testament, specteerende tot de historien en Printen bij den requirant in druck

[1]) Waarvan ik de mededeeling aan DR. A. BREDIUS dank.

uytgegeven, dat hij dept. dezelve teeckeninge daarna int grauw heeft geschildert, en daarom door den requirant is betaalt; voorts dat hij de schetsen en teekeningen van de Openbaringen naar de mondelinge opgeevinge van DAVID VAN DER PLAES, meede konstschilder alhier, heeft geschetst en geteekent, uytgezondert alleen twee schetsen, die door de voorn. VAN DER PLAES zelffs gemaakt zijn, als namentlijck daar de Engel in de Wolken bekleedt en nog daer de Engelen in de Rots opgeslooten zijn.

Verklarende wijders, dat hem deposant zijnde gecommuniceert zeeckere gedruckte reeckeninge van den meergemelten DAVID VAN DER PLAES ten laste van den requirant waar in pag. 26 ter nedergestelt werdt dat hij VAN DER PLAES hem deposant en Mons. GOEREE weegens de schetsen van de Openbaringen zoude hebben gesproocken dat hij deposant die zoude teekenen en dat men LARESSE zoude hooren weegens de concepten en uytbeeldingh van dien, dogh dat deposant doghte, dat het te veel zoude kosten. Zoo verklaarde hij TIDEMAN die laatste periode (te weeten dat hij zoude afgeraden hebben om LARESSE te gebruycken ter oorzake dat het te veel zoude kosten) t eenemaal valsch te zijn en t zelve noyt in zijne gedaghten gehadt te hebben veel min dat hij zulcx zoude hebben gezeght, als hebbende hij deposant te veel estime voor de gemelde LARESSE om zodanige reedenen teegens zijn respect en verdiensten te voeren, deposeerende verders dat het geene hij als regale of tractement van de voorn. VAN DER PLAES zoude hebben genoten, alleen geweest is ten respecte van hem deposant particulier.

Wijders verklaarde OTTOMAR ELLIGER dat de gemelte DAVID VAN DER PLAES noyt eenige veranderinge off correctie in des deposants teeckeningen heeft gedaan, als hebbende hij VAN DER PLAES hem gezeght, dat hij aan des deposants teekeninge zijn handt niet wilde leggen, doch dat hij desposant van VAN DER PLAES voor regale met meer als de waarde van vijff schellingen genoten heeft.

Nogh verklaarde JOSEPH MULDER dat DAVID VAN DER PLAES veel schade aan de Platen heeft toegebracht met in en uyt doen, verders dat hij MULDER geen bijbelse platen opgesneeden off geretoucheert heeft naar eenige correctie off aanwijzinge van den voorn. DAVID VAN DER PLAES, welverstaande, nadat dezelve platen geheel of ten deele door den requirant of deszelffs druckers affgedruckt zijn geweest; deposeerde verders, dat VAN DER PLAES noyt heefs gecorrigeert aan tronies, handen off voeten, maar alleen in bruynens, schaduwen etc. met een kool of krijt, en dickwils zoo plomp en onkennelijck gecorrigeert, dat men moeyten hadde daarna te snijden; wijders dat hij bij VAN DER PLAES langen tijdt om de correctie heeft moeten naloopen, en dat hij mede voor regale niet genoten en heeft boven de waarde van 5 schellingen.

III. 31 Dec. 1703. Drie bedienden van PIETER MORTIER, konst- en boeckverkooper — verklaren dat zij in de jaren 1698, 1699 en 1700 menigmalen op diens ordre uyt deszelffs winckel boecken en papieren hebben gebracht ten huyze van DAVID VAN DER PLAES op de Binnen Amstel, o.a. *Bijbelse Historien*, Boeckzalen &c. Ook andere boeken — los off in papieren of packjes bijeengedaan.

IV 31 Dec. 1703. Verklaring ten verzoeke van PIETER MORTIER, dat iemand, sprekende

met CORNELIA VAN DER GON, huysvrouwe van DAVID VAN DER PLAES, konstschilder, deze haar zeide, „dat zij voorzagh en vreesde dat er groote questies en verschillen tusschen haren man „en PIETER MORTIER zouden komen te ontstaan ende te rijzen; dat zij schrickte als zij daght „aan de reeckeningen die haar man teegens den zelven PIETER MORTIER begon te formeeren „en optemaken. Er was wel een schriftelyck accoord gemaakt, doch haar man hadde het niet „geteeckent."

H. E. v. G.

II. EEN ONBEKEND ROTTERDAMSCH SCHILDER EN DICHTER.

Onder de Rotterdamsche schilders, voor de kennis van wier leven Mej. N. ALTING MEES in voorgaande afleveringen van dit tijdschrift zulke waardevolle gegevens uit notarieele protocollen bijeenbracht, kwam ABRAHAM MATTHYSZ VAN GHERWEN'S naam niet voor. Toch vinden we in de *Rotterdamsche Historiebladen* (I p. 603) een schilder van dien naam vermeld, als getuige in een acte voor den notaris JACOB SYMONSZ te Rotterdam in dato 19 September 1614. VON WURZBACH, Niederl. Künstler-Lexicon, heeft een GHERWEN, VAN GHERWEN of GHERWETT, leerling van REMBRANDT, van wien in München een schilderij „Abraham zijn zoon offerend" is. Terloops zij hier gewezen op de bijzonderheid dat volgens een inventaris JACOB SYMONSZ een schilderij „Abrahams offerhande" bezeten moet hebben [1]).

Het is mij gelukt eenige, schoon vage, gegevens over hem bijeen te brengen uit twee liedboekjes die de Maatschappij der Nederl. Letterk. te Leiden bezit. Het zijn vrij onbekende en zeldzaam geworden bundeltjes geestelijke liederen in 16mo, waarvan het oudste met den eenigszins vreemden titel: *Tot s' Heren Lof heb ic u (Godtvrezende Zanger) deze nieuwe Liedekens ghe-jondt.... By een vergadert deur* ABRAHAM VAN GHERWEN, *schilder* (Amstelr. 1612). Zijn vader heette MATTHIJS terwijl uit een acrosticon, waaronder staat „Dit voorgaande is voor mijn zeer lieve beminde Moeder", blijkt, dat de naam van zijn moeder MECHTELT VAN MAREN luidde (p. 9—12). Verder had hij een broeder HANS, omstr. 1605 op 25 jarigen leeftijd ongehuwd gestorven (p. 13) een zuster ANNA [2]) (p. 7), die MATHIJS' dochter heet en een blijkbaar ouderen broeder JAN of JOHAN [3]) ter eere van wiens dochter GEERTRUID hij eenige liedjes maakte (p. 4 en 33).

In een inleidend sonnet noemt hij CAREL VAN MANDER dengene die hem liefde tot de dichtkunst had ingeboezemd. Hij nam in zijn bundel dan ook enkele gedichten uit diens *Gulden Harpe* over; behalve zijn eigen, vrijwel waardelooze producten, vinden we er verder rijmen in van Ds. WILLEM JANSSEN, ANDRIES DIRCKSEN e.a., allen onbekende Rotterdammers.

Daarop volgde de *Ghulde Zang-Fonteyne, waerduer ick wensche: dat veel Fonteyntjens (dat zijn ghelovighe harten) me ghewonnen mochten worden... byeen verghadert duer Abraham van Gherwen. Ghedrukt Ter Ghoude, by Jasper Tournay* 1620. *Vuer des autheurs kinderen, tot Rotterdam, op de Hoogh-straat inde ghulde Fonteyn, by de Merckt.* [4]) ABR. VAN GHERWEN was dus gehuwd en had kinderen die woonden op de Hoogstraat, in het huis „De ghulde Fonteyn" [5]) genaamd. Het boekje is versierd met twee kopergravures, waarvan de eerste, een zinnebeeldige voorstelling, met het adres; „A. V. G. invent M. V. P. Fecit" (MAGDALENA VAN PASSE?). Uit de voorrede blijkt, dat de boven genoemde bundel van 1612 zijn eerste pennevrucht was en dat hij nu de meest in den smaak vallende gedichten daaruit, met 50 nieuwe vereenigd, weer uitgaf. De aangehaalde teksten waren uit den Bijbel van NICOLAAS BIESTKENS van 1560. Aan het slot de mededeeling dat hij zijn werk gereed had anno 1626, 30 September, zijn verjaardag.

---

1) *Rotterdamsch Jaarboekje*, X (1912), p. 131.

2) *Het Alg. Ned. Familieblad*, 1883, p. 4 noemt een ANNA VAN GHERWEN, in 1651 geboren die natuurlijk deze ANNA niet zijn kan.

3) Een JOHAN VAN GHERWEN was in 1668 en 1669 schepen van Rotterdam. Vgl. *Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam*, I p. 148, 149.

4) Volgens SCHEURLEER, *Nederl. Liedboeken* p. 32 is dit een herdruk en verscheen de eerste druk als GHULDE FONTEYNE, met hetzelfde adres, in 1618.

5) Dit huis behoorde later aan de erfgenamen van den in de derde noot vermelden JOHAN VAN GHERWEN. Vgl. *Rotterdamsche Historiebladen* I, 248.

Behalve zijn eigen, met zijn naam of spreuk „Leefd en leerd sterven" onderteekende, vinden we er gedichten in van HEYNDRICK LOUWERENS DE GROOT, Rotterdamsch „zilversmid inden verghulden Beker", die zelf ook dergelijke geestelijke liedboekjes uitgaf n.l. „*De grote Koren-bloem* en *'t Groen Spruytjen*, van H. DE GROOT, J. G. WELLEKOM, DIRCK WOUTERSEN e.a., die of met hun naam of met hun devies onderteekenden.

Het derde heet *Ghulde Fonteyn-Ader* (z. p. 1624), waarin slechts enkele verzen van hem zelf, omdat op zijn voorgaande gedichten, naar uit de voorrede blijkt, door het publiek nog al eenige aanmerkingen gemaakt waren. De meesten zijn van anderen, van zijn vriend ADRIAAN VRANCKEN DRAAK, van JAN SENTEN (bekend door zijn *Nieuwe Vrucht des Wynstocks*), A. DIRXZEN en anderen.

Het laatste werkje dat we van onzen ABRAHAM VAN GHERWEN hebben is het zonderlinge *Voor-loperken, inhoudende een kort onderricht der Letter-kunst. Dat is: 't Wel-spellen des Neder-Duytschen Taals, toe-ghe-eyghent aan de ... Vroedschap der stad Rotterdam* (z. j. 1624), bedoeld als een soort taal- en dichtkundige handleiding, deels proza, deels op rijm maar dat niets anders behelst dan jammerlijk berijmde spel- en taalregels en eenige rederijkers voorschriften.

De vier laatstgenoemde werkjes zijn in het exemplaar van de Mij. der Nederl. letterk met die van H. L. DE GROOT, in één, nog oorspronkelijk, bandje gebonden en als gewoonlijk rijkelijk met wederzijdsche lofdichten versierd.

DR. H. J. A. RUYS.

III. BRUYNINGH — VAN DE NIEUWSTADT.

VALERIUS RÖVER te Delft bezat in zijne schilderijenverzameling, zooals wij uit *Oud-Holland* XXXI, 9 en 21, vernemen, een door REMBRANDT in 1652 geschilderd, thans in het museum te Cassel aanwezig, portret van NICOLAAS BRUYNINGH, hem in 1728 geschonken door zijne nicht de wed. GRASWINCKEL, waaraan hij verwant was door zijne schoonmoeder MARIA GRASWINCKEL, wier vader JAN gehuwd was met HILLEGOND BRUYNINGH THOMASDR., die een broeder met name NICOLAAS had. De heer MOES wist van dezen NICOLAAS niets anders dan dat hij met CATHARINA VAN NIEUWSTAD gehuwd was.

De voornaam NICOLAAS herinnert ons aan den bekenden secretaris van Prins Willem I. Een naamgenoot, amsterdammer van geboorte, werd in 1648 student aan de hoogeschool te Utrecht. Waren diens ouders misschien TEUNIS B., bontwerker, en zijne vrouw ENGELTJE CORNELIS, die 30 November 1645 te Alkmaar als leden ingeschreven werden bij de gereformeerde gemeente, wijl gehuwd denkelijk niet als aannemelingen, maar als van elders gekomen? Hoe het zij, de in September 1669 te Alkmaar met CATHARINA VAN DE NIEUWSTADT gehuwde N. B. zal wel een zoon van deze lieden geweest zijn, want hun in 1672 geboren zoontje werd 11 December met den naam Teunis gedoopt; het THOMAS van hierboven is dan voor eene naamsverfraaiing of naamsverschrijving te houden. Onze NICOLAAS heeft geen academischen graad verworven, is ook geen notaris geweest, maar men heeft hem genoeg rechtsgeleerde kennis toegeschreven om hem in 1673, 74, 77 en 78 als schepen te doen fungeeren. Den 10 Maart 1679 werd hij ook lid der vroedschap, maar tot burgemeester heeft hij het niet gebracht: hij stierf den 12 November 1680. Zijne vrouw had hij reeds in December 1672 tengevolge harer bevalling verloren.

Zij kan eene dochter geweest zijn van JACOB V. D. N., die lid der vroedschap werd in 1645, schepen was in 1647, 48, 50 en 51 en burgemeester in 1655, 60 en 61 en 2 Juni 1664 overleed. Van hem en JULIANA LE MAIRE werd 14 Februari 1637 gedoopt een zoon CORNELIS, van hem en ANNA LE MAIRE 25 Maart 1643 eene dochter GEERTRUID. ANNA LE MAIRE werd begraven 25 September 1652 en haar nagelaten weduwnaar trad 15 October 1656 in ondertrouw met DIGNA VAN GELRE, te 's-Gravenhage. Eene ODILIA V. D. N., 31 Mei 1646 bij de gemeente gekomen, begraven 12 November 1658, huwde 28 Februari 1655 den rector REINERUS NEUHUSIUS, — eene MARIA, „dochter van den schepen J. V. D. N." 3 September 1649 met attestatie van Vlissingen gekomen, begraven 10 September 1677, den 8 Februari 1650 BARTHOUT FRANSZ. VAN STEENHUYSEN, eene ANNA in November 1658 den vaandrig PHILIPPUS VAN LANSCHOT, en GEERTRUID bovengenoemd in November 1664 mr. JACOB DE VOS, te Veere.

Van den naam BRUYNINGH komen te Alkmaar nog voor GIJSBERT, wiens vrouw GRIETE PIETERSD. SLACHTER, in 1614 regentes van het huiszittershuis was; DEBORA, volgens ELIAS, *De Wapenheraut* 1897, gehuwd met JAN BAERTSZ. VAN STEENHUYSEN, die 1662 overleed; MARIA in 1667 gehuwd met PIETER SCHAGEN; ANNA, gehuwd in 1709 met JAN BLIJDENZIN; AALTJE in 1734 vrouw van JAN BERKHOUT; en CLARA, in 1739 gehuwd met SYBRAND HAND.

C. W. BRUINVIS.

IV. EEN EXPERTISE DOOR PICTURA IN DEN HAAG.

In het protocol van notaris G. VAN OLDEN (Gemeente Archief den Haag) Nr. 1890 vond ik de volgende curieuse acte:

Op huyden den 3en Maart 1742 compareerden enz. DIRCK KINDT, constschilder, deeken van de constschildercamer Pictura alhier, MATTHEUS TERWESTEN, constschilder ende hoofdman van gemelte constcamer, WILLEM VAN HAANSBERGEN constschilder, JAN VOLLEVENS constschilder, COENRAAD ROEPEL constschilder ende NICOLAAS HOOFT constschilder, alle mede hoofdlieden van de voorsz. constcamer en HENDRIK VERSCHURING secretaris van de gemelte constcamer dewelke verclaarden ter verzoeke van Monsieur PIETER BOETENS borger en constschilder tot Leyden, waar te zijn, dat deze op heden dato deses op de constcamer van Pictura heeft gebragt de naar te melde drie stukken schilderijen dewelke de voorn. BOETENS affirmeerde te sijn, die, dewelke hij den 11 November 1739 hadde gecogt van d'Heer NICOLAAS FRANÇOIS WARESQUIEL, stalmeester van den heere VAN LIEBECHART, woonende tot Rijssel, voor een duysent negen hondert en twintig gld. Rijsselsgeld, op conditien, dat die alle drie geschildert waaren door den vermaarden Constschilder en ridder ANTHONY VAN DIJCK, in de maand December 1739 door monsieur LAGA van Rijssel over Duynkercke met de Rotterdamsche schipper BREDA versonden op Rotterdam met adres aen PIETER SWANBERGER beurtman van Rotterdam op Gent, als: het eerste, een almoesenier brood aan den armen uytdeelende met diverse soo groote als kleyne figuren, tot negentien in 't getal, staande op 't selve jaar 1629.

Het tweede verbeeldende een enkeld beeld in 't swart knielende op een kussen, met eenigh bijwerk.

Ende het derde een krijgsman mede knielende ook met bijwerk georneert,

met verzoek dat de heeren comparanten de voorsz. drie stukken geliefden te onderzoeken, of ze waarlijk geschilderd waren door Ridder ANTHONY VAN DIJK, hetwelk zij verklaren gedaan te hebben en certificeeren dat zij **niet** zijn geschildert door VAN DIJCK en geen zesde part van de uitgeloofden koopprijs waard zijn en opdat zulks zou kunnen blijken is in presentie van notaris en getuygen op ieder der stukken van achter boven met een wit lintje de lijsten aan de ramen gespijkert en ieder op twee plaatsen met het cachet van Pictura verzegeld. Gevende de heeren comparanten voor redenen van wetenschap etc. etc.

Aldus verleden ende gepasseert op de voorsz. kunstcamer van Pictura alhier.

D. S. VAN ZUIDEN.

V. WAT ANTHONY PALAMEDES AAN EEN PORTRET VERDIENDE.

Maar zeer weinige onzer schilders der 17e en 18e eeuwen konden er op bogen goed betaald te worden. Niet dikwijls geven ons de oude papieren inlichtingen op dit punt. Dezer dagen vond ik echter dat RACHEL RUYSCH *f* 1000.— *f* 1250.— en meer voor hare bloemstukken ontving.

In een rekening der Amsterdamsche familie VAN OOSTERWYCK (1682) bevindt zich deze aanteekening:

Betaalt aan den schilder PALAMEDES tot Delff voort Conterfeiten van ons vader en moeder salr. (VOLCKERUS VAN OOSTERWIJCK) ten versoecke van ons' voorn. broeder (i. e. ALBERTUS VAN OISTERWIJCK) salr, naa Indien gesonden; comt met de panelen tzamen de somme van *f* 33 : 2 st. [1])

Wij weten dat PALAMEDES 1673 overleed. Zijne Weduwe, de zuster van den Engelschen

1) Prot. Not. STEEMAN, Amsterdam.

Predikant RICHARD WOODWARD, AGATHA WOODWARD, overleefde hem nog lang. Zij lag 13 Aug. 1697 ziek ten huize van dien broeder op de Keizersgracht bij de Utrechtsche straat en maakte daar haar testament. [1] A. B.

VI. OUDE PRENTEN NAAR REMBRANDT.

Toen eenige jaren geleden de vraag ter sprake kwam, het groote Rembrandtwerk van BODE aan te vullen door aan de afbeeldingen van de bestaande schilderijen, die der prenten naar zoek geraakte stukken toe te voegen, werden in de voornaamste prentenkabinetten, waar zulks doenlijk was, de daarvoor in aanmerking komende prenten gefotografeerd. Hieruit werd een keuze gedaan, die in het achtste deel onder de Nrs. I—XXI te vinden is.

Van deze 21 prenten zijn er tien door tijdgenooten van REMBRANDT zelf gegraveerd; van deze mag men dus aannemen, dat er ontwijfelbaar echte voorbeelden aan ten grondslag liggen. Van twee waren de oorspronkelijke schilderijen eerst voor korten tijd in handen van onbekende eigenaars overgegaan. Ze zijn beide sinds het verschijnen van BODE'S achtste deel weer aan het licht gekomen. Van de 9 overblijvende zijn nog twee aan het licht gekomen: een man met een muziekrol, waarvan de prent van JAN STOLKER zonder dien rol onder Nr. XV was opgenomen en een portret van een knaap in het Museum te Kortrijk.

Wat volgens de gefotografeerde prenten niet voldoende op REMBRANDT leek, werd verworpen.

In de betrekkelijk weinige jaren, die sinds het verschijnen van genoemd achtste deel zijn verloopen, zijn reeds vijf schilderijen aan het licht gekomen, die in de oude prentafbeeldingen geen voldoende kenmerken van echtheid vertoonden, om ze de opneming waardig te keuren en die toch ten slotte bleken volkomen echt te zijn.

Het zijn de volgende:

1). Een apostel Bartholomeus met het mes, waarmee hij gevild werd, in het bezit van den Londonschen kunstkooper R. LANGTON DOUGLAS. Dit stuk uit REMBRANDTS vroegsten tijd (omstreeks 1630) is tweemaal door JAN DE GROOT in zwarte-kunstmanier gegraveerd; eenmaal het schilderij in den oorspronkelijken omvang (halve figuur) en eenmaal alleen het hoofd. Het komt voor onder Nr. 169a en Zus. 169a van mijn eerlang uit te geven Beschr. u. krit. Verzeichnis.

2). Een oude vrouw met een boek, lijkende op REMBRANDTS moeder, in het bezit van Graaf SCHALL RIAUCOURT te Gaussig. Dit stuk, eveneens uit den vroegen tijd van den meester bevond zich reeds in 1798 bij de familie SCHALL en werd toen door WEISS naar eene teekening van M. KELLERHOVEN op zeer gebrekkige wijze geetst. (HdG. Nr. 313).

3). Een oosterling met tulband en grijzen baard in de verzameling VON PANNWITZ te Berlijn, voluit gemerkt en 1637 gedateerd. Toen het in 1775 bij den kunsthandelaar LUDOVICO MIRRI te Rome was, maakte SOMMEREAU er eene gravure naar (HdG. Nr. 344).

4). Borstbeeld van een oosterling met tulband in het bezit van Lord BARNARD op Barnard Castle, voluit gemerkt en 1635 gedateerd. Omstreeks 1775 bevond het zich bij (den kunsthandelaar) HUYBERT KETELAAR te Amsterdam, toen P. LOUW er een zwarte-kunstprent naar maakte (HdG. Nr. 353).

5). Halve figuur van een man in een harnas. Dit stuk van omstreeks 1634 kwam het laatst voor in de veiling C. FAIRFAX MURRAY te Parijs op 15 Juni 1914. J. CARON maakte er in 't begin der XIXe eeuw een vrij povere ets in spiegelbeeld naar. (HdG. Zus. 275c.)

Deze vrij talrijke voorbeelden, alle naar werken uit den vroegen tijd van REMBRANDT, bewijzen opnieuw, hoe moeilijk het is voor den graveur, om het karakter van zijn voorbeeld in zijn prent voldoende weer te geven en voor den kunstkriticus om naar een prent een juist oordeel over het oorspronkelijke werk uit te spreken.

Dr. C. H. D. G.

---

1) Prot. Not. J. DE VLIEGER, Amsterdam.

MARITGEN MEERMAN, 1563, aet. 21.

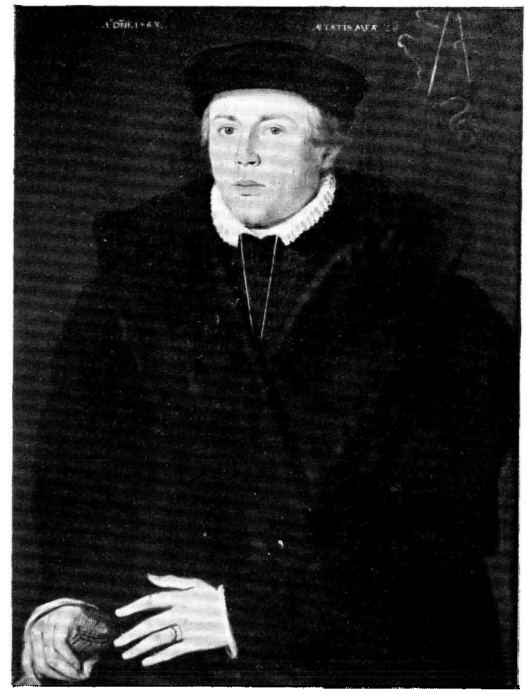

NICOLAAS VAN ADRICHEM, 1563, aet. 26.

GERRIT FRANSZ. MEERMAN, 1560, aet. 19.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v h. Gebr. Binger, Amsterdar

ZESTIENDE-EEUWSCHE VRACHTVAARTEN

DOOR

DR. H. E. VAN GELDER.

„RIEN sans peine", zoo liet in het midden der zestiende eeuw een nog slechts negentien-jarige Delftsche koopmanszoon als zijn lijfspreuk schilderen op het conterfeitsel, dat ons tot nu toe zijn trekken heeft bewaard. En de wel is waar weinig levenslustige, maar toch rustige, vastberaden blik, waarmede hij ons aanziet, rechtvaardigt het vertrouwen, dat die leuze niet slechts voor de deftigheid van 'n Bourgondisch edelman was overgenomen. Trouwens wij behoeven ons niet in iconographische gissingen te verdiepen om de overtuiging te krijgen, dat wij in FRANS GERRITSZ MEERMAN een dier stugge, koppige Hollanders voor ons hebben, die de kern vormden van het verzet tegen Spanjes macht, en die met onbezweken vasthoudendheid de wereld voor den Hollandschen handel veroveren zouden. Immers het toeval heeft ons omtrent het bedrijf van dezen Delftenaar en zijn zwager en compagnon NICOLAAS VAN ADRICHEM allerlei gegevens bewaard, die de kennismaking overwaard zijn, juist omdat zij ons plaatsen tegenover verschijnselen, die typisch geacht kunnen worden voor de zoo belangrijke ontwikkeling van het economisch leven der Republiek in de tweede helft der zestiende eeuw.[1])

[1]) De stukken bevinden zich in de zoogenaamde „Verspreide Collecties" op het Algemeen Rijks-Archief (Invent.: Donk. Kamer Lijst 5); de rekeningen enz. die ten grondslag liggen aan de hier door mij gedane mededeelingen, zullen door mij binnenkort worden uitgegeven in het *Jaarboek van het Ned. Economisch Historisch Archief.*

Wij hebben hier te doen met een compagnieschap welke waarschijnlijk het voorvaderlijk graan-bedrijf voortzette. VAN ADRICHEM, die de oudere was, had het opperbestuur. Hij woonde oorspronkelijk in de „Gouden Reael", maar later in een groot huis: „het Dubbelt Cruys" op de Korenmarkt. Zijn portret, dat, evenals het juistgenoemde, in het Museum Meermanno Westreenianum hangt, geeft ons wel den indruk van minder gestrengheid dan dat van den zwager, maar toch is ook hier, bij alle goedmoedigheid, een trek die op doorzettingsvermogen wijst en het kittige vrouwtje, — MARIA MEERMAN, — wier portret het zijne flankeert, ziet er wel naar uit, dat zij den op zijn zeventwintigste jaar al ietwat gezetten echtgenoot ter dege zal hebben wakker gehouden.

Trouwens de tijden waren er niet naar om in te slapen en rustig te teren op voorvaderlijk bezit. Wie de handen niet uit de mouwen stak en trachtte naar vermeerdering had volstrekt geen zekerheid, dat hij hield wat hij had. Een economische revolutie had alle verhoudingen onvast gemaakt, en een verwoede burgeroorlog, mede daaruit geboren, dreigde met verlies van leven en bezit. Het kwam erop aan alle kracht in te spannen, maar die dat deden, kwamen dan ook gestaald uit vele beproevingen, en zij konden, zoodra zich de gevaren wat verder van huis verwijderden en de baan voor handel en bedrijf weder meer open kwam te liggen, met frisschen moed zich gaan wijden aan opbouw en bevestiging van het nieuwe economische leven.

De beide Delftsche patriciers behoorden ongetwijfeld tot deze categorie; wat wij van hen weten wettigt die uitspraak volkomen.

Vergelijken wij, om iets te noemen, even hun scheepsbevrachtingen met het algemeene beeld, dat vastgesteld kan worden uit de Sonttol-registers. Wij zien uit deze bijvoorbeeld[1]) dat in de laatste decenniën van de zestiende eeuw steeds meer het varen met ballast naar de Oostzee-havens wordt prijsgegeven voor het varen met goede lading, die verhandelbaar was. In de zeventiende eeuw, zoo omstreeks 1622, wordt het getal der geladen schepen zelfs grooter dan dat der geballaste; in het tijdperk 1591—1600, waarmede wij voor VAN ADRICHEMS reederij te doen hebben, is de verhouding nog 5524 geladen tegen wel 10679 geballaste schepen. Wie, zooals MEERMAN en ADRICHEM, *geladen* schepen uitzonden vertegenwoordigden dus het meer vooruitstrevende type. Iets dergelijks valt te constateeren als wij op de grootte der schepen het oog vestigen. In 1591—1600 is het varen met middelgroote schepen (30—100 last) vrijwel regel, zij omvatten 93 % van het totaal-cijfer. De grootere schepen tellen nog maar 2 %, in het volgende decennium echter reeds 11 %, nà 1618 wordt dit dan bijna 50 % en

[1]) Zie daarover: KERNKAMP: De Nederlanders op de Oostzee, Vragen des Tijds 1909.

in 1645 is het 90 % geworden. De reeders van grootere schepen zijn dus de vooruitstrevende. Van onze beide kooplieden weten wij zeker dat zij althans één schip reederden, dat ruim 150 last graan verscheepte! Zien wij tenslotte dat in het meergenoemde tijdperk Delft in de scheepvaart-beweging van Holland een zeer goed figuur maakt, — daarna daalt het cijfer der in de vaart zijnde schepen, — dan wijst ook dat erop, dat er kracht zat in de patriciërsgroep die zich met reederij en bevrachting afgaf, en het lijkt mij niet onwaarschijnlijk dat van deze groep de beide kooplieden-burgemeesters min of meer de kern vormden of de leiding hadden. Zij waren zonder twijfel lieden van durf en ondernemingsgeest.

Reeds de ontwikkeling, die zij aan hun bedrijf wisten te geven, te beginnen in de jaren na Leidens ontzet, en waarvan wij ons uit de bewaarde gegevens eene voorstelling maken kunnen, toont dat duidelijk aan.

Immers wat zien wij? De oude graanhandel blijft in stand als het hoofdbedrijf, maar daaruit groeien enkele andere, die het geheel op een gansch ander plan brengen. Terwijl toch de koopmansboeken, die van ADRICHEMS handel in de jaren 1562-71 een beeld geven kunnen, nog niets vermelden dat wijst op een eigen aanvoer van de granen, vinden wij in de stukken van lateren tijd, die in 1572 een aanvang nemen, juist op dien eigen aanvoer een gansch bedrijf gebaseerd. Een paar bevrachtingscontracten van 20 en van 28 Januari 1579 kunnen ons dit met weinig woorden duidelijk maken: Schipper LIEVEN PIETERSZ zou met zijn schip de Roode Leeuw, groot omtrent 65 last „gehouden wesen te seylen tot Santubal (nu Setubal) in Portugal, alwaer wij hem met sout sullen doen laeden.... met welck sout hij gehouden sal wesen te seylen nae Dantsick ende aldaer an ons factoer te leveren, die hem gehouden sal wesen te lossen ende wederom te laeden binnen den tijt van drie weecken met greinen.... ende ....ons wederom van Dantsick te brengen tot Amsterdam soe veel lasten rogge ofte tarwe als hij sout tot Dantsick uytgelevert sal hebben.... Es noch bevoerwaert off ons oerber dochte te wesen tsout in de Sont te verkoepen, als dan den schipper gehouden sal wesen aldaer te lossen tot dat hij ballast scheeps es, ende vandaer nae Dantsick te seylen met de reste."

Naar Setubal nam de schipper een wisselbrief[1]) mede ter betaling van de in te nemen lading. Maar behalve dat ook nog een klein partijtje Leidsche baai. Overigens schijnt de lading ballast geweest te zijn. Maar dat zou, zooals ik reeds zeide, in verloop van tijd ook anders worden en de rekeningen, die omtrent den gang van zaken in 1592 en de volgende jaren inlichten, doen zien dat de schepen ook met goede lading naar Zuid-Europa gingen: met graan, of erwten, of baai of haring. Deze laatstgenoemde nam zelfs een voorname plaats in ook voor ver-

[1]) Zie over het gebruik van den wissel en andere „Kredietverhältnisse" in het 16de eeuwsch handelsverkeer, Dr. B. HAGEDORN in Hans. Geschichs-bl. 1910, blz. 228 vlg.

handeling naar de Oostzee: VAN ADRICHEM en MEERMAN reederden voor de vangst zelve een paar buizen. [1]) Dit bracht in zooverre ook nog eenige verandering in de zoutvaart daar een deel van het zout nu voor het inleggen van de haring gebruikt kon worden. Men kan voor het eind der zestiende eeuw het bedrijf onzer beide ondernemende handelaars dan ook als volgt weergeven: men zond haringbuizen uit; een deel van de gevangen visch werd naar de Oostzee of Noorwegen verscheept, daar verkocht, de schepen werden dan met graan bevracht; dat werd dan weder vervoerd naar Portugal, waar, na verkoop van de lading, zout werd ingenomen, dat op zijn beurt weder dienen kon voor het behandelen van de haring. De rondreis, om haar zoo te noemen, liep ongeveer in een jaar af, waarin de lading driemaal verkocht, het kapitaal dus ook driemaal omgezet werd.

Nu is dit laatste niet volkomen zuiver zóó uitgedrukt. Immers het kapitaal was niet altijd hetzelfde: al bleven VAN ADRICHEM en MEERMAN in alles participanten, zij zorgden ervoor de verschillende schepen, ook de haringbuizen, afzonderlijk te reederen, meestal met leden hunner familie: — VAN DER DUSSEN, VAN DER BURCH, VAN SANTEN, GROENEWEGEN enz. De winst werd daardoor natuurlijk niet in zijn geheel genoten, maar daartegenover stond, dat ook de risico was verdeeld, en dat had een groot voordeel, doordat het mogelijk bleef om, ook bij minder gunstige resultaten van de vaart, dóór te zetten, terwijl bovendien op die wijze over het algemeen een veel gróóter kapitaal in dit bedrijf kon gestoken worden dan anders van ADRICHEM en MEERMAN er aan zouden hebben kunnen wagen zonder hun gansche handelsonderneming aan de grootste gevaren bloot te stellen. [2])

Nu is over het algemeen, tenminste achteraf bezien door ons die de rekeningen voor ons hebben liggen, die risico niet zoo buitengemeen groot geweest, daar de vaartrekeningen weliswaar soms met verlies, maar meestal met een flink winstcijfer sluiten, nu en dan zelfs zóó dat in één reis het geheele schip kon worden afgeschreven. Maar dat gunstig algemeen verloop is allicht zeer toevallig en de kwade kansen waaraan de vrachtvaarders bloot stonden waren inderdaad

---

1) Enkele der daarop betrekking hebbende rekeningen heb ik uitgegeven in de Bijdragen van het Histor. Genootschap 1911, terwijl ik in de inleiding daartoe de haringvisscherij dier dagen en hare uitkomsten tamelijk uitvoerig besprak.

2) Over de bedrijfsvormen, verhoudingen tusschen de reeders onderling en die tusschen reeders en de schippers, zooals trouwens over tal van zaken die de inrichting der zestiende-eeuwsche scheepvaart betreffen vindt men nuttige mededeelingen in het artikel van Dr. B. HAGEDORN over de „Betriebsformen und Einrichtungen des Emder Seehandels, Verkehrs in den letzten drei Jahrzehnten des 16 Jahrhunderts," in de Hansische Geschichtsblätter 1909 en 1910. Vele punten van overeenstemming zijn er, maar er zijn toch ook verschillen tusschen de verhoudingen daar en die, welke wij bij de Delftsche reeders aantroffen. Er zal echter beter bij mijne uitgave der rekeningen dan hier op zijn plaats zijn om deze meer technische quaesties te behandelen.

legio. Vooreerst had men natuurlijk de gevaren die de lange reis op zee voor de betrekkelijk kleine scheepjes opleverde, [1]) maar erger waren die, welke dreigden van de kant van den vijand, vooral van zijn kapers. Dit blijkt duidelijk uit de tamelijk kostbare voorzieningen die men trof. Het schip van CORNELIS DE DEEN, dat in 1593 voor een reis naar Italie werd uitgerust, kreeg niet minder dan 2 zware en 4 lichtere gotelingen en 6 steenstukken, 3 musketten, 4 roers en 6 spiezen, met het noodige kruit en lood, en bij andere schepen ging het blijkens de rekeningen desgelijks.

Geeft het niet een eigenaardig en kenschetsend beeld van onzen eind-zestiende-eeuwschen Hollandschen schipper, dat hij de vrachtvaarder van Europa werd met het geladen kanon aan boord? Het veroveren van de zee voor den Hollandschen handel zou men dan ook letterlijk kunnen opvatten, en het is niet te verwonderen, dat het onverschrokken volkje, dat het deed, eigenschappen vertoonde, die onze toch ook niet overgevoelige voorouders somwijlen met ontsteltenis vervulden.[2])

Tegenover het gevaarlijke van het bedrijf stond voor het scheepsvolk een tamelijk behoorlijke betaling. Onze rekeningen geven ons daaromtrent alle noodige inlichtingen. In de eerste plaats zien wij eruit, dat in het tijdsverloop van ongeveer 1575 tot 1595 de loonen nogal heel wat zijn gestegen. Omstreeks dat eerstgenoemde aar is de belooning ongeveer de helft van die in het laatst genoemde, en zelfs in 1585 is het nog maar weinig hooger. De stijging schijnt dus vooral na dat jaar te zijn toegenomen, wat, gezien de economische ontwikkeling in het algemeen, zeker niet te zeer kan verwonderen.[3]) In hoeverre ook in de wijze van uitbetaling verandering is gekomen, is nog niet geheel duidelijk. Bij de vroegere reizen zien wij, dat het scheepsvolk wordt aangenomen voor een vast bedrag voor de reis — en dus op de hand 1/3 of 1/2 van de huur ontvangt, en later nog weer een deel krijgt. Bij de latere reizen wordt van een vast loon per maand gesproken. Maar dàn is er ook geen sprake meer van een toeslag, — de zoogenaamde voering, — oorspronkelijk een aandeel, zij het ook een niet groot, in de laadruimte van het schip, maar later tot een vast bedrag teruggebracht.

Men berekende, zooals gezegd, het loon per maand, en gaf voor het vertrek

---

1) Dit was niet denkbeeldig: ADRICHEMS schipper, CORNELIS DE DEEN bleef bijv. in 1593 drie maanden in Texel op goeden wind wachten en had het daaraan te danken, dat de storm van 24 Dec. waarin „wel 50 schepen gebleven zijn", hem geen erger schade deed dan wat verlies van want, verholpen ten koste van slechts een paar honderd gulden.

2) Men zie daarover Elias: „Schetsen uit de Geschiedenis van ons Zeewezen" in Bijdr. v. Vad. Geschied en Oudhk. 1916 blz. 267 vlg.

3) Hierbij geldt natuurlijk ook eenigszins het verschil in de waarde van het geld mede. Maar niet dan voor een deel, immers de waarde van den gulden die in 1572 gelijk stond met ongeveer 16 grein fijnzilver, was in 1585 gedaald tot ongeveer 11.8, en in 1592 tot ongeveer 10.8. Zie HAGEDORN in de Hans. Geschichts. blätter 1909 blz. 335.

twee maanden loon op de hand, de rest werd uitbetaald bij de afmonstering; zoodat de, na maanden van hard werk en eentonigheid aan land komende, zeeman over veel meer beschikte dan waartegen zijn standvastigheid in de deugd der onthouding redelijkerwijze bestand kon geacht worden! Nu was trouwens niet voor allen de belooning gelijk: van den schipper en den stuurman, die elk 50 gulden per maand hadden, tot de drie jongens die elk slechts 3 gulden 10 stuivers kregen, stonden de 23 andere zeelui in. Dat was dus een vrij groote bemanning. Behalve de drie reeds genoemde jongens, waren er nog twee, die zeker wat meer bevaren waren en die daarom 4 gulden 5 stuivers verdienden. Ook bij de gewone bootslieden was er onderscheid van loon, waarschijnlijk evenzeer naar gelang van hunne bevarenheid: 5, 6, 7 en 8 gulden kregen zij. Boven hen stonden dan zij, die met eenig gezag bekleed waren of die een vak verstonden, dat van nut moest zijn: de timmerman kreeg zelfs het meest van allen, nml. 30 gld., terwijl zijn maat, die 12 gulden had, ook gunstiger af was dan de maats der anderen die 10 en 11 gulden kregen. De hoogbootsman en de schieman hadden elk 25 gulden, de kok 26, de trompetter 20 en de constabel 18 gulden.

Overkwam zoo'n zeeman een ongeluk, dan kreeg hij blijkbaar een vergoeding, — een bootsman die een been gebroken had ontving bijv. 30 gulden, — maar kon men van zijn dienst verder geen gebruik maken, dan was het daarmede ook afgeloopen: de nabestaanden van onderweg verdronken of gestorven matrozen moesten waarschijnlijk tevreden zijn met betaling tot aan den sterfdag toe. Een onzer rekeningen vermeldt het overlijden van den schipper zelf. Deze had een loon van 75 gulden per maand, en zijn weduwe kreeg dus precies over zijn diensttijd dat bedrag uitbetaald: hij was een week vóór de afmonstering gestorven want zij ontvangt over 12½ maand, terwijl alle anderen 12¾ maand krijgen. [1]) Bovendien ontvingen zijn weduwe en zijn moeder nog „tot een vereeringe" het bedrag van 150 gulden. Zeker een niet al te royaal berekende som, waar voor deze reis elk der 15 reeders een netto winstaandeel van bijna 4000 gulden kon innen!

Voordat ik echter over die winsten uitvoeriger spreek, moet ik nog een enkele zaak ter sprake brengen, die het leven aan boord in het algemeen betreft. Het is de voeding der bootsgezellen. Een der rekeningen geeft ons de mondkost volledig op. Hoofdzaak was gezouten vleesch en gezouten visch. Men had 20 ton vleesch aan boord en 4 zijden spek, voorts 5 ton haring, 2 ton kabeljauw, 6 ton leng en 3 halve vaten paling. Voorts voor ongeveer 100 gulden brood en voor ruim 300 gulden aan bier, (45 tonnen). [2]) Dan was er nog een niet geheel

[1]) Uit de Emdensche gegevens blijkt een gelijk gebruik dáár. Zie HAGEDORN t. a. p.

[2]) Ik schat dit tonnen-aantal naar de uitgaven voor de haringschepen die 30 tonnen laadden voor 200 gld, Zie mijn artikel t. a. p.

gespecificeerde post van 634 gulden voor boter, kaas, „ende anders". Wij moeten ons onder dit „andere" echter niet te veel lekkernijen voorstellen. Een haringvisscher toch nam voor zijn zooveel kortere reis, en voor zijn meestal maar 17 man bootsvolk aan boter en kaas voor ruim 300 gulden mede. Hier waren 26 man. De hoofdzaak zal dus wel boter en kaas geweest zijn, met wat grutten en erwten en een weinig kruiderij. In Genua, moest men het proviand eenigszins aanvullen, maar het daar uitgegeven bedrag is toch luttel. Men kwam blijkbaar met de uit het vaderland medegevoerde voorraad toe, al zal men natuurlijk ook wel wat versche visch hebben genuttigd. Gezouten visch of vleesch derhalve, met bier en scheepsbrood, dat moet het vrijwel onveranderlijk menu zijn geweest, slechts zelden afgewisseld door grauwe erwten met spek. Of de kok, die beter loon kreeg dan de hoogbootsman, door zijn toebereiding misschien een aangename variatie zal hebben weten te brengen? Ik vrees van niet, maar ik geloof tevens, dat het zestiende-eeuwsche zeevolkje met zijn poovere kunst reeds uitermate tevreden was. Het was niet bijster verwend! Vondel ziet dat aardig:[1])

Dees leven welvernoegt nae 't schaffen van den kok is,
Bij grut, bij pekelvleesch, bij labberdaen en stokvis,
Erweten, suivel, rog: seewater maekt se graag:
Een Bootsman wel gehart en voelt geen quaede maegh!

Maar als zij aan land kwamen, na die maanden van pekelvleesch, dan ging het niet naar Vondels ideaal maar naar het matrozenliedje:[2])

Als sij komen te lande sijn
Soo is haer eerste werck
Te drincken Toback en brandewijn;
Gaan weinigh in de Kerck!

of zooals een ander liedje[3]) het nog wat duidelijker zegt:

Wij setten 't lustigh op een poijen
Met de meysjes en de Wijn
's Avonts gingen wij rinckelroyen,
's Nachts al in de mane-schijn.
Ons docht het mocht niet op,
De speelman die moest voren,
Wij volgden achterop
Lieten ons lustig hooren!

Maar de vreugd was meest van korten duur! Zij waren maar, zooals het oud-Hollandsche spreekwoord zei: „Heeren van zes weken".

---

1) Zie zijn Lof der Zeevaert (1623) regel 180 v.v.

2) SCHEURLEER. Onze Mannen ter Zee I blz. 141; het liedje is van later tijd, toebak-drinken deed men in de 16de eeuw wel, maar nog niet in die mate als later.

3) SCHEURLEER, t. a. p. III, blz. 47.

Inderdaad, in de gevallen, die vóór ons liggen, hadden de thuisblijvende reeders het in vergelijking met den schipper en zijn matrozen heel wat beter! In één geval, dat wij volledig overzien kunnen, omdat wij ook de koopprijs kennen van het schip zelf, kostte de uitzending naar Genua buiten het schip, (waarvoor 12525 gld. betaald was) ruim 7000 gulden; na afloop van de reis kwam daar nog eens ongeveer 3400 gld. bij voor loon en voor onkosten die onderweg gemaakt waren. Allen bijeen dus ongeveer 10.000 gulden. Bovendien was er in St. Thuynes voor 900 gulden zout gekocht. In Zeeland verkocht men van dit zout voor 4950 gulden. Dat was dus al een zoet winstje, en de vracht die men ontving voor de tarwe, en andere granen naar Genua vervoerd, beliep ruim 10.000 gulden. Het schip werd toen dadelijk weer bevracht naar Noorwegen, wat aan lading en uitreding 5175 gld. 12 stuivers kostte. Daarnà werd met de reeders afgerekend. Elk hunner — het waren er 14 — had 1403 gulden 8 stuivers en 8 penningen aan de eerste uitreeding en den koop van het schip betaald. Hij kon nu 28 procent over dit bedrag uitgekeerd krijgen. Na de reis op Noorwegen kon aan elken reeder weder een bedrag van 679 gulden uitgekeerd worden. Men had dus in 2½ jaar tijds 76 % van zijn uitgelegd geld gemaakt.

Maar — zóó mooi ging het niet door. Men moest het schip om een of andere reden verkoopen, — en verloor daar 7000 gulden aan. De winst werd zoo tot een paar procent terug gebracht. Ook in een ander geval, waarbij ik over reizen gedurende 10 jaren het materiaal tot beoordeeling kan bijeenbrengen, was het resultaat niet zoo verbijsterend. Men verdiende in 7 reizen 3715 gld. en verloor in 3 reizen 3071 gulden.

Toch, zeide ik, was de zaak voordeelig, en dat men de vrachtvaart dóórzette bewijst dat ook wel. Maar om dat goed te begrijpen moet men dit bedrijf zien in verband met het gansche bedrijfsleven van VAN ADRICHEM en de zijnen. Die vrachtschepen leverden een bron van talrijke verdiensten: JACOB ADRIAENSZ. VAN ADRICHEM was tevens houthandelaar, en hij had alle houtleveranties; de reeders VAN SANTEN en VAN DER BURCH waren brouwers, zij leverden het bier voor de proviand; NICOLAAS VAN ADRICHEM zelf leverde de granen voor de approviandeering; misschien leverde hij ook wel het zoute vleesch. Het is althans zeker, dat deze graanhandelaar en reeder, ook een vetweiderij had: in 1580 bijvoorbeeld kocht hij op de markt in Zwolle 64 ossen tegelijk!

Dat was één. Maar bovendien, en in de voornaamste plaats, bracht de eigen reederij voordeel, omdat zij instaat stelde den graanhandel, den zouthandel en den haringhandel onder de meest gunstige omstandigheden uit te oefenen. Somwijlen, vooral met de zoutladingen, kwam de koop der lading en dus ook later de verkoop ten laste en bate der reederij, maar voor de granen was dat niet zoo, daarvoor werd de vracht betaald en de inkoop zoowel als de verhandeling aan de in de

haven-plaatsen gevestigde factors, somwijlen ondergeschikten, meestal handelsvrienden, overgelaten. In Zeeland was zulk en vertegenwoordiger CORNELIS VAN HEUSDEN, maar ook in het buitenland had VAN ADRICHEM er. In Dantzich was een neef VAN DER BURCH de factor, in Genua EVERT SPRONCK.

Ik noem deze namen, niet slechts om te doen zien, hoe uitgebreid de zaken onzer handelaars waren, maar ook als een bewijs van het feit, dat men in de laatste helft der zestiende eeuw de Hollandsche kooplieden in alle havensteden vinden kon. Ik herinner in dit verband aan het Kamper handelshuis der CUINRETORFS te Lissabon, waarvan MR. NANNINGA UITERDIJK de correspondentie heeft uitgegeven; te eerder nog omdat uit deze correspondentie al even duidelijk het groote nut blijkt, dat voor de handelaars uit de berichten hunner factors getrokken kon worden, als uit de eveneens bewaarde Dantziger brieven aan VAN ADRICHEM. Wil men er een voorbeeld van, dan volge men in CUINRETORFS brieven deze fraaie geschiedenis van een speculatie in Portugeesch zout.

De in de Nederlanden gevestigde leden van het handelshuis, die door GASPAR CUINRETORF uit LISSABON geregeld op de hoogte werden gehouden van den stand van de markt, hoorden uit deze correspondentie, dat de prijs van het zout te Lissabon laag was omdat er „vele solts gemaecket" was. Zij kregen daarbij den raad: „Soe ghij kondt een partie solts verkoepen hir tho leveren, unde van die schipper dat gelt lichten, wilt vrij 2000 off 3000 mogen verkoepen, kondt ghij krigen 550 tot 600 reis., in Sentimal (Setubal) tho leveren".

Twee maanden later was de prijs van het zout in Lissabon 370, en in Setubal zelfs slechts 300 reis de moy! en het zou, schreef hij de volgende maand „over 400 niet loopen", ja misschien nog meer dalen „indien de navigatie op Buiagie (d. i. Brouage) liber is". Den schippers „in Patria" werd nu diets gemaakt dat zij wijs zouden doen het zout vast te koopen, omdat zij anders in Portugal niets zouden krijgen of misschien lang zouden moeten wachten. Blijkbaar geloofden deze dit, want weinig maanden daarna kwam uit Lissabon het bericht: „Al de scippers die sout gekofft hebben van U. L. sijn al mest hyer ende al geladen." En toen was de zoutprijs inderdaad nog maar 300 r., zoodat een belangrijk voordeel van 420 tot 430 mil reis kon worden behaald: „so dat yck denke gij ons bedancken sollen", zooals de Lissabonner vergenoegd schreef. In dit verband past dan ook zeker het parool, dat CUINRETORFF in een vroegeren brief had uitgegeven: „Wilt altijd niet laten tho scriven, want daer an consisteirt alle welvaert der copluden".[1])

---

[1]) Dit blz. 82 van: Een Kamper Handelshuis te Lissabon 1572—1594, door Mr. J. NANNINGA UITERDIJK, Zwolle 1904. De andere aanhalingen op de blz. 59, 57, 68, 109, 110, 111, 121 en 127.

Dáárvoor hadden ook MEERMAN en VAN ADRICHEM hun handelsvrienden op verschillende plaatsen.

Keeren wij intusschen tot hen terug, om te zien, dat zij ook trachtten relaties te krijgen in streken, die nog niet zoo toegankelijk waren als de Oostzee en de Portugeesche of Italiaansche kusten.

Spreekt het niet ook haast vanzelf, dat onze ondernemende Delftenaars, die er overal bij waren, waar wat te verdienen viel, die vooraan stonden onder de Hollanders wier streven het was den zeehandel te vermeesteren en tevens de gehate Spanjolen, — de „specken" zooals zij in de taal der zeelui heetten, — zooveel mogelijk afbreuk te doen, mede onder de eersten waren om te beproeven hun scheepvaart ook uit te strekken tot andere werelddeelen, waar tot nu toe slechts Spanjaard en Portugees zich waagden? Bij de zooeven genoemde bewijzen voor hun ondernemingsgeest en vooruitstrevenden zin kan ik dan ook nog dit voegen, dat zij inderdaad ook hierbij vooraan stonden. Het gold nog niet Indië en de Archipel, maar het dichterbij gelegen Portugeesche gebied in Afrika, met den veelbelovenden en voor de Hollandsche kooplui zoo verlokkenden naam van Goudkust. In Lissabon konden VAN ADRICHEMS schippers daarvan de wonderen hebben vernomen, en nauwelijks was het bericht van den eersten Hollandschen schipper, de Medemblikker BARENT ERIKSZ,— die zich daar gewaagd had, nadat hij op reis naar Brazilie afgedwaald, de vaart naar St. Thome was te weten gekomen, — bekend geworden in Maart 1594, of VAN ADRICHEM besloot een schip voor die gevaarlijke maar verleidelijke vaart uit te rusten. In Augustus 1594 reeds kon schipper JAN OETGERSZ, van Enkhuizen, op last van de Delftsche reederij naar Guinea zeilen. In 1595 zeilde een tweede schipper ADRIAAN ANTHONISZ van Schiedam voor dezelfde rekening uit.

Het toeval heeft de uitvoerige bevrachtings- en lading-rekeningen dezer beide vaarten onder de Adrichem-papieren bewaard, en wij zijn daardoor instaat over onze eerste handelsrelaties met de Goudkust vrij uitvoerige mededeelingen te doen.

Dit is, lijkt mij, wel een der meest merkwaardige vondsten, welke in de Adrichem-papieren konden worden gedaan. Immers van de zoojuist genoemde reis van BARENT ERIKSZ weten wij niets meer dan dat zij gelukkig afliep, van een tweede reis ook in 1593, door den „vermaerden capitein" DIRCK VELDEMUIS van Hoorn, verhaalt VELIUS dat zij mislukte doordat de Franschen het scheepje hadden genomen en de bemanning hadden omgebracht. BRANDT vertelt dan nog dat een Amsterdammer de reis heeft gedaan, maar daarover is verder niets bekend. Uit 1602 hebben wij dan het korte reisverhaal van PIETER DE MAREES met zijn belangwekkende beschrijving van de Goudkust.[1])

[1]) Zie dit verhaal in 1912 herdrukt door de Linschoten-vereeniging, met een inleiding van den heer S. P. L'HONORÉ NABER, waarin alles bijeengebracht is wat over de eerste reizen bekend was.

Behalve dan door wat DE MAREES vertelt weten wij niets van den eigenlijken handel. Dr. H. WÄTJEN die de ontwikkelingsgeschiedenis onzer betrekkingen met de Goudkust aan een speciaal onderzoek heeft onderworpen,[1]) kan eerst uit het midden der zeventiende eeuw nadere bijzonderheden geven, die over vaarten en ladingen handelen, en die aan de enkele vroegere geschiedschrijvers DE JONGE eerst, en in de laatste jaren DOORMAN, nog onbekend waren. Ik mag dus veilig zeggen, dat de beide uitvoerige vaartrekeningen voor VAN ADRICHEMS reederij een leemte in de kennis onzer handelsgeschiedenis helpen aanvullen.

Immers al zijn het slechts bepaalde zaken die wij eruit leeren, juist doordat wij de beschrijving van DE MAREES ernaast bezitten, is het toch mogelijk een denkbeeld te krijgen van zoo'n gewaagden tocht.

Het schip, de Goede Hoop, waarmede de eerste der beide tochten werd gemaakt, was waarschijnlijk tamelijk groot, meer dan 100 last, met eene bemanning van wellicht 40 man, goed voorzien van verdedigingsmiddelen, want men wist dat de Portugeezen de Goudkust scherp bewaakten. Behalve het handgeweer stonden er 14 gotelingen aan dek, en er was 1266 pond kruit aan boord.

Maar vooral curieus was de lading: het geheele schip was volgestopt vooreerst met ijzeren voorwerpen als: spaden, bijlen en dergelijke, wegende 65000 pond, maar vooral met koperen ketels en bekkens, van verschillenden vorm en grootte, van de grootste soort bekkens waren er 48, zij wogen 50 pond het stuk en kostten 27 gulden inkoopsprijs! Bekkens trouwens waren het meest gewild, want er werden nog verscheiden ketels tot bekkens vervormd, eenmaal 193, een andermaal 42; de groote ketels moesten van ijzeren banden voorzien worden; er werden daarom 221 extra „in banden geslagen".

Dan waren er 4 vaten met tinwerk, nog wat losse tinnen kannen, zak- en houwmessen, lepels, boren, wat aardewerk enz, enz.

De derde soort goederen waren verschillende soorten geweven stoffen; 507 el ruw linnen, 2428 el wit, nog eens 1200 el ongekleurd; 16 stukken baai van allerhande kleur, 34 el armosijn; ook bewerkte goederen als karpetten, en dekens, ook 6 paar gebreide hoozen, 12 gestoffeerde hoeden, 12 hemden; blijkbaar wilde men een dozijn Guineesche negers geheel in 't pak kunnen steken!

Tenslotte was er een voorraad „blauw corael ende andere snuisteringe".

Het merkwaardige van dit cargasoen is wel, dat het samengesteld is met een vrij juiste kennis van wat men aan de Goudkust verlangde. Men behoeft DE MAREES' „Beschrijvinge" maar in te zien om daarvan de bewijzen te vinden: in

---

1) Zie zijn artikel: „Zur Geschichte des Tauschhandels an der Goldküste um die Mitte des 17 Jahrh.; in het in 1915 aan Dietr. Schäfer aangeboden Festschrift. Aldaar blz. 527 vlg.

hoofdzaak geeft DE MAREES dezelfde zaken op als die welke er ingang vonden.[1]) Van de „beckens" bijvoorbeeld schrijft hij: „Dese beckens gebruycken sij tot diversche dinghen; als de cleyne nepten,[2]) die gebruyken sij om olie in te doen, daer sij hun mede smeeren; de groote nepten ghebruycken sij om in de sepulture van de dooden op hun graven te setten, ende daer in te metsen, ende oock om d'een en d'ander in te draghen; barbier-beckens ghebruycken sij om hun mede te wassen, ende als sij hun scheeren; fater-beckens[3]) gebruycken zij tot scheelen[4]) om over ander ander beckens te legghen, omdat daer geen vuylicheyt in en soude comen; de ghedreven beckens gebruycken sij om hun dinghen fraycheyt, met haere palleersels op te legghen; die grote Schotse pannen om een cabriet of vercken in te slaen ende daerin schoon te maecken, in plaets van een tobbe; die cleyne coppiens sonder rant gebruycken sij om in te koken, ende is hunliens een groot gerievelyck dinck: sij en begeeren daer gheen stelen aent eyndt, als men se in ons landt ghebruyckt; ende dierghelycken beckens van cooper, die de schepen daer in groote quantiteyt brenghen, ende het landt daermede vervullen ....

Voorder worden daer ooc groote hoopen van ketels gebracht, die sij veel besighen ende ghebruycken om water mede te halen uyt de putten ende valeyen; noch roode coopere smoorpotten, van binnen vertint, die sij ghebruycken om water in te setten, inplaets van een ton biers in haer huys te legghen".

Over de „coralen", waarmede niets meer dan gekleurde glazen kralen bedoeld worden, verhaalt DE MAREES, dat die ook zéér gezocht waren, „van alle couleuren, maer d'een couleur hebben sij liever als d'ander; sij smijten se in vier of vijf stucxkens, ende dan slijpen zij die op eenen steen, (gelijc de kinders de kersse-steenen slijpen), ende die snoeren sij aen basten van bomen, met busselen al thien aen malcanderen, drijven hiermede groote coopmanschap ende handelinghe. Ende dese gheslepen coralen die draghen sij om den hals, handen, ende voeten; sij ghebruyken oock ronde paternosters[5]) ende principael-groote ronde contoir-teeckens,[6]) die hanghen ende vlichten sij in hun hayr... Ende meer dierghelijcken snorrepijpen!"

Inderdaad, vrijwel de geheele lading, die ik noemde, klopt met DE MAREES beschrijving. Men moet nu echter niet denken dat het zoo heel goedkoope rommel was. De „koralen", het bleek, waren slechts „snorrepijpen", en kostten weinig, maar het gansche overig cargasoen beliep toch een inkoopswaarde van bijna 15000 gulden. Rekent men daarbij, dat het schip, met tuigage en bewapening,

[1]) Trouwens de meeste dingen komen als voor al door de Engelschen in 1562 er heengebracht volgens HAKLUYT (aangehaald bij NABER).

[2]) Napjes. [3]) Voor water-beckens? [4]) Deksels.

[5]) De kralen ervan nml. [6]) Van Portug. conta = kraal.

met mondkost enzoovoorts ruim 23000 gulden kostte, terwijl aan loon van schipper en matrozen ongeveer 1000 gulden per maand moest worden berekend, dan was er toch het zeker niet geringe bedrag van ongeveer 50.000 gulden met zulk een tocht gemoeid. Men had de 40.000 die er contant moesten wezen in 16 parten gedeeld, waarvan de schipper zelf er één voor zijn rekening nam. De overige waren onder Delftsche patriciers geplaatst; maar niet ieder nam daarvan weder een vol aandeel: bij de afrekening komen er zelfs 96ste parten voor.

Het was zaak om als de Hollandsche haven verlaten was tochtgenooten voor de vaart door het Kanaal te zoeken voor meerder veiligheid. Meestal trouwens kon men enkele convooyschepen aantreffen. Maar was men eenmaal in den Oceaan, dan moest men voor eigen veiligheid zorgdragen. Het was geraden niet te dicht onder de Spaansche kust te varen, maar men durfde, in de 16de eeuw althans, toch ook niet al te veel westelijk aanhouden, ten einde niet in onbekende zeeën te vervallen. Zoo ongeveer ter hoogte van de Portugeesche Berlengas-eilanden — de Berlies heeten zij in DE MAREES, reisverhaal — vierde men een soort Neptunusfeest „ende doopte het volck nae ouder ghewoenten". In de 17de eeuw zou die ruwe plechtigheid naar de Linie verlegd worden.

Men voer bewesten de Azoren en Madeira om en naderde dan Kaap Verd om zoo voor de Goudkust aan te komen. In dat laatste gedeelte der reis had men meestal met windstilten te kampen. Het schip van DE MAREES bijv. bereikte zijn doel niet voordat het bijna 25 daghen „in stilte" gedreven had zonder veel gevorderd te wezen. Maar daarnà zag men dan ook het land van de Goudkust met „groote blijdschap".

Schipper JAN OUTGERSZ alias JAN OEM die in 1594 kwam, zal nog wel niet, zooals DE MAREES, telkens hebben moeten ervaren dat er reeds andere schepen lagen te handelen. Hij was immers zelf een der eersten, die er kwam, maar hij vond de handelsgelegenheid toch niet zóó als hij had gehoopt en een deel van zijn cargasoen bracht hij onverkocht in het vaderland terug. De reden is in de rekening niet opgegeven. Er staat slechts laconiek: „JAN OEM schipper is den 19 Augusti 1595 wederom tot Delffshaven van Guinea gearriveert, daer is op dese reyse verloeren 20905 gulden!" — Er kwam trouwens nog een kleine 15000 gulden van dit verlies weder terecht.

Maar de reeders lieten het daarbij niet. Reeds 21 November was ANTHONIS ADRIAENSZ een ander schipper, met een kleiner schip — „de Hoop" van 80 last — uitgezeild. Voor ongeveer 9000 gulden was een deel van het oude cargasoen van JAN OUTGERSZ overgenomen, voor 11400 gulden was daar bij gekocht, men had bijvoorbeeld voor wel 8000 gulden Silezisch linnen aangeschaft, de grove stof die door de negers voor kleeding zoo begeerd werd. Voor schip en uitreeding werd

ruim 19000 gulden gegeven, zoodat ook dit tweede schip een inleg van 2500 gulden voor elk der, nu 15, reeders noodig maakte.

ANTHONIS ADRIAENSZ maakte het beter. Hij bleef ook een goed jaar weg, maar toen hij weerkeerde, had hij een lading in, die het vroegere verlies geheel dekken kon, en die, als men haar stelt tegenover de uitreeding van dit schip alleen, een overgroote winst vertegenwoordigde.

De naam Goudkust bleek niet ten onrechte aan het verre land gegeven te zijn. Immers men kon bij den terugkeer aan de Munt te Middelburg voor ruim 29000 gulden aan goud verkoopen; de muntmeester te Kampen en een Amsterdamsch koopman, kochten nog eens voor 20.000 gulden. Eenig „vals gout" brengt ons het verhaal van DE MAREES in herinnering, die de groote „subtielheyt ende snoodheid" van de negers laakte, waarmede zij de argelooze Hollandsche kooplieden koper door het goud wisten te mengen, en op allerhand manieren minderwaardig goedje wisten te leveren. Het beste middel daartegen achtte bij, „dat men de Negroos een weynigh castijt naar hun verdiensten!"

Behalve het goud, bracht ons schip een voorraad van ruim 45000 pond managettapeper of paradijskoorn mede, welke, tegen 5 stuivers het pond getaxeerd, over de reeders werd verdeeld. Dan was er 4000 pond olifantstanden; bij elkaar was dat nog weder eens 14000 gulden. De lading bedroeg dus 63000 gulden. Men verkocht tevens het schip met de kanonnen, de kogels en het kruit, de 10 bekkens die nog over waren, de proviand en de tonnen, alles te zamen voor een kleine 5000 gulden zoodat de gansche ontvang tegenover de uitgaven een overschot opleverde van ongeveer 20.000 gulden.

Dat is dus netto, na aftrek van alle kosten, — ook van de ongeveer 6000 gulden aan loonen die door het scheepsvolk in dat jaar waren verdiend. Vijfduizend gulden was daarvan in Zeeland betaald: het is zeker daaraan te danken dat de uitgaven-rekening een post bevat voor onkosten te Vlissingen gemaakt voor chirurgijns, apothekers, verbinden van gekwetsten en zelfs van de begrafenis van één man, alles ten gevolge van een heftig „krakeel", waarbij de baljuw te pas moest komen, die een viertal matrozen in hechtenis nam.

De goede afloop van deze reis, deed blijkbaar terstond tot een derde besluiten, waarvoor weder wat van de resten van het oude cargasoen werd overgenomen. Maar een nadere rekening is er niet van bewaard. Hoe het verder met het bedrijf gegaan is, weten wij dus niet.

Het is trouwens niet noodig. Genoeg gegevens voor een statistiek of een algemeen overzicht van de voor- of nadeelen der eerste Guinea-vaarten geven onze rekeningen toch niet, evenmin als de hiervóór besprokene dat voor de gewone vrachtvaarten vermochten te doen. Wij kunnen toch geen algemeene

conclusies daaromtrent uit deze enkele feiten trekken, en dat onze bron dus slechts twee rekeningen voor Guinea vaarten-geeft, lijkt mij nog geen reden om onvoldaan te zijn.

Immers, dit meen ik met mijn mededeelingen en cijfers wel duidelijk te hebben gemaakt, dat wij door deze feitelijke gegevens toch wel iets nader zijn gekomen tot de moeiten en bezwaren, tot het leven en werken van de kooplui die hun geld en de matrozen die hun leven waagden; dat wij met andere woorden de *menschen* in het oog hebben gekregen, zóóals wij ze ook herkennen in de woorden van den dichter, die de Lof der Zeevaert zong met menschelijk begrijpen, ook der nooden van „'t Bolck-fanger-dragend gild en blauwen toppers-hoeden, Die koortsen haelt op 't land en lucht schept op den vloeden" [1]), als hij schrijft: (reg. 233 en vlg.)

„Wat sterffelycke lippen
Oyt melden Stuurmans sorgh, de blinde en siende klippen,
De steerten hard van steen, de bancken onder zee,
Daer menigh eycken swaert sijn bodem stoot aen twee:
Charybden, Scyllen, die dàn braecken, dàn weer slorpen,
Afgronden, die nocht loot kan peylen, nocht beworpen,
En platen stijl van rug, draeystroomen diep van kolck,
En rotsen vaeck ontsien van 't zeebevaren volck:
Der winden dwarreling, de blixems, donderslagen,
Onmatigheyd van hitte en koude, en wintervlagen.
De naerheyd van de nacht, langhdurigh sonder licht
Van sterren en van maen: den nevel die 't ghesicht
Der baeckens hem beneemt; het waeken, en het braecken,
Des waters vochtigheyd, het klocken en het kraecken:
Der golven tuymelingh, de broosheyd van het hout,
Daer hij sijn leven op onseeker heeft vertrout:
De veerheyd van de reys, van magen afgescheyden,
Van vrou en kinders, die met wenschen hem gheleyden.
Nootdruftigheyd van kost, van takel en van tou:
Het spillen van sijn volck door ongemack en kou,
Weerbarstigheyd van weer, der roovers dreygementen,
En wat anxstvalligh breyn kan schrick en vrees inprenten".

Waarlijk, de eenvoudige formule: „onze Hollandsche schippers, wisten zich te maken tot de vrachtvaarders van Europa", krijgt wat meer leven, wat meer kleur, als wij de afmeting der voor onze begrippen kleine schuiten leeren kennen, als wij in den schipper tevens een soort kaperkapitein, in zijn matrozen met schietroer gewapende kerels zien. Wij waardeeren hun moeite en zorgen toch anders, als wij als het ware staan vóór hun tonnen met pekelvleesch en zoute visch, als wij de ontberingen gedenken in die maandenlange omzwervingen op zee, naar vreemde, zelfs vijandelijke landen. En wij mogen in onze braafste oogen-

[1]) „Bolkvanger" is een korte zeemansjas van dikke stof, tegen de „bolken" of buiën, nu baaivanger. „Toppershoet" is een puntige hoed.

blikken ietwat verwijtend neerzien op onzen voorvader-koopman, die zijn ziel zou verkoopen als hij hem maar leveren kon, of naar de hel zou varen op het gevaar zijn zeilen te zengen als hij daar kans zag op winst, — wij zullen toch, als wij zoo meer van nabij hun onvermoeid pogen, hun volhardend wagen en winnen aanschouwen, ook eerbied moeten krijgen voor den stoeren durf, die uit dit alles spreekt, den stoeren durf, die de kleine Republiek ophief tot den machtigen staat die zij in de 17de eeuw is geweest!

„Rien sans peine", was MEERMAN's spreuk; het was inderdaad geen grootspraak; evenmin als er grootspraak klinkt in de kleurige regels aan OLIVIER VAN NOORT, — ook eigenlijk een rooverkapitein! — gewijd, welke zeker wel voor al onze zestiende-eeuwsche zeelui zouden kunnen gelden, en waarmede ik wil besluiten, als met een eerbiedigen groet aan

„die kloeke zeehanen
die de werelt omvaren, het aardrijk hebben omringt
met opgespannen zeyl op 't drijven van den wint,
door stormen en tempeest, schromelijk te vermanen". [1])

1) SCHEURLEER t. p. a. I blz. 24.

DE GEBOORTEPLAATS VAN MABUSE

DOOR

DR. MR. S. MULLER FZ.

VELE van onze kleine steden zijn ontstaan uit de vestiging van een voornamen edelman, aan den voet van wiens kasteel zich eene allengs aangroeiende bevolking heeft neergezet. Zij bouwden er hunne huisjes en huizen en vormden langzamerhand de bevolking van eene kleine plaats, levend voor en van den heer van het dorp. En ten slotte zijn deze dorpelingen verhoogd tot eene burgerij, toen het plaatsje van 's heeren gratie stadrecht ontving. Zoo zijn Ysselstein, Montfoort, Vianen en tal van andere stadjes ontstaan, en zelfs grootere plaatsen, zooals 's-Gravenhage. Dit is eene oude geschiedenis, die zich overal en telkens herhaald heeft. Toch is het wel aardig, om dit leven eens gade te slaan in zijne wording, als wij dat kunnen doen. Het toeval gunt ons dit voorrecht op eene plaats, waar wij het geheel niet verwacht zouden hebben: in de overoude plaats Wijk bij Duurstede. Ik ga er u iets van vertellen.

In de dagen der Karolingers was de handelsstad Dorestat wijd en zijd beroemd; de Noormannen hebben haar vernietigd. Toen is op de plaats van de bloeiende stad, wij weten niet hoe, een burg gebouwd, die haren naam droeg. En buiten dien burg groeide toen allengs een plaatsje, veel minder important

echter dan de oude stad Duurstede; het was eene „wijk" (d. i. straat), die leefde om en door het kasteel Duurstede en die van de heeren VAN ABCOUDE, die den burg bewoonden, in 1300 stadrecht verkreeg.

In 1459 wist bisschop DAVID, de knappe Bourgondiër, die zijn bisdom met doorzettende kracht en met tact begon te organiseeren, de goederen der heeren van ABCOUDE—GAESBEEK, die allengs de oostelijke helft van het Nedersticht in handen hadden weten te krijgen, te vermeesteren; hij zelf, die van de lastige Utrechtsche burgerij, waar zijn Bisschopshof stond, denkelijk wel genoeg had, vestigde zich nu op het slot Duurstede, dat beter gelegen scheen dan Horst bij Renen, waar zijne voorgangers veel geresideerd hadden[1]). Dat was wel een aangename arbeid voor een Bourgondischen vorst, om aldus een oud en ouderwetsch kasteel, dat door zijne bewoners in den laatsten tijd, nu zij aan het Brusselsche hof de voorkeur bleken te geven, wat verwaarloosd was, eens duchtig onderhanden te nemen, het smaakvol uit te bouwen tot eene laat-middeleeuwsche residentie met nieuwe zalen en torens, versierd en overladen met beeldhouwwerk. Bisschop DAVID deed het. Wij zien hem de Gaasbeeksche winter-residentie, die de heeren, zooals de meeste adellijke geslachten uit de buurt, van ouds gehad hadden in de hoofdstad Utrecht, van de hand doen aan zijn vicaris Mr. JOHAN MILITIS, die haar weder overdeed aan heer GIJSBERT VAN NYENRODE[2]). En daarentegen hooren wij, hoe de bisschop tal van huizen en huisjes, in de stad Wijk voor zijn luisterrijk kasteel Duurstede gelegen, aankoopt om ze langzamerhand bij zijn hof aan te trekken[3]). Daar vestigde hij toen den vrij talrijken stoet van „dienren", die hij uit het zuiden had medegebracht en die de hoofden waren van de verschillende afdeelingen zijner hofhouding. Nog droegen de heeren de oud-middeleeuwsche namen van die afdeelingshoofden, men vond er eenen „kokenmeister", „dienren in onser camere", stellig ook wel een maarschalk, een fourier en een meester-bakker, ook een „duerwaerder", een „poirtier" en andere dignitarissen, — die onder het Gaasbeekschen régime den heer soms nader in den bloede bestaan hadden dan 19e eeuwsche preutschheid behoorlijk geacht zou hebben, maar die thans, in den nieuwen koers, hunne Waalsche afkomst duidelijk vertoonden in hunne vreemde namen. Wij ontmoeten er GHEERLOFF VAN MEAUX, GERAERT VAN FERRON, KERSTKEN MOMBAIR, MARCK VAN LAVENNIS, LOYS SOURRY, JOHAN VAN AUXI en zijnen voorganger, den portier HEYN LATHOUWER, wiens vrouw den Franschen naam WILHELMA BOURRIETTE droeg; en ten slotte was er ook 's bisschops lijfmedicus

---

1) Zie de akten, die het volgende verhaal staven, allen opgenomen in het Diversorium en het Libe officiatorum van bisschop DAVID. (Rijks-Archief in Utrecht.)

2) In 1460. Het huis lag op de Kromme Nieuwe gracht.

3) Zie de eigendomsbewijzen bijeen in het Bisschoppelijke archief.

ANTHONIS PATENOSTRE anders POTAGE, dien de vorst tot zijn raad benoemd had en die nu, als gestudeerd persoon, zijne geleerdheid schijnt gebruikt te hebben ook tot het geven van adviezen buiten zijn vak, zooals zijn tijdgenoot, de lijfmedicus van KAREL DEN STOUTE, SYMON VAN DER SLUYS, die het tot Domproost bracht te Utrecht.

Deze geheele Fransche kring woonde aldus in 1460 en volgende jaren voor de poorten van het kasteel Duurstede. De „meister-cock" MATHYS HENRIXZOEN bouwde er (in 1474) „op onse mure, gelegen achter aen syne huysinge in onse hoff, bynnen onser stat van Wijck aen dat kaetzespill," zekere „timmeringe, gevelsche wyze opgaende nae den dake", eene soort van balkon of koepel waarschijnlijk. De kamerdienaar MARCK VAN LAVENNIS woonde (in 1490) in eene „husinge ende hofstede, gelegen voir onser poirte van onser slote tot Duersteden". Een andere kamerdienaar JOHAN VAN LONDERZEIL verkreeg (in 1482) van den bisschop eene hofstede te Wijck tusschen de bisschoppelijke munt en het huis van heer JACOB VAN NOYELLES, die hij niet mocht verkoopen dan na eerst aan den bisschop den voorkoop aangeboden te hebben, zoodat het huis in 's bisschops macht bleef. En in 1488 wordt door den bisschoppelijken deurwaarder GEERLOFF VAN MEAUX namens den bisschop een ander huis in de Vorderstraat achter het hof overgedragen, dat zóó dicht bij dat hof lag, dat bedongen moest worden, dat er niet dichterbij getimmerd zou mogen worden dan op zes voeten afstand, „soedat wy des gene lucht aen onsen hove en verliesen".

Deze geheele kleine hofhouding leefde op het hof en in het kleine stadje, huiselijk en patriarchaal. De bisschop gebruikte de leden nu en dan, als hij ze noodig had, om kleine zaakjes voor hem te doen, een huis over te dragen of op te treden als sterfman bij eene beleening; en ten slotte was de hooge kerkvorst zelfs niet te voornaam, om nu en dan door zijn keukenmeester bij den portier van het hof een sommetje geld te laten leenen, die de kok dan „in onsen cost ende oirber (deed) comen ende kieren". Op zijne beurt maakte de bisschop de menschen ook nu en dan gelukkig met kleine postjes of met eene woning, ook wel met „glaseveinsteren" (zeker wel geschilderde) in de zaal van hun huis. Hij was vriendelijk en goed voor zijn personeel: als een van hen zijne dochter uithuwelijkte, werden de huwelijksvoorwaarden geconfirmeerd door den bisschop, en als er een overleed, dan was het de bisschop, die de weezen voorzag van een voogd.

Inderdaad waren het patriarchale toestanden, die ons geheel herinneren aan de vroege middeleeuwen [1]), toen elke hooge heer zich wist te omringen van

1) Ook de betrekkingen van den bisschop tot zijne stad Wijk bij Duurstede waren toen nog vrij patriarchaal. „Alsoe wy", heet het in eene akte van den bisschop van 1476, „omme profijt, oirber ende gevoechlicheit van ons, onsen dienren, borgeren ende inwoenren onser stat van Wijck ende oic onsen ondersaten ende anderen die dagelix comen ende wesen bynnen onser voirseyden stat, meister HENRIC MOMME, apoteker, mitter woene

eene „familia" van „ministerialen", wier huiselijke naam, „dienstmannen" of „huisgenooten", den juisten aard der verhouding preciseerde, maar die wij niet meer zouden verwacht hebben te vinden in den tijd, toen de Renaissance op het komen was. Ook in een ander opzicht herinneren de keukenmeesters en portiers van Wijk bij Duurstede aan de verhoudingen der ministerialiteit; evenals toen, blijken deze kamerdienaars en keukenmeesters ten slotte vrij wel hooge heeren te zijn geweest: de drie dochters van den deurwaarder GEERLOFF VAN MEAUX huwden een TAETS VAN AMERONGEN, een heer VAN DERTHESEN en een heer VAN VLIET: zonder twijfel behoorde de deurwaarder dus tot de kringen van den lageren adel.

Eenigszins uitvoerig heb ik u verteld van dezen kring van hovelingen op en bij het slot Duurstede; ik deed dit met eene bepaalde bedoeling, om u wat te orienteeren over den man, dien ik U wil voorstellen. Het is JACOP VAN MAUBEUGE [1]), dien wij het eerst ontmoeten als 's bisschops „kokenmeister", niet als kok, maar als rekenmeester, die de uitgaven van den kok controleerde en dus goede kennis had van de administratie. Reeds in 1378 schijnt de bisschoppelijke rentmeester dit gedaan te hebben, en het is dus niet al te vreemd, dat wij JACOP. VAN MAUBEUGE in 1461 bevorderd vinden tot 's bisschops „rentmeister ons lants van Wijck ende Duerstede". In 1467 zien wij hem ook rentmeester worden van het gasthuis te Wijck, tot welk denkelijk goed bezoldigd ambt de bisschop hem benoemd had, en in hetzelfde jaar wordt hij „gesworen" (een soort van makelaar, naar het schijnt) te Utrecht, welk zeker voordeelig ambt hem mede door den bisschop geschonken was en dat hij stellig door een ander heeft laten waarnemen, die er hem goed voor betaalde. Eindelijk, in 1482, vinden wij den ouden dienaar van den bisschop terug als burger van de stad Wijck; de bisschop getuigt dan van hem, dat hij „voirtijts ene lange tijt van jaeren onse dienre, yerst onse koekenmeister ende nae rentmeister is geweest onser heerlicheiden van Wijck ende van Duerstede", en dat hij bij het waarnemen van deze ambten den bisschop volgens zijne rekening schuldig was gebleven omtrent 1300 Rijnsche guldens. Maar het was den trouwen dienaar tegengeloopen in de wereld, en de bisschop, „aensiende de lasten van kinderen, tmysval ende andere zwaere gebreken, die van geenen noede en sijn te openen", schonk hem dus de schuld van 1300 Rijnsche guldens kwijt. En dit was niet alles: reeds den vorigen

in onse voirseyde stad hebben doen comen, syne hantheringe te doen ende apotekerye te houden, ende soe dan die neringen noch cleyn sijn ende Mr. MOMME dairomme hem sonder hulpe ende vordell nyet en soude moegen onderhouden aldair, ende oic opdat hy hem des meer, vlytiger ende truweliker in onse, onser dienre, borgeren ende ondersaten voirseyde dienste bewysen mach, hebben wy hem gegeven enz.": de man krijgt eene fooi van 10 Rijnsche guldens.

1) Zie de akten betreffende JACOP VAN MAUBEUGE in het Diversorium Davidis fol. 58 vs., 198 vs. en in zijn Liber officiatorum fol. 113 vs., 118 vs.

dag had de bisschop zijnen deurwaarder GEERLOFF VAN MEAUX opgedragen, om JACOP VAN MAUBEUGE en zijne huisvrouw ADRIANE CLAES FOLPERTS-DOCHTER te lijftochten aan zijne „huysinge ende hofstede van Roedensteyn mit allen hoeren toebehoeren" (bij Cothen) [1]), terwijl tevens de vrije eigendom van Roedensteyn zou overgedragen worden aan JOHAN VAN ROEDENSTEYN, den zoon van ADRIANA CLAES FOLPERTSSOENS-DOCHTER, dus blijkbaar ook den zoon van JACOP VAN MAUBEUGE, die dadelijk den titel en zelfs den naam van zijne nieuwe bezitting had aangenomen [2]).

Het was met dezen JOHAN VAN ROENSTEYN eenigszins wonderlijk gesteld; want reeds twee jaren vroeger, in 1480, had de bisschop aan denzelfden deurwaarder GEERLOFF VAN MEAUX de voogdij over hem en zijnen broeder JACOB VAN ROENSTEYN opgedragen, hetgeen eenigszins verbazend is, daar de vader JACOP VAN MAUBEUGE, naar wij vernamen, in 1482 nog bleek te leven. Intusschen, een paar jaren later, in 1485, droeg GEERLOFF VAN MEAUX de voogdijschap over aan het Regulierenklooster op den St. Agnietenberg bij Zwolle, waar de beide jongens dus schijnen gewoond te hebben. Inderdaad was dit zoo, want nog een paar jaar later, in 1487, ontmoeten wij in het bisschoppelijke register [3]) de volgende akte:

„Wy DAVID etc. maken kont allen etc. Alsoe onse cloester 't Sant Agnetenberge by Swolle verdingt ende bestaet heeft aen ARYAEN VAN WESEL, die beldesnyder 't Utrecht, ene altaerstaeffell te maken ende te wesen in onsen cloister voirseyt, voir ene somme van 325 Rijnsche gulden, 20 stuvers voir elken Rijnschen gulden gerekent, soe hebben wy, omme Goidswille ende sonderlinge gonsten wy hebbende zijn tot broeder JACOB VAN ROYENSTEYN ende onse cloester voirseyt, gelovet ende loven mit desen onsen brieve ADRIAEN voirseyt die voirseyde 325 Rijnsche gulden te betalen ende doen betalen tot drien termynen, alse 100 Rijnsche gulden nu terstont, vijftich Rijnsche gulden tot Paschen naistcomende, ende die leste 175 Rijnsche gulden, alse ARYAEN die tafell na hoeren behoeren gemaict ende gelevert sall hebben, als voirwarde zijn nae vermoege der cedelen dairaff wesende, sonder argelist. In oirkonde 's brieffs besegelt mit onsen segell. Gegeven op onsen slote tot Duerstede int jair onses Heeren 1487 opten negentienden dach in Junio".

Toen was dus JACOB VAN ROYENSTEYN kloosterbroeder op den St. Agnietenberg: zijn vader, zoozeer belast met kinderen, had voor zijne beide

---

1) Zie de akten betreffende RODESTEYN in het Diversorium DAVIDIS fol. 198, 232, 234.

2) Den MAUBEUGES VAN ROYESTEIN is het blijkbaar voorspoedig gegaan: in de helft der 17e eeuw bezaten zij ook de ridderhofstad Tiellandt in het Overkwartier van het Sticht, die toen door huwelijk van de erfdochter overging aan de familie VAN WESTREENEN VAN TIELLANDT, die het huis nog in de helft der 19e eeuw bezat. (V. D. AA, Aardrijksk. woordenb., i. v. TIELLANDT.)

3) Divers. Davidis, fol. 234.

jongens daar zeker een goed onderkomen gevonden, en toen het klooster bij de bestelling van eene nieuwe altaartafel niet genoeg crediet bleek te hebben bij den Utrechtschen beeldhouwer, was de bisschop op verzoek van zijn ouden dienaar (die zeker door zijn zoon, den Zwolschen regulier, was aangezet om zijn invloed te gebruiken) zoo vriendelijk, om zich voor het arme klooster borg te stellen voor de niet geringe som van 325 Rijnsche guldens. Want de vader leefde nog altijd en nam zijn ambt van gezworene te Utrecht ook nog altijd waar (of liet het waarnemen); want eerst in 1488 werd in zijne plaats als gezworene door den bisschop een nieuwe titularis benoemd, weder een Zuid-Nederlander JHERONIMUS VAN BONONIËN (d. i. natuurlijk JEROME DE BOULOGNE), die nog in 1517 van den elect. PHILIPS VAN BOURGONDIË bij diens optreden nog eens in dit ambt bevestigd werd.

Waarom heb ik u duslang beziggehouden met JACOP VAN MAUBEUGE en zijne collega's op het kasteel Duurstede? Het is niet om 's mans belang voor de geschiedenis, noch om zijne persoonlijke verdiensten. Maar het is omdat ik mij afgevraagd heb, of onder de vele kinderen, waarmede de verdienstelijke ambtenaar belast was, zich ook een jongeling kan bevonden hebben, die omstreeks 1470 geboren werd en die eenige jaren later, als „JEHANNIN DE MAUBEUGE" (ten onzent familiaarder: MABUSE of MABUYSE) de wereld van zich zou doen spreken en die nog niet vergeten is. Wij weten, dat deze JEHANNIN carrière zou maken als protégé van den admiraal PHILIPS VAN BOURGONDIË, die een veel jongere halfbroeder was van JACOP VAN MAUBEUGE'S patroon, bisschop DAVID; wij weten ook, dat deze admiraal zijn ouderen broeder in 1517 zou opvolgen en aldus nog een achttal jaren zou resideeren op het slot Duurstede, waarheen hij zijn beschermeling JEHANNIN medebracht en waar deze tot aan 's bisschops dood in 1524 wonen zou.

Hebben wij aldus wellicht het spoor gevonden van de herkomst van den beroemden schilder en van den weg, waarlangs hij kennis gemaakt heeft met zijn lateren patroon, — een spoor, dat wellicht voor de verklaring zijner kunst nog van beteekenis zal kunnen blijken? Ik weet het niet: zeker zou het echter piquant zijn, wanneer het mocht blijken, dat onze eerste renaissance-schilder een broeder (misschien zelfs twee broeders) had gehad in het klooster, dat beroemd is geworden door het verblijf van den schrijver der *Imitatio Christi*.

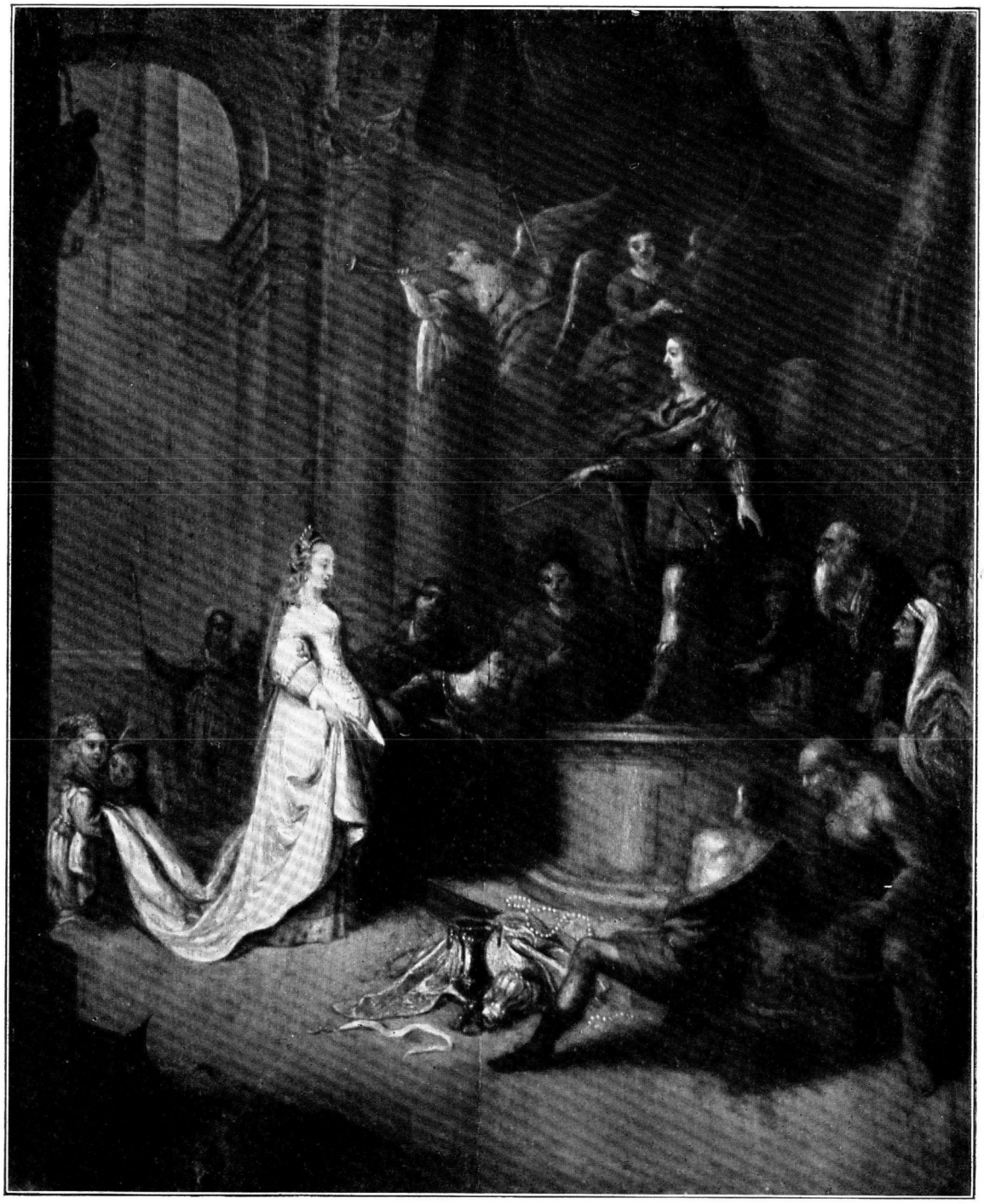

LEENDERT DE LAEFF. — Esther wordt bij Ahasverus gebracht (?)

Boek- Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam

DE SCHILDER LEENDERT DE LAEFF

DOOR

DR. A. BREDIUS.

IN den Inventaris van den schilder-kunsthandelaar CORNELIS DOECK, 1664 te Amsterdam overleden[1]) en in dien van den schilder-kunsthandelaar HENDRICK MEYERINCK[1]) worden een aantal schilderijen vermeld van LEENDERT DE LAEFF. Ik had nooit iets van hem gehoord of gezien, tot ik plotseling twee schilderijen en een archief-aanteekening met zijn geboortejaar en woonplaats van hem ontdekte.

De schilderijen, waarvan men hierbij reproducties vindt, bevonden zich tot voor korten tijd op het kasteel Udenhout bij Tilburg. Ik vermoed, dat zij ESTHER voorstellen, die prachtig aangekleed wordt en later bij AHASVERUS verschijnt. Anderen zien in de twee stukken scènes uit het bezoek der Koningin van SCHEBA aan SALOMO. Het werk, dat niet onverdienstelijk is, met een beetje invloed van REMBRANDT's verlichtingswijze, en van een aangenaam koloriet (met parelgrijs, mat rood en bleek violet) herinnert iets aan vroeg werk van BRAMER, is echter minder zwart.

De schilderijen waren aan de LAIRESSE toegeschreven omdat men de moeielijk leesbare handteekening voor de resten van een signatuur van dien

[1]) Zie mijne „Künstler-inventare" I, (M. NIJHOFF, 1915).

schilder hield. Er staat echter L. DE LAE... terwijl er nog sporen van een f overgebleven zijn.

Wellicht vindt men elders nog eens een fraaier werk van den schilder, die misschien jong stierf, maar toch meer geschilderd heeft dan deze twee stukken. Zij zijn op paneel geschilderd en 54½ cM. h. en 44½ cM. breed.

In den Inventaris van CORNELIS DOECK komen van hem voor:

David en Simeï van LEENDERT DE LAEF op 30 st. paneel,
een dito van dito, lancqwerpich,
Joseph en Jacobs ontmoetingh van LEENDERT DE LAEF (4 st. paneel)
't Badt van Diana van LEENDERT DE LAEF op 1 gld. doeck.
Twee grotties van LEENDERT DE LAEF.
een stuk van Daniel en de draeck van LEENDERT DE LAEF
de vier Evangelisten van LEENDERT DE LAEF.
een manna rapingh van LEENDERT DE LAEF
Christus drijft de kopers en vercopers uijt den tempel van LEENDERT DE LAEF
de ladder Jacobs van LEENDERT DE LAEF
de geboorte Christi van LEENDERT DE LAEF
Lasarus opweckinge en Kersnaght verschynende de engelen van LEENDERT DE LAEF
Juda en Thamar van LEENDERT DE LAEF
Granida en Daifilo van LEENDERT DE LAEF
Jephta's dochter's offer van LEENDERT DE LAEF
Joseph en Jacob van LEENDERT DE LAEF
de Korenschuur in Egypte van LEENDERT DE LAEF
verthoningh van Holofernus' hooft van LEENDERT DE LAEF
de smalle en breede weg van LEENDERT DE LAEF
David Salomon segenende van L. DE LAEF.
Moses gevonden in de Nijl twee maal, van L. DE LAEF
dry jongeluyden in de gloeiende Oven, van L. DE LAEF.
Paulus en Agrippa van L. DE LAEF.
Josua en Caleb van L. DE LAEF.
Siringenes (!) in riet veranderend van L. DE LAEF.
Diana badende van L. DE LAEF.

Nog eens:

Moses gevonden in de Nijl van L. DE LAEF.
Vrouwtie in overspel in den tempel van L. DE LAEF.
een van Jeroboam van L. DE LAEF.

LEENDERT DE LAEFF. — Esther wordt met vorstelijk gewaad getooid (?)

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Amsterdam.

Josua en de Rehabiten van L. DE LAEF.
Diana badende (2e. Ex.) van L. DE LAEF.
Paulus en Barnabas van L. DE LAEF.
Iuda en Thamar van L. DE LAEF.
Mardochaï en Haman van L. DE LAEF.

In den Inventaris van H. MEYERINCK vond ik:
een Italiaens gebouw van DE LAEFF.
een history van Naëman van DE LAEFF.
een triomph van David van LENARD DE LAEFF.

En 24 Maart 1661: LEONARD DE LAAFF, Schilder, is met de schilders ROELOF DE VRIES, REYNIER HALS en EGBERT VAN HEEMSKERK bij een gevecht geweest. DE LAAFF zegt: „omtrent 30 jaren out" te zijn. Hij woont op de hoek van de Beulinghstraet. [1])

1) Prot. Not. JAC. HELLERUS, Amsterdam.

VARIA

DOOR

DR. A. BREDIUS.

I. HET JUISTE STERF-DATUM VAN JAN VAN GOYEN.

In mijne biographische mededeelingen omtrent dezen grooten landschapschilder (Oud Holland XIII) kon ik den sterf- noch begrafenisdag van den meester vermelden, daar begrafenisboeken uit dien tijd in den Haag bijna geheel ontbreken.

Toevallig kwam mij het volgende request aan den Hoogen Raad onder de oogen, waarin het ons ook opvalt, dat VAN GOYEN en de CLAEUW *schilders*, maar JAN STEEN nog *brouwer* in de Roskam te Delft heet.

Dat VAN GOYEN bij zijn overlijden schulden bezat heb ik in mijn bovengenoemd artikel reeds vermeld.

Geven reverentelyck te kennen ANNETJE WILLEMSD. VAN RAELST, Wedue van wijlen Mr. JOHAN VAN GOYEN, in zijn leven schilder alhier in den Hage, JOHAN STEEN, brouwer in de Roskam tot Delf als man en vooghd van MARGARETHA VAN GOYEN ende JAQUES DE CLAEUW, schilder tot Leyden als getrouwt hebbende MARIA VAN GOYEN, beyde dochters en erfgenamen ab intestato van de voorm. Mr. JOHAN VAN GOYEN, dat deselve Mr. JOHAN VAN GOYEN op den 27^{en} April laetstleden alhier in den Hage deser wereld overleden is ende sijn boedel, bestaende meest in huysen en erven, dewelcke nu eenige tijd herwaerts merckelijk in prijse zijn gesakt en verminderd, met soo veel schulden daertegens belast, nagelaten heeft, dat sij supplianten haer daermede niet en derven bemoeyen,

nochte deselve aenvaerden anders dan onder benefitie van Inventaris, (waarom zij den Hoogen Raad verzoeken).

Fiat opene brieven van benefitie van Inventaris met Committimus aen den Gerechte van 's-Gravenhage.

17 Mey 1656.[1])

Dat het werkelijk een paar jaren voor VAN GOYEN's overlijden reeds slecht met hem gesteld stond, blijkt ook uit de volgende, nog onuitgegeven acte. Iemand had beslag gelegd op de opbrengst van een partij door VAN GOYEN publiek verkochte schilderyen. De kunstvriend-advokaat Mr. CORNELIS VAN VEEN, die zich als secretaris der schildersconfrerie later zoo verdienstelijk zou maken bleef borg voor den kunstenaar.

6 Junij 1654. JAN PIETERSZ. RAMP, ter eenre, en Mr. JOHAN VAN GOYEN schilder, ter andere zijde, beyde wonende in den Hage, ... zijn overeengekomen: „dat den voorn. RAMP uyt den arreste sal ontslaen soo hij doet bij desen al sulcke penningen als hij had in arrest doen nemen op den 4en deser onder de vendumr. JORIS BOCK, toebehoorende den voorsz. VAN GOYEN, mits dat hij VAN GOYEN precyse sonder eenige uytstellinge den 1 Mey toecomende 1655 sal betalen en affleggen van de somme van f 2400.— cum interesse die de voorsz. RAMP volgens obligatie daervan zynde tot laste van hem VAN GOYEN is hebbende de somme van f 1200.— cum expensis van den voorsz. arreste en tot meerder verseeckertheyt vant gunt voorsz is, soo is dato deser mede gecompareert de Hr. en Mr. CORN: VAN VEEN, advocaet voor desen Hove, en heeft in cas de voorn. VAN GOYEN ten gestelden dage de voorz f 1200.— hierboven gementioneert (van de f 2400.—) niet en quam aff te leggen, sich gestelt borge als principael (enz.) mits hem werdende overgelevert actionem cessam bij Jonchr. RAMP ... tot laste van de voorsz. VAN GOYEN. Enz.[2])

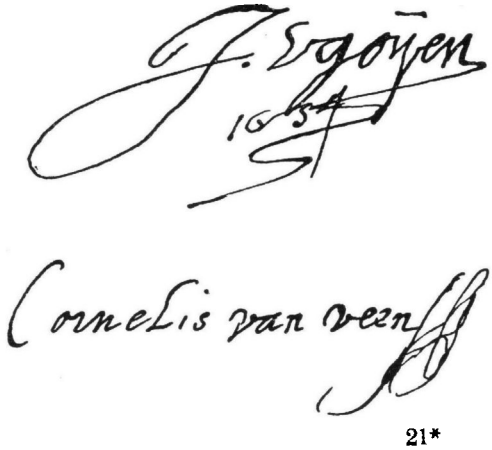

1) Requesten Hooge Raad.
2) Prot. Not. BERNOILLE, den Haag.

II. TER BORCH BESTELT EEN RIJTUIG.

Uit de volgende overeenkomst zien wij, dat GERARD TER BORCH 5 Sept. 1680 een ruilcontract had aangegaan. De schilder zou den Heer ELIAS TRIP uitschilderen op de manier waarop hij PRINS WILLEM III had geportretteerd, en kreeg daarvoor reeds dadelijk een kales in ruil. Mocht de schilder door ziekte of overlijden niet in staat zijn, dat portret te voltooien, dan zou TRIP uit TER BORCH's nalatenschap „100 silvere ducatans" (à f 3 : 3 st.) ontvangen. Dit geval had zich nu voorgedaan. TRIP betaalt nu echter twee portretten met die schuldbekentenis. Of CHRISTIAEN KELDER werkelijk toch schilder was? Ik geloof het niet.

17 Juny 1682 CHRISTIAAN KELDER, van Deventer, nu te Haarlem ter eenre en de Hr. ELIAS TRIP, koopman aldaar komen overeen:

KELDER verkoopt aan TRIP twee portretten van Zijn en Hare Hoogheid den Prins en de Prinses van Oranje „waervooren en tot betalinge van deselve „den eersten Comparant van den tweeden Comparant heeft over ende aengenomen „seeckere acte obligatoir ofte contract ter somme van 100 silvere ducatons tusschen „den tweeden Comparant ende GERARD TERBURGH in sijn leven schilder tot „Deventer op den 5 Sept. 1680 binnen dese stadt opgerecht behelsende dat den „voorn: TERBURGH den gemelten Heere TRIP voor de aenneminge van seeckere „Kalis op de manier van gemelte Sijne Hoocheyt in een Conterfeytsel soude „moeten schilderen, ende in gevalle het voorsz Conterfeijtsel niet was gedaen eer „hij TERBURGH quam te sterven, dat denselve Heere TRIP als dan uyt sijn „TERBURGH's eerste effecten van sijn naertelatene goederen soude trecken ende „genieten een somme van 100 silvere ducatons." TRIP betaalt dus die 2 schilderyen met de bewuste obligatie. Achter KELDER'S naam stond: Mr. Schilder, doch dit is weer doorgehaald.[1])

III. SCHILDERIJEN UIT DE NALATENSCHAP VAN DEN DELFT'SCHEN VERMEER.

Uit OBREEN's mededeelingen over dezen schilder blijkt, dat er na zijn overlijden nog 26 schilderijen, hem toebehoorende, berustten onder JAN COLOMBIER te Haarlem.[2]) Sedert ik ontdekte, dat VERMEER in het eind van zijn leven kunsthandelaar geworden was, en, volgens zijne weduwe, niet veel meer schilderde, ook zijne schilderijen door de slechte tijdsomstandigheden onder den inkoopsprijs weer moest verkoopen, is het niet waarschijnlijk, dat deze 26 stukken door hem

1) Prot. Not. L. VAN ASPEREN, Haarlem,

2) OBREEN'S Archief IV, 298.

zelf geschilderd waren. Uit de volgende notarieele verklaring in OBREEN'S mededeelingen wordt nu duidelijk, dat VERMEER's Weduwe die schilderijen eerst had verkocht voor f 500.— aan JANNETIE STEVENS, bejaarde dochter te Delft. Maar daar deze juffrouw f 442.— uit den boedel van VERMEER moest hebben, wilde zij afwachten, of die schilderijen in een veiling zooveel zouden opbrengen. En COLOMBIER had ze onder zich gehouden, omdat hij weer eenig geld van Juffr. STEVENS moest hebben. Uit OBREEN'S acten moet men opmaken, dat de Wed. VERMEER de schilderijen terug zou ontvangen, en met betaling van *f* 342.— door den Curator van den boedel de schuld van *f* 442.— gedelgd zou zijn.

30 November 1676 compareerde Sr. JAN COLOMBIER Coopman binnen dese stadt .... en heeft ten versoeke van d' eerbare JANNETIE STEVENS, bejaerde dochter, wonende tot Delft verklaart .... dat hij deposant op den 10en February deses jaers 1676 tot Amsterdam ten huyse van seker apothecaris aldaer in „De drie Limoenen" van de Wed. van salr JOHANNES VAN DER MEER, in sijn leven Mr. Schilder tot Delft, voor rekeninge en in de name van de voorsz. requirante heeft gekocht 26 stucks, soo groot als cleyne Schilderyen te samen om en voor de somme van 500 guldens welke somme soude strekken tot betalinge op tgene de voorsz. Wed. van JOHANNES VAN DER MEER aen de voorn. requirante wegens winkelwaren schuldich was, dat voorsz. koopmanschap in voegen alsvoren getroffen sijnde, de voorn. 26 stuks schilderyen by de voorn. Wed. van JOHANNES VAN DER MEER aenstonts aen hem deposant voor rekeningh ende in de name van de gemelte requirante sijn gelevert en bij hem deposant ook medegenomen, hebbende hij deposant de 26 stuks Schilderijen naer dese Stadt Haerlem laten vervoeren en tsijnen huyse brengen, alwaer deselve Schilderijen gebleven sijn, omdat hij deposant tot laste van de requirante eenige praetensie had en t'resterende aen haer reqte off met gelt off met waren soude voldoen. Eyndigende Etc. [1])

Get: JAN COLOMBIER.

IV. EEN KWESTIE OVER ORIGINEELEN EN COPIJEN IN 1606.

24 February 1606. Drie personen verklaren voor HENRICK CORNELISZ. VAN LEEUWEN, goudsmit te Haarlem, dat zij 17 Januari laatstleden in de Herberge vant Vergulde Vlies te Haarlem waren toen MICHIEL DE FORT, van Amsterdam, met HENRICK CORNELISZ. VAN LEEUWEN, „verruylde en vercochte seeckere twee „stucken schilderije daer denselven HENRICK aen (voor) gaff een ander stucxken „Schilderije met een vergulden Koppe en seecker gelde". DE FORT had verklaard, dat het principale stukken waren, „gemaeckt 't eene van BLOEMAERT tot Utrecht

1) Prot. Not. P. BAES, Haarlem.

„en 't ander van CONINCXLOO, sonder yemande anders als de voorz. twee meesters „aen de voorsz twee stucken te hebben gearbeyt, nochte dat daervan eenige „copiën bij anderen gemaeckt souden sijn." Expresselyk was bedongen, „dat zoo „verre 't eeniger tijt bevonden werde, dat de voorsz verruylde twee stucken „schilderije bij de voorsz twee mrs. selver niet gemaeckt, off bij anderen gecopieert „waeren, dat hij HENDRICK in sulcken gevalle deselve twee stucken om nyet „soude hebben en op elcx noch daarenboven zes ponden grooten Vlaems aen „gelde. Enz." [1])

V. HOE MEN OMSTREEKS 1636 ONDER DE JEUNESSE DORÉE MET SCHILDERIJEN HANDELDE.

Request aan den Hoogen Raad:

Geeft reverentel. te kennen de Heer CORNELIS BALTENS, Ridder, woonende tot Goes, hoe dat hij.... in den jaere 1633 en 1634 te cost gegaen hebbende ten huyse van GERRIT VAN DRUVENSTEIJN in den Vergulden Hoorn alhier in den Hage, het meerendeel van de Commensaelen aldaer mede te cost gaende, van tijt tot tijt aengeleyt en gepractiseert hebben, hem... bij drancke te maecken en alsdan onder pretext van eenige weddinge aen hem te vercoopen verscheyden stucken schilderij, als naementlyck Jonchr. NICOLAES VAN TEYLINGEN, ADRIAEN VAN GROENEWEGEN, PIETER RAMP, en den voorsz. GERRIT VAN DRUVESTEYN, dewelcke daernae geprijseert sijnde bij een ervaeren schilder alhier in 's-Gravenhage niet bevonden worden meerder weerdich te sijn als ter somme van 525 car: guldens, daer nochtans de sommen in de respective Obligatien ten behouve van de voorsz. wedders verleden is bedragende ter somme van 3400 car: guldens, en sulcx excederende ses mael de waerde van de voorsz. schilderijen. Als namentlijck de voorsz. GERRIT VAN DRUVESTEIJN heeft op den 25en January 1634, capterende des supplts dronckenschap aen denselven vercocht twee stucken schilderije voor de somme van 500 car: gls. op conditie soo hij supplt binnen de tijd van de drije doen eerstcomende jaeren niet getrouwt soude sijn, soude de supplt daervoor moeten betaelen de voorsz. somme en getrouwt sijnde soude hij deselve voor nyet hebben. Waernaer naementlyck op den 21 febr. desselvigen jaers heeft de voorsz. DRUVESTEIJN capterende de voorsz. occasie, aen hem... wederom vercocht een stuck schildery, op conditie indien hij supplt binnen 20 doen eerstcommende maenden niet getrouwt en waere, dat hij daervoren aen hem soude betaelen de somme van 600 car: guldens. Eyntelyk heeft hij bij occasie als vooren aen hem ...vercocht een derde schildery, op conditien, soo hij niet

[1]) Prot. W. VAN TRIER, Haarlem.

getrouwt en ware op den 21 October des Jaers 1635 soude hij supplt daer vooren betaelen de somme van 400 car: guldens. Noch heeft insgelycx Jonchr. NICOLAES VAN TEYLINGEN mede te dier tijt aldaer woonachtich aen hem .. vercocht drye stucken schilderij voor de somme van 300 car: guldens dewelcke hij... insgelycx soude betalen, in gevalle hij in den huwelycken staete niet en waere getreden op den 21 October doen toecomende. Van gelycke heeft hij... sijnde bij drancke, als vooren gecocht van ADRIAEN VAN GROENEWEGEN twee stucken schildery op conditie soo hij voor de 20e October 1635 niet getrouwt en waere, dat hij dan daervooren soude betaelen de somme van 500 car: guldens, en op gelycke conditie noch twee stucken schilderij op denselven date voor de somme van 500 car. guldens. Ende eyntelijck heeft hij... in den jaere 1634 voorseyt gecocht van de Heere PIETER RAMP, mede woonende aldaer, geconditionneert als vooren, een stuck schildery op conditie indien hij niet getrouwt en waere binnen den tijt van 18 maanden daeraen volgende, soude hij daervoren moeten betaelen de somme van 600 car: guldens, als blyckende bij seven distincte daervan zijnde bij hem supplt. door inductie en gelegentheyt alsvooren gepasseert.

Ende alsoo hij van tijt tot tijt daernaer heeft gesustineert in den innehoude van de voorz. Obligatien niet gehouden te zijn, overmits hij als hiervooren breeder is verhaelt, door den dranck, daertoe hij bij henl: is gebracht tot het passeren derselver is geïnduceert weest; en evenwel henl. tot nochtoe met beleefde presentatie bejegent hebbende, gehoopt heeft met accoordt het voorz. different ter neder te leggen; maer alsoo hij bevindt, dat syl. tot geen reedelyckheyt en sijn te brengen; wort hij genootsaeckt hem aen de Ho: Ot t'addresseren, reverentl. versoeckende mandament daerbij de voorsz. Jhr. NIC. VAN TEYLINGEN (etc. etc.) belast en bevolen sij de voorsz. Obligatie te casseren en annuleeren en hem ter cause van dyen ongemoyt te laeten, en in cas van oppositie sy henlieden dach beteyckent voor den Hove Provinciael van Hollands t'aenhooren soodaenigen eysch en conclusie als hij supplt jegens elck van henlieden ter cause voorsz. sal willen doen ende nemen. etc. Waaronder stond:

Fiat ut petitur
5 Aprilis 1636.

VI. ZONDERLINGE SCHILDERIJ-HANDEL IN 1618.

Over den kunsthandel in de XVIIe eeuw is reeds allerlei geschreven, maar telkens komen er nieuwe gegevens aan den dag, die weer nieuwe gezichtspunten openen. Over de schilders VIRULY heeft de Heer HAVERKORN VAN RYSEWYK in het Rotterdamsch jaarboekje van 1894 geschreven. Ook over de VOLMARYN'S heeft hij ons (in Oud-Holland) veel wetenswaardigs medegedeeld.

VERLO zal wel VROLO zyn, en Mr. SIVERDT is waarschynlijk de Haagsche Schilder Mr. SYBERT CORNELISZ MONINCX, die 1605 lid van het St. Lucas Gilde aldaar werd en in diverse acten slechts Mr. SYBERT de Schilder genoemd wordt. Van DIRCK CLAESZ HOFF weet ik niets. HERMAN SAFTLEVEN is de 2e schilder van dien naam en de vader van den derden, alom bekenden HERMAN SAFTLEVEN.

24 January 1618 is afgedaan met „fiat ut petitur" het volgende request aan den Hoogen Raad:

Geeft reverentelyck te kennen HEYNDRICK CRYNSSEN [VOLMARYN], Schildery vercooper ende inwoonende poorter der Stede Rotterdam, dat hy suppliant op ten XXIen October voorleden [1617] met WILLEM VIRULY [1]), HERMAN HERMANSZ SACHT-LEVEN ende MOEYSES VERLO, alle Schilders ende Inwonende poorters der voorsz. Stede, aengegaen heeft seecker schriftelyck accordt, waerby hy supplt aen de voorn. VIRULY, soo voor hemselve als in den name van de voorsz. SACHT-LEVEN ende MOEYSES VERLO belooft heeft te leveren omme bij henluyden t'samen in vryen eygendom behouden te werden 24 stucken gemeene Schildery, met witte omgeleyde lijsten, geschildert met olyverve, te weten 12 stucken die men noempt guldens mate, met 6 stucken die men noempt guldens mate langer, geschildert bij DIRCK CLAESZ HOFF, schilder, ende de resterende ses mede guldens mate langer, geschildert by Mr SIUERDT, Schilder in den Hage, ende dat hij supplt binnen den tijt van ses eerstcomende jaren, ingaende op den 8en Nov. voorleden, geensins vermogen soude door hem selven ofte door yemant anders wie t'selve soude mogen wesen buyten sijne woonplaetse in eeniger wijse te brengen ofte verthoonen ofte te doen brengen ofte vertoonen eenige oliverwe schilderi tsij cleyn ofte groot, omme d'selve t'sij binnen ofte buyten der voorsz stede Rotterdam in eeniger manieren te mogen vercoopen ofte verhandelen, t'sij in openbare marten, bij opveylinge, uytroepinge, onder de handt ofte bij eenich ander middel, hoe t'selvige soude mogen wesen, door hem ofte sijne huysvroue off wie t'selve soude mogen wesen, waerjegens den voorsz WILLEM VIRULY, soo voor hem selven als in den naem van de voorsz HERMAN SACHTLEVEN ende MOYSES VERLO, aen supplt. belooft heeft, binnen een jaer nae dat hij supplt de voorsz 24 stucken schilderij in vougen als vooren, vollevert zoude hebben, voor ende in voldoeninge van deselve 24 stucken schilderij, mitsgaders in vergoedinge van dat hij supplt. belooft heeft binnen den voorn. tijt van 6 jaren buyten zijne woonplaetse geen schilderij van oliverwe te brengen ofte verthoonen, doen brengen ofte verthoonen om te vercoopen, de

---

1) Er staat VERULI, maar de man heette VIRULY.

somme van 216 guldens, met conditie nochtans, dat bij sooverre hij supplt. naer de recepte van de voorsz 216 guldens, den inhouden van den voorsz. contracte in eeniger wijse contravenieerde, dat hij in sulcke gevalle deselve somme metten interesse van dien jegens den penninck 16 t'sedert dat de voorsz ontfang aen de voorsz WILLEM VIRULY in de qualité als vooren gehouden soude sijn te restitueeren onder verbant van heurl: respective persoonen en goederen. Welcken volgende soo heeft de voorsz supplt t' voorsz contract niet verder duydende, dan dat hij daer mede uyt alle marten soude sijn gesloten, t'selve aen zijne zijde genochsaem voltrocken ende den voorn. VIRULY de voorsz 24 stucken schilderij mette lijsten, alleen op ses lijsten naer gelevert, dan t'schint dat den voorsz VIRULI, judaicé metten supplt handelende, t' zanderen daechs nae de voorsz. leveringe den zelven supplt tot sijn huyssinge is comen halen ende om te drincken hem in een herberge tot ANDRIES de schilder in de Wijnstraet geleyt, ende aldaer een wyle tijts geweest sijnde, denselven versocht heeft, dat hij hem soude willen vercoopen seecker stucxken schilderij van oliverwe twelck hij supplt. ten deele begonnen te maken in den Briel' hadde ende noch heeft staende, twelck hij supplt ter goeder trouwe wandelende, sulcx gedaen hebbende, wert bij den voorsz VIRULY, HARMAN SACHTLEVEN en MOYSES VERLO gesustineert dat hij supplt daermede den voorsz contracte soude hebben gecontravenieert, ende sulcx de voorsz 24 stucken Schilderij soude hebben verbeurt....

Hij vindt dat deze handelwijze „strijdende is jegens alle goemanieren van doen". Hij verzoekt zijne 24 stukken schilderij terug en dat het contract worde verklaard van nul en geener waarde. Uit het „fiat" blijkt, dat hij zijn zin kreeg.

(Requesten aan den Hoogen Raad).

Gegevens omtrent Bouw en Inrichting van de Sint Bavokerk te Haarlem

DOOR

A. W. WEISSMAN.

II.

De belangstelling, die de gegevens omtrent de Sint Bavokerk te Haarlem, welke ik aan het handschrift van HENDRIK VAN ZUTPHEN ontleende,[1]) vonden, noopt mij er andermaal een keuze uit te doen.

In 1481 werd een belangrijke partij baksteen gekocht, zooals reeds in het kort werd vermeld. Men was toen bezig met het bouwen van den middenbeuk van het schip, en de steen werd gebruikt voor het achtermetselen van de „bloksteen", die door kerkmeesteren ter zelfder tijd werd aangeschaft. Hierop hebben de volgende aanteekeningen betrekking.

„Wi kercmeesteren hebben gecoft van een goet man gheheten HUBRECHT VAN VALCKENBURCH CL dusent steenen als wi van derselve steen hebben gehad van denselven HUBRECHT, elc dusent te leveren tot Hairlem voor XIII stuv. te betalen d' eene helft terstont end' andre helft tot Sint Baef's misse naestcomend."

1) Zie Oud Holland, 1915 blz. 65 en vlg.

„Hebben noch gecoft ii dagen na St. Pytersdach ad vincula van HUYBRECHT voirscr. lxxv dusent steenen van derselfder aerde, maer met voirwaerde dat se een weynigh dicker wesen sullen dan die andere, want dat een nywe forme es, elc dusent voor XIII stuv. gheliic boven, met voirwaerden, datter gheen wanbacke steen bi es, want die sullen onse dienaers uutschieten moghen ende dat sonder berispen, te betaelen d' eene helft rede en d' andere helft tot St. Martijn ofte St. Cathrijn naestcomende.

„Wi hebben ontfanghen op onser Vrouwenavond Assumptio van HUBRECHT voirscr. XL dusent steenen en dair waren onder die in den gronde gheweest hadden. Noch hebben wi ontfanghen op onser kercmis avont van den voirscr. XIII dusent stenen min CC stenen ende in dese stenen was al te veel wanbacken steen in. Van vracht den scipper betaelt ii wilhelmus tuynen het dusent, dat is IX stuv. en een oort.

„Wi hebben dese voirscr. stenen aen HUBRECHT betaelt, behoudens dat hi ons noch sal leveren xxxvIII dusent stenen, elc dusent voir XIII stuv. en boven dit soe heeft hi ons gheloeft als een goet man dat hi alle de stenen die hi meer heeft dan de stede noch van hem hebben sal, ooc ons leveren sal, dairtoe sullen wi hem dan wat meerder affgheven".

De steenbakker HUBRECHT VAN VALCKENBURCH, waarvan hierboven sprake is, woonde te Leiden. Men ziet, dat er in de vijftiende eeuw op de hoedanigheid van te leveren steenen met veel zorg werd gelet en dat men toen geen „wanbacken" of op andere wijze minder goed geworden steen aan een gebouw verwerkte.

De steenen werden in kalkmortel gemetseld. Want in 1481 lezen wij: „Wi hebben ontfanghen daechs na hairlemmer kercmisse van een goet man uut Alcmaar xxxII hoet calc de hoet xv stuv., te betaelen op sint Matthysdach in den winter".

De baksteen diende alleen voor het achtermetselen van gehouwen steen. Die gehouwen steen is bedoeld in de volgende aanteekening. „Op St. Michielsdach hebben wi ontfanghen van JAN RUGHER ende GOOSEN RUGHER 500 voet blocsteyn opten eersten Saterdach in de vasten. Wi hebben eene overdracht met hem gemaect dat hi ons die voirscr. steyn leveren zal elc 100 voir XIII rinse gulden buten die vracht."

Deze „bloksteen" schijnt de zoogenaamde „Gobertange" geweest te zijn, de harde witte kalksteen van de Maas, waarmede de muren der meeste kerken van Zuid- en Noord-Nederland in de vijftiende eeuw bekleed werden. Want een aanteekening van 1481 zegt: „Op St. Willeboirts dach hebben wi kercmeesters gerekent met WOUTER VAN RUGHEN eerst van de godelsteyn (Gobertange) die hi gelevert heeft int jaer 1479 naer uutwisen vant kerckeboec, ten anderen van de

steyn welcke int jaer 1481 de voet is gherekent voir sesthiendhalve stuver."

Ik houd het er voor dat WOUTER VAN RUGHEN, die ook wel RUGHER genoemd wordt, een broeder was van GOZEWIJN RUGHER en een zoon van JAN RUGHER, een steenhouwer, die te Zwolle woonde, en ook veel aan de Domkerk te Utrecht heeft geleverd. Te Utrecht ontving men, behalve „bloksteen", ook veel geheel bewerkte steen, die alleen maar gesteld behoefde te worden. Ook te Haarlem was dit het geval, zooals uit de volgende aanteekening blijkt.

„Wi kercmeysteren van Haerlem hebben betaelt WOUTER VAN RUGHEN in den jaire van 81 in der maent Mey xviii Rh. gul, tot afcorting van van de boechsteyn, die noch after de cellebroers an die noirtside en ant westent van der kerc staet en noch ongemetseld is, voir welcken ghelt WOUTER voirscr. ons heeft gelevert twe halve cappeteelen int jaer 80, welcke opter cruyspilaernen sullen staen boven St. Bavo ende St. Willeboirt".

Wij zien dus, dat in 1481 „boogsteen", — afgewerkte steenen voor bogen —, door VAN RUGHEN was geleverd. Welke bogen hier bedoeld zijn, meldt de aanteekening echter niet. Zij waren nog „ongemetseld" en de steenen waren aan de noordwestzijde van de kerk opgestapeld. De steenhouwer leverde toen ook de „halve kapiteelen" die zoude komen te staan „boven St. Bavo en St. Willebrord". De beelden dezer heiligen waren tegen de westelijke pijlers van het koor geplaatst. Men ziet de „halve kapiteelen" daar nog; zij dragen de bogen, die over den kruisbeuk geslagen zijn. De muren van het koor zullen dus in 1481 nog niet hooger opgetrokken geweest zijn.

De „halve kapiteelen" komen nog eens voor in een aanteekening.

„Alsoe STEVEN ELENS en GOVERT DIE BOSSCHER die twe halve cappeteelen nyet ghelevert en hebben, mits dat STEVENS ELENS doet es en GOVERT DIE BOSSCHER uten lande van Brabant gebannen es en die boechsteyn die noch ander noertside en 't westend van de kerc staet den voirscr. GOVERT DIE BOSSCHER, STEVENS ELENS en WOUTER VAN RUGHEN tsamen toebehoirt, soe sullen wi kercmeesteren de voirsc. XVIII Rinse gul. afcorten en een betalinghe wesen aen de eerste van de ghelde die wy van de voirscr. boechsteyn geven of betalen sullen. Dese cappeteelen van de halve pylairnen aen het cruyswerc den voirmelden besteet synde om gheliic mette boechen te betaelen die after in die kerc staen".

Het was dus met deze steen een vrij ingewikkelde zaak. Zij behoorde aan GOVERT DE BOSSCHER, STEVEN ELENS en WOUTER VAN RUGHEN gezamenlijk. ELENS was dood, GOVERT was uit het land van Brabant gebannen en men wist blijkbaar niet, waar hij zich ophield. Daarom werd WOUTER VAN RUGHEN als de eigenaar beschouwd en men deed hem een betaling. Hoe het verder gegaan is, vinden wij in de aanteekeningen niet.

In 1485 komt een andere steenhouwer in de aanteekeningen voor, namelij JAN BOUWENS, die kreeg „IX Ryns gul. van de derde boech, en noch IX Ryns. gul. van de vierde boech ende noch IX Ryns gul. van de vijfde boech en vant harnass in dat grote glas en anderen XC Ryns gul. ende twe stuvers."

Dit zijn waarschijnlijk de bogen aan de noord- of zuidzijde van den middenbeuk en het venster aan de westzijde der kerk, wat toen blijkbaar onderhanden was, tenzij met het „grote glas" bedoeld mocht zijn dat in den zuiderkruisbeuk, omdat wij in 1486 vinden: „DIRC JACOPS die beeltsnider gegeven van de XV loveren te maecken die op het suder cruyswerc staen 10 Ryns. gul. ende 8 stuv." In 1488 stond het beeld van St. Bavo reeds in den gevel van den zuider kruisbeuk, want toen kreeg „CLAES VAN WATERLANT voir dat verwen en verghulden van Sint Bavo in den suder ghevel 12 Rh. gul." Men was toen ook bezig met het dekken van de kap, want er werden geleent „van den Guardiaen vant Convent den Minrebroers van de Observancie binnen Hairlem XXVIII hondert leyen tot het decken."

In 1499 begonnen de werkzaamheden tot het overwelven van het middendeel der kerk. Dit overwelven, hetwelk in 1500 gereed kwam — zooals een opschrift in de kerk nog doet zien — geschiedde in steen. Hierop hebben de volgende aanteekeningen van 1499 betrekking.

„Den XXIII Septembris wesende een Maendach is in presencie vande IV kercmeesteren en POUWEL JANSZ. aenghenomen doer JAN DIRICS en HEYNRIC DIE HAESE dat harniss twisken die twe cruyswercken van dat wolleft ende sullen dat harniss macken by de voet voir ii stuyv. uutgenomen die slotsteynen, die sullen se wercken bi den dach en sullen beginnen daechs na Alderheyligendach en sullen daervan niet uutscheyden voir het werc ghereet ende wel ghemaect is".

Dit waren de ribben van het stergewelf, die van gehouwen steen werden gemaakt. De baksteen, die voor de schilden en de aan aanraseering van het gewelf zou dienen werd „ghecoft van DIBBOUT HARMANSZ tot Leyden". Hij leverde „L dusent leytsche steenen het dusent voir XV stuv."

Van POUWEL JANSZ. — misschien dezelfde, die reeds vroeger werd genoemd — kocht men 50 hoed kalk, „het hoet XVI stuvers". En dan zegt een aanteekening: „SIMON MAERTEN CORNELISZ sal ons soe veel sant brenghen als noedich es omme daermede L hoet calc te beslaen en daerenboven dat bedde van sant daer men de calc op beslaen sal en als se beslaghen is soeveel sant om te decken. Hiervoir sal hy hebben xl stuvers en voir het beslaen van de calc I stuv. voir de hoet".

Het was in 1499, toen men aan het gewelf boven het kruis der kerk begon, reeds de bedoeling, daarop een toren te plaatsen. Want een aanteekening zegt: „JACOP DIE WAEL heeft der kerc geloeft indien dat men voirt tymmerde aen

de bellefroed ende men maecte een voirslagh, soe geeft hy dairtoe die groetste cloc ende swaerste van ghelut."

In 1500 was het gewelf gereed. „PYTER WILLEMSZ. scilder sal ons verwen dat wolft midden in der kerc mit bloemen ende ooc gout legghen dair hi sulcs van doen heeft en hi sal ons het goet macken dairvoir sal hi hebben voir synder arbeyt en voir synder hulp DIRCK ende JOEST. Hi sal ons ooc alle die slotsteynen verwen en gout legghen dair sulcs wesen moet. Dairvoer sal hi hebben XVII Ryns gul. en dat gout sullen wi betaelen."

Het schijnt echter, dat WILLEMSZ. het versieren der sluitsteenen niet heeft verricht, daar een aanteekening zegt: „CLAES VAN WATERLAND heeft ons geverwet alle de bloemen die onder aen de slotsteynen syn aent wolft mids in die kerc ende daer syn xii hele ende iv halve en een groote middenin. Hiervoir sal hi hebben van verghulden xviii Ryns. gul."

Om de kruispijlers, die den toren zouden dragen, en die niet met dit doel gebouwd waren, te versterken en met elkander te verbinden, maakte JACOP DIE SMIT vier ijzeren ankers.

En, ofschoon er nog geen toren was, „besteedden kercmeysteren opten IV Septembris 1500 aen meester JAN GHOBELSZ wonende tot Delff twe clocken die sullen weghen 1500 off 1600 pont ende moeten dienen op onsen toirn. Hi sal se ons tot Hairlem leveren op sine costen, wi sullen hem die stoff leveren op onse waech en dese clocken sullen ghemaect syn voir alderheyhighen naestcomende. Hi sal hebben van de C pont XXXiii stuv. indien dat si ons dienen sullen gheliic dat bestec uutwist dat light in der kercken lade."

In 1500 werd het beschilderen der luiken van het hoofdaltaar aanbesteed aan JAN MOSTAERT. Buiten op de luiken moest hij maken „Onse lieve Vrouw" en „St. Bavo", ieder „mit een tabernaeckel daerboven". Van binnen moesten komen: „XII parcken mitter storye van St. Bavo wel ghewerct ende ghemaect soe dat wi reden sullen hebben hem te bedancken." MOSTAERT zou „als 't werc volmaect" was 20 Rynsche guldens krijgen.

In 1501 werden bouwstoffen voor den toren aangeschaft. De kerkmeester JACOB ENGBRECHTSZ ging toen naar Zwolle, en kocht daar den 6den September „in presencie van JAN VAN SWOLL en van de waert int Moriaenshoeft van HENDRIC VAN NYENHUSEN voir die kerc dusent voeten bentemmersteyn en sal se ontfanghen tot Swoll ende als hi self dair nyet en is dan sal hi se bestellen aen sinen waert tot Swoll, genaempt GHERYT SCEEPKER in den Gulden Hollantsen Tuyn, het hondert voir vii Rhyns. gul."

Deze steen werd door den schipper DIRC MEYNERTS naar Haarlem vervoerd; men betaalde hem 22 stuivers voor de honderd voet. Als verdere onkosten worden

nog vermeld: „Aen die ghesellen die in de craen de steyn opwynden ii stuv. voir die C voet."

„Voir het slepen van de steyn opt nyewe kerchoff XIX stuv."

„Aen die gravemaeckers voort optassen van den steyn VII st."

„Voir het slepen van de steyn op 't nyeuwe kerckhoff xix stuv".

„Aen die gravemaeckers voort optassen VIII st".

Den 9den September 1501 werden van CORNELIS LOEFFSZ te Leiden 200.000 baksteenen gekocht, die per 1000 een en twintig stuivers en een oort kostten.

In 1502 werd met het werk begonnen. Eerst moest men een voet maken, die de vier kruispijlers met elkander verbond, en die den toren kon dragen. Het ontwerp voor dien voet werd gemaakt door CORNELIS DE WAEL, die toen met het bouwen van de Domkerk te Utrecht bezig was. Men vroeg er ook het oordeel over van „Meester ANTONYS KELREMANS, bouwmeester van Mechelen". Het „patroen daer men naer wercken sal mydden op de kerc" werd door DIRC TYBOUTSZ van hout gesneden. Maar het schijnt, dat dit model niet voldoende werd geacht, immers wij vinden in 1502 aangeteekend: „PAULUS JANSZ onse metselair gesonden totten meester te Wtrecht om met hem te spreken van der kerc ende berderen te halen daer hi naer wercken sal, verteert heen en weder thuus en metten Meester te schenken XXIV stuv. ende voir syn daggelt V daghen XXVIII stuv".

De uitvoering van het steenhouwwerk geschiedde door JAN DIRICS en HENRIC DIE HAESE. Zij namen aan „dat harniss ende arcaturen te maecken van den voet boven de kerc na uutwising van dat bort dat dairvoir ghemaekt es". Hun loon zou zijn „ii stuv. min een oortgen van den voet". En „indien dat sy se maecken datse nyet en sluten als men ze plaetsen sal en zoe er enich ghebrec aen is dan sullen si se te hoeren cost vermaecken".

Toen dus de voet van den toren begonnen was ging men klokken bestellen.

„In manieren hierna ghescreven hebben die burghemeesteren mette kercmeesteren besteet meester GHERYT VAN WOU die clocghieter tot Campen een uyrcloc weghende tyen dusent ponden oft daeromtrent, van onse stoff, scoen van ghelut al sonder fault die die stemme hebben sal van XII dusent pont in ghelicke resonancie soe de uercloc heeft tot Ghent, als hi dat aldernaest raken can en heeft gheloeft daeromme tot Ghent te reysen omme die maet daeraft te nemen opdat hi te sekerder ons daerin voldoen mach. Ende wairt dat hier enich ghebreck in geviel, dat zal meester GHERYT voirscr. ons beteren ten sinen costen. Ende voir dese voirscr. cloc sal hi hebben voir sinen loen van elc C pont xxxv stuv. ende hyer boven zal men hem leveren leem, het gereetscap en de arbeitsluden die hiertoe behoeftich zullen zyn, wel verstaende dat hi ende syne

knechten zullen zyn ten lasten ende costen van der kerc. De burghemeesteren ende kercmeesteren hebben noch meester GHERYT besteet vi off viii clocken tot een voirslach, alsoe groet als men hem dan zegghen sal als die groete clock voircrs. gegoten es. Dese vi off viii clocken van dit voirslach sal meester GHERYT gieten tot Campen van syn selfs stoff op hetzelfde accoert sonder fault op malcander alsoe dat behoirt en sal voir yder hondert pont hebben ix guldens en sal dese clocken leveren tot Hairlem inde waech, de groete cloc sal hi ghieten tot Hairlem twisken Paschen ende Pynxteren in het jaer XVc ende iii".

De uurklok, in deze aanteekening bedoeld, is inderdaad door GERRIT VAN WOU gemaakt. Zij doet nog altijd in den toren dienst. Maar het klokkenspel leverde de beroemde gieter niet.

„Int jaer XVc ende III 20 hebben wi kercmeesteren gherekent met meester GHERYT VAN WOU, clocgieter tot Campen van die uyrcloc die hy der stede gegoten heeft ende gehele somma van der voirscr. cloc was in alles 1400 Rhyn. gl. current waervan hi ontfanghen heeft dry hondert Rhyn. gl., en de andere 1100 gl. in VIII terminnen sal ontfangen, zoe dat die voirscr. cloc op St. Bavos misse 1507 betaelt zal zijn".

VAN WOU leverde dus ook de klokspijs, ofschoon aanvankelijk bedongen was, dat de kerkmeesters die zouden leveren. De groote gieter was geen best man van zaken, daar hij er in toestemde, dat de betaling zoo lang werd uitgesteld. Het is te begrijpen, dat onder deze omstandigheden van het leveren van het klokkenspel niets is gekomen.

Trouwens, met den toren ging het veel langzamer, dan verwacht was. Wel vinden wij aangeteekend in 1503: „Meester CORNELIS van Utrecht, onse meester van den wercke, quam tot Hairlem opten X May, synde een Donderdach om ons werc te besien, dat hem seer wel behaechde en was alhier IV daeghen ende schonken hem en ooc die met hem quamen teren als van den gerechte ende kercmeesteren ende andere goede mannen, die hem selscap hielden en voeren met hem op zee".

CORNELIS DE WAEL werd goed onthaald; de heeren van den gerechte en de kerkmeesters gaven als kosten op: „Verteert in dien tyt aen maeltiden ii Rh. gl., aen wyn iii Rh. gl. en viii stuv. ende daerenboven verteert op zee ende aen den Heylighen Berch met spyse die wi namen ende met wagenhuyr XXIII st."

Hieruit valt op te maken, dat de reis van Utrecht naar Haarlem over Amersfoort ging, waar men zich op den Heiligen Berg schijnt te hebben opgehouden. Te Amersfoort gingen de reizigers vermoedelijk in een schip de Eem op, toen de Zuiderzee en het IJ over, om door het Spaarne Haarlem te bereiken. Maar de terugreis naar Utrecht ging over Leiden; daarvoor werd aan CORNELIS

DE WAEL 2 Philipsguldens van 25 stuivers betaald. Als honorarium ontving hij 5 Philipsguldens.

In 1505 was CORNELIS DE WAEL gestorven. Als zijn opvolger werd toen, zooals reeds vroeger werd medegedeeld, ANTHONIE KELDERMANS uit Mechelen benoemd. De lotgevallen van den toren hebben wij ook reeds vermeld. In 1516 moest die worden afgebroken, omdat hij te zwaar voor de pijlers was. Wat is er met die afbraak gedaan? Voor de kerk, die toen voltooid was, kon men haar niet gebruiken. Ik veronderstel, dat men er het bovendeel van den toren der Bakenesserkerk van gemaakt heeft, en dat dit bovendeel dus nog de herinnering aan den toren van KELDERMANS bewaart.

Omtrent de orgels der St. Bavokerk geeft de volgende oorkonde bijzonderheden.

„Wi Ghildebruers van onser Lieven Vrouwen Ghilde der Kercke van Hairlem, die hair namen met hair selffs handen hier onder gescreven staen, verclaren voir die gherechte wairheyt ende segghen, dat ons wel sculdich is, dat doe ter tyt ter begheerte der Stede van Hairlem geconcludeert ende gheconsenteert was bi die Deken, Scrivers, Vinders ende Ghildebruers voirsz. om een nuwe Orghel te maecken met nuwe verscheyde gheluide in de zuutside van de voirscr. Kerc alst ghemaect is. Dat men d'oude Orghel, staende aen die noirtside, onser Lieve Vrouwenghilde mede toebehorende, vercopen soude tot hulpe van die nuwe mede te betalen. Ende dat naderhand die Kercmeesters bi twisken spreken van die Burghemeysters eene contract mit die Deken ende Scrivers ghemaect hebben, dat die oude Orghel voirscr. die als voren dat ghilt toebehoirde, soude in de kerc bliven en waert, zoe 't behoefde ghereformeert te wesen, dat ghilt sout doen reformeren als propritarisse om daechlix ende opten hoechtiden tot voortcominghe vant nyewe werc te spelen, waertoe die kercmeesters dat ghilt te hulp zouden comen mit twyntich pont vlaems, te betalen als dit tegenwoordighe instrument ofte copia gecollacioneert bij Meester CLAES BOOT secretaris der Stede van Hairlem verclaert. Ende overmits dattet nyet dienen en zoude dat men daechlix op sulcken sumptuosen ende subtylen wercke spelen zoude en zoe schrael soude maecken 't welc alle die ghemene ghildebruers nyet goedt dachte en noch mishaecht dat sy daechlixs daer zoe veel op spelen ende zoe schrael maecken. Ende segghen mede dat mit reformeren MR. JAN dat werc in zyn gheluide vercort heeft, als een yghelic kundich is dat te voren was."

Het orgel aan de noordzijde, dat hier bedoeld is, bevond zich in den zijbeuk van het koor, boven de kapel van Schagen. De acte, die den 9den September 1523 werd opgemaakt, zegt, dat men het toen reeds had willen verkoopen, maar dat het op verzoek van Burgemeesteren door MR. JAN was hersteld, opdat

het zou kunnen worden bespeeld zoolang het nieuwe orgel, dat in den zuiderbeuk van het schip zou komen, niet was gemaakt. Het schijnt, dat de orgelmaker niet gelukkig met zijn werk was geweest, daar het instrument na de herstelling minder geluid gaf. En het Lieve Vrouwegild, dat de Kapel van Schagen en het orgel bezat, vond het voor het orgel niet goed, dat het iederen dag werd bespeeld.

Het nieuwe orgel aan de zuidzijde van het schip kwam in 1527 klaar, hetwelk uit de volgende acte blijkt.

„Wi Meester CORNELIS CLAES ende MARTYN WOLFAERTS Vinders van Onser Lieven Vrouwenghilde bekennen ende beliden ontfanghen te hebben van die kercmeesters van der Parochykercke binnen dezer Stede die Somma van Veertich Ryns. Guldens tot xl gr. vlaems 't stuc in betaling vant leste termyn t welc de voornoemde kercmeesteren sculdich waren te betalen van den cleyn orghel na inhout 't ynstrument daeraff wesende van welc termyn van veertich gulden en pryse voerscr. met die ander twe termynen wi ons houden vernoucht ende wel betaelt, sceldende de voirn. kercmeesteren daervan quyte en alle anderen die 't behoeren zal. 't Oirconde onze gewoenlycken hantscriften hyer onder gescreven opten twyntichsten dach novembris int jaer ons Heren duyzent vyffhondert zeven en twintich".

In 1524 werden de klokken besteld van het „voorslag", dat in den toren geplaatst zou worden.

„Daechs nae Sint Jansdach syn gheboorte Anno XVc ende XXIV syn de kerckmeesteren van die kerc van Haerlem overghecomen mit meester CORNELIS WAGHEVENS van Mechelen als dat hy die kerc leveren sal elff clocken op haer toen ende accoerden tot een voirslach alsoedra als hi mach ende die te Mechelen te leveren twysken dit en Pynxter naestcomend waervoer dat hondert pont die kerc hem betaelen sal XIV Rynse gulden curant ende vii stuyv. en dat te weten een vierendeel ghereet te betalen op Alderheyligen ende dat ander deel soe hi levert ende dat derde deel een jaer daernae ende dat vierde deel wederom een jaer daerna. En waer 't saecke dat in die betalinghe enich ghebreek viel zoe zullen wi dat stellen te lossen de penning zestien ter tyt toe ' jaers te betaelen den voirscr. Mr. CORNELIS tot die renten die verlopen syn met het hoeftgelt betaelt zal wezen. En dit op die noet Fa als tot Antwerpen is op die toren van onze Lieve Vrouwe tot vyff dusent pont toe of dair omtrent weghende ende soe wat clocspys is dat wi hem leveren sal wesen tot affslach".

Reeds werden eenige mededeelingen gedaan over deze leverantie. Wij laten nu de aanteekeningen, die op dit klokkenspel betrekking hebben in haar geheel volgen.

In 1525 vinden wij: „Meester CLAES GLASENMAECKER en de Sancmeester

VAN MECHELEN en woent bynnen Hairlem hebben tsamen te Mechelen geweest omme te ontfanghen die xi clocken tot dat voirslach en syn nyet geweest als si behoerden van accoert en van gewycht. Vertert opten reyse ende voir haer suymenis en voer haer moeyte ghegeven XII R. guld".

De klokken voldeden dus niet. Later in 1525 ging JAN VAN MECHELEN nog eens kijken. „Meester JAN die sancmeester VAN MECHELEN gegeven omdat hi tot Mechelen wesen wylde en daer wat van doen hadde van syn selfs dinc en om naer ons werc te vernemen vant voirslach, nyet uut onsen naem, maer omdat hyt gedaen heeft die summe van XXV stuyv."

In 1526 gingen eenige kerkmeesters weder naar Mechelen. „Meester CLAES GLASEMAEKER ghegeven van syn reyse doe hi tot Mechelen was mit PIETER JANSZ ende JAN NANNINGS als kercmeesteren om het voirslach te ontfanghen, voer sin verzumenis van die ghetijden en sin reysen en voir sin moeyte iii R. G. Meester JAN die sancmeester VAN MECHELEN is mede gheweest op derselve reyse, voir verzumenis van de ghetiden en sin sancmis en moeyte ghegeven iii R. G. Noch Meester JAN van een laedge daer die toen of noet in lach en van een pen IV stuver en een oirt".

Wat men te Mechelen vond vermeldt de volgende aanteekening. „JAN NANNINGS BROUWER, PIETER JANSZOENS als kercmeesters, Meester CLAES GLASEMAECKER, Pryster, syn gheweest den IV dach Junius anno XXVI te Mechelen ende ooc met Meester JAN de Sancmeester binnen deser stede en is van Mechelen, omme de XI clocken te horen off se goet waren van accoert als wi se CORNELIS WAGHEVENS van Mechelen aenbesteet hebben. Zoe als sy daer gheconien syn soe is er nyet meer gereet geweest dan zeven. Dese voirscr. VII clocken weghen tot Mechelen 6051 ponden wairvan de kerc geven zal om te betalen tot 5200 pond voir die 100 pond 14 R. G. van 40 groet en 8 stuyvers en voir het hondert dat het meer beloept dan 5200 dat zal men betalen met elff R. G. het hondert van 40 groet, dus soe sal hi noch leveren iv clocken op die torn, die te cort ghelevert zyn het 100 voir elff R. G."

„Vande seven clocken van Mechelen tot Antwerpen van vracht ende van thollen 8 R. G. dit is bynnen Mechelen betaelt en noch van thollen gegeven t' Antwerpen 6 R. G. Voir het uut het clocghytershuys sceep brenghen betaelt 18 stuyv. en te Mechelen en te Antwerpen met haer vijfven verteert 14 R. G. Verreyst en verteert met haer vyfven twysken Haerlem en Antwerpen heen ende terug 19 R. G., dus voer die VII clocken en alles 828 R. G. 9 stuv. en 15 duyten."

„Die groetste cloc weecht. . . 1572 pont.
„ andere „ „ . . . 1283 „
„ darde „ „ . . . 906 „

Die vierde cloc weecht . . 874 pont
„ carolus „ „ . . . 602 „
„ zesde „ „ . . . 562 „
„ aldercleynste van die seven 352 „"

Zoo had men dus nu zeven klokken. CORNELIS WAGHEVENS kwam eindelijk ook met de vier andere klaar. „DIRC JANSZ KETELBOETER is geweest te Mechelen om zyns zelfs bedryf ende wi hebben hem macht ghegeven dat hi die vyer clocken mede brenghen soude alzoe verre als se ackordeerden. Zoe is hy gegaen tot Broessel tot een gheheten Meester DAMIAEN en is Sancmeester tot Broessel die sou die vier clocken horen of se goet van ackoert waren. Hi heeft ze goet geackordeert ghevonden, maer hy heeft nyet geacht dat wi hem gescreven hadden, dat was die toen of noet van deze clocken. Hi screef dat hi se wech gebracht had, daer hi se behyelt alst daertoe quam dat hi de clocken horen soude. Soe heeft meester DAMIAEN geseyt: had ic nu gheen beter besceit dan ghi mi brenght soe moecht dit laten bliven daert was of dierghelyc. Hyer mach men mercken dattet nyet en is alst behoert."

CORNELIS WAGHEVENS bood nu aan, de klokken voor minder geld te geven. Maar de kerkmeesters weigerden ze aan te nemen. „Betaelt AERNT VAN TUYLL van een brieff te brenghen tot die maker van die clocken dat ons die clocken nyet en dienden en een andere weder gebracht 14 stuv."

Men trachtte nu elders klokken te koopen. „Betaelt en ghegeven van de 2 clocken die wi van Amsterdam deden comen om te proberen ofte die ackordeerden, van deze clocken opslepen in de kerk en aen een man die de clocken mede op de wal en in der kerc bracht 5 st."

Maar deze klokken voldeden niet. „Betaelt van de clocken weder sceep te brengen alsoe se nyet en dienden en van vracht tot Amsterdam te brengen 6 st."

Eindelijk slaagde men beter. „Opghedaen uyt een scip komende van Berghen 3 clocken toebehoirende GHERYT KETELBOETER te Amsterdam om die te proberen 1 st. ghegeven den scipper die de clocken inhad dat hij hier toefde 2 st. Een dragher die de clocken in de kerc hielp brengen 1 st. Als wi die voirscr. clocken ghecoft hadden gebracht uut der kerc in die waech om te weghen van 2 mael slepen 2 st. Aan die hielpen de clocken in den toirn te brenghen 15 st."

Het schijnt, dat deze klokken te Amsterdam waren geladen in een schip, dat van Bergen in Noorwegen was gekomen, en dat ze voorloopig te Amsterdam gekeurd waren. Immers wij vinden: „Betaelt meester JAN die sancmeester van twe reysen te reysen tot Amsterdam om die clocken te soecken tot het voirslach 10 st. en een blanc."

Bijzonderheden omtrent de klokken geeft de volgende aanteekening: „Opten

29 Mey 1527 is JAN NANNINGS kerckmeester ghegaen nae Amsterdam om te betalen de clocken die gecoft waren van GERYT KETELBOETER, verteert en van reysen 2 st. en een blanck."

„Betaelt voir drie clocken die woghen 674 pond de 100 pond gekoft voir 15 gl. en wi hebben daeran ghelevert 270 pond spys dat 100 pond 12 gl. dies hebben wi hem toeghegeven voir die reste 72 gl. 12 st. dairinne is gherekent voir die clock die men hier proefde en hier gestuurt worde 4 gl., makende tsamen die voirscr. som. Actum opten 25 Mey 1527".

De ontbrekende klok werd in 1535 besteld. „GHOEBEL ZAEL uut den Hage ghieter heeft een clock voor de kerc aenghenomen te ghieten van CC pont goet van gheluut dat Mr. JACOP onse sancmeester en onse beyerman segghen sullen dat hy voldaen heeft. Hij sal hebben een stuyver vant wisselen vant pont en dat hy daerby doet 3 stuyver en in dien sy niet goet is sal hy een ander leveren. Hierop hebben wy hem op die hant ghegeven 8 R. G. op Sint Marie Maddalenen avont. In kennisse der wairheyt zoe heb ic GHOEBEL ZAEL myn naem met myns zelfs hant gheset en zal dit leveren twysken dit en Sint Bartelmeus".

In 1534 werden er belangrijke werkzaamheden verricht aan het groote orgel der kerk; Meester CLAES was daarmede belast. Hem werd den 9den Januari 6 gulden op rekening gegeven; den 25sten Januari kreeg hij 7 gulden, den 27sten Februari 40 gulden. En den 14den Mei werd betaald „aen des orghelmakers wyff op begeert van Mr. CLAES den orghelmaker op rekeninghe" 6 gulden.

Dit orgel bevond zich aan de noordzijde van het koor. Men maakte „een nuywe camer daer de blaesbalcken in sullen legghen". Ook aan de orgelkas werd gewerkt, en er kwam „snywerck beneden aen den orghel". DAMIAEN de beeldsnyder kreeg „op Pynxter van sin arbeytsloen dat hy aen den orghel ghesneden heeft boven aen de tabernaeckel en midden voir die grote lade en beneden aen de foey" een som van 4 gulden. En „op Sint Jansavont wert JAN ENGBERTZ de blaser gegeven 4 Philips gulden voer dat hy van Sint Jorisdach af den orghelmaecker by het maecken vant orghel heeft geblasen".

De „verscheyde verven die PYETER JANSZ stoffeerder" bij het schilderen van de orgelkas gebruikte, werden bij „comen TYBOUT DIE HAESE" voor 2 gulden en 8 stuivers aangeschaft. En van „URBAEN DIE GOUTSLAGER aan de Hal" kocht men 800 bladen goud voor 27 stuivers per 100, benevens 25 bladen zilver, die tezamen 2 stuivers kostten. Maar er werd veel minder verguld, dan oorspronkelijk bedoeld was, want de kerkmeesters zeggen: „ons is weder ten profyt ghecomen 550 bladen gouts, die aent orghel nyet ghebruyckt syn". PYETER JANSZ kreeg als loon de aanzienlijke som van 17 gulden.

In 1538 begon men met de werkzaamheden aan den westelijken gevel, die noodig waren om een gebrandschilderd glas, dat GEORGE VAN EGMOND, Bisschop van Utrecht aan de kerk wilde schenken, te kunnen plaatsen.

„Anno 1538 daechs nae conceptionis Marie hebben wij kerckmeesters voer intituleert aenghenomen ARENT HARMANSZ steenhouwer achtervolghens de nae te melden voirwaerden omt harniss vant groete glass in de westerghevel te maeken en hebben met hem twe meesterknechts mede aanghenomen".

„Sy sullen wercken daechs van nu en voirtaen XIV daghen voor kercmis 1538 van des morghens dat men sien can tot s avonts in de late avont en sullen twysken dit en half vasten daechs hebben V stuyver en nae half vasten zullen sy des ochtends ten V uyre beghinnen te wercken tot des avonts VII uren en omt eten telckens een half uyr en sal als dan des daechs wesen VII stuyver en sullen aen dat werck nyet uutscheyden voir dat het volbracht zal zijn buiten consent van de kerckmeesteren."

Dit stuk is belangrijk voor de kennis van het loon en den arbeidsduur in de eerste helft der zestiende eeuw. Als meesterknechts werden aangenomen JOEST VAN BAMBEECK en JOEST JANSZ van Amsterdam „dewelcke wekelyx haer loen ontfanghen zullen."

In 1539 vinden wij het volgende, dat een kijkje geeft op een meer huishoudelijk werk van die dagen. „Die kerckmeesters sullen gelieven te weten dat ic MARYTJE PYTER JANSZ wyff die tralye die croenen en blaekers 2 mael in een jair sal scuren en het font, die pullicaen en hair blakers 4 mael tjaers ent goet int sacristy mette reliquien en het goet voir Sinte Baef alle viertien daech; die candelaers op t hoge outaer alle lieve Vrouwe avonts, die armen van Sinte Baef en die 2 blaekers voir onse lieve Vrou in die son 4 mael tjaers en die tralyen 4 mael tjaers te raghen. Item noch sullen die kerckmeesters weten alles soe wat hyer an sal gebreken dat sullen si my an die pennynghe corten en ist saecke dat dair yet gebroken wert doir myn versumeniss ofte onachtsaemheyt dat sal ic laten maken op mynen cost".

In 1539 waren de werkzaamheden aan den westelijken gevel zoover gevorderd, dat men het ijzerwerk voor het groote venster noodig had. Daarvoor werd dat uit het vroegere venster versmeed, gelijk de volgende aanteekening leert.

„Daechs na onser Lief Heeren Hemelvaertsdach heeft WOUTER KERSTENSZ kercmeester gelevert in die waech doer EVERT die smit 2612 ponden yser dat ghecomen is uut dat oude glass van de westgevel der kerc. Dat yser sal EVERT versmeden voir het nyewe glass in den westghevel met al hetgene dat daer verder aen geen sal, soe die wyndysers als die balcken dat hij weder sal leveren en het yser boven die voirscr. ponden bedraghende zal de kerc kosten voir het pont

elff pennynghen. Hier teghen gelevert op Sint Marie Magdalenasavont 2975 pont, dus comt in afrekeningh 363 pont. Noch soe heeft hi aen de balcken in de westgevel ghelevert 224 pont yser".

In 1540 kwam een afgevaardigde van den Bisschop van Utrecht te Haarlem, om den kerkmeesters het besluit der schenking van het venster mede te deelen. Men gaf hem een vereering. „Gegheven den 13den Mey 1540 aen Mr. JAN DE BOUVIGNIE kanonyk in den Doem t' Uytrecht als Suffragaen van onse ghenadigen ende alderwaerdichsten Heere van Utrecht Biscop JORYS VAN EGMONDT X Ryns gul".

Het duurde tot 1541 eer met het glas een begin werd gemaakt. Den 30sten Juni van dat jaar „quam Mr. GERYT BOELS glasemaecker tot Loven om die maet van glass in die westghevel te nemen, synde het glass van onse genadechsten en alderwaerdichsten Heer Biscop van Utrecht. Hem ghegeven V. Rijns Gulden ende betaelt syn costgelt tot IJSBRANT JACOPS Wed. xx stuyv".

In 1543, toen het glas gereed was, liet men ook de glazen in den kruisbeuk herstellen. „Betaelt aen DIRCK WILLEMSZ glasenmaecker van het glas van den graef van Oistervant int noerder cruyswerck te vernieuwen en vant crucifix in twee panden gemaeckt van Hertogh Philips glas in het suyder cruyswerck".

In den toren der kerk hangen looden klokken, die slechts als versiering dienen, daar het klokkenspel niet zichtbaar is van buiten. Die klokken dagteekenen van 1587. „Aen ADRIAEN JANSZ voor 8 looden clocken welcke in den thoorn syn opghehangen wegende tesamen 728 pont, yder pont met het maecken 2 1/2 stuyver, wel verstaende dat de kerck gelevert heeft 555 pont out loot voor 1 stuyver elk pont. Dies heeft hy ontfangen 63 gl ende 5 stuyver".

Den 8sten Augustus 1593 wordt vermeld: „Aen COEN GERBRANDTS voor het scheepken dat in de kerck hanght hermaeckt 10 gl". Er was dus toen slechts een scheepje aanwezig. Dit blijkt ook uit de aanteekening van den 19den September 1593: „Aen HUYGH CORNELISZOON van het scheepken te stofferen 30 stuyvers".

Toen de Kerstkapel in 1556 voor rekening van PIETER VAN DORP vernieuwd was, had men haar van een balustrade met obelisken in Renaissancestijl voorzien. Van deze balustrade bleef nog een klein deel in een der steunbeeren van den noorderkruisbeuk bewaard. Reeds in 1593 was zij in slechten staat, want toen heeft HUYGH CORNELISZ „de crans op de nieuwe Capel over de St. Jansstraat gerepareert en twee mael met lootwit overgeverfd."

Deze balustrade werd onlangs weder op de kapel aangebracht.

Merkwaardig is een aanteekening van den 30sten Juli 1595. „Aen de Coster van Sint Janskercke tot een geschenck gegeven voor de moeyten bij het maecken van den nieuwen thoren aldaer 3 guld." Immers hieruit blijkt, dat het sierlijke torentje, hetwelk uit het dak dier kerk rijst, toen gemaakt werd.

Dat men in de zeventiende eeuw reeds gewoon was gehouwen steen te verwen, om haar tegen den invloed van het weder te beschermen, zagen wij hierboven. Toen in 1628 het portaal der Janskerk gereed was, werd aan „JACOB HUYBERTZ voor verf ende loodwit aen de poort van de Janskerck" een belangrijk bedrag betaald.

Het portaal, dat zich aan de oostzijde van het koor der Sint-Bavokerk bevindt, heeft reeds tot velerlei gissing aanleiding gegeven. Immers vóór de Hervorming maakte men zulke ingangen niet, terwijl ook de Gothische vormen van dit portaal een zeer eigenaardig karakter hebben. Een aanteekening van den 20sten April 1637 zegt: „Aen de weduwe van DOMINICUS JANSZ. voor verscheyde teyckeninghen van het oosterportael met kennisse van kerckmeesteren toen ter tyt 8 gl. 19 st." Hoe lang het geleden was, dat die teekeningen gemaakt werden, blijkt hieruit niet. Doch waarschijnlijk is het, dat het portaal van omstreeks 1600 moet dagteekenen.

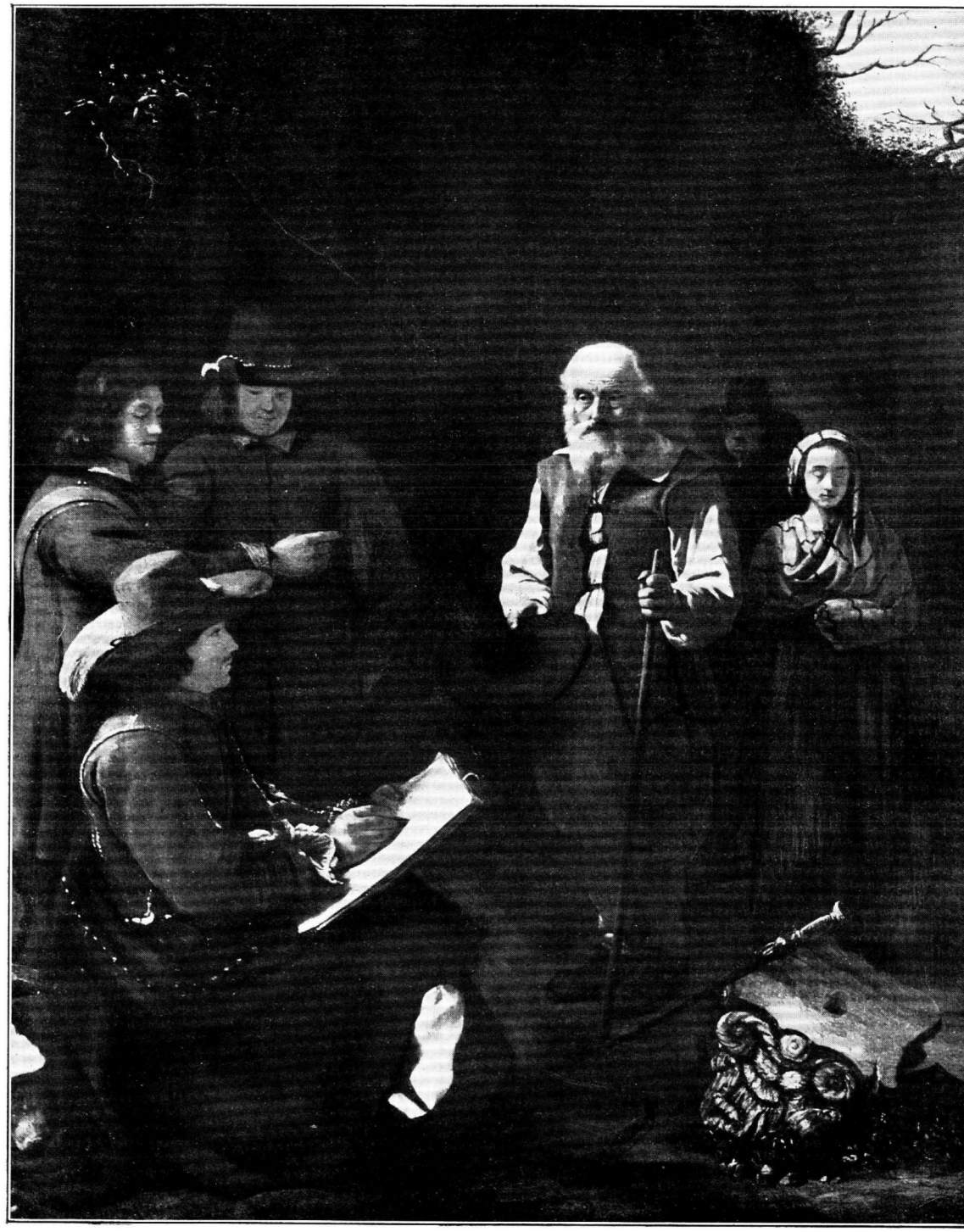

M. SWEERTS. De schilder schetst een bedelaarsgroep.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Amsterda

NOG EEN SWEERTS

DOOR

DR. W. MARTIN.

NLANGS heeft Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT (op blz. van den eersten jaargang van het tijdschrift „Oude Kunst") een groote groepcompositie van MICHIEL SWEERTS besproken en doen afbeelden, en kort daarna bracht „Oud Holland" een nieuwe SWEERTS-bijdrage van Dr. HOOGEWERFF. Nu op die wijze opnieuw even de aandacht op dezen meester is gevestigd, wil ik niet nalaten, hier een nog onbekend werk van SWEERTS te publiceeren, dat eigendom is van den Heer H. VAN SLOCHEM te Antwerpen. Blijkens een uit een veilings-catalogus geknipt reepje met de woorden „Du Jardin painting Blind man with party" ging het vroeger door voor een werk van dezen meester, gelijk zoo vaak met werk van MICHIEL SWEERTS het geval was.

Het stuk is op doek geschilderd, 76 centimeter hoog en 60 breed.

De hierbij gevoegde afbeelding toont duidelijk, dat men hier niet te doen heeft met een blindeman: de jonge schilder links op den voorgrond — zonder twijfel SWEERTS zelf — teekent eenvoudig een Italiaansch bedelaarstype, een „beau vieillard" met open oogen, vergezeld van een blinde vrouw.

Het tafreel wordt voltooid door de portretten van een tweetal vrienden van SWEERTS, die ook op andere schilderijen van hem voorkomen. [1]) Het speelt zich af vóór een rotspartij, en men kan zich voorstellen, dat het geheel op een inventariseerenden Hollandschen notarisklerk den indruk heeft gemaakt van een Italiaansche grot. Naar onze meening zou het derhalve zeer goed identiek kunnen zijn met een schilderij, in den inventaris van W. SPIERINGH, te Delft overleden 23 Januari 1689, beschreven als „een bedelaarsgezelschapje off een grotje van CAVALLIER SWARTS[2])."

De schilderwijze is, evenals de groepeering, voor SWEERTS karakteristiek en, al draagt het stuk geen handteekening, zoo zal toch iemand, die SWEERTS' werk kent, gemakkelijk zijn hand herkennen. Het vertoont alle eigenschappen van de middelste der drie „perioden" van 's meesters schilderwijze, die ik in den vijfentwintigsten jaargang van dit tijdschrift (1907) heb vastgesteld.

---

[1]) Door de interessante vondst van Dr. HOOGEWERFF, afgedrukt in de vorige afl. van dit tijdschrift, kunnen wij de daar genoemde vrienden alsmede den knecht, op verscheiden schilderijen van den meester terugvinden.

[2]) Prot. notaris W. VAN RUYVEN, Delft. Reeds door mij medegedeeld in mijn SWEERTS-catalogus in Oud Holland 1907, toen ik de schilderij zelve nog niet kende.

NICOLAAS ELIAS 1633.

CLEMENTIA VAN DEN VONDEL 1586–1641.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterd

HET PORTRET VAN CLEMENTIA VAN DEN VONDEL,

DOOR

J. F. M. STERCK.

Op een schilderijen-veiling, den 25 April 1911 door de firma FREDERIK MULLER & Co gehouden, trok bijzonder mijn aandacht een merkwaardig mooi geschilderd portret van een dame, door NICOLAAS ELIAS. Niet alleen de meesterlijke behandeling wekte mijn belangstelling op, maar ook een inscriptie aan de keerzijde kwam mij zeer merkwaardig voor, waar vermeld staat: „CLEMENTIA VAN DER VEGT de moeder van juffrouw SARA DE WOLFF". De voorzijde is gemerkt „AEta 42 1633".

Met toestemming van heer ANTON MENSING liet ik daarom een photografie ervan maken, daar het vrij zeker was, dat dit kunstwerk voor 't buitenland zou worden aangekocht. Ik vormde het stellige voornemen een nader onderzoek in te stellen naar de afgebeelde vrouw, wier naam zoo bekend klinkt in den familiekring van VONDEL. Immers een kleindochter van zijn zuster CLEMENTIA heette CLEMENTIA VAN DER VECHT en was gehuwd met PIETER DE WOLFF, ook een kleinzoon van dezelfde zuster. CLEMENTIA VAN DER VECHT was, als kind van ANNA DE WOLFF (de oudste dochter der zuster van VONDEL,) een volle nicht van haar man PIETER DE WOLFF, die tot vader had HANS DE WOLFF, den zoon van VONDELS zuster.

Bij de bruiloft van PIETER en CLEMENTIA, 5 November 1665, had de 85-jarige dichter zich niet onbetuigd gelaten en het jonge paar niet slechts bezongen in een bruiloftsdicht van XII strofen, maar ook de gasten onthaald op een geestig „Suykerliet" in even schalksche als jeugdig klinkende verzen.

Maar, hoe aardig de opluistering van Vondels gedicht door het portret der bruid ook geweest zou zijn, al spoedig kreeg ik de vaste overtuiging, dat het portret onmogelijk VONDELS nicht CLEMENTIA VAN DER VECHT kan voorstellen en dat dus haar naam ten onrechte op de keerzijde ervan vermeld staat.

Reeds haar geboortejaar 1645 was niet overeen te brengen met het jaar waarin het portret geschilderd is: 1633. Maar uit een notarieele verklaring, op 5 Januari 1677 opgemaakt in het protocol van NICOLAAS BROUWER te Amsterdam, was mij bovendien duidelijk gebleken, dat uit het huwelijk van CLEMENTIA VAN DER VECHT en PIETER DE WOLFF Sr. geen kinderen waren nagelaten. In dit stuk wordt verklaard door ANNA DE WOLFF, haar moeder, en door PIETER DE WOLFF Jr. haar broeder, dat het kind van CLEMENTIA VAN DER VECHT „maer eenige maenden oud sijnde na den dood van desselfs moeder mede was komen te overlijden". ANNA DE WOLFF verklaart verder „van alle hare pretensien op de nalatenschap van voorn. CLEMENTIA VAN DER VECHT en van voorsz. kind ten volle voldaan te zijn" door Pieter DE WOLFF. Hieruit volgt dus, dat er ook geen andere kinderen uit dit huwelijk over waren waarop de erfenis kon overgaan en CLEMENTIA VAN DER VECHT dus geen dochter heeft gehad, genaamd SARA DE WOLFF, zooals het opschrift zou doen vermoeden.

De genealogie van het geslacht VONDEL verder bestudeerende, bleek mij spoedig, dat de eenige SARA DE WOLFF daartoe behoorende, is geweest de in 1609 of 10 geboren dochter van CLEMENTIA, VONDELS oudere zuster, die in 1699 als bejaarde dochter, dus ongehuwd, was overleden.

Indien dus het portret, door NIC. ELIAS geschilderd in 1633, de moeder van Mejuffrouw SARA DE WOLFF voorstelde, kon het niemand anders weergeven dan CLEMENTIA VAN DEN VONDEL, de vrouw van HANS DE WOLFF, de zuster van JOOST, de handige zijdekoopvrouw, wier beeld ons zoo juist voor den geest komt uit het onlangs bekend gemaakte journaal van haar zijdewinkel in de Warmoesstraat.[1]) En van elders wordt deze toeschrijving op merkwaardige wijze bevestigd, in een reeks van boedelscheidingen en inventarissen, waarin het portret van CLEMENTIA VAN DEN VONDEL geregeld vermeld wordt.

De hoogst belangrijke inventaris, van 13 April 1699 tot 11 Januari 1700, opgemaakt van alle de goederen nagelaten door SARA DE WOLFF, die vele

1) Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum, 1916. Bl. 145.

bladzijden vult in het protocol van den notaris DIRCK VAN DER GROE, bevat o.a. „Een conterfeitsel van de moeder van de overledene".

Als in April 1691 PIETER DE WOLFF overleden is, die intusschen hertrouwd was met SUSANNA VAN HOECK, en zijn zoons PIETER en JAN tot deeling overgaan, komen in den inventaris [1]) o.a. voor: 1e Een pourtraict van JOOST VAN DEN VONDEL, geschat op *f* 24; en onder No. 39: een pourtraict van CLEMENTIA VAN DEN VONDEL overgrootmoeder van de kinderen *f* 100.—.

Daar de inventaris uitdrukkelijk vermeldt dat daaronder „mede is begrepen de erffenisse... gecomen van hunne outmoeije SARA DE WOLFF zaliger, soo als deselve onder de administratie van de voogden" der minderjarige zoons is geweest, lijdt het geen twijfel of hetzelfde portret komt in beide inventarissen voor.

Nog dient vermeld dat, als de erfenis in twee porties verdeeld is, die verloot worden tusschen de beide zoons, lot A aan JAN DE WOLFF wordt toebedeeld, waartoe behooren: „De volgende schilderijen en printen gecomen uyt het sterfhuijs van SARA DE WOLFF", en wel: „No. 39, Een pourtraict van CLEMENTIA VAN DEN VONDEL, overgrootmoeder van de kinderen".

Vooraf wordt het portret ook nog in een anderen inventaris vermeld. Toen PIETER DE WOLFF op 1 April 1691 overleden was, nalatende twee minderjarige zoons uit zijn tweede huwelijk met SUSANNA VAN HOECK, JAN en PIETER, waarvan de laatste intusschen door huwelijk mondig was geworden, erfde zijn weduwe de nalatenschap; doch werd de erfenis van SARA DE WOLFF, waarin SUSANNA VAN HOECK niet deelgerechtigd was, en waarin haar man PIETER DE WOLFF zijn aandeel had ontvangen, blijkbaar door de voogden voor de minderjarigen beheerd. Nu wordt op 12 Januari 1695 door den notaris A. VAN SANTEN de inventaris opgemaakt van Juffr. SUSANNA VAN HOECK, Wed. wijlen de Heer PIETER DE WOLFF en worden, behalve dat van JOOST VAN DEN VONDEL, toch ook weder de portretten genoemd van de grootvader en de overgrootmoeder, blijkbaar afkomstig van SARA DE WOLFF, van wie de vader PIETER DE W. ze geërfd had; indien hier niet bedoeld zijn de grootvader en de overgrootmoeder van SUSANNA VAN HOECK [2]).

Het komt mij voor, dat er dus bewijzen te over zijn om aan te nemen dat een portret gemerkt: „de moeder van Juffr. SARA DE WOLFF", niemand anders kan voorstellen dan CLEMENTIA VAN DEN VONDEL, vooral wanneer zulk een portret achtereenvolgens, van af den inboedel van SARA DE WOLFF, geregeld te volgen is in de inventarissen van hare erfgenamen.

---

1) Protoc. D. v. d. GROE 25 Apr. 1701.

2) Deze akte, waarvan ik voor eenige jaren aanteekening maakte, is op 't oogenblik niet terug te vinden in het notaris-archief. Ik heb de gegevens dus niet nader kunnen controleeren.

Het onjuiste opschrift: CLEMENTIA V. D. VEGT is dan ook zeer eenvoudig te verklaren door een vergissing van latere bezitters, die blijkbaar de aanwijzing: CLEMENTIA V. D. V.... aanvulden met VAN DE VEGT, omdat de juiste benaming vergeten was. Op de keerzijde van het paneel zijn namelijk twee strookjes papier geplakt; op het bovenste staat:

CLEMENTIA VAN ..... *De moeder van Juffr.* SARA DE WOLF.

Van het ontbrekende woord is duidelijk het onderste stuk van de V nog te lezen. Een latere hand plakte daaronder een tweede strookje met dit opschrift: CLEMENTIA VAN DER VEGT *de moeder van Juffrouw* SARA DE WOLFF.

Ook de leeftijd, die volgens den catalogus op het portret vermeld staat als AEta. 42, 1633 levert geen overwegend bezwaar op tegenover CLEMENTIA V. D. VONDEL. Zij is geboren 1586 en zou dus in 1633 47 j. zijn, wat overeenkomt met haar geelachtige gelaatskleur. Al is het een niet ongebruikelijk en verklaarbaar bedrog, dat op een vrouweportret de leeftijd eenige jaren te jong wordt opgegeven, het is ook niet onmogelijk dat door overschildering de 7 in een 2 is veranderd. Het tweede cijfer is zoo goed als onzichtbaar.

Bovendien geeft het portret geheel de type weer van een Menniste vrouw van omstreeks 1633, zoowel in de kleedij als door het mutsje. CLEMENTIA was, evenals haar moeder, in haar vaderlijk geloof gebleven. Toevallig kunnen twee portretten worden aangetoond van Menniste dames uit 1635, die sprekend het kostuum van CLEMENTIA weergeven. Het eene stelt voor TRYNTJE VAN STEENKISTE door FR. HALS,[1]) en het andere een bejaarde dame door REMBRANDT.[2]) Men vindt ze afgebeeld in „Het Menniste zusje" door C. N. WYBRANDS (55*e Jaarversl. v. h. Kon. Oudheidk. Genootsch.* 1913, bl. 39) en in „Portretten v. REMBRANDT (II) Mennisten," (*Onze Kunst*, Januari 1914, afl. 1, bij bl. 2.) door F. SCHMIDT-DEGENER. Het portret van CLEMENTIA is bijna levensgroot, het paneel meet 90.5 × 63 c.M.

Als we CLEMENTIA daar zoo deftig in haar leunstoel gezeten zien, met haar bijbeltje in de linkerhand, waarin zij zoo juist schijnt gelezen te hebben, wekt zij zeer bijzondere herinneringen bij ons op. Al geven haar geestige bruine oogen, haar fijne lippen en haar mooi gebogen neus (gelijk aan dien van haar broeder) blijk van intelligentie en van een opgewekten, schranderen geest, met veel energie, er speelt om mond en neus een trekje, dat op eigenzinnigheid en vasthoudendheid wijst, met een zweem van spotlust.

Voor zoover wij het hebben leeren kennen, komen deze eigenaardigheden ook met haar karakter overeen. Werkzame, onvermoeide zakenvrouw, voorbeeldige

---

1) Rijks-Mus. No. 1087. 2) Bij DUVEEN BROTHERS, Londen.

huismoeder voor hare kinderen, is zij ook de geliefde dochter van SARA CRANEN, die, evenals zij, betrekkelijk vroeg weduwe was, en eveneens de uitgebreide handelszaak, haar door haar man nagelaten, bleef drijven en in bloei deed toenemen.

Maar evenmin als haar moeder [1]), die reeds veel vervolging had meegemaakt, blijkt ook CLEMENTIA veel sympathie gevoeld te hebben voor den strijdlustigen dichter, die door zijn geharnaste verzen zoo vaak in opspraak, en zelfs met den rechter in aanraking kwam.

De ontvangst bij zijn zuster, toen VONDEL vervolging dreigde wegens den PALAMEDES, is algemeen bekend. Zij wilde zich, toen hij in haar huis een toevlucht zocht, niet met zijn zaak bemoeien, en begrauwde hem over zijn schrijfzucht: „Zorg maar liever voor je huis en pas op je nering, voegde zij hem toe, en staak al dat schrijven en wrijven, dat je in gevaar brengt."

Hij verliet dan ook spoedig haar woning en ging ten huize van LAURENS JOOSTEN BAECK een schuilplaats zoeken.

Deze weinig zusterlijke behandeling schijnt den dichter diep gegriefd te hebben. Nog tien jaar later is hij het geval niet vergeten, en kan hij, bij zijn dank aan JACOB, den zoon van BAECK, niet verzwijgen, wat hij toen gevoelde:

Toen ick vervloeckte waerheit sprack
Verstreckte mij uw vaders dack
Een toevlught, als selfs magen weken
En deisden, morrende en verstoort,
En weigerden ter noot een woort
Voor myn onnozelheit te spreken.

Dat de dichter hier van *magen* in 't meervoud spreekt, doet wel vermoeden, dat ook zijn moeder het met de afkeurende woorden van CLEMENTIA eens zal zijn geweest.

Gelukkig is dit, in verschillende opzichten zoo merkwaardige kunststuk, na de veiling, voor ons land behouden gebleven en bevindt het zich in het bezit van den heer F. H. FENTENER VAN VLISSINGEN, te Utrecht, de stad waar ook het Vondelgezin, met CLEMENTIA en JOOST, als vluchtelingen, een eerste rustige woonplaats gevonden heeft, na veel reizen en trekken [2]).

HEEMSTEDE, Mei 1916.

---

1) Zie „5e Verslag van het Vondel-Museum" 1912 bl. 35.

2) VONDEL vertelt in het „Berecht" van SALMONEUS (1657) de volgende aardige bijzonderheid uit de jeugd van CLEMENTIA: „My gedenckt dat mijn zuster binnen Keulen, bij eenen schoolmeester van de Geneefsche gezintheit, Moses geboorte met haere medeschoolieren, als Moses zuster, holp speelen"; enz.

Zie omtrent het verblijf van het VONDEL-gezin te Utrecht: „Van Onzen Tijd", Jg. XV, 1915, bl. 550.

BIJLAGE.

OVERZICHT DER VERWANTSCHAP.

CLEMENTIA V. D. VONDEL
geb. 1586 + 1641.

× 1607

HANS DE WOLFF.
+ 1614 of 16.

(Hun kinderen volg. acte 22 Septr. 1628. Notaris LAMBERTI.)

ANNA (geb. 1609)
×
JAC. V. D. VECHT.

PIETER V. D. VECHT.
CLEMENTIA V. D. VECHT
geb. 1645,
(is overled. 1676—1677).
Haar kind PIETER DE WOLFF JR., is, eenige maanden oud zijnde, na de moeder overleden. (Notar. NIC. BROUWER, acte 5 Jan. 1677). Heeft geen kinderen nagelaten.

SARA (geb. 1610)
ongehuwd,
haar boedelscheiding
1699—1700.
Notaris V. D. GROE.
Conterfeitsel van haar moeder.
← 1665 × 30 Nov. →
1e huwel.

HANS (geb. 1613)
× 1643
1e CORNELIA BLOCK,
2e AGNES BLOCK.

uit 1e huw.
PIETER DE WOLFF (Sr.)
geb. ± 1646
+ April 1691.
×
2e huw.
SUZANNA V. HOECK
+ 10 Oct. 1693.

PIETER DE WOLFF JR.
JAN DE WOLFF.

REBECCA (geb. 1615)
×
GILBERT DE FLINES.

Inventaris van hun erfenis 25 April 1701, Notar. V. D. GROE.
Zij erven v. hun vader en moeder, van hun oom ADRIAAN V. HOECK en van hun oudtante SARA DE WOLFF, o. a. *twee portretten* van de overgrootvader en overgrootmoeder, van PIETER en JAN DE WOLFF, dus die van HANS DE WOLFF en van CLEMENTIA V. D. VONDEL.
Bij loting krijgt JAN DE W. lot A, waaronder vallen No. 39, portr. van CLEMENTIA V. D. VONDEL.
Lot B is o. a. portret v. J. V. D. VONDEL, voor PIETER DE WOLFF.

(Handteekeningen van HANS DE WOLFF
en CLEMENTIA VAN DEN VONDEL:)

Vervolg v. Loon, No. 620.

Vervolg v. Loon, No. 685.

Vervolg v. Loon, No. 698.

Vervolg v. Loon, No. 698

Zilveren ducaton, gemerkt I E.

Gouden ducaat.

Zilveren ducaton.

Penning op het 50-jarig huwelijk
Kouwens—van Meijen.

Gouden ducaat.

Penning op het 50-jarig Huwelijk
Kouwens—van Meijen.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v h. Gebr. Binger, Amsterda

JOSEPH EVERTS,

MEDAILLEUR

DOOR

D. S. VAN ZUIDEN.

KUNNEN wij in de laatste helft der 18e eeuw een achteruitgang der kunst in ons land waarnemen en hebben wij dan vooral de schilderkunst op het oog, met de medailleur en stempelsnijkunst is dat eenigszins anders gesteld. De liefhebberij tot het doen slaan van gedachtenispenningen bij alle mogelijke gebeurtenissen, zoowel in het openbare als particuliere leven, was toegenomen met de pronkzucht en praal, die de voorloopers waren van het verval, waarin de Republiek in het laatste der 18de eeuw zou geraken. En zoo is het te verklaren, dat verschillende stempelsnijders der Munt als bijverdienste vrij wat penningen hebben gesneden. Van een hunner n.l. JOSEPH EVERTS medailleur aan de Munt te Dordrecht en over zijn werk kan ik hier een en ander mededeelen. Gesproten uit een geslacht uit Pruisisch Kempen, waarvan verschillende leden ambten bekleedden, werd JOSEPH EVERTS als achtste kind zijner ouders te 's-Hertogenbosch geboren en den 19en Maart 1754 Katholiek gedoopt. Zijn ouders waren JOHANNES JACOBUS EVERTS (gedoopt 11 Febr. 1718 in den Bosch) en EVERDINA DE HESELAER. De tweede zoon uit dit huwelijk JACOBUS EVERTS,[1]) ged. 20 Febr. 1740 in den Bosch, was 19 Februari 1792 gehuwd, met

[1]) Van zijn hand bevinden zich in het gemeente museum te 's-Hertogenbosch een vijftal O. Ind. inkt teekeningen van stadsgezichten en een kerk interieur. Een portret van hem door KRUSEMAN bevindt zich in Breda.

MARIA CHRISTINA JOSEPHINA VAN BERCKEL een dochter van den bekenden medailleur THEODORUS EVERARDUS VAN BERCKEL.

Deze VAN BERCKEL, zilver en goudsmid kashouder en stadsstempelsnijder in den Bosch stierf 11 Maart 1770. Niet onmogelijk heeft JOSEPH EVERTS, die 7 Mei 1780 in 's-Hertogenbosch gehuwd was met NICOLAA STOPHELINA BOONS, uit welk huwelijk den 8en Juli 1782 een kind JOANNA MARIA THERESIA en den 12en Maart 1784 een zoon JACOBUS GREGORIUS R. K. gedoopt werden, bij hem de eerste schrede op het pad der medailleerkunst gezet. Nadat VAN BERKELS weduwe, die na den dood van haar man was belast met de levering van de stadhuispenningen, op 2 September 1786 gestorven was, verzocht JOSEPH EVERTS toen in Dordrecht te vergeefs het zelfde.

Toen ADRIANUS VAN BAERLE, stempelsnijder aan de munt te Dordrecht, in 1783 overleden was, solliciteerden naar die betrekking.

1o zijn zoon JOHANNES VAN BAERLE.

2o FREDERIK WILHELM DIETZE.

3o JOSEPHUS EVERTS JANSZOON van 's-Hertogenbosch.

4o CAREL FREDERIK KONSÉ, van Amsterdam.

5o HENDRIK WEIJMANS, stempelssnijder aan de West-Friesche munt te Hoorn.

Aan de sollicitanten werd opgedragen het maken van proeven onder toezicht van den muntmeester. Daarbij deed zich een incident voor. De muntmeester, later bewerende, dat hij in de munt geen vrije kamer ter beschikking had, had JOSEPH EVERTS uit 's-Hertogenbosch toegestaan de proeven thuis te maken. Dit kwam aan het licht en was niet naar den zin van Commissarissen tot de zaken van het comptoir der domeinen. Zij verklaarden, dat zij de zaak „met veel surprise vernomen hadden en meenden dat nu het geheele but en en oogmerk der proef verloren was" en gelastten bij besluit van 23 Februari 1784, dat de muntmeester den sollicitant JOSEPH EVERTS alsnog naar Dordrecht zou oproepen, om daar het maken eener proef onder des muntmeesters toezicht te herhalen.

Na onderzoek der proeven bleek, dat JOSEPH EVERTS „in bequaemheid en netheyd zeer grootelijks emineerde". Hij ontving 20 April 1784 acte van commissie als stempelsnijder op een salaris van *f* 900 per jaar, en legde als zoodanig den 26en April den gevorderden eed af. Het Koninklijk Penningkabinet is in het bezit van een zilveren ducaton gemerkt I E, die vermoedelijk het product van die proef is. Het was den stempelsnijders toch verboden, op de munten hun initialen aan te brengen, bij het proefstuk was dat natuurlijk iets anders.

Op een door hem gedaan verzoek tot meerdere proffijt van zijn vrouw en kinderen, zooals in het request staat, ontving EVERTS den 6en Juli 1785 verlof om de persen der Munt te mogen gebruiken tot het slaan zijner penningen.

Uit dat jaar zijn ons bekend de penning op het overlijden van ROBERTUS CASTENDIJK (Vervolg van Loon No. 620); op den voortduring van den vrede tusschen KEIZER JOZEF II en de Republiek (V. v. L. No. 626), op het Verbond van Frankrijk met de Nederlanden (V. v. L. No. 628); die op het overlijden van ELISABETH ADRIANA VAN SON (V. v. L. No. 685) is uit het jaar 1787.

Een verzoek als hierboven herhaalde hij 20 Augustus 1795 aan het Comité van Algemeen Welzijn, tot het slaan van een penning op de Alliantie met Frankrijk; maar op advies van den Muntmeester JAN ABRAHAM BODISCO werd het verzoek hem niet toegestaan, daar er vrij wat werk aan de Munt was, hetgeen in 1785 niet het geval was geweest en de Muntmeester bevreesd was, dat inwilliging van het verzoek stagnatie in de muntwerkzaamheden zou veroorzaken.

De penning werd dan ook nooit geslagen.

In 1787 had EVERTS een penning vervaardigd, ter gedachtenis aan het ontzet der verdrukte burgerij binnen Heusden op 21 September 1787 (V. v. L. No. 698). Deze penning kunnen wij wel tot de beste door hem vervaardigd, rekenen. In 1789 sneed hij een penning ter gedachtenis aan het 50jarig huwelijk van W. KOUWENS en P. VAN MEIJEN niet vermeld in het Vervolg op van Loon, en in het begin van Mei 1798 gaf hij een gedrukt plan van inteekening in het licht, ter vervaardiging van eenen gedenkpenning, op de nieuwe staatsregeling voor het Bataafsche volk, aangenomen den 23 April 1798. De uitnoodiging, in den stijl van die dagen moest dienen om de Bataven op te winden tot het helpen vereeuwigen van deze goddelijke stichting, waarover de vrijheid zelve verrukt was. Op de *voorzijde* zou men te zien krijgen „Een rijzige gedenkzuil, waarop een menschelijk *hart* als ondeelbaar. Daarvoor een brandend altaar, waarop de *pijlbundel*, als het symbool der vroegere geunieerde provinciale Souvereiniteiten, door de *vlam* verteerd wordende.

De een en ondeelbaarheid der Bataafsche republiek werd hiermede aangeduid. Aan de regterzijde van het altaar zou men de *vrijheid* en *gelijkheid* zien, voorgesteld door een schoon gevormde maagd, hebbende in de eene hand de *speer* en het *waterpas* en in de andere een *palmtak* en *eiken krans*. De triumf op hun belagers den 22 Jan. 1798 behaald, zou daarmede worden aangeduid. Aan de andere zijde van het altaar zou men de *Deugd* en *Getrouwheid* vereenigd vinden, voorgesteld door eene dergelijke Maagd, welke met haar regterhand het vuur van het altaar aanstookt door het vlammende offervocht, dat zij uit een schaal op den pijlbundel plengt om dezen des te spoediger te doen verteren. Met hare andere hand drukt zij op haren boezem de acte van Staatsregeling, welke op den 23sten April 1798 is aangenomen. Voorts eenige toepasselijke woorden.

Keerzijde.

De Bataafsche en Fransche vlaggen in elkander gestrengeld en een zeer

toepasselijk vers (dat waarschijnlijk nog gemaakt moest worden) en daaronder een bloemfestoen,

In fijn zilver zou de penning f 10,— in goud f 120,— kosten, f 4,— of f 40,— moesten als voorschot bij de inteekening tegen een behoorlijk certificaat worden gestort. Vermoedelijk schrikte deze laatste voorwaarde de lieden af en mislukte daardoor de onderneming. Doch in elk geval zou de penning te laat zijn gekomen, want, voor dat hij had kunnen gereed zijn, had de staatsgreep van 17 Juni dien van 22 Januari reeds ongedaan gemaakt.

Dit plan van inteekening is echter curieus genoeg om het hier te laten volgen :

U I T N O O D I G E N D

PLAN VAN INTEKENING,

Ter vervaardiging van eenen GEDENKPENNING, met opzicht tot de Nieuwe ACTE VAN STAATSREGELING *voor het Bataafsche Volk, aangenomen den 23 April 1798, het Vierde Jaar der Bataafsche Vryheid.*

Was 'er immer eene gebeurenis belangryk voor een gedeelte des Menschdoms; -- wierd ooit een Volk, —— gevoelloos van zyne vryheid afgeweken, —— in eens uit dien beklaaglyk vervallen toestand, tot den verheven staat van ooirspronglyke vryheid teruggebragt; — hadt immer de Bewooner van Nederland stof van juichen over de bevoordering van zynen wezenlyken welvaard; — Voorzeker Bataaven! — De 23ste dag van Grasmaand 1798, veréénigde voor U, in zich, al dat gewigt, wat slechts de schaal van duurzaam geluk, ten middenpunt kan nederhaalen! —

Kan immer eene Gebeurenis meer heilvol en treffend voor U zyn, dan de verkryging eener Constitutie, in alle haare deelen, *als deze*, berekend voor uwen bestendigen welvaard? — Kunt Gy ooit nader ten verderve hellen als Gy reeds waart, en meer onverwyld tot dien trap van grootheid en waarde opklimmen als tot welken Gy gestegen zyt met de aangenomen *Staatsrégeling* op dien eeuwig gedenkwaardigen dag? — En kon wel immer de Bataaffche Vryman, zich meer onschatbaar heil bezorgen, als Hy zich zelven, en met hem de Vryheid en het Vaderland, op dien altyd-grooten stond aanbragt? -- — Neen zeker! — duizend sprekende bewyzen, antwoorden ontkennend, op deze veel-beduidende vraagstukken! . . . — En zou dan deze reddende en roemvolle Gebeurenis, niet meer dan ooit een eeuwig aandenken vorderen; en door het duurzaamst Metaal aan de laterkomende Geslachten, verdienen te worden geboodschapt? . . .

Gy alle, — ongetwyfeld, — Bataaven! die het zegenend vermogen op ons toekomstig-wereldlot van deze beslissching in haaren geheelen omvang bezeft, — Gy alle, ongetwyfeld, wenscht haare verééuwiging, en zult ten dien einde mede hulpzaam wezen! — Inzonderheid Gy, waardyvolle Vaderlanders! die, meer of min, dit staatig-schoone, en juist-geördent Gebouw hebt helpen stigten en daarstellen: Gy vooral verlangt eene heuglyke gedagtenis, en stelt prys op het deugdzaam aandenken eener gelukkige Nakomelingschap! —— De Vryheid zelv'. -- verrukt door deze Godlyke stigting, — vordert deze verééuwiging, en heeft de erkentenis van tydgenoot, en nageslacht, — als de meestwaardige Burgerkroon, aan uwe achtbaare kruinen voorbeschikt en toebereidt[—

Dit zelfde gevoel van belangrykheid, — deze eigene zucht om dit grootgunstig tydgewricht te verééuwigen, deeden den Burger JOSEPH EVERTS, *Medailleur* en *Graveur* der Bataafsche *Munt* te Dordrecht, besluiten, om ten dien einde eene intekening te openen, ter vervaardiging van eenen *GEDENKPENNING*, wegens dat evenement, — onder de volgende bepaalingen:

1. Dezelve zal vervaardigt worden door den *Medailleur* en *Graveur* der Bataafsche Munt in Dordrecht, den Burger JOSEPH EVERTS.

2. Zy zal gemaakt worden van fijn Zilver, en by intekening, te bekomen zyn voor *f* 10 : 0 : 0 te betaalen *f* 4 : 0 : 0 by de intekening, tegen een behoorlyk Certificaat, en de overige pennin gen by de aflevering van den *Gedenkpenning;* waarby alsdan tevens eene gedrukte verklaaring der Zinnebeelden, gratis zal worden afgegeven.

3. Elk intekenaar kan zich verzekert houden; dat geene Medailles meer zullen vervaardigt worden, als alléén dat getal, voor 't welk de intekening is geschied; gelyk ook dat de uitvoering van dezelve met de meest mooglyke nauwkeurigheid zal geschieden.

4. Voor des begeerende zal de Maaker ook dezelfde Medaille in fijn Goud vervaardigen voor de somma van *f* 120 : 0 : 0, waarvan mede by de intekening *f* 40 : 0 : 0, zal voldaan worden, en voorts die zelfde bepaalingen als by de Zilveren, zullen geobserveerd worden. —

5. De Tekening met de Verklaring van gemelde Medaille kunnen gezien worden ten huize van den Burger alhier, dagen lang, den dezer des voormiddags van tot , en des namiddags van tot Uuren op welken tyd ook de Intekening kan geschieden.

Zonder twijfel was EVERTS iemand bezield met ijver voor zijn vak en zoo trachtte hij ook een nieuwe manier te vinden om ducaten te slaan. Ik ben, dank zij de groote bereidwilligheid van de Heer A. O. VAN KERKWIJK Directeur van het Koninklijk Penningkabinet, dien ik hier voor dank zeg, in de gelegenheid, om de geheele memorie mede te deelen, die EVERTS den 30en April 1804 over deze zaak aan den muntmeester indiende.

Memorie tot een nadere inrigting tot het maken van de muntstempels.

1.

Daar de pansoene geheel verslete zijn, en geen stempels naar behoren daarmede gemaakt kunne worden dient deze opgaaf tot een nadere inrichting.

2.

Daar men volgens de oude manier de stempels door differente pansoene met den hamer in sinkt.

3.

Wel te verstaen, Een pansoen is een stuk staal circa vier duymen lang, op het end word den man van een ducaat gesneden, Die zet men op den stempel die men sneijde wil en slaat met den hamer daarop totdat hij in den stempel is ingedrukt, omdat den slag van den hamer, niet altoos egaal op de pansoen neerkomt is het ingesonkene noyt suijver maar getroebeleert. Om dit dubbelde weg te neme heeft men den man in vijf differente pansoene verdeeld.

1. pansoen waarop het hooft.
2. het middelleijf.
3. de deie.
4. de voete.
5. de bundelpeijle.

Zoo dat deze 5 pansoene beijmalkaar gevoegt, de gehele man van de ducaat uijtmake. Met deze vijf pansoene zink men den ingezonkeman in 3 vermeld nog eens over ligt te verstaan, dit een onvolmaakt werk is.

Vermits de eenen pansoen ligt wat dieper of door den hamer na den een of ander kant word opgedronge; het omschrift word door diferente letter-pansoene ingezonke. Dit is de andere manier.

De nieuwe inrigting bestaat in de volgende bewerking.

I.

Men sneijd een stempel in ordere zoo als een ducaat moet zijn op die welgesnedene stempel, sinkt men een pansoen onder de pers in.

Die pansoen gehard sijnde, zinkt men onder de pers de stempele in een reijs met letters en al in, zoodat den ene stempel net is als den anderen is. Dit is bijvoorbeeld of UEd. het cachet eens of honderdmaal afdrukt, het bleijft het selfde.

Bij aandere Mogendhede geschied het zoo en zoo ik geinformeerd ben is het te Middelburg ook in werking.

Dordrecht 30 April 1804. J. EVERTS.

Zoo als men ziet was zijn kennis der Nederlandsche taal niet beter dan, die van de meesten zijner tijdgenooten. Hierop ontving EVERTS van den Heer POELMAN den Muntmeester-Generaal, een antwoord, dat ons niet bekend is, maar waarop EVERTS den 3 September 1804 het volgende schreef.

Mijn Heer en Vriend.

Eerst na UEd. orders gewagt te hebbe, heb ik mij aan den muntmeester vervoegt, om de pansoenen in zijn smitse te laate smede, die dat weygerde. Ik heb voor het make en inrigte van de ducate gevraagt 6 ducate in vertrouwe, de stale pansoene door den muntmeester zoude gelevert worden. En UEd. zal ligt begrijpe uyt de opgaaf van de smit, dat ik geen verschotte voor die weinige klijne prijs kan doen; derhalve versoeke U WelEd. vriendelijk te moge weten of de pansoene volgens de opgaaf zullen voldaan worden. zal alsdan ten ecoste daar werk van maken.

Blijven na vriendelijke groetenis mij recommanderende in U WelEd. protectie

Mijn Heer UEd. DW. dinaar
J. EVERTS.

POELMAN stelde zich over de deugdelijkheid van het aangeboden procédé in verbinding met den Dordtschen muntmeester JAN ABRAHAM BODISCO, die hem den 24 November 1804 antwoordde:

Mijn Heer en Vriend.

UE. geeerde van 18 dezer heb ik wel onttange. Wegens de stempelsnijder, doe UE. in de maand Meij hier met hem over de stempels gesprooken heeft, proponeerde hij om de stempels op een nieuwe manier te bewerken, dat de onkosten daarvan op *f* 30 zoude belopen, waarop ik hem gezegt hebbe, dat hij tot die prijs een paar stempels voor mij zou maaken, om tot een proef te dienen. Hoe de zelve zoude aan het oogmerk voldoen, daarop heeft hij zig aan mijn smit addresseert (want mij heeft hij niet gesprooken) gevraagt of hij die pansoenen voor hem wilde maaken, die mij daar over gesprooken heeft en ik gewijgert hebbe, wat reden is er, dat hij iets aanneemt en ik de onkosten zou moeten betaalen, want er zullen nog meer onkosten op loopen. Het staal is duur of de Bie voor die prijs goede pansoenen kan leveren is twijffelagtig, voor mij, ik wil er niet als die bepaalde f 30 aan te kosten leggen, want het zal tog op niets uytkomen. Hij heeft geen lust tot werken, nooyt zijn er stempels gereed, dat veel ongenoegen aan de munters veroorsaakt en verdrietig voor de muntmeester is. Veel goeds is er niet van te verwagten en alle onkosten zullen vergeefs zijn. Dierhalven ben ik van oordeel, dat het best zal wezen, dat hij de stempel op de oude manier maakt en zorg draagt, dat er stempels in gereedheid zijn, hem heb ik niet gesprooken want ik wil met de karel niet te doen hebbe.

Aangaande fabriquanten van de valse rijxdaalders daar heb ik niets van gehoord, het zullen zekerlijk gegooten zijn, het is goed, dat ze gekregen zijn, want het zou van kwaat gevolg kunnen zijn, verblijve met allen hoog agting

Mijn Heer

UE. DW. Dienaar

JAN ABRAHAM BODISCO.

Zooals uit dit schrijven en het volgende blijkt was men niet erg tevreden over EVERTS daar hij zijn werk verwaarloosde. In het hier volgend laatste schrijven van de Heer POELMAN van 28 Nov. 1804 krijgt hij een ongemakkelijken uitbrander.

Vermids ik mij noch voorgesteld had, in dit jaar te Dort te koomen, en dan met U over het werk des stempels weder gesproken zoude hebben, heb ik tot heden uitgesteld UE, missive in do 3 Sept. te beantwoorden. Intusschen heeft mij derzelver inhoud zeer verwonderd, daar ik, inplaats van een model of proef van de bij UEd. in de maand Mey aangenomen nieuwen zoort van stempels, welke ik volgens afspraak reeds in Juny of July had verwagt nu een gansch anderen berekening van onkosten vernam, waarover in de maand Mey niet gedagt noch gesproken, en veel minder door den Heer muntmeester iets boven de bepaalde somma van *f* 30 was aangenomen.

Het is derhalven in geenen deelen de zaak van mij, om in dezen eenige orders te kunnen geeven. Ik heb reeds de offerten van den Hr. muntmeester in der daad als eenen vrijwilligeh genereusiteit beschouwd, en ik ben niet geauthoriseerd om eenig dedommagement van 's Lands wegens aan UE. voor dit werk toe te zeggen, of andere muntbediendens tot iets, hetgeen UE. in de post van stempelsnijder alleen aangaat, als eenen nieuwigheid te verpligten.

Ik moet derhalven terugkoomen tot mijne op last van Thesaurier Generaal en Raaden aan U in de maand Mey gedaanen aanzegging, om meerder accuratesse in het formeeren der stempels te adhibeeren, speciaal door dezelve niet met overhaasting te maaken, en zorg te draagen, dat er een genoegzaame voorraad zij, alles is ingevolge het 23e art. van UEds. instructie, ten einde geen oorzaak van klagten te geeven.

Zonder mij derhalve verder in te laaten in uw nieuw project tot berijding der stempels, wil ik alléén mijne voorgemelde waarschouwing op 't allerserieuste bij dezen herhaalen, ten einde bij verder misnoegen over UE. werk of klagten wegens oponthoud, dat UE. somtijds door geen genoegzaamen voorraad op de munt veroorzaakt, geen onaangenaame maatregelen ten Uwen opzigte mogten genomen worden. Ik heb den Muntmeester verzogt, om mij van de nieuw te maaken ducaten met 't volgende jaar 4 toe te zenden, die ik order heb aan Thesaurier Gen. en Raaden te doen zien. Zullende mij niets aangenamer zijn door door UE. verdere behandeling te worden overtuigd, dat UE. zich naar mijne welmeenende Raad gedraagd, terwijl ik met achting blijve,

UE. dw. dr.

w. g. W. A. A. POELMAN.

Den Haag, 28 Nov. 1804.

Den 17den Maart 1807 schreef HOLZHEY, wien de vervaardiging der nieuwe munten was opgedragen nog aan EVERTS, die eenige onderdeelen tot dat werk voor hem, HOLZHEY, vervaardigd had.[1]) Kort daarop moet EVERTS gestorven zijn. Waar en wanneer mochten wij niet ontdekken.

Enkele zijner beste penningen zijn hierbij naar ex. uit het Kon. Penningkabinet afgebeeld.

1) Zie: De Munten van Koning LODEWYK NAPOLEON door A. O. VAN KERKWIJK.

KORTE MEDEDEELINGEN.

I. DE OPRICHTING VAN EEN STANDBEELD VOOR JOHAN VAN OLDENBARNEVELT IN 1626 VOORSPELD.

Uit onderstaande notarieële acte blijkt aardig, hoe in een herberg te Amersfoort, waar eenige personen over de verdiensten welke VAN OLDENBARNEVELT voor het land gehad had, redetwistten, een van hen de voorspelling uitsprak, dat men dien grooten staatsman nog eens door de oprichting van een standbeeld eeren zou.

Bijna drie eeuwen hebben daar echter nog over heen moeten gaan, voor die voorspelling waarheid zou worden!

Compareerde voor mij FREDRICK VAN BANCHEM notaris publicq bij den Hove van Hollant geadmitteert, residerende binnen Amsterdamme ende den getuygen naer genoempt, PIETER JACOBSZ out omtrent 50 jaren, CORNELIS CORNELISZ CARSEBOOM out omtrent 45 jaren ende WYBRANT CORNELISZ out omtrent 40 jaren, poorters deser Stede, ende hebben bij waere woorden in plaetse van solemnelen eede ten versoucke van HENDRICK BARENTSZ WACHTMAN ende BARENT JANSZ voor hen ende heure mede consorten, verclaert getuycht ende geattesteert hoe waer is, dat in den jare 1626 des nae somers sij getuygen sijnde tot Amersfoort in den herberge „de Roode Leeu" gehoort ende gesien hebben, dat JAN CLAESZ VLOOSWYCK die daer mede was, woorden gebruyckte tegens hen getuyge wegen BARNEVELT, den gewesene advocaet van Hollant, hem seer hooch lauderende ende verheffende in veele sijn doen, niettegenstaende hij naer volcomen sententie over sijn misdaet was geexecuteert, daertegens seer misprijsende ende verachtende de regeringe deser lande alsdoen in wesen sijnde, te meer hij verhaelde, dat de Heeren hem oock affgeset hadden van lieutenant ende sijn weesvaders ampt, daeraen hij hem seer belchde. Ende gemelte WYBRANT CORNELISZ vouchde daer bij alleen, dat de gemelte VLOOSWYCK oock geseyt hadde, dat men den tijt noch soude comen leven, datter van BARNEVELT *een beelt soude werden opgericht* gelijck die van Rotterdam van ERASMUS hebben gedaen.

Alle t welck sij getuygen, desnoot ende in cas van recollement versocht sijnde, overbodich waren met eede solemneel te verstercken.

Gedaen binnen Amsterdam ter presentie van JAN VAN DER BURCH ende SEGER VAN CAMPEN inwoonders deser stede als getuygen hierover gestaen den 12den December 1628.

D. S. VAN ZUIDEN.

II. EEN CURIOSUM.

6 Maart 1635. Iemand verklaart dat *omtrent* 16 *off* 17 *jaren geleden* CORNELIS CORNELISZ SCHUIJT gecocht heeft van sekere schilder, genaemt LUDOLPH VAN LINTSENICH doen wonende op de Heregracht naest het huys van CORN. CORN. SCHUIJT *een schilderije van St. Sebastiaen*, en dat voor een last haver ééns. CORNELIS SCHUYT had gezegd: dat hij d'selve schilderije *onlange* jaren na den coop soude hebben betaelt ten ware sake dat den schilder in ongelegenheyt geraect was. De dienstmaagd van SCHUYT vertelt, dat de „groote" schilderij van St. Sebastiaen gecocht was voor een last haver.

Dat negen jaren geleden seker jonc man gecomen is ten huyse van haer meester, versoeckende uutten naem van sijn vader te hebben betalinge van de schilderije .... en dat SCHUIJT metten selven joncman gegaen is naer 't water in 't huys „d'Uutterse Schuyt" om hem aldaer te betalen. Dat vijff jaren geleden de voorsz. joncman weder gecomen is gelt voor de schilderij te vorderen, en vermits SCHUIJT sieck was, heeft deselve joncman haar meester in recht verwonnen. [1]

A. BREDIUS.

1) Prot. Not. J. C. HOGEBOOM, Amsterdam.

Afb. 1. Prent van C. KONING naar W. BUYTEWECH.

Afb. 2. Prent van JAN VAN DE VELDE naar W. BUYTEWECH.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amster

HOE SCHILDERDE WILLEM BUYTEWECH?

DOOR

PROF. DR. W. MARTIN.

HOUBRAKEN zegt [1]) van WILLEM BUYTEWECH, dat deze „gezelschappen van Juffrouwen, Heeren en Boertjes schilderde."

Waar zijn die schilderijen gebleven? Zijn de prenten, door CORNELIS KONING, JAN VAN DE VELDE e. a. naar BUYTEWECH gegraveerd, [2]) de eenige gegevens, waarnaar wij zijn schilderwerkzaamheid kunnen reconstrueeren, of is er werkelijk iets bewaard gebleven van het palet van dezen buitengewonen kunstenaar, van deze groote stuwende kracht uit het begin der 17e eeuw?

Deze vragen houden reeds lang menigeen bezig en dientengevolge heeft men enkele schilderijen, o. m. een W. B. gemonogrammeerd figuurtje in het Rijksmuseum, aan BUYTEWECH toegeschreven. Toch geloof ik, om redenen die uit het volgende mogen blijken, niet aan deze en dergelijke toeschrijvingen, maar meen veeleer een groep van tot heden als werken van DIRCK HALS geldende schilderijen op naam van BUYTEWECH te moeten stellen.

1) Groote Schouburgh 2e druk 1753, Deel II, blz. 90.

2) Zie THIEME—BECKER, Allgem. Künstlerlexikon in verbo BUYTEWECH. Verder over BUYTEWECH, behalve de in dit Lexikon vermelde literatuur: LUDWIG BURCHARD, Die Holl. Radierer vor Rembrandt. Dissertatie, Halle a/S 1912, blz. 52 vlgg.

De schilderijen die ik bedoel, sluiten zich in hun symmetrischen en gedrongen opbouw aan bij het door CORNELIS KONING naar BUYTEWECH gegraveerde vroolijk Gezelschap (v. d. KELLEN, blz. 114, zie hierbij afb. 1) en bij BUYTEWECH's Kwakzalverprent (afb. 2), welke laatste bovendien het bijna vierkante formaat vertoont van twee schilderijen der door mij bedoelde groep.

Een derde eigenaardigheid is, dat, waar men bij DIRCK HALS geen boeren als door HOUBRAKEN bedoeld, vindt, juist op eenige van deze schilderijen naast Heeren ook ruige klanten voorkomen, terwijl voorts de typen (b. v. van de speelluyden) overeenkomen met die van muziekmakers op teekeningen van BUYTEWECH [1]), op de prent van CORNELIS KONING naar BUYTEWECH, op de hierbij (afb. 12) afgebeelde en op nog twee andere teekeningen van BUYTEWECH in het Prentenkabinet te Amsterdam, voorstellende het oordeel van WILLEM VAN HOLLAND.

Nog een merkwaardige bijkomstigheid doet zich voor, nl. dat een eigenaardig gebouwde eenpotige tafel, die op drie schilderijen van deze groep voorkomt, ook te zien is op een buiten kijf echte teekening van WILLEM BUYTEWECH (afb. 3) [2]), en dat ik die tafel nergens anders heb afgebeeld kunnen vinden in de bijna tien jaren, waarin deze kwestie mijn aandacht heeft. Voorts komen op de schilderijen, die ik voor werk van BUYTEWECH houd, landkaarten voor van dezelfde soort als op zijn teekeningen [3]).

Zulke eigenaardigheden zijn details, die ten slotte een hypothese kunnen ondersteunen. De hoofdzaken evenwel, waar het op aankomt, zijn de bouw en de techniek, d. w. z. het penseelschrift van een schilderij. En deze nu zijn inderdaad bij deze werken afwijkend van DIRCK HALS. Daardoor alleen is twijfel aan diens auteurschap bij mij opgekomen, en toen die twijfel deed vragen: „wie dan wel?", kwam door de overweging van het groote meesterschap der schildering en de zekerheid, dat het werk ± 1615 was ontstaan, en eindelijk door de herinnering aan de langgerekte, precieuse jongelingsgestalten van BUYTEWECH's costuumseries [4]), de naam van dezen meester bij mij op.

Dat mijn onderstelling juist is, hoop ik hieronder aannemelijk te maken. [5])

In 1906 te Praag vertoevende, om er den catalogus der verzameling HOSCHEK te maken, trof het mij, dat een algemeen aan DIRCK HALS toege-

---

1) Zie de afb. in GOLDSCHMIDT's schitterend Buytewech-opstel, Jahrb. d. Kgl. Preuss. Kunstsammlungen 1902, blz. 107, en vgl. afb. 7 van mijn opstel.

2) De teekening is no. 52 van de veiling bij FRED. MULLER & Co. te Amsterdam 11—14 Juni 1912.

3) De in de voorafgaande noot genoemde teekening en de teekening, als buitentekstplaat afgebeeld in GOLDSCHMIDTS opstel.

4) V. D. KELLEN 14—20 en 21—27.

5) De Heeren Dr. BREDIUS, F. SCHMIDT DEGENER, Dr. H. LILIENFELD en wijlen Dr. FREISE zagen mijn materiaal en waren het met mij eens.

Afb. 4. W. BUYTEWECH, Schilderij in het Museum te Boedapest.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

Afb. 3. Teekening van WILLEM BUYTEWECH.

Afb. 5. Schilderij van DIRCK HALS.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdan

schreven schilderij dier verzameling, dat sedert eigendom is geworden van het Museum te Boedapest (afb. 4) [1]), afwijkingen vertoonde van het werk van dezen meester. Hoewel ik het, op gezag van mijn meerderen in ervaring en kennis, als DIRCK HALS catalogiseerde, werd toch mijn twijfel allengs grooter. De schilderij vertoont — evenals de andere tot deze groep behoorende — geen handteekening en de toeschrijving is dus zuiver stylcritisch. Blijkens de kleederdracht is zij omstreeks 1610 à 1615 geschilderd, terwijl het milieu aan het vroege werk van FRANS HALS en DIRCK HALS, derhalve aan Haarlem doet denken, waar ook BUYTEWECH toen vertoefde.

Van DIRCK HALS wijkt de schilderij af door het sterk gebruik van lokale kleuren, vooral door een sterk, diep, lichtend rood, dat ik zoo niet van hem ken en dat aan VAN DE VENNE doet denken. De stofuitdrukking is niet bijzonder geslaagd. Van DIRCK HALS wijkt af de manier van glimlichten schilderen: de „Specklichter", gelijk de Duitschers die vet opgezette lichten noemen, en die zoo karakteristiek zijn voor DIRCK HALS' vroege werk (vgl. afb. 5,) ontbreken. Het doek is zéér fijn linnen, gelijk ik het bij DIRCK HALS nergens zag, doch dat herinnert aan het lijnwaad, waarop HERCULES SEGHERS zijn etsen drukte.

Het formaat is niet het bij DIRCK HALS gebruikelijke. De figuren zijn iets grooter dan bij DIRCK HALS. De compositie, uitermate symmetrisch, rustig en serieus, wijkt van den levendigen bouw van DIRCK HALS' werken af. Men lette op de vulling van den wand met voorwerpen, en op de symmetrisch op den grond gelegde degens en andere zaken; op de op tafel liggende pijp, evenwijdig aan den tafelrand.

Technisch is, behalve het koloriet, de lichtjes, het formaat en het doek, nog afwijkend van DIRCK HALS de, in verband met den symmetrischen opbouw streng volgehouden lineaire werking der voorwerpen, of, beter gezegd, het aanbrengen van voorwerpen, die door hun lineaire beteekenis de compositie ondersteunen. Ik bedoel, behalve de tafel als centrum en de midden daarop staande kaars, nog de beide stoelen, de landkaart, de open deur met touw en katrol rechts, den stijl van een bank of trapleuning links, de fluiten, den dolk en de landkaart aan den wand.

Al de rechte omlijningen dezer voorwerpen zijn als langs de lineaal getrokken.

Niet alleen krijgt men hierdoor, en door het weinig „uit de verf" zijn der schildering, den indruk dat men hier werk vóór zich heeft van een teekenaar of nog liever graveur, maar bovendien versterkt het overwogene, rustige en tegelijk toch meesterlijke van het geheel ons in de onderstelling, dat hier een kunstenaar van

1) Ik dank de fotografie aan de welwillendheid van Hofrat Dr. GABRIEL VON TÉREY te Boedapest.

zeer groote beteekenis, die misschien niet eens in de eerste plaats „schilder" was, maar meer teekenaar met kleur, aan het zoeken is geweest.

De beschouwing der wonderbaarlijk goed geobserveerde figuurhoudingen en der koppen doet onze bewondering voor de opmerkingsgave en den fijnen smaak van den schilder nog stijgen en wij vragen ons af, hoe het mogelijk zou kunnen zijn, dat dit werk zou zijn gemaakt door DIRCK HALS, in wiens schilderijen wij nergens deze rustige physionomische fijnheid, dezen even geraffineerden als afwijkenden opbouw ontmoeten. Weliswaar bestaat er uiterlijk veel overeenkomst met DIRCK HALS' werk: dezelfde cavalieren en joffers, dezelfde kleederdracht en bezigheden, ja zelfs eenige malen dezelfde houdingen, waarover straks.

Kijkt men echter nauwkeuriger en zoekt men rond DIRCK HALS in het werk van anderen, dan vindt men alleen bij vergelijking met BUYTEWECH's oeuvre bevredigende resultaten. Men denke aan zijn reeds genoemde costuumseries voor de verklaring van de gracieuze jongelieden links en rechts. Men vergelijke voor de compositie en het formaat de kwakzalversprent (afb. 2), voor de gedrongen en symmetrische compositie voorts vooral ook het Vroolijk Gezelschap en den Houtverkoop (afb. 1 en 12) en de prent afb. 13; voor de tafel de teekening, afb. 3.

Nog andere aanknoopingspunten met BUYTEWECH geeft ons de tweede schilderij, waarvoor ik het auteursrecht van „geestige Willem" zou willen opeischen. Ik bedoel het hierbij (afb. 6) gereproduceerde interieur met eveneens vier personen, eenige jaren geleden bij het sloopen van een oude kast door een Haagschen meubelmaker ontdekt en algemeen (ook in het eerst door den ondergeteekende) voor een DIRCK HALS gehouden. Thans maakt het deel uit van de verzameling KRONIG te 's Gravenhage. [1])

Tot recht verstand diene, dat ook dit stuk op hetzelfde fijne linnen, op paneel geplakt, is geschilderd en hetzelfde formaat had als het vorige, doch dat het bij het sloopen was afgezaagd, waarbij aanvankelijk boven links nog een stuk bleef zitten, dat het verlengde van het zegelkoord en van de landkaarten te zien gaf.

Hier vertoonen zich weer dezelfde van DIRCK HALS afwijkende eigenaardigheden. Typisch is het bakje rechts aan den wand, dat men zich naar boven voortgezet moet denken in twee lange verticalen, evenwijdig aan de vertikalen der kaartlijnen en aan die van het zegelkoord. Ook hier de grootere figuren, dezelfde tafel, met een mes evenwijdig aan den tafelrand. Eindelijk overeenkomst in andere voorwerpen (kolenbakje, leuningstoel rechts, enz.) met het vorige schilderij, terwijl zulk een landkaart voorkomt op een van BUYTEWECH's teekeningen (afb. bij GOLDSCHMIDT t. a. p.). Voor de houdingen en vooral voor de wijze van

---

1) De eigenaar verleende mij welwillend toestemming om het te laten fotografeeren.

Afb. 6. W. BUYTEWECH, Schilderij in de verzameling KRONIG te 's-Gravenhage.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger Amsterdam.

teekenen vergelijke men den vedelaar met de hierbij afgebeelde teekening van BUYTEWECH uit het Prentenkabinet te Amsterdam (afb. 7), terwijl eindelijk het wapendragend zittend beertje op den stijl links een van die karakteristieke hoek-afsluitingen is, waaraan men een meester herkent en die men in dit geval terug-vindt (leeuw met wapen, op paal zittend) aan weerszijden van de door BUYTEWECH geteekende, door JAN VAN DE VELDE gegraveerde prent AER.

Nog een derde stuk (afb. 8) [1]), eveneens op hetzelfde linnen en met gebruik van veel lokale kleuren geschilderd, behoort m. i. aan BUYTEWECH. Hier zijn het zes personen, door een tusschenruimte in twee groepen van drie verdeeld, die ieder boven breed en beneden smal zijn. Het formaat is, blijkbaar tengevolge van het grooter aantal personen, minder hoog. Overeenkomst met de beide genoemde schilderijen bestaat in enkele voorwerpen (leunstoel en kan) en in de behoefte aan vertikale lijn-paralellen (handdoek links), terwijl de symmetrische opbouw boven-dien door de hoekvullingen op den vloer (verkeerbord links, kan en glazen rechts) wordt bevorderd. Ook hier zijn de rechte lijnen (men zie de tafel) langs de lineaal getrokken.

De compositie van deze schilderij is minder rustig, de figuren hebben minder den portret- of modelstand, de penseelbehandeling is ook iets vloeiender en vlotter, hoewel vooral uit de behandeling der haren (het duidelijkst bij den hond te zien) blijkt, dat met minder olie, d. w. z. minder vet en meer „dor" is geschilderd dan DIRCK HALS gewoon was.

De derde figuur van links schijnt dezelfde als degene, die als harpspeler op BUYTEWECH's Vroolijk Gezelschap (afb. 1) en elders voorkomt (vgl. de afbb.) Den hond ziet men op de teekening afb. 12.

Bij de toeschrijving aan BUYTEWECH van de vierde schilderij (afb. 9, ver-zameling ELKINS, N. York) moet ik de restrictie maken, dat ik het stuk slechts uit de afbeelding ken en niets weet omtrent kleur en linnen. Doch de overeen-komsten zijn te opvallend, om niet de aandacht te vestigen op de mogelijkheid, dat dit eveneens een BUYTEWECH zou kunnen wezen. Stelt men zich den gang van zaken aldus voor, dat de beide eerstgenoemde stukken vroeger zijn geschilderd dan het derde en dit vierde, dan is het verklaard, dat er meer verband is tusschen 3 (afb. 8) en 4 (afb. 9) (in formaat, meer figuren, de waterende man links, dezelfde dienstbode), dan tusschen 1 of 2 (afb. 4 en 6) en 4 (afb. 9) (tafel, leunstoel, kan). Doch tevens is dan duidelijk, dat de overblijfselen der symmetrische

---

1) Verk. FRED. MULLER, Amsterdam 19 Jun 1913, no. 86. Reeds ongeveer een jaar vóór de veiling bracht Dr. LILIENFELD mij een foto ervan, omdat hij hierin terecht een schilderij zag, dat tot dezelfde groep behoort.

compositie ondanks de grooter levendigheid nog te vinden zijn in de plaats van de tafel (dezelfde als op 1 en 2, (afb. 4 en 6), de schaal met koekjes recht daarboven en wederom recht daarboven de twee handen, waardoor de groepen van drie personen links en drie rechts verbonden zijn.

Voor den vioolspeler vergelijke men opnieuw de teekening van BUYTEWECH, afb. 7.

Vergelijkt men hetgeen ik hierboven aannemelijk heb trachten te maken met de schilderijen, die o.m. door Prof. GOLDSCHMIDT, Dr. VON BODE en de Directie van het Rijksmuseum hypothetisch aan BUYTEWECH zijn toegeschreven, dan blijkt, dat dezen vooral uitgaan van een zeer verklaarbaren, maar m. i. minder stelligen grondslag, nl. van BUYTEWECH's *vlotte* teekeningen, zooals bijv. den bij GOLDSCHMIDT [1]) afgebeelden fluitspeler, de teekening te Dresden, de costuumstudies der verzameling HOFSTEDE DE GROOT, enz. Inderdaad zou men zoodoende een veel meer „flaminganten" BUYTEWECH krijgen en het is m.i. niet onmogelijk en niet in strijd met het boven door mij uiteengezette, dat hij ook als schilder wel eens een zwieriger, vlotter, vetter manier kan hebben gehad, zooals in de schilderij te Berlijn [2]). Maar om dit anders dan zéér hypothetisch aan BUYTEWECH toe te schrijven ontbreken nog de gegevens; hetgeen BODE trouwens uitdrukkelijk zegt [3]).

De „vlotte" teekeningen zijn schijnbaar in tegenspraak met mijn opvatting. Evenwel de „strenge" teekeningen van BUYTEWECH, zooals b.v, zijn interieurs, (o.a. afb. 3; vgl. ook nog afb. 13), zijn teekeningen voor prenten enz., kunnen m. i. niet anders dan vóór mijn hypothese pleiten.

Den volgens THIEME BECKER (in verbo BUYTEWECH) door GOLDSCHMIDT aan dezen meester toegeschreven fluitspeler, die in 1906 bij FRED. MULLER tentoongesteld was, houd ik zeer bepaald voor een later ontstaan werk van iemand uit de omgeving van b.v. BREKELENKAM.

Ook het officiertje ten voeten uit in het Rijksmuseum, gemonogrammeerd W. B., valt niet met zekerheid als werk van BUYTEWECH aan te merken, zoolang dit monogram in dit schrift niet vaststaat als dat van BUYTEWECH en zoolang er geen aanknoopingspunten gevonden zijn met zijn prenten of teekeningen.

Dit is, meen ik, bij de vier boven besproken schilderijen wel degelijk het geval en daarom meende ik langs dien weg een reconstructie te mogen wagen.

Ten slotte moge nog de aandacht gevestigd worden op de omstandigheid, dat twee figuren der boven beschreven schilderijen ook voorkomen bij DIRCK

---

1) Jahrbuch t. a. p.

2) Vgl. BODE in Amtliche Berichte aus den Kgl. Preuss. Kunstsammlungen, 1910 blz. 162.

3) t. a. p.

Afb. 8. W. BUYTEWECH, Schilderij, verkocht bij FRED. MULLER & Co. 19 Juni 1913

Afb. 9. W. BUYTEWECH, Schilderij in de verzameling ELKINS te New-York.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h, Gebr. Binger, Amsterdam

HALS. De figuur links op afb. 4, komt met zeer geringe wijzigingen voor op een DIRCK HALS, die in 1899 bij SEDELMEYER was (afb. 10) en op een DIRCK HALS, die den 26—27 Mei 1914 bij FRED. MULLER werd verkocht (afb. in den catalogus). Voorts komt de achteroverzittende jongeling van afb. 9 voor op DIRCK HALS' groote compositie in de Academie te Weenen (afb. 11), doch met gewijzigd costuum en een kleine variatie in de houding. Typisch is, dat, waar de functie van deze figuren in de groep en in de vlakvulling bij de „BUYTEWECH's" telkens volkomen logisch is, bij D. HALS een verkeerde functie is verkregen. De man op afb. 4 is blijkbaar als hoekvulling gecomponeerd, op afb. 10 niet. Evenzoo, ja nog sterker, is dit het geval met den jongeling op afb. 9 en afb. 11. Die op schilderij te Weenen wordt nergens door de groepeering van de overige figuren „opgevangen".

Deze klaarblijkelijke samenhang tusschen D. HALS en BUYTEWECH, die o. a. ook blijkt uit de omstandigheid, dat reeds in de 17e eeuw dezelfde costuumseries door den eenen uitgever aan D. HALS en door den ander aan BUYTEWECH worden toegeschreven, [2]) doet ons de genoemde ontleening aldus verklaren, dat DIRCK HALS BUYTEWECH's groote figuren in het klein heeft gebruikt in zijn veelfigurige composities, op dezelfde wijze als hij de groote figuren uit den bekenden FRANS HALS van COCRET in het klein copieerde in zijn Buitenmaaltijd, in het Louvre. [1])

DIRCK HALS heeft bij het verkleinen dier figuren de proporties eenigzins „omgestyleerd": de slankheid van den Boedapester jongeling heeft evenzeer geleden als die van den juichenden pretmaker op de in afb. 9 gereproduceerde schilderij. Dat komt, omdat aan DIRCK HALS ten slotte toch de gracie en de zin voor het precieuse ontbrak, die, ondanks het soms grove van den inhoud van BUYTEWECH's composities, dezen meester eigen was in zulk een hooge mate, dat dit mee een der meest in het oog springende eigenschappen is van zijn beste werk: in zijn landschappen haast evenzeer als in zijn figuurstukken, waarin hij was „einer der wirkungsvollsten Mitkämpfer des FRANS HALS gegen die akademische kunst der vorangegangenen Generation." [3])

Moge eenmaal een historisch bewijs, b. v. een gemerkt schilderij van dezelfde groep, aan den dag komen, dat ons volle zekerheid geeft of mijne onderstelling juist is of niet. In die richting dient vooreerst verder te worden gezocht.

1) Dr. K. ERASMUS wees indertijd (Cicerone 1909 blz. 51) op de overeenkomst, doch concludeerde daaruit ten onrechte, dat de F. HALS een vergroote vervalsching zou zijn naar een detail uit dien D. HALS (Vgl. BODE in Cicerone 1909, blz. 129).

2) De Heer D. V. D. KELLEN, die mij hierop opmerkzaam maakte, zal hieromtrent in dit tijdschrift binnenkort berichten.

3) L. BURCHARD bij THIEME—BECKER.

Oud-Rotterdamsche Goud- en Zilversmeden,

DOOR

NELLY ALTING MEES.

Tot de vele bedrijven, welke in het midden der zestiende eeuw te Rotterdam werden uitgeoefend, behoorde ook de goudsmederij; evenwel was het aantal poorters, die in dezen tak van kunstnijverheid hun bestaan vonden, nog maar zeer gering. Wanneer wij afgaan op hetgeen de belastingkohieren (tiende penning huurwaarde van huizen), waarin alle toenmalige inwoners van Rotterdam vermeld staan, uitwijzen en daarbij gebruik maken van hetgeen ons uit de gifteboeken (overdrachtsbrieven van huizen) bekend is, dan vinden wij, dat er slechts twee goudsmeden destijds te Rotterdam werden aangetroffen.

De goudsmederij heeft men blijkbaar als een eenigszins bijzonder bedrijf beschouwd; terwijl toch de genoemde kohieren gewoonlijk niet anders dan de namen der inwoners vermelden, komen de twee goudsmeden, onder toevoeging van hun beroep, voor als: AELBRECHT de goudsmid en FRANS de goudsmid. Beider zaken waren gevestigd in de winkelbuurt: AELBRECHT JACOBSZN. woonde in de Nieuwe Kerkstraat, hoek Kerkhof en FRANS ANTHONISZN. dreef zijn zaak in het huis Hoogstraat N. Z. hoek Spui O. Z. dat naar zijn bedrijf den naam droeg van „de Kelck". [1])

[1]) Aangaande FRANS ANTHONIJSZN. zijn enkele gegevens tot ons gekomen, die op zijn handwerk betrekking hebben. De stadsrekening van het jaar 1556 vermeldt, dat hij voor de stad instrumenten stak en vermaakte, zooals het merk voor den bieraccijns, ijkijzers, en den stang en het knipijzer, door de lakenwaardijns gebruikt.

Afb 10. DIRCK HALS, Schilderij, in 1899 bij CH. SEDELMEIJER te Parijs.

Afb. 7. Vedelaar. Penteekening van BUYTEWECH in het Prentenkabinet te Amsterdam.

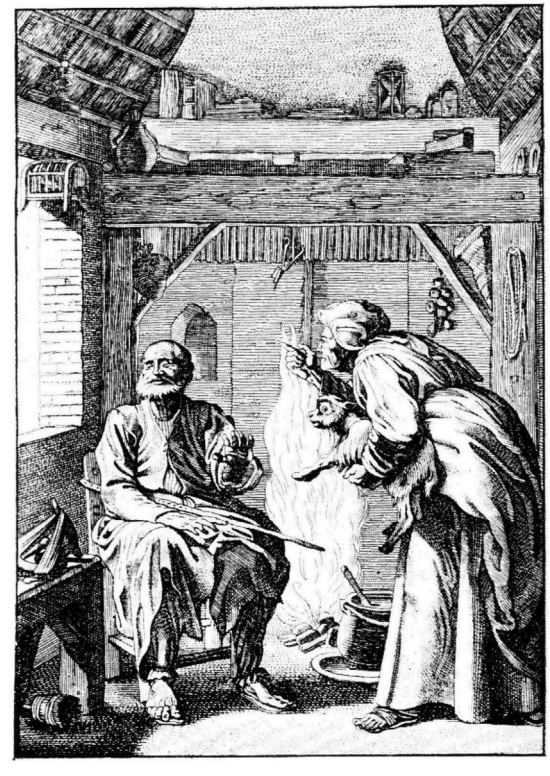

Afb. 13 Tobias en zijn vrouw. Prent van JAN VAN DE VELDE naar W. BUYTEWECH.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

Afb. 11. DIRCK HALS. Schilderij in de Academie v. Beeldende Kunsten te Weenen.

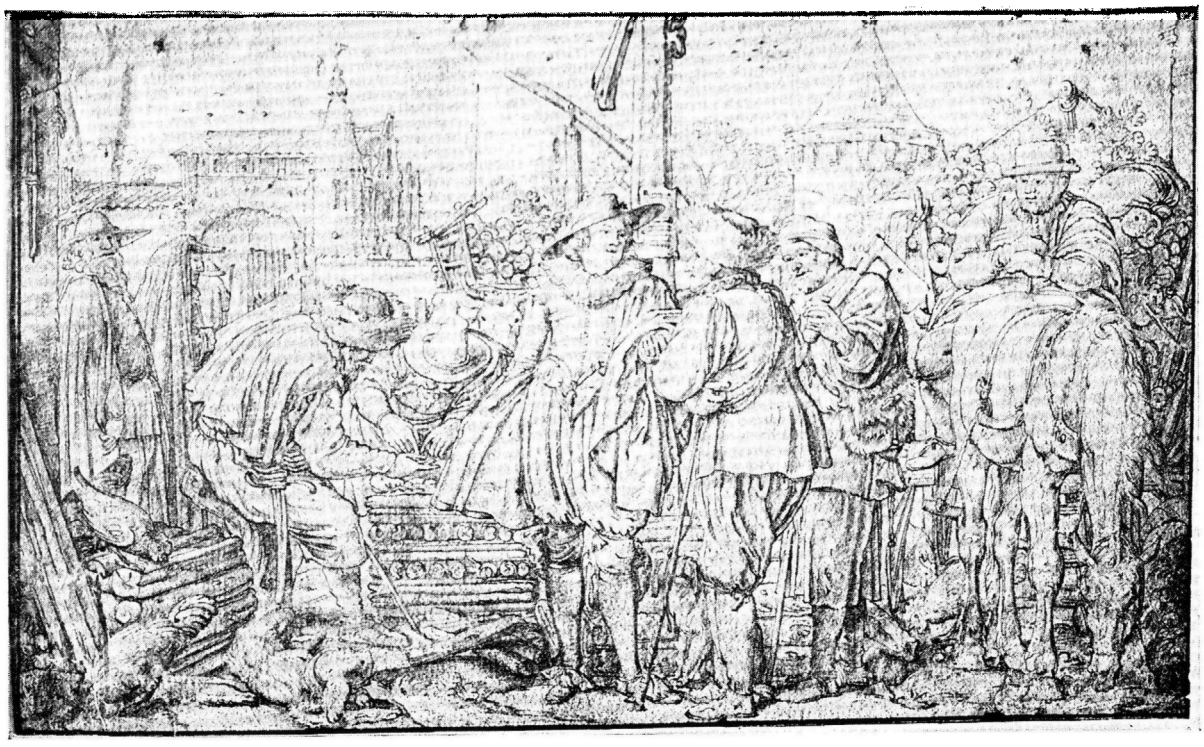

Afb. 12. Houtverkoop. Teekening van WILLEM BUYTEWECH in het Prentenkabinet te Amsterdam.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h, Gebr. Binger, Amsterd

Met de langzame toename der stadsbevolking ging ook het aantal goudsmeden geleidelijk vooruit. De zaak van FRANS ANTHONISZN. kwam aan zijn zoon ANTHONIS FRANSZN.; nieuwe zaken werden op de Hoogstraat Z. O. gevestigd door de goudsmeden CORNELIS PIETERSZN. VAN NOORDEN en CLAES WILLEMSZN. VAN DER AA; en ook kwamen in de jaren van den Opstand zich reeds een tweetal Zuid-Nederlanders als goudsmeden te Rotterdam neerzetten, blijkens hunne relaties waarschijnlijk uit Antwerpen afkomstig: HANS GIJSBRECHTSZN. en ANDRIES STEVENSZN., die respectievelijk in 1576 en 1583 beiden eigenaars werden van huizen aan Hoogstraat Z. O.

In de periode van de opkomst der koopvaardijstad Rotterdam en van de breedere ontwikkeling van het Rotterdamsche bedrijfsleven, die samenviel met het aanvangstijdperk van de Republiek der Geunieerde Provinciën (1588—1609), begon ook de Rotterdamsche goudsmederij meer beteekenis te krijgen. Van groot belang voor den opbloei dezer kunstnijverheid was de vestiging van verschillende Zuid-Nederlandsche goudsmeden, die, uitgeweken onder den druk der Spaansche overheersching, zich te Rotterdam kwamen nederzetten om hier hun handwerk uit te oefenen en hun zaak te drijven. Van het twintigtal goud- en zilversmederijen die men in deze periode te Rotterdam vond, kwam het $^2/_3$ gedeelte toe aan Zuid-Nederlanders en wel voornamelijk aan Antwerpenaars.

Het eigenlijk Rotterdamsche element is in dit tijdperk vertegenwoordigd door de volgende zaken: vooreerst was er het bedrijf van CLAES WILLEMSZN. VAN DER AA, die ook zijn zoon WILLEM CLAESZN. VAN DER AA in de goudsmederij opleidde. — Een zuster van CLAES WILLEMSZN. VAN DER AA was gehuwd met den organist der St. Laurenskerk, LODEWIJK OLIVIERSZN.; hun zoon, WILLEM LODEWIJCX DU COING (later gewijzigd in „COUWIJN") vestigde zich na zijn huwelijk met een dochter van den te Delft woonachtigen goudsmid CORNELIS ANDRIESZN. STUELINCK, eerst als goudsmid te Delft, maar keerde in 1592 naar Rotterdam terug, waar hij een huis aan Hoogstraat Z. O. kocht.

Bij de goudsmeden FRANS ANTHONISZN. en diens zoon ANTHONIS FRANSZN. in de Kelck sloot in de derde generatie aan WILLEM ANTHONISZN., goudsmid; voor een voortzetting van het bedrijf van ANTHONIS FRANSZN. mogen wij bovendien houden de bedrijven van de gebroeders WILLEM en DAMMAS SYMONSZN. VAN MINNEBEECK, die de zuster van ANTHONIS FRANSZN. tot moeder hadden; WILLEM SYMONSZN. VAN MINNEBEECK vestigde zich aan Hoogstraat N. Z. bij de Nieuwe Kerksteeg en DAMMAS werd eigenaar van een huis in de Nieuwe Kerkstraat.

Rotterdammer van geboorte was nog de goudsmid POUWELS DANIELSZN. BOUDAEN, die tegen het einde der zestiende eeuw in zijn vaderstad een zaak begon.

Uit Den Briel naar Rotterdam kwamen de goudsmeden PIETER PIETERSZN.

'T GREEL, die al spoedig zijn beroep voor dat van zijdelakenkooper verwisselde, en ABRAHAM WILLEMSZN. VAN SON, wiens zaak gevestigd werd in Torenstraat, niet ver van Kerkhof en Nieuwe Kerksteeg.

Tot goudsmederijen, in deze periode door Zuid-Nederlanders gedreven, kunnen wij vooreerst rekenen de oude bedrijven van ANDRIES STEVENSZN. en dat van HANS GHYSBRECHTSZN., hetwelk door zijn zoon JACOB JANSZN. goudsmid werd voortgezet, en verder de volgende nieuw opgerichte zaken:

ABRAHAM JANSZN. MOERNAERT, van Mechelen; CORNELIS HOUTMAN, van Antwerpen; ANTHONIS DIRCXZN., van 'S Hertogenbosch; LAURENS HENDRICXZN., van Bergen (Henegouwen); GILLIS MARCHAND, van Antwerpen; HENDRICK DE CONINCK, van Helmond; ANTHONIE VAN HERENTHALS, van Antwerpen; JAN JANSZN., van Antwerpen; PIETER VERSCHUEREN, van Antwerpen; ROBERT QUINGET, van Antwerpen; HUYBRECHT UYTTENBROECK, van St. Truyen..

Antwerpen vooral heeft, zooals hier blijkt, goudsmeden aan Rotterdam moeten afstaan. Uit deze stad werd bovendien de diamantslijperij naar Rotterdam overgebracht: van Antwerpen afkomstig was DANIEL BULSINCK, dien wij als diamantslijper aantreffen in het huis De Drie Peerlensnoeren. In dit verband wijzen wij er nog op, dat de uit Antwerpen afkomstige goudsmid PIETER VERSCHUEREN ook aangeduid wordt als „robijnsnijder".

Het aantal Rotterdamsche goudsmeden — naast welken term in den aanvang der zeventiende eeuw ook de beroepsnaam *zilver*smid gebruikelijk wordt — was genoeg gestegen om een regeling bij gilde-ordonnantie wenschelijk te maken; wanneer precies deze regeling tot stand is gekomen, is ons niet gebleken; wij vonden van het goudsmidsgilde voor het eerst melding gemaakt in den op 1 Febr. 1619 ter Weeskamer ingeschreven boedelinventaris van FRANS WILLEMSZN. VAN MINNEBEECK, waar onder de doodschulden een uitgave voorkomt, gedaan aan den knecht van het goudsmidsgilde, die de collega's ter begrafenis had verzocht, en een tweede uitgave aan het goudsmidsgilde voor het dragen van het lijk; in den boedelinventaris van WILLEM SYMONSZN. VAN MINNEBEECK van 26 Jan. 1609 worden niet de gildebroeders, maar de adelborsten van de burgerwacht als dragers van het lijk genoemd en de oprichting van het gilde moet dus geschied zijn in het tijdsbestek tusschen de twee hier genoemde jaartallen.

In hun bedrijf hebben de meeste goudsmeden blijkbaar een behoorlijke broodwinning gevonden; herhaaldelijk kwam het voor, dat de zaken van vader op zoon of schoonzoon overgingen. Bovendien bleef de vestiging van nieuwe goudsmeden te Rotterdam gedurende de eerste helft der zeventiende eeuw aanhouden, zoodat hun aantal geleidelijk steeg.

De continueering van het bedrijf in de familie zien wij bijv. in de volgende gevallen:

JACOB JANSZN., goudsmid, had tot zoon JAN JACOBSZ. KETELAER, goudsmid en kassier van de wisselbank, gehuwd met een dochter van den goudsmid ANDRIES STEVENSZN.; zij waren schoonouders van de goudsmeden PIETER WAERTS en GERRYT VERSCHUEREN; VERSCHUEREN had tot zoon den goudsmid JACOB VERSCHUEREN en tot schoonzoon den goudsmid LAMBERT VAN DEN TOORN; de weduwe PIETER WAERTS hertrouwde met den goudsmid ABRAHAM BOMMERS.

WILLEM SYMONSZN. [VAN MINNEBEECK] had tot zoons de goudsmeden FRANS en ANTHONIS WILLEMSZN. VAN MINNEBEECK.

ANDRIES STEVENSZN. was vader van LAURENS ANDRIESZN., goudsmid en bovendien schoonvader van JAN JACOBSZN. KETELAER, goudsmid en van POUWELS SCHEPPER, goudsmid te Delft; SCHEPPERS zoon, ANDRIES SCHEPPER, kwam zich als goudsmid te Rotterdam vestigen.

ABRAHAM VAN SON had tot zoonen THOMAS VAN SON, goudsmid en WILLEM VAN SON, kassier van de Wisselbank.

GILLES MARCHAND, LAURENS HENDRICXZN. en ABRAHAM MOERNAERT waren respectievelijk vader van de goudsmeden PIETER MARCHAND, tevens bediende aan de Wisselbank, HENDRICK LAURENSZN., JACOB ABRAHAMSZN. MOERNAERT.

HENDRICK DE CONINCK had tot zoon den goudsmid DAVID HENDRICXZN. DE CONINCK; deze was vader van den goudsmid HENDRICK DAVIDSZN. DE CONINCK.

PIETER VERSCHUEREN had tot zoon den goudsmid ABRAHAM VERSCHUEREN, tot kleinzoon DANIËL VERSCHUEREN, kassier van de Wisselbank.

HUYBRECHT UYTTENBROECK was vader van de goudsmeden PIETER UYTTENBROECK en JACOBUS VAN DEN BROECK en schoonvader van AUGUSTIJN VAN DEN HEUVEL, uit Antwerpen afkomstig. PIETER UYTTENBROECK had tot zoon HUYBRECHT PIETERSZN. UYTTENBROECK; AUGUSTIJN VAN DEN HEUVEL was vader van de goudsmeden JAN VAN DEN HEUVEL en PHILIPPUS VAN DEN HEUVEL; laatstgenoemde huwde met een stiefdochter van den goudsmid GABRIËL DU MOLIJN en had tot zoon HUYBRECHT VAN DEN HEUVEL, juwelier te Rotterdam.

De toename der goud- en zilversmederij was verder te danken aan de vestiging van verschillende smeden, onder wie wij in de eerste helft der zeventiende eeuw nog tal van Zuid-Nederlanders en andere vreemdelingen aantreffen. Wij vermelden o. a. de volgende namen van goud- en zilversmeden, die in dit tijdperk te Rotterdam hun bedrijf gingen uitoefenen:

JAN WOUTERSZN. VOSMAER, afkomstig uit Delft.

LUCAS VAN DEN KERCKHOVE, waarschijnlijk Zuid-Nederlander, uit Zweden naar Holland gekomen.

ALLARD GYSBRECHTSZN., geboortig uit Schotland.

ABRAHAM GYSBRECHTSZN., van Zuid-Nederlandsche herkomst.

FRANÇOIS BOMMERS en zijn zwager HANS DUCQ, beiden Zuid-Nederlanders. FRANÇOIS BOMMERS had tot zoon den zilversmid ABRAHAM BOMMERS.

JAN CORSSEN VAN LETHO, afkomstig uit Leiden, huwde met de weduwe van FRANÇOIS BOMMERS.

BARENT HENDRICXZN. VAN RADE, zoon van een uit Antwerpen afkomstigen schop- en gietermaker.

JACOB WILLEMSZN. MARSAERT, afkomstig uit Luik.

HERMAN VAN BERCHOUT, afkomstig uit Duitschland; zijn weduwe hertrouwt met den zilversmid JOHANNES DRAPPENTIER. Zijn zoons CRIJN en VALENTIJN BERCHOUT werden in het vak huns vaders opgeleid.

LIEVEN ADRIAENSZN. VAN DER POEL, uit Delft naar Rotterdam gekomen.

DANIEL VAN WAESBERGHE, zoon van den uit Antwerpen afkomstigen boekdrukker JAN VAN WAESBERGHE. Hij was vader van den zilversmid JAN VAN WAESBERGHE.

ISAAC HARTWECH, zoon van den te Rotterdam woonachtigen emeritus predikant ADAM HARTWECH.

MICHIEL MACQUELIN, afkomstig uit Antwerpen.

GABRIEL DU MOLIJN, provoost bij de Fransche troepen in garnizoen te Rotterdam (als opvolger van zijn vader). Hij trouwt als weduwnaar met de weduwe van den zilversmid ISAAC HARTWECH.

CHRISTIAEN JANSZN. VAN RAVESTEYN, zoon van een te Rotterdam gevestigden kousenverwer.

Voor de kennis van de goudsmeden, die sedert het midden der zeventiende eeuw te Rotterdam werkzaam zijn geweest, bezitten wij een gemakkelijk te raadplegen bron in de lijsten der hoofdlieden van de verschillende gilden, die in het Gemeente-Archief zijn bewaard gebleven, van het jaar 1667 af.

Daarom meenen wij te kunnen volstaan met het hierboven gegeven overzicht, waaraan wij thans nog toevoegen een volledige opgave van alle goud- en zilversmeden, die ± 1675 te Rotterdam gevestigd waren, zooals dezen worden aangetroffen in het Quohier van het Klein Familiegeld van het jaar 1674. Wij splitsen deze opgave van de aan het quohier ontleende namen in twee alphabetisch geordende rubrieken; de eerste rubriek bevat de namen dergenen, die eigen winkel hielden, de tweede somt de namen op van hen, bij wie het quohier vermeldt, dat zij voor goudsmidswinkels werkzaam waren:

A.

CORNELIS DIRCXZN.

MICHIEL EYCKMAN.

ADRIAEN DE GRUYTER.
CORNELIS DE HAEN.
JAN VAN DEN HEUVEL.
PHILIPPUS VAN DEN HEUVEL.
JACOBUS JONCKHEER.
HENDRICK DE CONINGH.
JOHANNES VAN LONDERSEEL.
MICHEL MACQUELIN.
CORNELIS VAN DER MAST.
JOHANNES POT.
JACOBUS REES.
ALDERT RAVENSBURCH.
HENDRICK VAN RAVESTEYN.
CHRISTIAEN VAN RAVESTEYN.
HUGO VAN SCHIE.
ERASMUS SAS.
CORNELIS SLAETS.
De weduwe LUCRETIA VAN STICHT.
JACOBUS VERSCHUER.
PIETER CORNELISZN. VERSTAP.
JOHANNES WAESBERGHE.

B.

EYNARD ENDVOGEL.
DANIEL DE HEER.
JOHANNES CAFF.
PIETER KERCKHOFF.
WILLEM KETELAER.
NICOLAES PIETERSZN.
CORNELIS SISMUS.
CORNELIS VERSTAP.
SACHARIAS dE VIGNON.
De zoon van MARYTGEN WAERTS.

* * *

Tot het leeren kennen der gouden en zilveren voorwerpen, die in de Rotterdamsche winkels te koop werden geboden en door de Rotterdamsche kunstnijverheid waarschijnlijk ten deele ook zijn bewerkt, staan ons als de meest waardevolle bronnen verschillende boedel-inventarissen van goudsmeden ten dienste.

Voor zoover evenwel de periode vóór 1600 aangaat, bleken er in de registers der Rotterdamsche Weeskamer geen inventarissen van goudsmidsboedels te zijn ingeschreven, zoodat wij voor de oudere periode ons moeten tevreden stellen met enkele boedelinventarissen van meer gegoede Rotterdamsche particulieren, die goud- en zilverwerk van eenige beteekenis in hun bezit hadden. Wij noemen hier bijv. den inventaris van WILLEM JORISZN., brouwer in De Drie Klaverblaadjes, d.d. 4 Febr. 1572, van ELAND CORNELISZN. VAN HOGENDORP, 20 Sept. 1580, JORIS BALTHENSZN. DE GRUYTER, brouwer in De Drie Hoorntjes, 29 April 1582 en CLEMENT ADRIAENSZN. VAN STOLCK, haringkooper-reeder, 17 Dec. 1601 [1], en verwijzen voor andere bizonderheden nog naar de voorwerpen,

1) In den boedel van WILLEM JORISZN. worden, behalve eenige gouden ringen, w. o. één met een groen steen chrysolytus, één met een wapensteen, één met een carneool en één met een compasch, o. a. ge-

genoemd in ons artikel over het protocol van notaris JACOB SYMONSZN. 1585—1621, Rotterdamsch Jaarboekje, (tiende jaargang, pag. 171).

Uit de beginperiode der zeventiende eeuw bezitten wij o. a. de volgende ter Rotterdamsche Weeskamer ingeschreven boedel-inventarissen van goudsmeden:

ANTHONIS FRANSZN., 3 April 1602.

WILLEM SYMONSZN. [VAN MINNEBEECK], 26 Jan. 1609.

FRANS WILLEMSZN. VAN MINNEBEECK, 1 Febr. 1619.

DAMMAS SYMONSZN. VAN MINNEBEECK, 15 April 1619.

Uit deze acten blijkt, dat wij ons van den voorraad goud en zilver en de keuze van voorwerpen, in de winkels aanwezig, nog geen al te groote voorstelling moeten maken. Het gezamenlijk goud en zilver in de zaak van ANTHONIS FRANSZN. werd getaxeerd op 783 gulden, 12 stuiver, waaronder als grootste posten zich bevonden 424 ons zilverwerk (à 55 stuivers het ons) = 616 gulden, benevens tien gouden ringen met eenig ongewerkt goud, ter waarde van 52 gulden.

Bij den boedel van FRANS WILLEMSZN. VAN MINNEBEECK komen wij voor het goud- en zilverwerk reeds tot een bedrag van 3872 gulden; als grootste posten komen hier voor: een gewicht van 153 1/2 mark aan zilverwerk, tot een waarde van 3192 gulden en een gewicht van 14 ons aan ringen en ander goudwerk voor een som van 476 gulden. [1])

Uit den inventaris van WILLEM SYMONSZN. VAN MINNEBEECK noemen wij de volgende sieradiën en gebruiksvoorwerpen voor man, vrouw en huishouden, staande huwelijk, d.i. sedert 1596 aangekocht:

Zilveren spellen, platte kettinghaeckgens, snoer korael, strickhaecken, platte kettingen, kettingen schalm aan schalm, deursteecken kettingen, taskettingen, hulysers, oortysers, vergulde oorringen, zilvere haernaeldens, zilvere vergulde ringen, een vergulde custodie met gouden ringen, platte schorthaecken, zilvere hartgens, agathen hartgens, fonteynkens, slooten van ryemen, zilvere cnoopen, moerbesie cnoopen, vergulde cnoopen, geemayllieerde cnoopen, cristallyne cnoopen, tacxken coorael met zilver beslaegen, zilveren bellen, zilvere haeck ende ooch, zilvere slootelryem, desirant ryemen, vingerhoeden, een zilveren tantstoecker, tabackpypen, coeker haecxkens, hechten (van messen), zilvere boveneynden van

---

noemd: 18 zilveren letteren van de stad van Rotterdam, 6 zilveren lepelen mette wapenen van WILLEM JORISZN. er boven op en een schaeltgen, daerin staet de figure van St. Maerten.

In den VAN HOOGENDORP-boedel komen voor: een signet of wapenrinck met het molenrat van Hogendorp; ELANTS yvoren signet met syn merck, aldus [volgt merk] in silver gesteecken.

JORIS BALTHENSZ. DE GRUYTER bezat o. a. een webbe zilver ketting met roos vol paerlkens; een noet met silver beslegen, onder met een silver voet en boven met een silver decksel, daerop staet St. Joris; 3 silver schaeltgens met wapenen van JORIS DE GRUYTER in 't midden.

[1]) Als curiosum vermeld ik, dat in dezen boedel voor 20 gulden aan „silver poppegoet" wordt aangetroffen.

hechten van messen, coekerbanden, zilveren schaelen, prouffschaeltgens, beeckers, kelckgens, romerkens, lepelen.

Verder nog zilveren en vergulde penningen en medailles, w. o. een penning van Koning PHILIPS, een medaille van 't Beleg van Leiden en voorts een zilver manneken en 8 porceleynen met 2 Oost-Indiaensche mannekens. [1])

Vergeleken bij de sorteering in de zaak van WILLEM SYMONSZN. VAN MINNEBEECK verschaft de winkelvoorraad van zijn lateren collega GABRIEL DU MOLYN, maar vooral die van PHILIPPUS VAN DEN HEUVEL een veel ruimere keuze van voorwerpen. Inventarissen van DU MOLYN staan ingeschreven in het protocol van notaris A. VAN ALLER, op 11 Augustus 1656, en in het protocol van notaris G. VAN HOUT op 15 April 1658, tegelijk met den boedel van zijn tweede vrouw, de weduwe van den zilversmid ISAAK HARTWECH; die van PHILIPPUS VAN DEN HEUVEL is te vinden in het protocol van notaris G. VAN GESEL, 24 October 1682. Wij voegen hier de gegevens dezer acten tezamen om een volledig overzicht te leveren van hetgeen aan goud- en zilverwerk in de tweede helft der zeventiende eeuw voorhanden was. Aan sieraden noemen wij:

Goude kettingen om 't hoofd, hoedbanden, hoethaken, mutshooftjes, hulijzers, goude naelden, zilveren hooftijzertgens, oorijsers, onderryemen, gouden pandanthaken, gouden knippen, sleutelketting, beugeltasch, gespen, spelden, bellen, haken en oogen, knoopen, tabbarthaakjes, akers, broekhaken, gevest, mansriemen, moffringen, eskettingen, rooskettingen, platte kettingen, geslepen en ongeslepen, choorkettingen, brantsteene kettingen, blomringhen met diamanten, wapenringen, tafelringhen met diamanten, hoepringen, geamilieerde goude hoepringen, trouwpenningen, sufringen, trouwringen, merckringen, greynringen, 4 en 6 kante klauwringen, roosringen, bloemringen, 3 en 5 steende ringen, sokringen, moetsringen, hartringetjes, parelringetjes, pandanten met diamanten. diamant roossteentjes, hangpaerlen, halbas paerlen, goude paerlen spelden, kristallen, goude kruysgens, goude stukken, claters of kinderbellen, goude snaakhooffgens, goude halve manen.

Aan voorwerpen, bij de vrouw in gebruik, noemen wij:

Naaldekoker, scharen, vingerhoeden, poyerdoos.

Aan gebruiksvoorwerpen voor den man:

sighnetten, mansheften, trompen of tandenstokers, kokerbanden, zilveren toubacqxdoos,

---

[1]) Onder de inschulden van den boedel vinden wij de bedragen vermeld, door verscheidene bekende Rotterdammers aan zilveren en gouden gebruiks-artikelen en sieradiën voor hun familieleden besteed. O. a. treffen wij daar aan: HANS VAN DER VEECKEN van een yeserantryem voor sijn dochter *f* 13.15, voor 24 zilvere cnoopen voor sijn dochter *f* 2.10, een zilvere toback pijpe en 't fatsoen *f* 3.10, voor een haeckgen van gout aen een gouden yeserant 27 st.

en verder voor toilet en huishouden:

Zilveren haarbostelgens en kleerbesems, neusdoekhaakjes, speldebakjes, sleutels, boeksloten, dolphijntjes tot een psalmboek, een zilveren beddepan, (ter waarde van 113 gulden 5 stuivers), schavotten, proefschaaltjes, gedreven botterschootels, hanskens in de kelder, zilveren schalen, brandewijnschaaltjes, brandewijnkroesjes, bekers, veldbekers, ijsbekers, Rouaensche kannen, bier- en wijnkanneleden, wijnkannetjes, schulpschotels, gedreven schenkborden, tailjooren, kommen met deksels, papkommetjes, vorken, lepels, pap-, eier- en mosterdlepeltjes, mosterdpotten, mosterdsauciertgens, oly en asynpotjes, peperdoosgens, zoutvaten, pottagielepels, taartschopjes, kruytdoos, suyckertrommel, silvere molen, sieroop-maatge, kandelaars, flambeau kandelaar, snuyter, snuyterbakje, blakers, geredom, silver poppegoet.

Behalve de grootere sorteering van gouden en zilveren voorwerpen onderscheiden de boedels van DU MOLYN en VAN DEN HEUVEL zich van die van oudere collega's door de groote hoeveelheden paarlen en sieraden met diamanten bezet.

De geheele winkelvoorraad van PHILIPPUS VAN DEN HEUVEL werd getaxeerd op een waarde van ruim 20.500 gulden. Dit bedrag was verdeeld over de volgende hoofden:

4167	gulden	19½	stuiver	aan	zilver	nieuwe groote keur	à	59½	stuiver	het	ons.
1144	„	17	„	„	„	oude „ „ „		57	„	„	„
3062	„	9½	„	„	„	kleine „ „		53	„	„	„
234	„	18	„	„	„	poppegoed		„	54	„	„	„
90	„	15½	„	„		hoedbanden		„	57	„	„	„
485	„	7½	„	„		oud zilver kleine keur		„	50	„	„	„
74	„	7	„	„		eenig zilverwerk						
1324	„	17	„	„		ducatengoud						
3022	„			„		kronengoud.						
196	„	19½	„	„		goud.						
1816	„	10	„	„		juweelen.						
4803	„	15	„	„		contant geld.						
76	„			„		ongangbaar geld.						

* *
*

In het voorgaande is reeds medegedeeld, dat te Rotterdam in de periode van het Twaalfjarig Bestand een gilderegeling tot stand kwam. De Rotterdamsche goudsmeden konden daardoor het toezicht op hun bedrijf aan zich houden en in hun eigen stad voldoen aan de bepalingen der Placaten van de Staten-Generaal

en de Staten van Holland op het stuk van de munt, muntslag, wissel, wisselaars, scheiders, affineurs, goud- en zilversmeden, juweliers, enz., welke placaten het voorschrift inhielden, dat niemand goud of zilver mocht werken, tenzij hij het ambacht geleerd had en aan dekens en keurmeesters van het goudsmidsgilde meestergeld had betaald.

Op het Rotterdamsche Gemeente-Archief is geen oudere keur en ordonnantie op het goud- en zilversmidsgilde bewaard gebleven dan die van 26 April 1660, waarin verwezen wordt naar een voorafgaande keur van 16 November 1651.

Volgens deze regeling berustte het toezicht op het gilde bij het z.g. college der zeven mannen, bestaande in: deken, oud-deken, keurmeester en vier overluiden; de jaarlijks afgaande deken en keurmeester zouden het volgend jaar als overluiden fungeeren, terwijl de twee andere overluiden door Burgemeesteren uit een voordracht, door de gildebroeders opgemaakt, genomineerd zouden worden.

In het jaar 1648 kreeg het gilde van het stadsbestuur vergunning om een kamer op de Oostpoort als gildekamer in gebruik te nemen.[1])

De keur op het gilde hield ook een bepaling in over den leertijd, die op twee jaren werd gesteld, door te brengen hetzij binnen of buiten Rotterdam. Gewoonlijk zal deze termijn wat ruimer zijn genomen; enkele leer- en dienstcontracten althans, in de notarieele protocollen aangetroffen, wijzen op een langeren leertijd.

Zoo vermelden wij het contract van aanneming, waarbij de zilversmid PIETER PIETERSZN. FAES zich tegenover de voogden van CRYN HARMANSZN. VAN BERCHOUT (zoon van wijlen den zilversmid HERMAN VAN BERCHOUT) verbond om hun pupil voor een tijd van zes jaren, ingaande 1 Januari 1642 „te onderhouden ende versorgen van cost, dranck, clederen, huysvestinge, wassen, wringen ende andere behouften ende middelerwijl ook te leeren het ambacht van silversmeden alles ende in sulcker voegen 't selve op sijn aennemers winckel gemaeckt sal werden." Daartegen zal CRYN HARMANSZN. „van sijne sijde in alle vlijt getrouheyt ende naersticheyt sijnen meester ten dienste staen, gehoorsaem sijn en voor denselven arbeyden, sulcx als eerlyck ende bedachtsaem toestaet ende betaemt...."

De pupil heeft geen zes jaren bij dezen meester gediend; althans in 1645 besteden zijn voogden hem bij HANS GLAUDI, zilversmid en burger te Rotterdam, voor den tijd van twee jaren. In het leer- en dienstcontract, daarvan op 26 Juli 1645

[1]) Resolutie Burgemeesteren 29 Oct. 1648; tien jaar later gebeurde er dit:

„Anno 1658 den 21 April wesende Paesdach — aldus lezen wij in het Vervolg op de Kroniek van JAN GERRITSZN. VAN WAERSCHUT — tegens den avont begont te donderen ende te weerlichten, soodat het vier vatte in eenighe silversmitskolen die opte solder van de Oostpoort leiden, doordien daar een venster openstont, ende verbrande die geheele kap van de poort."

voor Notaris DELPHIUS opgemaakt, belooft GLAUDI om CRYN HARMANSZN. VAN BERCHOUT „te leeren ende onderwijsen en te werck te stellen in 't werck van silversmeden, daerinne hij GLAUDI geuseert is." Al 't geen de leerling zal maken, komt ten profijte van den meester, maar daarvoor betaalt GLAUDI hem 't eerste jaar 9 stuivers voor iederen werkdag, het tweede jaar 11 stuivers, „off hij hem werck bestelt off niet."

Een dergelijk leer- en dlenstcontract wordt 17 Januari 1645 aangegaan voor Notaris VAN WEEL: Sr ABRAHAM VERSCHUYR neemt daarbij HENRIK ALLERTSEN CLINGERBURCH als leerling aan om hem „te leeren ende onderwijsen in zijn ambacht van silversmeden, gelijck een goet ende opregt meester sijnen knegt schuldig ende gehouden is te doen, des dat CLINGERBURG ondertusschen ook continuelycken alle debvoir ende neerstigheit sal aenwenden ende gebruycken om tselve ambagt ende de onderwijsingen, die hem gedaen sullen werden, aen te nemen en wel te vatten." Voor loon geniet de leerling het eerste jaar 8 stuivers voor iederen werkdag, het tweede jaar 10 stuivers; verschaft VERSCHUER hem eenigen dagen geen werk, dan moet hij hem evenwel dat loon uitbetalen; verzuimt CLINGENBURCH eenige dagen te werken, zoo belooft hij na afloop van de twee dienstjaren, het geld daarvoor aan zijn meester terug te betalen.

JAN DIRXZN. RAVESTEYN passeert 2 Augustus 1648 voor Notaris DUYFHUYZEN een contract, waarbij hij zijn zoon CHRISTIAEN JANSZN. VAN RAVESTEYN, oud 15 jaar, voor vier jaar in de leer doet bij den goudsmid Sr MICHIEL MAECKELYN en deze zich verbindt

„omme den v.s. CHRISTIAEN JANSZN. het goutsmeden te leeren, te instrueeren ende alles wat daer aen dependeert, hem der const halven nyet te verbergen en hem een goet meester te maken, voor den tijt van vier eerstcomende jaren, ingegaen sijnde den 1 Julii 1648 ende eyndigende den lesten Junii 1652: alle welcken tijt van vier jaren hij CHRISTIAEN JANSZN. ten profyte ende behouve van syn meester MICHIEL MAKELYN sal arbeyden int gout smeden. In welcken v.s. tijt sijn meester hem CHRISTIAEN JANSZN. in cost, dranck ende huysvestinge behoorlyck sal onderhouden mits dat den besteeder in de eerste drye jaren aen den aennemer MAKELIJN jaerlyckx ende elck jaer sal toegeven ende betalen tseventich car. guldens, op den uytganck van yder jaer. Ende belangende het vierde jaer, indien hij CHRISTIAEN JANSZN. meester van dit ambacht is geworden, 't welk sal staen of tot oordeel van den besteder, ot tot het seggen van twe neutrale onpartijdige meesters haer deze const verstaende, die hem CHRISTIAEN JANSZN. oordeelende meester van het goudsmede ende de dependerende werken van dien te wesen, so sal alsdan, in sulcken gevalle van ja: (maer anders nyet) den v.s. besteder gehouden sijn, so als hy belooft bij desen, den aennemer opt vierde jaer, noch te

geven, een vereeringe van dartich guldens eens, sonder meer, daertegens sal den v.s. CHRISTIAEN JANSZN. gehouden sijn, sijn v.s. meester MAKELYN gehoorsaem te sijn, getrouw ende wel te dienen, sijn meesters proffyt ende voordeel te soecken ende alles te doen, wat een getrou knecht aen sijn meester schuldich is te doen."

Als laatste voorbeeld noem ik het volgende leercontract, op 26 October 1654 voor Notaris A. VAN ALLER aangegaan:

„Op huyden den XXVIen October Anno XVIc vierendevijftich compareerden voor mijn ADRIAEN VAN ALLER, notaris Publicq, bij den Hove van Holland geadmitteerd, tot Rotterdam residerende ende voor de getuygen hier naar genoemt: Sr. HEYNRIK DE KONINK, goutsmid, wonende binnen deser stede, ter eenre; ende JACOBUS DE GRUYTTER, schilder, ende MARIA VAN EGMONT, sijne huysvrouwe, sijnde voor soo veel 't noot sij, tot dit naarvolgende van haar v.n. man geauthoriseerd, in dier qualité, ter ander sijden, beyde mede wonende alhier:

Ende bekende de voorn. DE KONINK te hebben aangenomen ende de twee andere comparanten besteedt, JOANNES BEKX, des v.n. DE GRUYTTERS huysvrouwen voorsoone, verweckt bij ANDRIES BEKX, haar eerste overleden man sal:, out ontrent dertien jaren, ende dat voor den tijt van ses eerstkomende ende agtereenvolgende jaren, 't eerste sijn ingank sullende nemen p°. November anno XVIc vierenvijftigh, ende 't laaste eyndigende den eersten November anno XVIc tsestigh, respectivelicken vast, om het ampt van goutsmeden te leeren, in welken tijt den voorn. DE KONINK sijn debvoir in 't instrueren sal doen, ende den v.n. JOANNES BEKX sijn neerstigheid om te leeren, praesteren, ende sijn meester in alles gehoorsaam sijn als een knegt schuldigh, ende verpligt is te doen, bij tijts maken op den winkel te sijn, komen, ende gaan, als behoort, in welken tijt nogh aan d'een, nogh aan d'ander kant yet genoten sal werden, dan alleenlijk aan de sijde van de voorn. DE GRUYTTER voor des selfs huysvrouwe, een paar fijne paarlen met twee goude halve croonen tot een vereeringe, eens, onder deze conditie, dat in cas de voorn. JOANNES BEKX in den tijt van twee eerstkomende ende agtereenvolgende jaren, sijn ingank sullende nemen den eersten November 1654 voors., quame aflijvigh te wesen, de voorn. DE GRUYTTER, in soodanigen gevalle, maar anders niet, de waardije der v.n. paarlen, ende halve cronen gehouden sal sijn aan den voorn. DE KONINK te voldoen, ende betalen. Is wijders ende laatstelijk geconditioneert, in gevalle de voorn. MARIA VAN EGMONT voor den voorn. tijt van ses jaren quame aflivigh te werden, dat in soodanigen cas den voorn. DE KONINK aan sijne sijde sal gehouden sijn den voorn. JOANNES BEKX voor den tijt van acht eerstkomende ende achtereenvolgende jaren te alimenteren, ende onderhouden, huysvesten, in eten, drinken,

kleeden, reeden, soo van wolle, linne, als andersints denselven in gesontheyt ende siekte van noode wesende, mitsgaders na sijn vermogen 't goutsmitsampt leeren ende instrueeren, welken tijt bij de twee laatste comparanten mede, op conditie als vooren, vast wert gestelt, 't eerste van de v.n. acht jaren sijn ingank sullende nemen primo November Anno XVIc vierenvijftigh, ende 't laaste eyndigende den eersten November anno XVIc twee ende tsestigh, des dat met de doot soo van den voorn. DE KONINK als den voorn. JOANNES BEKX, desen geheelen contract in alle sijne deelen sal cesseren ende absolutelijk nul ende kragteloos sijn."

EENE REISBESCHRIJVING VAN EEN GEDEELTE VAN NEDERLAND UIT HET BEGIN DER 17DE EEUW.

DOOR

EDUARD VAN BIEMA.

DOOR alle tijden heen heeft men belangstelling betoond voor de mededeelingen over ons land door vreemdelingen van gezag gepubliceerd. Men las en herlas met genoegen hunne beschrijvingen en de door menschen van vreemden landaard opgedane en neergeschrevene indrukken in onze contrijen waren een welkom materiaal voor de kennis van eigen land.

Aldus genoten de geschriften van den Italiaan GIUCCIARDINI en van den Lyonees DE MONCONYS een goede ontvangst in de 16e en 17e eeuw. Deze beide behooren tot de bekende oudere schrijvers, die verslag gaven van hunne reizen en ervaringen in de lage landen. Maar er zijn meerdere geweest, die onze republiek bezochten en hunne indrukken te boek stelden, doch door verschillende omstandigheden in ons land niet tot bekendheid kwamen. Ik bedoel hiermede de aandacht te vragen voor een Engelschman, die in 1608 een reis ondernam door een groot deel van Europa en op den terugweg naar zijn vaderland van Duitschland komende eenige steden van Nederland bezocht alvorens zich te Vlissingen in te schepen.

THOMAS CORYAT moet omstreeks 1577 geboren zijn als zoon van den

geestelijke GEORG CORYAT, rector van het plaatsje Odcombe in Somersetshire. Toen hij 19 jaar oud was werd hij als student ingeschreven in Gloucester Hall aan de hoogeschool van Oxford. Hij studeerde niet af en werkte eenige jaren ook zeer ongeregeld, terwijl hij hier en daar rondzwierf. Na de troonsbestijging van JACOBUS I, werd hij een soort satelliet van het hof en leidde als bevoorrechtte hofsnaak een tamelijk kommervol bestaan. Hij bezat een buitengewoon geheugen, had een geleerden aanleg en was volkomen meester van het Grieksch. Hij had een scherpen tong en de hovelingen, die het ondernamen hem met stekelige opmerkingen te na te komen, werden op zulk eene wijze ontvangen, dat hun de lust verging zich voortaan aan zijne scherpe replieken bloot te stellen. Zijn voorkomen moet buitengewoon koddig geweest zijn, vooral de vorm van zijn hoofd, dat veel op een suikerbrood geleek; in overeenstemming daarmede was zijn geest, vol jok en snaaksheid. Toen de koning een aparte hofhouding liet vormen voor zijn zoon, prins HENRY, en zijne dochter, prinses ELISABETH, verkreeg CORYAT aldaar een ambt met luttele bezoldiging, raakte daardoor in kennis met tal van mannen van rang en aanzien, die het voorrecht hadden zich ten zijnen koste te vermaken. De prins vatte eenige genegenheid voor hem op en verleende hem eene jaarrente. Zoolang het niet te bont werd stond CORYAT den hovelingen toe zich ten zijnen koste te amuseeren. Zoo liet hij zich eens door hen in een kist opsluiten, die tot groot vermaak van de gasten van een gemaskerd bal, midden in de balzaal gedragen en daar geopend werd.

Door den dood zijns vaders in 1607 kreeg hij eene kleine erfenis en gedreven door zijne zucht tot avonturen, besloot hij een groote reis te ondernemen. Den 14 Mei 1608 vertrok hij van Dover en vervolgde van daar zijn weg over Parijs, Lyon en talrijke andere steden in Frankrijk naar Venetië. Hij benutte alle mogelijke reisgelegenheden, ging te voet, te paard, per boot, per wagen en liet zich in een draagstoel over de Mont-Cenis dragen. Hij bezocht op zijn weg Turyn, Milaan en Padua. Hij bleef verschillende maanden in Venetië en over de Splugen reisde hij in Augustus naar Zürich en Bazel. Over Duitschland en een deel van Nederland keerde hij huiswaarts. Naar zijne berekening zou hij 1975 mijlen grootendeels te voet afgelegd hebben. Voor zijn vertrek had hij een paar schoenen laten maken, die hem trouw gediend hebben gedurende zijn geheele wandeltocht van Engeland naar de stad der Lagunen en terug, eene prestatie, die de beste schoenen van onze twintigste eeuwsche schoenmakers niet zouden kunnen volbrengen. Toen hij in 1612 een nieuwe tocht ging ondernemen, waarvan hij echter nimmer terugkeerde, hing hij bij wijze van ex-voto deze schoenen op aan een pijler in de kerk zijner geboorteplaats Odcombe, alwaar zij in het begin van de achttiende eeuw nog prijkten.

Om zulke tochten te ondernemen behoorde de reiziger uitgerust te zijn met een bizonder uithoudingsvermogen en dit was ook het geval, want CORYAT had een buitengewoon krachtig gestel. Ook zou men meenen dat zijn avontuurlijken zin gepaard moest gaan met durf en moed, doch daarin bedriegt men zich, want CORYAT was volgens zijn eigen getuigenis een lafaard en leefde in eeuwige vrees voor roovers en moordenaars.

Zoo verhaalt hij dat hij eens op een landweg in Duitschland twee boeren ontmoette, die er als ware roovers uitzagen. Hij zelf was niet in schitterende conditie, wat zijn kleedij aanging. Hozen en wambuis, waren tot op den draad versleten, slechts zijn mantel was dragelijk, en in den zoom van zijn buis, waren een aantal goudstukken ingenaaid, die hij liefst niet in andere zakken zag verdwijnen. Om de door hem gevreesde roovers in den waan te brengen, dat hij slechts een arme drommel was, naderde hij hen met ongedekten hoofde en vroeg hen in het latijn, want hij was het Duitsch niet machtig, om een aalmoes. Hij vergezelde zijne bede met even sprekende als smekende gebaren, zoodat de boeren hem begrepen en een handvol koperen munt in zijn hoed wierpen, waarmede hij 'savonds de helft van zijn avondmaal in de stad kon betalen. Hij was niet weinig trotsch, op deze eigenaardige manier aan berooving ontsnapt te zijn.

Voor een ding mogen wij hem dankbaar zijn, hij maakte het gebruik van de vork bekend en inheemsch in het Noorden van Europa. Hij merkte op dat de Italianen naast het mes, om het vleesch te snijden, zich van een vork bedienden om deze spijs naar den mond te brengen. Zij hadden er een afkeer van dat iemand hun schotels met de handen aanraakte, omdat de properheid van deze toenmaals gemeenlijk veel te wenschen overliet, en zij vonden toen de vork uit als middel om dit te vermijden. Hij bracht zulk een nieuw instrument mede naar Engeland en moest zich eens bij tafel den spot laten welgevallen van zijn geleerden vriend LAURENTIUS WITHAKER, die hem in een vroolijken bui den spotnaam gaf van furcifer of vorkdrager.

Hoewel hij het belangwekkende wat hij op zijne reizen waargenomen had op onderhoudende wijze te boek wist te stellen, gelukte het hem niet een uitgever voor zijn werk te vinden en in November 1610 geloofde hij bijna alle hoop daarvoor op te moeten geven. Hij was echter niet de man om zich te laten ontmoedigen. Nu wendde hij zich tot alle bekende mannen in de wereld der letteren, met wie hij in relatie stond en ook met die, welke hem geheel onbekend waren en vroeg ze gedichten te maken op hemzelf, op zijn boek en zijne zwerftochten. Door zijn aanhouden won hij het pleit en het gelukte hem van meer dan zestig der meest vooraanstaande letterkundigen van dien tijd eene bijdrage te krijgen.

Deze beaux-esprits wedijverden met elkander om hem op overdrevene wijze in de hoogte te steken of een loopje met hem te nemen, o.a. BEN JONSON, die een lofrede op hem dichtte van 108 bladzijden in kwarto. Zijn begunstiger, de koninklijke prins HENRY, droeg ook het zijne er toe bij en zoo kon het werk met de daaraan voorafgaande verzameling gedichten in 1611 verschijnen bij den uitgever W. STANSBY en wel onder den titel: Coryats Crudities [1]) enz.

Het was rijk geillustreerd met koper- en staalgravures en met een uitslaand en gevouwen titelblad met allerlei episoden uit den tekst en het portret van den schrijver. Het verheugde zich in een vlotten afzet en werd langen tijd beschouwd als een soort reisgids of Baedeker voor reislustige menschen. Sinds lang is het werk buitengewoon zeldzaam en slechts twee volmaakte exemplaren zijn ervan bekend. Het eene is afkomstig van Prins HENRY en bevat een handschrift van den schrijver, zijnde een brief aan Sir MICHAEL HIEKES, [2]) van Bowelane, de straat waar CORYAT toenmaals woonde en gedateerd 15 November 1610. Het British Museum is in het bezit daarvan, terwijl een tweede exemplaar bewaard wordt in de Chetham Library.

In 1612 voelde CORYAT wederom behoefte tot reizen en trekken, hij begaf zich scheep naar Constantinopel en bezocht Griekenland en Klein-Azië.

Vervolgens stak hij van Smyrna naar Alexandrie over om Caïro en de Nijl te bezoeken. Naar Klein-Azië teruggekeerd, doorkruiste hij het Heilige Land, sloot zich bij een karavaan aan, die op weg was naar Mesopotamie, en bereikte over Perzië en Kandschar, Lahore, om ten slotte vier jaar na zijn vertrek uit Engeland zijn intrede in Agra te doen. Gedurende dien tijd had hij gelegenheid gehad Hindustani, Turksch en Perzisch te leeren. In Agra werd hij goed ontvangen door de daar gevestigde Engelsche kooplieden. Aan zijne vrienden in Engeland schreef hij gedurende zijne reizen eene serie brieven, die in 1618 en 1625 bij gedeelten gedrukt werden.

Op een zijner tochten ontmoette hij Sir THOMAS ROE, den Engelschen gezant bij het hof van den Groot-Mogol, door wiens bemiddeling hij eene audientie bij dien vorst verkreeg en bij die gelegenheid een rede in het Perzisch hield. In zijne geschriften toont hij zich een groot liefhebber van goeden wijn en liet hij nooit de gelegenheid voorbijgaan zijn oordeel te geven over het gewas van den streek

---

1) De volledige titel is Coryat's Crudities. Hastily gobled up in five Months travells in France, Italy, Rhetia commonly called the Grisons country, Helvetia alias Switserland, some parts of high Germany and the Netherlands; Newly digested in the hungry aire of Odcombe in the County of Somerset, and now dispersed to the nourishment of the travelling Members of this Kingdome.

2) Sir MICHAEL HICHS (1543—1612) secretaris van Lord BURGHLRY, vooiheen Sir WILLIAM CECIL. Hij had een grooten invloed aan het hof van koningin ELISABETH, zoowel door zijn geest als door zijn fortuin en zijne finantieele bekwaamheden.

waar hij zich bevond. Zoodra hij in het gezelschap zijner landgenooten was, liet hij zich gemakkelijk tot buitensporigheden verleiden. Zoo ging het hem bij een bezoek aan de Indische grens op het einde van 1617. Hij werd daar door zijne vrienden zoo goed onthaald, dat hij in weerwil van zijn ijzersterk lichaam in December 1617 te Suratta aan de gevolgen van eene bloedvloeiing overleed.

Nu zullen wij mededeelen wat hij van ons land verhaalt.

Op Zaterdag 24 September 1608, tegen twaalf uur, vertrok ik van Emmerik en legde de afstand van daar tot Nijmegen, negen mijl, in drie uren af. Dezen dag had ik in het geheel 15 mijl afgelegd. Tusschen Emmerik en Nijmegen zag ik de hoofdstad van Kleeferland, in het latijn Clivium. Kleef scheen mij een schoone stad op eenigen afstand van den Rijn gelegen. Op zes mijl van Nijmegen bemerkte ik in de rivier een eiland met een bolwerk, Skinkelbolwerk [1]) genaamd. Men beschouwt het als het sterkste verdedigingswerk in Europa. Het behoort aan de Staten en het staat op een eiland dat door het vernuft van een Hollander, met name Skinkel, veranderd werd tot een onneembare vesting. De bouwmeester verdronk later in de Waal bij Nijmegen. Het bolwerk is door een houten brug met het land verbonden.

Alvorens iets te zeggen van de stad Nijmegen, wil ik even iets vertellen van het omgevende land, dat Gelderland heet.

Het is een van de zeventien provinciën van Nederland en een van de acht, die behooren tot de Vereenigde Provinciën der Staten. In het Oosten is het begrensd door het land Kleef, in het Westen door Holland en Brabant, in het Noorden door Friesland en een inham van de Duitsche Zee, in het Zuiden ligt het land van Gulik. Men zegt dat het geheele land zoo vlak is, dat er geen enkele heuvel op te bekennen valt. Daarentegen is er overvloed van hout en bijna geen ruimte is onbeboscht. Het is buitengewoon vruchtbaar en brengt alles op behalve wijn. Om twee dingen is het vooral bekend, om het uitstekende koorn en om de prachtige weiden, geschikt voor het mesten van vee. Het is voor dit laatste zoo bekend, dat mager vee uit de verste hoeken van Denemarken er heen worden gezonden om te vetweiden. Het is besproeid door de drie prachtige rivieren, de Rijn, de Waal en de Maas en het is zoo bevolkt, dat het twee-en-twintig ommuurde steden en drie honderd dorpen bevat.

De oude bewoners van voor Christusgeboorte heeten Sicambriers en worden door Cesar en Tacitus vermeld. Zoo als Munster schrijft werden zij zoo genoemd naar eene koningin Cambra, terwijl Peucer [2]) beweert dat de naam eene samenstelling is van Sec. Cimbri, d. w. z. Cimbriers die aan zee wonen. Sommige beweren, dat de door Cesar genoemde Oude Menapiers, deze provincie eens bevolkten. Ik verschil daarin met hen van meening, want ik neem aan dat de Menapiers eertijds het land van Gulik bewoonden.

Nijmegen, de hoofdstad van Gelderland, is van ouden oorsprong, want het werd door de Sicambriers 582 voor Christus gebouwd. Het ligt bij de rivier de Waal, een van de drie monden van den Rijn, waarmede hij zich gedeeltelijk in den Oceaan en gedeeltelijk in de Maas ontlast. Keizer Karel de Groote was zoo ingenomen met de ligging der stad, dat hij besloot daar van tijd tot tijd verblijf te houden en er een paleis te bouwen, dat lang na zijn dood bleef bestaan totdat de woeste Noormannen tijdens keizer Lotharius II de stad bestormden en het prachtige

---

1) Hiermede wordt bedoeld Schenkenschans, genoemd naar MAARTEN SCHENK VAN NIDEGGEN, heer van Afferden en Blyenbeek, de bekende krijgsoverste, onder Staatschen vlag dienende. In 1587, terwijl PARMA Venlo belegerde, bouwde hij de Schans, die zijn naam zou dragen. Op 10 Augustus 1589 deed hij een aanslag op Nijmegen, die mislukte. SCHENK, die bij deze verijdelde nachtelijke poging vluchtte, sprong op een schuit. Deze sloeg om en daar de krijgsman zwaar gewapend was kon hij zich niet redden en verdronk.

2) Vermoedelijk is hier bedoeld CASPAR PEUCER uit Bautzen in de Lausitz in 1525 geboren, medisch docter en mathematisch professor te Wittenberg, schoonzoon van MELANCHTON. Hij schreef werken van allerlei aard.

paleis met vele andere gebouwen verwoestten. De straten zijn mooi, vooral deze, die van de Waalpoort aan den ingang der stad naar de markt voert. Ze zijn echter ongelijk door hunne stijging in de richting van het marktplein. De twee reien huizen zijn mooi van baksteen opgetrokken en op de Duitsche manier versierd met kanteelen. Het plein zelf is mooi en ruim met steenen plaveisel en groote gebouwen aan elken kant. Iets voorbij de markt is de groote kerk. Door een mooie kerk bereikt men het kerkhof, welks poort in gulden letters een opschrift draagt, ontleend aan Salustius: „Concordia parvae res crescunt, discordiâ magnae dilabuntur". Het tweede luidt: »Beata Civitas cujus Dominus spes ejus, 1606." De kerk is een zeer schoon gebouw, welks wanden bekt zijn met vele en mooie platen, waarop met gouden letters spreuken uit de Schrift aangebracht zijn. Voorts is het versierd met twee mooie orgels, die den zwarten adelaar van het keizerlijke wapen dragen, wijl Nijmegen eene keizerlijke stad is. Vlak bij de kerk staat een prachtig oud gebouw, dat vroeger een klooster moet geweest zijn en nu benut wordt als school. Op de zijde naar de kerk gekeerd zijn tusschen de tien beeren in elk der afdeelingen een der tien geboden in latijnsche versmaat geschilderd. Onder de school is eene ruimte voor het bewaren van schietvoorraad. Het Praetorium of Stadhuis is een oud en statig gebouw, welks façade met talrijke mooie beelden is versierd. Aan de kant van de stad nabij de kade merkte ik een oud baksteenen kasteel met ringmuur op.

Behalve al deze versieringen bezit deze stad een ding dat haar bizonder verfraait. Voor het binnentreden der eerste poort ontwaart men een schoon gebouw van goede lengte, dat een mooi aanzien geeft aan dit deel der stad. Zooals reeds gezegd is Nijmegen een keizerlijke stad, hoewel ze hoofdzakelijk onder beheer der Staten is en de minste schatting van alle keizerlijke steden betaalt.

Want hetgeen zij betaalt is slechts een handschoen vol kruit, dat volgens oude gewoonte elk jaar naar Aken gezonden wordt. De bevolking is geheel hervormd.

De handel is er zeer levendig en onder de inwoners zijn vele rijke kooplieden. Tijdens mijn verblijf lag er eene groote bezetting van drie duizend man, die voortdurend waakte voor de verdediging der stad.

Dit garnizoen was verdeeld in twintig compagnien van 150 man, en eene daarvan bestond geheel uit Engelsche soldaten. In deze stad was een man geboren, die ik hoewel hij een aartspaap was, wil noemen van wege zijne groote geleerdheid. Hij heette Pieter Canisius[1]) en was de eerste jezuit van Duitschland en werd later door Ignatius Loyala, den stichter der orde, benoemd tot provinciaal van de Duitsche jesuiten. Daarna doceerde hij godgeleerdheid in Rome, Sicilie, en aan verschillende hoogescholen in Duitschland, inzonderheid te Ingolstadt en ten slotte te Freiburg in Zwitserland, waar hij op 77 jarigen leeftijd overleden is en begraven werd.

In Nijmegen zoowel als in andere steden van de Nederlanden merkte ik dingen op, die in geen enkele plaats van Duitschland voorkomen. Zoo is het daar de gewoonte in de herbergen naast het bord van elken gast eenige stukken bruin brood en een of twee kleine witte broodjes te leggen. Ook geeft men in vele plaatsen bij het begin van het maal als voorspijs gehakt spek en rundvleesch, bij het einde van het maal krijgt men altijd boter. Eene gewoonte, die ik haat was dat men heel lang, soms wel anderhalf uur aan tafel blijft zitten. Zeldzaam gebruikt men er het avondmaal voor zeven uur. Ook drinkt men er geen Rhijnsche wijn doch bier, omdat het land geen wijn voortbrengt. In Kleeferland, Gelderland en Holland merkte ik op dat men elkaar bij het toedrinken de hand schudt, en dat wanneer een Hollander in een herberg komt om te drinken hij een vollen kan tusschen zijn handen neemt, en daarmede soms uren blijft zitten zonder de kan aan te zetten of los te laten.

Den 25 September om acht uur des morgens verliet ik Nijmegen. Het was Zondag en tegen zes uur in den avond bereikte ik de mooie aan de Waal gelegene stad Gorkum in

[1]) PETER CANISIUS zoon van JACOB, gouverneur van de kinderen van hertog KAREL VAN LOTHARINGEN en van WENDEL VISSER. Hij werd 8 Mei 1521 te Nijmegen geboren en is op 12 December 1577 te Freiburg overleden. Hij was een der voorvechters van het Roomsche geloof en schrijver van talrijke theologische werken.

Holland. Ik legde 24 mijlen af. Alle booten en schepen die van af Basel tot aan de samenvloeing met de Waal, den Rijn afzakken, hebben het heel gemakkelijk omdat zij den stroom mede hebben, daarom betalen ook alle reizigers, die afzakken slechts een klein bedrag voor hun traject. Bij het opgaan hebben de booten echter hevig tegen den stroom te kampen, zoodat men deze door paarden met alle kracht laat slepen. Daarom betalen ook de reizigers in opgaande richting een veel hooger bedrag voor hun reis, dan zij die Rijnafwaarts gaan.

Twaalf mijl afstands van Nijmegen kwam ik langs een mooie stad in Gelderland, Tiel geheeten en zes mijl daar van daan passeerde ik Bommel. Dit is de meest westelijke stad van Gelderland en merkwaardig om een ding, n.l. om een grooten kogel, die in het jaar 1574 de kerktorenspits geraakt heeft en daar nog zit. Met gulden letters heeft men het jaartal 1574 onder de getroffene plek aangebracht. Van Bommel naar Gorkum is de afstand zes mijl. Aan de overzijde van Gorkum ligt op den anderen oever van de rivier Woudrichem. Alvorens van de steden te spreken, wil ik iets vertellen van het land waarin zij liggen. Het land heet Batavia en de bewoners Bataven, ze worden door C a e s a r en T a c i t u s genoemd, en golden voor even dom en dwaas als de Beotiërs in het oude Griekenland. Maar in de huidige tijden verdienen zij dien roep niet meer. Iemand die met hen verkeert, ziet dadelijk, dat zij meer dan eenig ander volk in de Christenheid vernuftig zijn in allerlei handarbeid en niet minder uitblinken in orde en tucht. De naam Batavia was in zwang tot omstreeks 860 n. C. toen eene geweldige watervloed een groot deel van het land verzwolg en het overblijvende deel zooals een geleerd schrijver het met een grieksch woord noemde σομζοδης „somphoodes" hol en sponsachtig maakte. Om deze reden werd de oude naam van Batavia van toen af veranderd in Holland.

Ik moet Gorkum onrecht aandoen, door weinig van haar schoonheid te verhalen, omdat ik er slechts een nacht doorbracht, en te laat aankwam om haar goed te bezichtigen en des morgens vroeg weder moest vertrekken.

Haar schoone ligging, de sierlijkheid harer gebouwen, de fraaiheid harer straten, verrukten mij zoozeer, dat toen ik een der grootere straten betrad, ik mij waande in de Thessalische tempe of in de Antiochische Daphne. Want inderdaad het is een van de verlokkendste kleine in eene vlakte gelegene stadjes in de onmiddellijke nabijheid van de prachtig bevaarbare rivier de Waal. De straten zijn meest alle lang, breed en mooi bestraat met steenen, die zoo goed gemaakt zijn, dat men er in een hevige regenbui op kan loopen zonder natte schoenen te krijgen. De tamelijk hooge huizen zijn alle van baksteen, verschillen weinig van elkaar en de topgevels hebben trapjes. De huizen aan beide zijden der straten zijn in volkomen overeenstemming met elkaar, hetgeen veel er toe bijdraagt om de schoonheid van het geheel te verhoogen. De markt is ruim en goed geplaveid. Daar staat het stadhuis van welks hoogen toren men op een helderen dag in den omtrek twee-en-twintig ommuurde steden, vele dorpen en heerlijke huizen kan zien liggen. Aan de kaai in de nabijheid van de brug lagen tal van groote schepen en booten. Een ander dok lag nabij een muur van steen waarin een poort was vrijgelaten en buiten deze poort stond een houten mansfiguur ten halve lijve. Dat beeld dient als grenspaal voor de vreemde schepen, die niet verder op mogen meeren, alleen die van de stad zelve, mogen daar voorbij aanleggen.

De stad is protestantsch, want zij behoort aan de Staten.

Ik verliet Gorkum omstreeks 7 uur des morgens op 20 September, zijnde een Maandag en bereikte de twaalf mijl verder gelegene stad Dort tegen tien uur. Op dien weg zag ik een bizonder ding. Aan beide zijden van de Waal zag ik een menigte kleine forten of kasteeltjes welke de redouten heeten, in elk waarvan omtrent vijftig soldaten ter verdediging liggen. Het zelfde nam ik tusschen Nijmegen en Gorkum waar. Aanleiding tot den bouw dezer redouten waren de nachtelijke invallen van den vijand, die bij deze gelegenheid gevangenen maakte, welke hij slechts tegen hoog rantsoen losliet. Een ander ding dat groot medelijden bij mij opwekte zag ik op den zelfden weg. Vele kerken stonden daar half onder water, terwijl de torens zich boven het watervlak verhieven. Mooie gemeenten waren door de woede van God Neptunus reeds voor tweehonderd jaar in den zelfden landstreek ten gronde gericht, zonder dat het minste teeken hunner aanwezigheid overbleef.

Ook een kasteel dat aan een edelman behoort had, zag ik in de buurt van Dort bijna

geheel onder water staan. Dit lag te midden van een mooie stad, die ook door de golven verzwolgen werd. Alleen een deel van het kasteel bleef overeind, dat nu behoort aan de stad Dort en waaraan deze stad nu eenige voorrechten ontleent.

Dordrecht is eene beroemde, rijke stad, die in grooten bloei verkeert en om vele dingen merkwaardig mag heeten. Men noemt het de maagdelijke stad van Holland en daarom zou het even goed den naam Parthenopolis verdienen als Napels in Italië en Maagdenburg in Saksen en wel om twee redenen. Eerstens omdat zij gebouwd is door eene maagd, wier naam verloren is gegaan, ook kent men niet het jaar harer stichting. In geen beschrijving van hollandsche steden vond ik dit jaartal vermeld. Maar een maagd was haar stichtster en daarom schilderde men haar levensgroot beeld boven de poort bij den haven, die het eerst toegang tot Dordrecht geeft. Dit beeld is omgeven door de wapenschilden der groote hollandsche geslachten. Als herinnering aan dit feit zijn de duiten gemunt met het beeld eener vrouw. Acht dezer duiten maken een stuiver en tien stuivers zijn gelijk aan eene Engelsche schelling. Voorts heeft God deze stad beschoren met een voorrecht, dat met uitzondering van Venetië, geen enkele stad ter wereld bezit. Want het werd nooit door de wapens veroverd, hoewel al de omliggende steden op het gebied van Holland te eeniger tijd den strijd met vijandelijke machten moeten hebben doorstaan. De ligging is zeer mooi, op een eiland omspoeld door de samenvloeiïng van vier stroomen, de Maas, de Waal, de Linge en de Merwede, welke rivieren door het volgende distichon bezongen worden:

Me Mosa, et Wahalis, cum Lingâ Mervaque cingunt,
Aeternam Batavae Virginis ecce fidem.

Nu moet ik vertellen hoe deze grond in een eiland veranderde.

Quis talia ando

Myrmidonum Dolopumoe, aut duri miles Ulysses temperet à lachrymis?

Want het is inderdaad een uiterst treurige zaak om te verhalen, en zij wekt onze diepe deernis op.

Tot het jaar 1420 maakte deze streek een deel uit van het vasteland van Brabant, toen op den zeventienden dag van April deze vier rivieren, met een deel van de zee hare kluisters verbraken en eene verschrikkelijke overstrooming teweeg brachten, die slechts in hevigheid vergeleken kon worden met den zondvloed tijdens aartsvader Noach. Zestien schoone steden werden verwoest en men schreef dat niet minder dan een zeventigtal geheel van het aardvlak verdween. Als bewijs daarvan ziet men de torens van verscheidene kerken nog boven den waterspiegel uitsteken.

De openbare zoowel als de particuliere gebouwen der stad zijn schoon van baksteen opgetrokken en van de eigenaardige trapgevels voorzien, die men overal in de Bataafsche steden aantreft. De breede en lange straten zijn talrijk en goed geplaveid met steen.

Ik bezocht de Munt, gebouwd door Leicester. Op den voorgevel prijken de keizerlijke wapenschilden met het woord Moneta in gulden letters en daaronder Divo Carolo 5 Caesari.

Aan beide zijden van het wapen staan vier latijnsche opschriften:

Pax et tranquilla libertas.
Nomen pacis dulce est.
Pecuniâ vincere speciosum non est.
Pecunia mater belli.
Paci semper est consulendum.
Pace sublatâ leges esse non possunt.
Omnia pecuniâ effici possunt.
Pecunia effectrix multarum voluptatum.

Verder bezocht ik de schoone Doelen, die is eveneens door Leicester gebouwd en

dient Prins Maurits tot verblijf zoovaak hij te Dordt komt. Een ander prachtig huis, dat het uithangbord „in de Pauw" draagt wordt dan ook steeds door zijne Excellentie bezocht. Kort voor mijn aankomst had de Markies van Spinola, de generaal der Spaansche troepen, uit den Haag naar Dordt komende, aldaar zijn intrek genomen. Het mooie en hooge Stadhuis is gebouwd van blokken steen, iets dat zeer zeldzaam in deze stad is. Er zijn vier kerken, twee daarvan behooren aan de burgers. Een der kerken is een zeer oud gebouw, zonder echter nog antieke gedenkteekenen te bevatten, slechts zijn aan de pijlers mooie borden met zinnen uit den heiligen Schrift opgehangen, zoo ongeveer als die in de kerk te Nijmegen.

De derde kerk behoort aan de Engelschen, de vierde aan de Franschen. Het water der omringende rivieren stroomt door grachten binnen de stad tot groot gemak der bewoners. Een dezer grachten doorsnijdt de stad en is op verscheidene plaatsen overbrugd, vooral twee bruggen munten door schoonheid uit. Behalve in Heidelberg, zag ik nooit schooner brug uit hout getimmerd, dan een derzelve. Ze is zoo breed, dat men er met drie wagens naast elkaar over kan passeeren. De andere brug is van steen, met een bizonder fraai bewerkte ijzeren leuning. Groote massa's schepen liggen ter weerszijden der bruggen.

In den omvang van handel volgt Dordrecht onmiddelijk op Amsterdam. De kooplieden zijn hier zeer rijk, want Dordt is de stapelplaats der wijnen, vooral van Rhijnsche wijnen, die van daar naar alle landen, ook Engeland, verzonden worden, na eerst ter plaatse voor het grootste deel vervalscht te zijn. Het handwerkbedrijf wordt als zeer goed geroemd. De stad had een garnizoen van vijf compagnien, waarvan een Engelsche compagnie. Gedurende mijn verblijf in de Nederlanden bestond er wapenstilstand tusschen den Aartshertog en de Staten zoodat het veldleger, dat in oorlogstijd in het veld lag, nu ontbonden was, en slechts in de steden hier en daar ter bewaking verscheidene afdeelingen gelegerd waren.

Hoevele geleerde mannen Dordrecht's burgers zijn geweest, herinner ik mij niet. Slechts een wil ik noemen en wel Gulielmus Lindanus[1]), die in hoog aanzien was omstreeks 40 jaar geleden, hij was hoewel een paap, beroemd om zijne geleerdheid. In de stad geboren, woonde hij in latere jaren in Roermond, een stad in Gelderland, alwaar hij bisschop was, en zich onderscheidde door zijne godgeleerde geschriften.

In Dordrecht, dat met recht de tuin van Holland genoemd wordt, is het Protestantisme overheerschend, terwijl het Roomsche geloof zoo goed als geheel gebannen is uit de stad.

Van hier uit had ik besloten mijne schreden te richten naar een merkwaardigen plek in de nabijheid, om in de gelegenheid te zijn mijne vrienden en landslieden iets bizonders ὡσπερ ἐν προσθηκης μερει mede te deelen, dat het meest monsterachtige en buitengewone is, wat op de wereld sinds de schepping bestaat. Doch mijn besluit werd door een ongelukkig toeval gedwarsboomd.

Toch wil ik de zaak vermelden, omdat ik daarvan veel gehoord en veel daarover gelezen heb bij een goed schrijver. Sommige zullen mij wellicht laken, omdat ik iets mededeel dat ik aan anderen ontleen en niet zelf gezien heb. Er is een gedenkteeken in een zeker klooster Laudun genaamd, en gelegen in de nabijheid der beroemde Universiteitstad Leiden. In dit klooster ligt gravin Margaretha begraven, welke de gemalin was van den graaf Herman van Henneberg en de dochter van Floris IV, graaf van Holland en Zeeland en zuster van den Roomsch koning Willem. Omstreeks 314 jaar geleden beviel de gravin van 365 kinderen. Zij werden gedoopt door den bisschop Guido Suffragaan van Utrecht, de jongens kregen den naam Jan, de meisjes dien van Elisabeth. Nauwelijks geboren, stierven zij en werden ter aarde besteld in de kerk van het klooster te Laudun. Men toont aldaar nu aan de bezoekers een latijnsch opschrift en de

---

1) Gulielmus Damasius Lindanus of Willem van der Linden Damasz. behoorde tot eene Dortsche regeeringsfamilie en werd aldaar in 1525 geboren. Hij was, na tot priester gewijd en tot doctor in de godgeleerdheid te zijn bevorderd, in 1555 hoogleeraar te Leuven. Hij doorliep vervolgens verschillende ambten ook dat van kettermeester in Holland, Zeeland en Friesland. Talrijke werken op godgeleerd gebied werden door hem geschreven. Hij was een wakker verdediger van het Katholicisme, ervaren in de H. Schrift en zeer geleerd.

twee koperen doopvonten waarin al de kinderen gedoopt werden. Deze geschiedenis moge ongeloofwaardig schijnen, maar toch is zij onomstootelijk waar. [1])

Om het verhaal voor mijne lezers aannemelijk te maken, wil ik hier een ander aan toevoegen. Een arme vrouw, die in haar armen pasgeborene tweelingen droeg, vroeg de gravin Margaretha om een aalmoes. Deze in stede van haar medelijden te toonen, stootte haar ruw van zich zeggende dat het niet mogelijk was, dat zij deze twee kinderen van één man had.

De vrouw, gekrenkt door die hardheid, zoowel als door de beleediging haar eer aangedaan, uitte de bittere vloek, dat God de gravin mocht straffen, door haar evenveel kinderen ter wereld te laten brengen als er dagen in het jaar waren. En zoo geschiedde want op een Zaterdagmorgen klokke negen in het jaar onzes Heeren 1276 beviel de gravin, die toen veertig jaren telde, van 365 kinderen. Vergeeft mij indien ik mij tot deze lange afdwaling heb laten verleiden. Ik meende goed te doen omdat deze geschiedenis nooit in Engelsche boeken vermeld is geworden, hoewel sedert mijn terugkeer in Engeland de geschiedenis van de Nederlanden geschreven is door den lofwaardigen reiziger, den Serjeant at Armes van onzen koning, Meester Edward Grimston [2]), die een trouwe dienaar is geweest van den glorierijken Speaker van het Parlement, den lateren griffier Sir Edward Phillips.

Op 27 September. Dinsdagsmiddags scheepte ik mij te Dordrecht in en reisde 40 mijlen tot Zierikzee op het eiland Schouwen. Het is een mooie stad, die den roem draagt de geboorteplaats te zijn van Levinus Lemnius [3]), den schrijver van De occultis naturae miraculis en andere vruchten van zijn rijken geest, die met graagte door de geleerden gelezen worden. Op het zelfde eiland ligt de mooie stad Brouwershaven en een aan de Staten behoorenden Schans Bominee. [4])

Aan de overzijde van de rivier tegenover Zeeland zag ik twee andere eilanden het eene heet Terneuzen, het andere Tergoes, doch alvorens deze te bereiken liepen wij langs een deel van Brabant, alwaar zich een weinig landwaarts Bergen op Zoom bevindt, eene sterke stad, welke aan de Staten behoort. Ook merkte ik boven het watervlak uitstekend, te torens op van verschillende dorpskerken, die in het jaar 1420 verzwolgen waren door de woeste golven. Iets

---

1) De voorzaten van graaf FLORIS IV stichtten lang voor het jaar 1224 een kapel met voorhof te Loosduinen, door onze reiziger Laudun genoemd. De graaf liet daaraan op 8 Mei 1224 een nonnenkloosterverbinden. Het werd bestemd voor adelijke jonkvrouwen van de Cistersienserorde en is eene beroemde abdij geworden. MACHTELD, de dochter van HENDRIK IV, hertog van Braband en gemalin van FLORIS IV begiftigde deze stichting rijkelijk en werd er in 1267 ter aarde besteld. Bij VAN DER AA vindt men de volgende uitlegging der hierboven aangehaalde legende. Op goeden Vrijdag 1276 beviel de gravin MARGARETHA van een zoon en van eene dochter, bij den doop JAN en ELISABETH genoemd. Aangezien nu met Paschen het nieuwe jaar begon en er op goeden Vrijdag nog twee dagen moesten verloopen eer het oude jaar verstreken was, kan men bij wijze van scherts gezegd hebben, dat de gravin zooveel kinderen gebaard had als er dagen in het jaar waren en zoo kon eene verkeerde interpretatie in den volksmond aanleiding gegeven hebben tot de verbreiding der legende van de 365 kinderen.

2) EDWARD GRIMSTON (1528?—1599.) In de Dictionary of National biography wordt deze vermeld als controleur der vesting Calais en met anderen aangeklaagd wegens verraad om Calais aan den Franschen koning over te leveren, doch vrijgesproken. Naderhand verkreeg hij een ambt bij het leger, vertegenwoordigde Ipswich in het parlement. In 1582 was hij naar het buitenland gezonden om Roomsche complotten aan het icht te brengen. Niets wordt vermeld omtrent zijne werkzaamheid als geschiedschrijver.

3) LEVINUS LEMNIUS werd te Zierikzee geboren op 20 Mei 1505; hij was te Leuven een leerling van den grooten ANDREAS VESALIUS, en bestudeerde naast de medische wetenschap ook de godgeleerdheid. Veertig jaren praktiseerde hij in zijn geboortestad, trad na den dood zijner vrouw in den geestelijken stand en overleed den 1 Juli 1568 aldaar. Hij is begraven in de St. Lievens Munster Kerk, Hij liet talrijke werken van zijn hand na.

4) Lees Bommenede, het plaatsje op het eiland Schouwen tegen den zeekant op de punt van drie op elkander strijkende dijken. In den strijd tegen Spanje werd het versterkt en met een wal en gracht omgeven. Ook werd op iedere dijk een ravelijn aangelegd, die de verschansingen van het dorp en de haven dekten. In 1575 werd de versterking door de Spanjaarden belegerd en veroverd en de geheele bezetting over den kling gejaagd.

heel bizonders trof mij aan de oevers van den stroom. Men ziet hier vele boeren bezig met aarde en stroo de oevers te beleggen om het water te beletten verder in het land door te dringen en overstroomingen te veroorzaken.

Ik verliet deze plaats smorgens om 7 uur van Woensdag 28 September na den geheelen nacht op het water gebleven te zijn, en bereikte des avonds om 6 uur Arnemuiden, een afstand van negen mijlen. De bewoners van dit eiland heetten in oude tijden Mattiaci en worden door Tacitus genoemd, het eiland zelf heet nu Walcheren en de twee groote steden daarop zijn Middelburg en Vlissingen. Arnemuiden is slechts een kleine plaats en alleen het stadhuis is der vermelding waard. Toch is het van groot belang want al de schepen, welke van Dordrecht uitzeilen, komen hier te samen om de reis over den Oceaan te aanvaarden.

Op Donderdag 29 September, zijnde Sint Michiel om 7 uur des morgens verliet ik Arnemuiden en reisde vijf mijlen om des namiddags te twee ure de beroemde havenstad Vlissingen op het eiland Walcheren te bereiken. Op weg daarheen, een mijl van Arnemuiden kwam ik door de schoone stad Middelburg. Ik kan niet eens een tiende part beschrijven van het merkwaardige dat deze stad bevat. Gedurende de paar uren, die ik er doorbracht deed ik mijn best zooveel mogelijk van al het schoons te zien dat zij bezit en ik wil haar niet het onrecht aandoen, niets daarvan te vertellen, terwijl ik bij menig andere plaats soms lang stilstond. Zij ontleent haar naam aan den Romeinschen Consul Metellus, haar stichter, en in het latijn noemt men haar Metelburgum of Metelliburgum. Zij is sterk bevestigd met wallen en poorten. De straten zijn breed en hebben statige baksteenen huizen, zooals die in de overige steden van Holland. De ruime markt was juist tijdens mijn bezoek druk bezocht. Het stadhuis is een oud en prachtig gebouw, opgetrokken uit steenblokken hetgeen in Middelburg even zeldzaam voorkomt als in Dordrecht. Zijn gevel is met allerlei schoone beelden versierd, die een fraaien aanblik opleveren. De beurs is een sierlijk pleintje met mooie wandelingen, in de nabijheid waarvan zich een aardig boschje bevindt. Ik bezocht het huis der Engelsche natie, dat zeer mooi is en omgeven door tuinen en wandelwegen. Ook ging ik naar de mooiste kerk, die een merkwaardig uurwerk bezit benevens twee gedenkteekenen van groote bekendheid, doch ik had niet het voorrecht die te mogen aanschouwen.

Het eene is dat van Willem, graaf van Holland en Zeeland, later Roomsch koning, die negen jaar na de aanvaarding van zijn bewind, in 1255, door de Friezen geveld werd, en wiens gebeente omstreeks zeven-en-twintig jaar na zijn dood in deze kerk werd ter aarde besteld. Het andere is gewijd aan de nagedachtenis van den geleerden Adrianus Junius,[1]) die zoovele bewijzen achterliet van zijn scherp vernuft. O. a. zijn woordenboek van de Grieksche en Latijnsche taal.

De haven is zeer geschikt en een groot aantal kloeke schepen lagen daar gemeerd. De godsdienst is er protestant, gelijk aan die welke de Hervormde kerken in Engeland en Holland belijden.

De ligging van Vlissingen is zeer eigenaardig, want het is gebouwd in den vorm van een kan met twee tuiten, de beide einden zijn smal, terwijl het midden breed is. Als gevolg daarvan is de naam ontleend aan het woord flesch, omdat de vorm inderdaad gelijkt op dien van zulk een voorwerp of op een kan. Ook voeren de inwoners op de vlaggen, die van de masten hunner schepen waaien het beeld van een flesch. De stad is niet groot, doch bevat verscheidene mooie baksteenen gebouwen en wordt bewoond door vele kooplieden, die door de scheepvaart binnen korten tijd zeer vermogend zijn geworden. De haven is zeer sterk en is bekend om zijne mooie schepen, ik telde er minstens twee honderd, een getal, dat zelfs niet door Venetië overtroffen wordt. Het arsenaal van Venetië is hierbij natuurlijk uitgesloten. Men was bezig het Stadhuis te bouwen en dit beloofde een prachtig bouwwerk te zullen worden. De gevel was al reeds hoog

---

1) Hadrianus Junius, zoon van Petrus en van Maria Derks, geboren te Hoorn den 1 Juli 1511 en overleden te Arnemuiden den 16 Juni 1675. Hij werd in 1579 in de Choorkerk te Middelburg begraven. Beroemd om zijne geleerdheid, beoefende hij de medische wetenschap zoowel als de philologie. Was beurtelings stadsgeneesheer en rector der Latijnsche school te Haarlem en werd in 1564 door de Staten van Holland tot hunnen geschiedschrijver aangesteld. Zijne nagelatene werken zijn talrijk en bewegen zich op velerlei gebied.

opgetrokken en versierd met wapens, schilden en allerlei opschriften, die er toe bijdroegen om de schoonheid te verhoogen. Ik zag daar ooievaars, die ik bij mijn bezoek aan Fontaine Bleau ook reeds vermeldde.

Het garnizoen bestaat uit Engelsche soldaten, een daarvan, een edelman, werd op den dag mijner aankomst begraven onder tromgeroffel en het afvuren van musketten. De soldaten staan onder bevel van Ridder Sir William Browne,[1]) die als onderbevelhebber staat onder den gouverneur de Right honourable Robert Sidney Viscount Lisle.[1]) Ik werd hier zeer vriendelijk ontvangen door den genoemden vice-gouverneur en door den geleerden bedienaar des goddelijken woords Pots. Daar ik geen ander middel bezit om hun mijne groote dankbaarheid te betoonen, doe ik zulks door hunne namen in mijne geschriften te vermelden.

Den geheelen Vrijdag, den laatsten dag van September, bleef ik te Vlissingen en scheepte mij den volgenden dag om vier uur des namiddags in, om den 3^{en} October om 4 uur het zeerechthuis te Londen te bereiken.

---

1) De pandstad Vlissingen met Rammekens had sinds 1585 tot gouverneur Sir ROBERT SIDNEY, baron van Penhorst, burggraaf van Lisle. In 1618 werd hij door koning JACOBUS benoemd tot graaf van Leicester en bij overleed in 1626. Wegens zijne afwezigheid werd sinds 1606 de betrekking waargenomen door den luitenant gouverneur WILLIAM BROWN, die spoedig opgevolgd werd door JOHN THROGMORTON.

GLAS VAN PIETER STAES IN DE OUDE KERK TE DELFT (1516)

DOOR

M. G. WILDEMAN.

In de Oude of St. Hippolytus-kerk te Delft bevonden zich eertijds behalve het *hooge koor*, nog een *koor van het H. Kruis,* rechts van het hooge koor of aan de zuidzijde, en een *O. L. V. koor*, links van het hooge koor of aan de noordzijde; welk laatste grooter was dan het kruiskoor en waar het altaar stond met het beeld van Maria van Jesse.[1])

Voorts was er een kapel van de *Moeder van Smarten*, welke in de kerkelijke registers genoemd wordt de kapel der VII Weeën, beroemd door het „Cruis mitten hair," en eindelijk nog een *Reliquieënkapel.*

Het is evenwel zeker, dat in 1516 aan de noordzijde van de kerk eene nieuwe kapel werd gebouwd, gewijd aan: „God almachtig en(de) Marie zijnder lieve Moeder", zooals blijkt uit eene resolutie van Hoogheemraden van Delfland van den derden Juli van dat jaar, waarbij zij naar aanleiding van een door kerkmeesters der Oude kerk gedaan verzoek, een glas vereeren, dat door een zekeren PIETER STAES[2]) moet zijn gewrocht, welk glas in 1536 door den brand vernield, werd

1) De St. Hippolytus-kerk te Delft, door K. C. VAN BERCKEL, in Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem, 1897, bl. 388; 1899 bl. 281; 1901 bl. 200; 1904 bl. 97, 313.

2) Wie is die PIETER STAES? Ik vermocht hem nergens vermeld vinden. In de eerste helft der 16de eeuw, dus juist in denzelfden tijd, waren DIEDERICK en JAN STAETS [VAN CAMPEN], vader en zoon, vermaard als glasschilders te Antwerpen en door GUICCIARDYN met lof vermeld. (Vgl. v. d. AA, in voce.)

vervangen door dat van CRABETH, waarover ik in de 2de aft. van dezen jaargang van dit tijdschrift eenige mededeelingen mocht doen.

In het indertijd teruggevonden fragment-archief der Oude en Nieuwe kerk schijnt van die uitbreiding der Oude kerk geen spoor te vinden te zijn, althans Pastoor VAN BERCKEL zegt naar aanleiding van eene schenking van land aan de Oude kerk gedaan, welk land verkocht werd „oock wegens tot behoeff der tymerasie anno vijfthien hondert ende sestiene,": „Wat kan hiervan de reden zijn? Van een „tymerasie" omtrent dien tijd heb ik niets gevonden" en verdiept zich vervolgens in allerlei conjecturen, waarom dit land dan wèl kan verkocht zijn. [1])

Zooals ik hierboven reeds zeide, heeft die *tymerasie* wel degelijk plaats gehad; ziehier de acte waaruit zulks blijkt, en waarvan het origineel berust in het archief van Delfland:

„Alzoe die kerckmeesters van de oude kerck binnen der stede van Delft versocht ende hertelycken begeert hebben gehadt an den hogen ende welgeboren heemraeden van Delflant ter eeren goedts almachtich ende Marya zijnder lieve moeder te willen geven ende stoppen een zeeker glasveynster int niewe werck by de voirsz. kerckmeesters gedaen maecken ande noertzyde derselver kercke, welcke voirsz. begeerte die voirsz. heemraden, overmerckende, dat die voirsz. stede van Delft die hooftstadt is vant voirsz. Delflandt ende die voirsz. oude kercke die eerste en principaele kercke is van de voirsz. stede, En hebben die voirsz. begeerte niet connen weygeren, maer hebben mit goeder herten ende meynige ter eeren goedts ende Marie zijnder gebenedyder moeder in wiens eere het choere daer tvoirsz. glas inne staen sal gefundeert is, tselve glas gegeven, Ende alsoe tselve glas merckelycke somme costen sal want tselve zeer hoech ende wyt is, ende nae gelegenheyt behoert zeer eerlicken ende wel gemaeckt te zijn by een expert meester waer tot een zekere grote somme van penninge gaen sall moetten, Soe hebben die voirsz. heemraden alle tselve in t lange verhaelt ende overgeleyt, eyntelyken versocht ende vruntlyken begeert an JOHAN DIE HEUYTER, schout der voirsz. stede hueren medebrueder, dat hy tvoirsz. glas zoude willen doen maecken by eenen PIETER STAES, zoe der eere toebehoert ende den selven PIETER van de pennige ende zyne loen seggen ende vaststaen die vant maken vant voirsz. glas bedingt heeft die somme van vijf ende viertich pont groet vlaems. Die voirsz. heemraeden zouden den voirsz. HEUYTER wederomme eerlycken quyten mits hem te laten volgen tontfanck van hoeren pen-

---

1) *Bijdragen Bisdom Haarlem*, 1901, bl. 210. „JAN PIETERSZ. en NATALYE JACOPSD. zijn wijff hebben der oude kerck gegeven anderhalven morgen poertlants. Dit voirsz. lant is vercoft by consent der raitsluyden PIETER JANSZ. VAN BUYTEN om hondert guldens oock wegens tot behoeff der tymerasie anno vijfthien hondert ende sestiene."

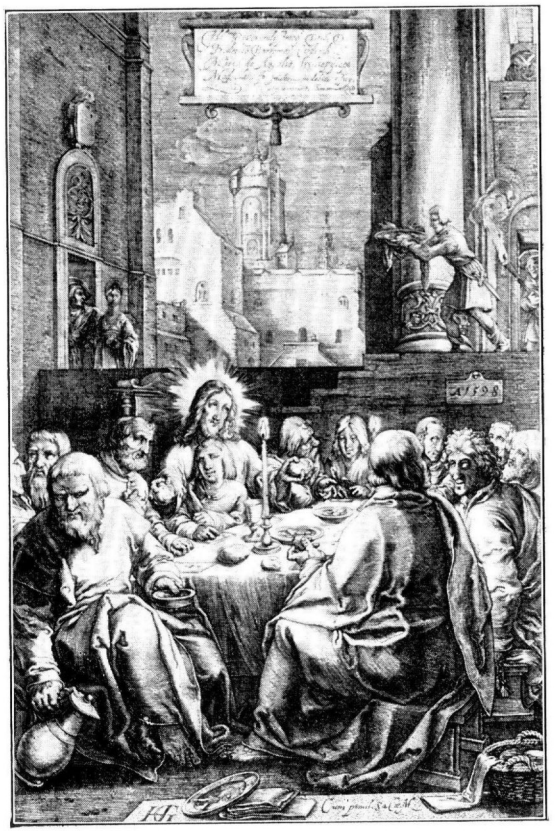

I *a*. Het laatste Avondmaal, Grav. naar H. GOLTZIUS.

I *b*. Delftsche schotel in het Gem. Museum, den Haag.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

ningghelt beginnende int jaer als t voirsz. glas gemaeckt ende gestelt sal zyn, van welcke penningghelt hy elcx van de voirsz. heemraeden zyne mede bruederen zouden mogen corten elcx zijne portie ende quantiteyt zoe lange ende tertyt toe dat tvoirsz. glas by hem besteedt ende doen maecken geheel ende al betaelt zoude zijn ten waere of binnen middelen tyden by den voirsz. heemraeden eenige andere middelen off manieren gevonden worde, waer by die voirsz. JOHAN DE HEUYTER vant gunt dat voirsz. is ontlast ende buyten schaede gehouden werde alle twelck dat voren gescreven staet die voirsz. JOHAN DE HEUYTER geaccepteert ende duer begeerte van zyne voirsz. medebroeders angevaert heeft. Ende hebben die voirsz. heemraden wederomme beloeft den voirsz. JOHAN DE HEUTER scadeloes te houden ende volbrengen tgunt dat voren verclaert staet, Ende hebben voort gelast ende bevolen, CORNELIS CAMEROUWER hueren gesworen clerck van alle tgunt dat voirsz. is te maken acte ende die selve vuer hemluyden te onderteykenen, welck ick CORNELIS CAMEROUWER vuyt laste ende beveele van den voirsz. heemraden mynen heeren gaerne gedaen hebbe, Ende myn gewoenlyke hantteyken hier onder gestelt. Gedaen den IIIen in Julio anno XVc ende sesthien.

(get:) C. CAMEROUWER.

Een en ander maakt nu duidelijk wáarom bij VAN BLEYSWYCK gesproken wordt van een *Heemraadskapel*, en waarom VOSMEER haar niet aldus noemde. De plaats waar eens het aan Maria gewijdde altaar zich bevond, is nu ingenomen door de fraaie graftombe van onzen grooten zeeheld MAERTEN HERPERTZ. TROMP, en het vroeger vermaarde, thans met wit glas gevulde Heemraadsglas tooverde licht-effecten op de zoo kunstig gebeeldhouwde onderdeelen van de laatste rustplaats van Beste-Vaêr.

Afbeeldingen op Delftsch Aardewerk, ontleend aan prenten,

DOOR

IDA C. E. PEELEN.

HET is bekend, dat de versieringen van het Delftsch aardewerk voor het meerendeel ontleend zijn aan ceramische producten van uitheemsche afkomst.

In de eerste periode, het einde der 16e en het begin der 17e eeuw werd het Faënteesche aardewerk, in later eeuwen het Chineesch- en Japansch- en ook het Europeesch porselein ter navolging gekozen. Het pleit echter voor de fijne smaak en groote vaardigheid der plateelbakkers, dat zij deze ornamenten in schitterende, doch krasse kleuren uitgevoerd, zoo wisten te verwerken, dat er een decoratieve stijl uit groeide, die vooral door het kleurenpalet iets Hollandsch vertoonde. Doch niet alleen voor het ornament, maar ook voor de talrijke tafereelen, waarmede zij de borden en tegels enz. versierden, hebben zij herhaaldelijk van voorbeelden, in het bijzonder van prenten, gebruik gemaakt. Het was begrijpelijk en lag ook zeer voor de hand, dat zij gravures, die gemakkelijk te verkrijgen waren, copiëerden, als eigen vinding te kort schoot. Daar het leerzaam is voor onze kennis van deze beroemde Hollandsche kunstnijverheid na te gaan hoe zij daarbij te werk gingen, heb ik voor enkele gevallen, die mij voor de hand lagen een onderzoek ingesteld.

II *b*. Delftsch huisaltaartje, Gem. Museum, den Haag.

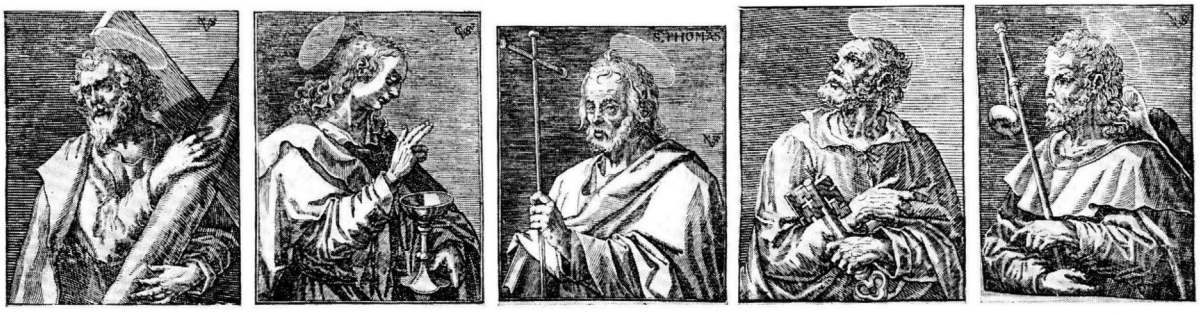

II *a*. Apostelen, Gravures door C. VAN SICHEM.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

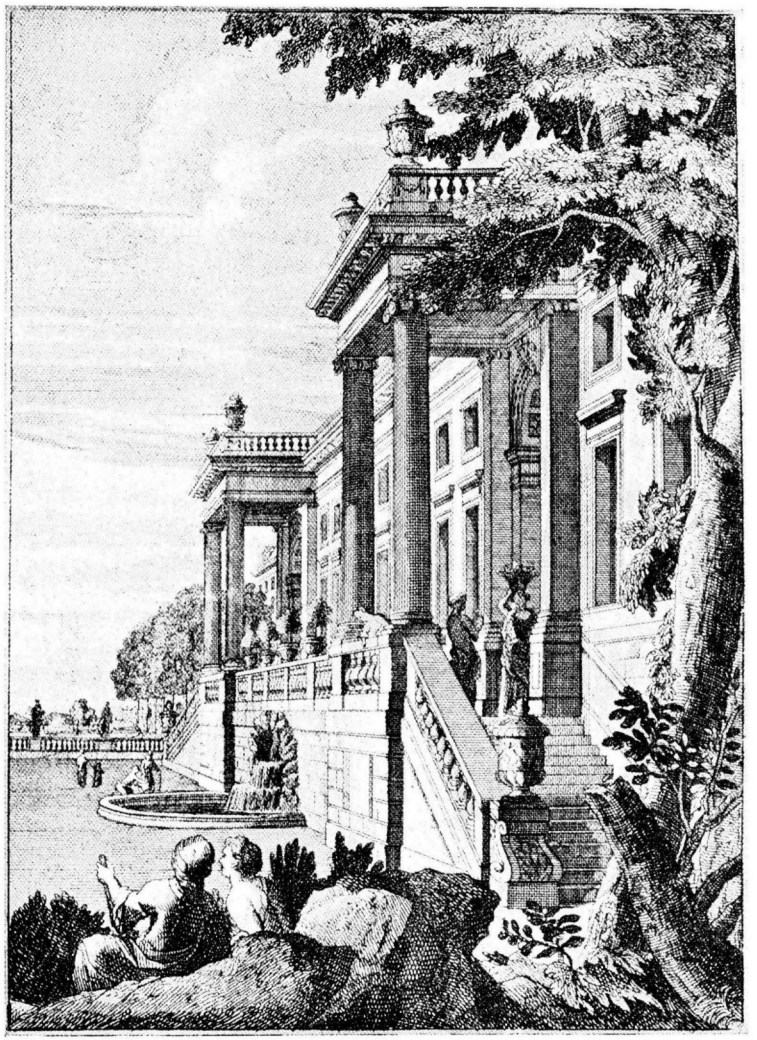

III *a*. Gravure naar D. MAROT.

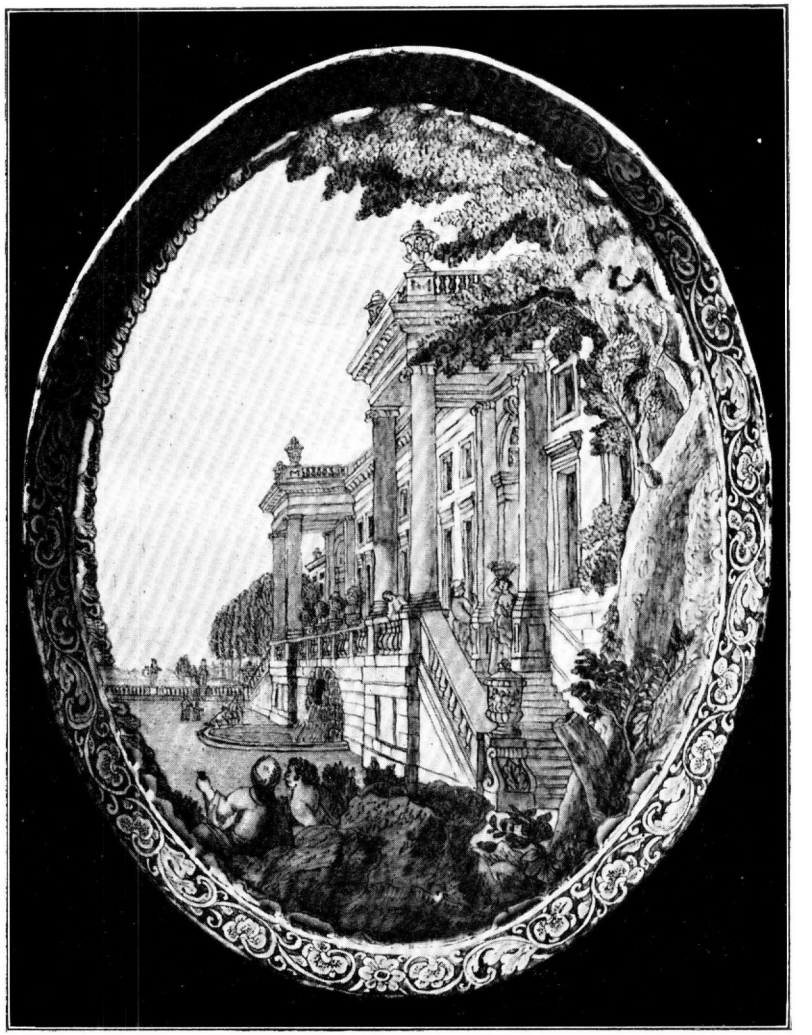

III *b*. Delftsche tegel in het Gem. Museum, den Haag.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

Behalve portretten, — wij herinneren hier o. a. aan de afbeeldingen van ROBERTUS JUNIUS en BOGERMAN in het Nederlandsch Museum en HERMANUS TEGULARIUS in het Kunstgewerbe Museum te Hamburg naar gravures van C. VAN QUEBORN, — genre voorstellingen en tafereelen ter eere van gedenkwaardige gebeurtenissen, als b.v. de Triomf van M. H. TROMP (zie afb. Havard I, p. 137) naar de gravure van C. VAN DALEN, werden vooral bijbelsche voorstellingen veelvuldig geïmiteerd.

In de collectie Loudon in het Nederlandsch Museum, bevindt zich eene serie borden met afbeeldingen uit het lijden van Christus, naar gravures van GOLTZIUS. Voor een bord in het Gemeente Museum te 's Gravenhage uit 1727 moet het ontwerp der voorstelling: „Het Laatste Avondmaal", eveneens aan GOLTZIUS worden toegeschreven.

Voor de afbeelding is echter van de tegenzijdige copie naar GOLTZIUS B. 27 gebruik gemaakt. Dit bord, waarop tot afsluiting der voorstelling, de pilasters met Mozes en Aäron zijn aangebracht, behoort door de afwijkenden compositie en de fraaie randversiering van bladornament en engeltjes echter niet tot de bovengenoemde serie. Eene vergelijking der afbeeldingen op gravure en bord (pl. I a en b) valt, zooals duidelijk is waar te nemen, allerminst gunstig voor den plateelschilder uit. In de samengedrongen figuren met de grove boersche gelaatstypen is GOLTZIUS' stijl niet meer te herkennen. Bovendien heeft de schilder in plaats van het cartouche met het jaartal 1598, de woorden: „doet dit tot mijner gedagtenis" geschreven. Ook heeft hij enkele détails aan de gevels o. a. rechts een balustrade, in plaats van eene versiering van een schild met zwaarden, op slecht begrepen of vereenvoudigde wijze weergegeven. Hoewel het schilderen van dergelijke composities op de poreuse stof groote moeilijkheden oplevert, heeft deze kunstenaar met zijn middelmatig talent, zich toch aan een te zware proef gewaagd.

Wat in dit opzicht door andere plateelschilders bereikt is, toonen ons de fraaie afbeeldingen van Maria en zes apostelen op de paneelen van het half cirkelvormig onderstuk van een huisaltaar. Op dit voetstuk staan Maria en Johannes, die naar het crucifix (dat nu verdwenen is) opzien. Het is opmerkelijk welk een verschil er in uitvoering bestaat tusschen de slecht gemodelleerde figuren en de bij uitstek fijne versieringen van het bloemornament en de figurale paneeldécors. Om den stijl van het fraaie décor van bloemranken in donker blauwe kleur uitgevoerd en de roomige glazuur moet dit zeldzame voorwerp uit het laatste kwart der 17e eeuw dagteekenen. Voor vijf der fijn geteekende apostelfiguren (Petrus, Johannes, Andreas, Thomas en Jacobus) in lichtblauwe kleur, zijn de gravuren van C. VAN SICHEM (Biblia Sacra 1657, p. 271) tot voorbeeld gekozen. (Pl. II a en b) De fraaie bloemranken aan den voet zijn uitgevoerd in teer blauwe

kleur, omgeven door den „trek" (donkere omtreklijn). Deze karakteristieke en fijne wijze van versiering wordt in de 18e eeuw niet meer toegepast. De teekening, althans in de eerste helft der 18e eeuw wordt over het algemeen forscher en krachtiger, de kleuren dieper van toon.

Een prachtig speci- men van het Delftsche fabrikaat uit het begin der 18e eeuw is de tegel met eene voorstelling van een lustslot, door de afbeelding in Havard aan velen wel bekend. Het is ons gelukt DANIEL MAROT als auteur der gravure, welke tot voorbeeld strekte, vast te stellen. Zij komt voor in zijne *Opera, continentia magnam multitudinem inventorum in usum architectorum, pictorum etc.*, dat 106 gravures telt.

Door vergelijking dezer gravure, welke bij nader onderzoek eene tegenzijdige copie naar het ontwerp van MAROT bleek te zijn, is bovendien aan het licht gebracht, dat er in 1712 twee uitgaven van MAROTS boek zijn verschenen. De prenten uit de origineele editie, welke een geheel Franschen titel draagt, hebben tot onderschrift: D. MAROT inv. et fec. avec Privilège, terwijl de copieën slechts D. MAROT inv. vermelden. Vergelijken wij de afbeeldingen van gravure en tegel (pl. III a en b) zoo bewonderen we vóór alles de voortreffelijke wijze, waarop het gegraveerde voorbeeld in détails is weergegeven. Doch niettegenstaande deze nauwkeurige uitvoering, komt in dit kunstwerk wederom ten duidelijkste uit, dat eene gravure zich niet leent om op aardewerk te worden overgebracht. De geestige teekening, de rijke kleureffecten, waaraan de gravure hare groote levendigheid dankt, zoekt men op den tegel, waar de lijnen veel aan strakheid hebben ingeboet, tevergeefs. Niettemin behoort de schilder van dezen tegel om de vaardige wijze, waarop hij de teekening met vaste hand heeft geschilderd, zonder de penseel ook maar even te lang aan te houden, waardoor de verf zou kunnen vervloeien, tot een der eerste meesters van zijn vak gerekend te worden.

De ontwerper der afbeeldingen van de bekende serie borden met voorstellingen van de haringvisscherij, heeft de moeilijkheden der gegraveerde voorbeelden trachten te ontgaan, door slechts de voor het goed begrip der handeling, allernoodzakelijkste figuren, schepen, huizen, enz. over te nemen. Het is echter niet te ontkennen, dat deze voorstellingen, vergeleken met de fraaie, levendige gravures met de schilderachtige stads-, tuin- en zeegezichten van A. VAN DER LAAN, naar teekeningen van S. VAN DER MEULEN, een uiterst simpel en poover aanzien vertoonen (pl. IV a en b). Voor deze borden is van twaalf gravures gebruik gemaakt, die in de uitgave de: „Groote Visserij" voorkomen, welke met het titelblad medegerekend, in het geheel zeventien [1]) gravures bevat.

---

1) Niet 12 zooals WURZBACH vermeldt.

IV *b*. Netten boeten, Gravure door A. v. d. Laan.

IV *a*. Vischmarkt te Alkmaar, Gravure door A. v. d. Laan.

IV *c*. Delftsche borden uit de serie „de Haringvangst", Gem. Museum, den Haag.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

V *a*. Storm voor Scheveningen, 1775, Grav. door N. v. d. Meer Jr. naar H. Kobell.

V *b*. Storm voor Scheveningen, 1775, Delftsche tegel in het Gem. Museum, den Haag.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam

Deze borden die zich in eene groote populariteit mogen verheugen, dragen veelal het merk van de fabriek: „de Porceleijne Bijl", en dateeren uit de tweede helft der 18e eeuw.

Het komt ook meermalen voor, dat men ter afbeelding van gebeurtenissen van historischen of plaatselijken aard tot gravures zijn toevlucht nam. Een voorbeeld hiervan levert de tegel, waarop de overstrooming van Scheveningen op den 15en November 1775 is weergegeven. De plateelschilder J. KUNST, van wien tot nu toe alleen dit werkstuk bekend is, heeft hiervoor de gravure van N. VAN DER MEER JR. naar H. KOBELL vrij getrouw gevolgd (pl. V a en b). Vermoedelijk behoorde hij tot de teekenaars die ornamentale bladranden van schotels en borden ontwierpen, want in de schildering der haast al te sierlijk gekuifde golven komt zijn decoratief talent ten sterkste uit.

Door de ongunstige tijdsomstandigheden en velerlei andere oorzaken, ging de Delftsche aardewerkindustrie tegen het einde der 18e eeuw zeer achteruit.

Een der hoofdoorzaken van dezen achteruitgang was de groote invoer van het Engelsche aardewerk, dat langzamerhand het eigen fabrikaat geheel verdrong. PICCARD, een Engelsch kapitein, die omstreeks 1800 directeur werd der fabriek „De Porceleijne Flesch", gebruikt hoofdzakelijk deze Engelsche aarde, welke een geelachtigen tint vertoont.

In het Gemeente Museum bevindt zich een stel van drie vazen, die als merk zijn stempel dragen. Het décor bestaat uit een strandgezicht met paard en wagen, omgeven door een bloemenkrans. Voor deze afbeelding heeft men een détail gekozen uit de bekende aquatint: De Heuchelijke aankomst van Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden enz. aan het strand van Scheveningen op den 30en November 1813 door W. H. HOOGKAMER naar H. P. OOSTERHUIS. Dat men zelfs niet in staat bleek, een dergelijk eenvoudig strandgegeven zelf te ontwerpen, getuigt wel van groot gebrek aan geest, waardoor het alleszins begrijpelijk is, dat in den loop der 19e eeuw deze eens zoo wereldberoemde industrie te gronde moest gaan.

Paulus van Vianen's Zilverwerk nagebootst in 1637,

DOOR

DR. H. E. VAN GELDER.

DAT in onzen „verdorven" tijd het namaken van oude kunstvoorwerpen tot een druk beoefend vak geworden is, behoef ik hier niet te komen vertellen. Zij die met onze oude kunst meer van nabij te maken hebben, weten echter wel, dat ook voorheen de vervalschers hun bedrijf uitoefenden, en dat er ook oude falsificaten zijn die bijzonder moeilijk te onderscheiden vallen. Daarom lijkt het mij niet zonder belang verslag te geven van een vervalschingsgeschiedenis uit zoo vroegen tijd als de eerste helft der zeventiende eeuw, en betrekking hebbende op zoo kunstrijk werk als dat van een der beroemde zilversmeden uit het geslacht der VIANENS. [1])

Jhr. MAERTEN SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, heer van Doornstad, was niet slechts een aanzienlijk, maar ook een kunstlievend man. Hij had dat wellicht van zijn vader, Jhr. NICOLAAS, van wiens levendige belangstelling in de Delftsche

1) Wij danken de kennis van dit geval aan eene acte, den 19 Juni 1637 verleden voor den Amsterdamschen notaris NIC. JACOBS, welke bij de onderzoekingen van dr. A. BREDIUS werd gevonden.

tapijtfabriek van den jongen CAREL VAN MANDER, men in een der vorige jaargangen van dit tijdschrift [1]) de bewijzen kan vinden. Wellicht had hij die kunstlievende neigingen ook van moeders kant. Zijn moeder was SUSANNA HOEFNAGEL, de dochter van den schilder JORIS HOEFNAGEL, een broeder van CONSTANTIJN HUYGENS' moeder.

Reeds in zijn studententijd — hij was in 1602 te Praag geboren en in 1618 als student te Leiden ingeschreven — gaf hij een tweetal treurspelen uit. Of hij daarmede is doorgegaan blijkt niet, wellicht gaf de diplomatieke loopbaan, die hij naar het voorbeeld van zoovele jonge edellieden insloeg, hem daarvoor verder weinig gelegenheid, of liever: zij voerde zijn gedachten in andere richting en zijn talent was niet sterk genoeg om, ondanks alles, de kunst te blijven dienen. Hij ging in het gevolg van den gezant JOACHIMI naar Engeland, waar hij in 1627 in betrekking kwam bij het Hof, welks levendige belangstelling in kunst den jongen man sympathiek moest zijn. Hij huwde er in 1636 MARTINA, de dochter van JOACHIMI, die echter reeds in 1637 stierf. Zij liet hem een zoontje na, dat, toen MAERTEN SNOUCKAERT zelf in 1641 ook stierf, onder de voogdij kwam van CONSTANTIJN HUYGENS en diens broeder. Met dezen jongen ALBERT kwam de oudste tak van het geslacht SNOUCKAERT, welke tot nu toe weinig honkvast was en die zich eerst te Praag, daarna te Londen gevestigd had, weer naar de Nederlanden terug. [2])

Maar wij moeten bij den vader blijven. Deze had bij zijn vertrek naar Engeland, vóór zijn huwelijk, zeker een gedeelte van zijn kunstbezit in Holland tijdelijk achtergelaten; doch degeen wien hij dat had toevertrouwd, een zekere MARTEN VAN DEN HEUVEL te Amsterdam, was dat vertrouwen niet waard. Dat zou men althans uit zijn handelwijze kunnen opmaken. Een der fraaiste stukken namelijk, een zilveren lampet met een daarbij behoorende kan, vervaardigd door PAULUS VAN VIANEN, en naar de schatting van SNOUCKAERT zelf, wel 1000 pond sterling waard, gaf hij in handen van een zilversmid te Amsterdam, SERVAES COCQ, om daarvan een copie te maken, die door VAN DEN HEUVEL verzonden werd naar Dantzig om verkocht te worden aan den Koning van Polen.

SNOUCKAERT was er zeker achter gekomen, dat er door VAN DEN HEUVEL minder behoorlijke dingen gedaan werden en hij wist nu op handige wijze van SERVAES COCQ, eene door twee geloofwaardige getuigen beëedigde verklaring te krijgen. Met de 56 en 53-jarige kooplieden, Sinjeur WILLEM VAN WELY en Sinjeur ADRIAEN VAN BREEN, ging hij naar den winkel van COCQ, die hem niet kende en

---

1) Zie het artikel van dr. A. BREDIUS in den IIIen jaargang blz. 1 en vlg.

2) ALBERT bouwde toen hij voor de tweede maal in het huwelijk trad in 1662 het kasteel Heeze in Brabant. Zie mijn artikel over Heeze in Ned. Kasteelen door E. W. MOES c.s. II blz. 220 en vlg.

hij vroeg daar quansuis „off hij niets raers ofte fraeys van gedreven silverwerck hadde". Dat wel niet, was het antwoord, maar als de heeren 14 dagen eerder gekomen waren, dan zouden zij iets bijzonders hebben kunnen zien: een „fraeye gedreven silveren becken ofte lampetschotel met de kan daertoe behoorende". Door verder vragen kwam men toen achter de geheele waarheid. Want de geen kwaad vermoedende COCQ „gevraeght wesende off hij van 't voorsz. werck het afdrucksel en hadde, antwoordde jae; dat hij alsdoen haelde ende thoonde aen den Heere SNOUCKAERT ende den getuygen seecker drucksel ofte afsetsel alleene van een becken ofte lampetschotel, daernevens seggende, dat hetselve drucksel het drucksel was van het voorsz. silvere lampet dat hij selven gemaeckt hadde". Dit was echter nog niet genoeg, men wist hem er ook nog toe te brengen een tweede „afdrucksel" te halen, dat van het origineel genomen was. De ondervragers veinsden groote bewondering en dat leidde COCQ ertoe te verhalen „dat het originael ofte principael silverwerck daervan 't gemelte laetst geexhibeerde drucksel een originael afdrucksel was, toebehoorde SNOECKAERT, die tselve van den maker PAULUS VAN VIANEN hadde gecocht, ende dat den jongen SNOECKAERT („dewelcke, soo als bleeck, den voorn. COCQ onbekent was") tselve in Engelandt hadde ende bij hem gehouden wiert op duysent ponden sterlincx". MARTEN VAN DEN HEUVEL, die het vroeger in bewaring gehad had, had dit stuk aan COCQ geleend om „tselve te doen drucken ende naermaecken", „gelijck hij dan oock gedaen hadde".

SNOUCKAERT op onwederlegbare gronden van het verkeerd gedrag van VAN DEN HEUVEL overtuigd, nam zijn beide getuigen terstond mede naar VAN BREENS woning en liet hun daar de origineele kom en kan zelve zien, „van de gemelten PAULUS VAN VIANEN wiens naem sij daerop vonden"; het „principaele" becken was volkomen „accordeerende mette drucksels bij den gemelten SERVAES COCQ verthoont".

Uit dit verhaal blijkt wel, dat grootsch opgezette falsificaties — met een slachtoffer zoo illuster als de Koning van Polen — ook in onzen gulden tijd konden voorkomen. Ik heb gepoogd te weten te komen of de Poolsche Koning het valsche Vianen-werk heeft gekocht, maar dat is niet zoo gemakkelijk te ervaren. Slechts dit weet ik, dat het stuk niet is in de beroemde verzamelingen van het Grüne Gewölbe te Dresden, waar een groot deel der kunstschatten der — latere — Poolsche koningen is terecht gekomen. Als men de stormachtige en ongelukkige geschiedenis van het koninkrijk nagaat, dan zal men het echter heel wat waarschijnlijker vinden, dat het — ook als namaaksel — toch zeker nog zeer kostbare stuk zal zijn geroofd en wellicht versmolten, dan dat het rustig in de, telkens van eigenaar veranderende, koninklijke schatkamer te Warschau zal zijn blijven staan!

Maar ook van het echte stuk zijn geen sporen meer. SNOUCKAERT is reeds in 1641 gestorven. Wellicht is zijn roerend goed verkocht. Is het al voor zijn zoontje bewaard geworden, dan is het toch niet in de familie gebleven. Althans in den inventaris die in 1678 bij zijn overlijden werd opgemaakt wordt het fraaie stuk niet vermeld.

Het draagt — blijkens onze acte — de signatuur van PAULUS VAN VIANEN, en het was zeker opmerkelijk. Het ligt dus wel voor de hand, dat het — mocht het nu nog bestaan — bekend zou wezen. In de eenige monographie over den meester die mij bekend is, die van H. MODERN [1]) waarin wordt opgesomd en beschreven wat er van PAULUS' werk nog te vinden is, worden de kan en kom niet vermeld. Immers de wel vermelde kan met: de Overwinning van Dood, Roem, Tijd en Waarheid, met de nu niet meer aanwezige schaal was ws. reeds in het bezit van Rudolf II. Misschien staan de gezochte echter nog, sedert 1641, ergens op een Engelsch kasteel, zonder dat de buitenwereld daarvan iets weet.

Misschien echter ook zou het kunnen zijn, lijkt het mij, dat ze identiek waren met de voorwerpen die in 1817 op de veiling van het „uitstekend kunstkabinet" van mevrouw HOGGUER [2]) werden verkocht. Daarbij waren althans: „Een Lampetschotel, waarop Diana bespied door Acteon, van onderen een hertejagt" (verkocht voor 610 gld.); en een antieke lampetkan waarop Jupiter en Calisto" (verkocht voor 300 gld.) beide door PAULUS VAN VIANEN. Zij werden gekocht door JOON, ws. een makelaar. Wie weet waar deze nu zijn?

Het onderwerp: Diana bespied door Acteon, behandelde VIANEN nog eens; het kwam ook voor op de in 1858 uit het bezit van Prins FREDERIK in Arti et Amicitiæ tentoongestelde gouden kop met deksel. Op den kop: „Diana met hare nymphen badende door Acteon bespied", en op den deksel: „Ceres, Amor en Bacchus". [3]) Daar aan de binnenzijde van den deksel een plaat aangebracht is met het gedreven portret van HENDRIK JULIUS, prins bisschop van Halberstadt, hebben wij zekerheid, dat dit stuk niet, — onjuist beschreven in dat geval, — hetzelfde is als wat SNOUCKAERT bezat.

Over den vervalscher SERVAAS COCQ kan ik niet veel mededeelen. Maar toch wel iets. Hij is wellicht dezelfde als de Leidenaar SERVATIUS COCQ, die als graveur en prentenuitgever naam maakte en die in 1622 in relatie was met den Koning van Denemarken. [4]) Zeker is hij evenwel de goudsmid die

---

1) In de Jahrbücher der Kunsthist. Samml. des Allerh. Kaiserhauses 1894, blz. 60 en vlg.

2) Vermeld bij IMMERZEEL. Het is het kabinet van mevrouw H. geboren EBELING, eerste vrouw van: PAUL IWAN H. Een ex. van den belangrijken catalogus is in de hibl. van het Mauritshuis. Zie ook ELIAS, Vroedschap II blz. 983.

3) Zie KRAMM, op VIANEN.

4) Zie v. WURZBACH, op: KOCK.

in 1630 voorkomt in Amsterdam, waar zijn zoon MARTEN „schilder" genoemd wordt: dat is dus de bekende MAERTEN COCQ of DE COCQ. In de ledenlijsten van het Amsterdamsche zilversmidsgilde wordt COCQ echter niet genoemd, [1]) noch is zijn merk bekend, [2]) terwijl hij ook onder de Leidsche leden niet voorkomt. [3])

Vooralsnog blijft dus zijn eenige „roem" die van 'n falsificator, wiens geschiedenis tot waarschuwing strekt voor verzamelaars van VIANEN's kunst! [4])

BIJLAGE.

Amsterdam, Not. J. Jacobs, 193, 19 Juni 1637.

Compareerde voor mij Nicolaas Jacobs etc. d'eersame Srs Wilhelmus van Wely out omtrent 56 jaeren ende Adriaen van Breen out omtrent 53 jaeren, coopluyden binnen dese voorsz. stede ende hebben naer rechtelycke citatie aen hunne persoonen door geswooren stadtsboode gedaen, by waere woorden in plaetse van solempnelen eede ten versoecke van Joncker Martin Snoeckaert van Schouwburch, Ridder, Heere van Doornstadt etc., verclaert, getuyght ende geattesteert hoe waer is, dat sy getuygen op huyden date deses voor de middagh met ende beneffens den Heere producent zijn geweest ten huyse van Servaes Cocq goudtsmith binnen dese voorsz. stede, ende dat sij getuygen aldaer hebben gehoort ende seer wel verstaen, dat op de vrage die de Heere producent den gemelten Servaes Cocq dede, die was, off hij niet raers ofte fraeys van gedreven silverwerck en hadde, de selven Cocq was antwoordende neen ende dat hij nu niets en hadde, maer dat hy yets hadde gehadt; gevraecht wesende wat 't selve was, antwoorde: een fraeye gedreven silvere becken ofte lampetschotel met de kan daertoe behoorende, 't welck ontrent veerthien dagen geleden naer Dantsick versonden was om aen Sijn Mayesteit van Poolen vercocht te werden, seggende deselve Servaes Cocq daernevens op de vragen die hem voorgestelt wierden door den Heere producent, dattet selve beeken ende kan bij hem gemaeckt was voor Marten van den Heuvel naer het originele becken ende kan van Paulus van Vianen ende dat het de voorsz. Marten van den Heuvel toeqnam, die 't selve was houdende op duysent ponden vlaems. Wyders dat de voorn. Servaes Cocq gevraeght wesende off hij van 't voorsz werck het afdrucksel en hadde, antwoorde jae ende dat hij alsdoen haelde ende aen de Heere producent ende hun getuygen thoonde seecker drucksel ofte afsetsel alleene van een becken ofte lampet schotel, daernevens seggende, dat hetselve drucksel het drucksel was van het voorsz silvere lampet, dat hy selver gemaeckt hadde. Daerop wijders gevraeght wesende off hij niet en hadde het afdrucksel van het principael van den voorn. Paulus van Vianen, waer naer hij sijn werck gemaeckt hadde, seyde den selven Cocq daer op mede jae, gelyck hij tselve dan oock mede haelde ende aen den Heere producent ende hun getuygen exhibeerde ende als 't voorgaende sien liet, daer benevens aen den Heere producent verclaerende (den welcke soo 't bleeck den voorn. Servaes Cocq

---

1) Mededeeling van den Archivaris van Amsterdam; deze deelde mij op een nadere vraag ook mede, dat omtrent het proces van SNOUCKAERT tegen VAN DEN HEUVEL, waarvoor deze acte moet hebben gediend niets naders is te vinden.

2) VOET: Amsterdamsche zilversmeden; en nadere mededeeling van den heer VOET.

3) Mededeeling van den Archivaris van Leiden.

4) Om der wille van de curiositeit zij hier eraan herinnerd, dat in de nalatenschap in 1665 van den beroemden houtsnijder VINCKENBRINCK zich ook bevonden: „Eenige schalen, platwerken afgegoten op het werk van PAULUS VAN VIANEN." Zie O. Holland V, 1887, blz. 82.

onbekent was), dat het originael ofte principael silverwerck daer van 't gemelte laest geëxhibeerde drucksel een originael afdrucksel was, toebehoorde Snoeckaert, die 't selve van de voorn. Paulus van Vianen hadde gecocht, ende dat den jongen Snoeckaert 't selve in Engelandt hadde ende bij hem gehouden wiert op duysent ponden steerlincx. Ende eyntelyck gevraeght sijnde, hoe hij Servaes Cocq daer aen was gecomen om 't selve af te drucken seyde ofte antwoorde hij daer op, dat den voorn. Marten van den Heuvel 't voorsz. silverwerck in bewaringe hebbende hem 't selve hadde doen afdrucken ende naermaecken, gelijck hij dan oock gedaen hadde.

Verclaerende sij getuygen eyntelijcken voor 't laetste noch dat hun getuygen terstont daernaer en noch op desen voormiddagh ten huyse van den gemelten van Breen bij den Heere producent is aengethoont het originael ofte principael silvere becken hier boven geroert. Ende dat sij getuygen naer de besichtinge van 't selve hebben ondervonden, dat 't selve het principael silvere becken van de gemelten Paulus van Vianen was, wiens naem sij daeropt vonden. Oock dat het was accorderende mette drucksels hun getuygen hiervooren bij den gemelten Servaes Cocq verthoort. Alle 't welck etc.

Gedaen binnen Amsterdam etc. den 19e Juny 1637.

Protocol van Notaris J. Jacobs, te Amsterdam, Gemeente-Archief.

KORTE MEDEDEELINGEN.

I. DE GEBOORTE-, DE STERF-, EN DE BEGRAFENISDATA VAN LUDOLF BACKHUIZEN (28 Dec. 1631, 7 en 12 Nov. 1708) EN EENIGE BIJZONDERHEDEN OMTRENT ZIJN BEGRAFENIS.

In het belangrijke artikel van Moes in Thieme—Becker Künstlerlexikon, dl. II p. 325 en in de catalogi van Musea en andere kunstverzamelingen zijn de data van de geboorte-, de sterf- en de begrafenis van Lud. Backhuizen niet juist of niet bekend, hetgeen blijkt uit stukken betreffende de familie Lud. Backhuizen, door Mej. M. E. van den Brink te Velp in 1905 aan het Rijksprentenkabinet gelegateerd.

De geboortedatum is niet 18 Dec. (1631), doch 28 Dec. Het volgende verjaringsgedicht van Backhuizens 19jarigen zoon Johannes, den lateren Amsterdamschen koopman, maakt zulks uit:

Op het Verjaaren Van mijn Vader
Ludolph Backhuijzen Oudt 72 Jaaren den 28 Decembris.

Ick sie de Tijdt nu weer geboren,
Eerwaarde Vader die beschooren
Is tot U Geboorte Dag, en u treeden,
Met gesontheidt, Seegen, Rust en Vreeden,
In Uw seeventig en tweede Jaar,
Tot veel Vreugde van ons, allegaar:
Ick wensch dat Godt U verder geeve,
In dit Aards en sterfelijk Leeve;
Nogh veel jaaren sonder Tegenspoet,
Te volijnden in gerust Gemoet,
En U kinderen bekleedt met Deught,
Hier volmaken mogen Uwe Vreught:
Tot dat gij verlost van s'Weerelds Pijn,
Eewig zult hierbooven vroolijk zijn.

Het welke van ganscher Harte is wenschende
VE Gehoorsame Soon
Amsterdm den 27 Decemb 1702. Joannes Backhuijsen.

De datum van het overlijden van Backhuizen is 7 Nov. (1708), hetgeen aan Moes niet bekend was, want in Thieme—Becker staat:..... starb nach längerem Leiden in Amsterdam im Nov. 1708.

Eveneens van de hand van Johannes Backhuizen is aanwezig: Copie van de brieven onder de naem van Moeder tot notificatie van 't afsterven van Vader Za. afgesonden. Alzoo' het Godt Almagtig behaagt heeft mijn seer waerde en Lieve man naer een Langduerige krankhijd en het uytstaan van onbeschrijfelijke elenden van het graveel, deesen nagt ten een ueren, in den ouderdom van bijna 78 Jaren, van dit sterflijke Lighaam te verlossen, en tot sig in zijn Rijck saliglijk over te nemen, hebbe niet konnen nalaten UEd. daervan kennisse te

geeven, niet twijfelende of UEd. sult deel neemen in onse groote droefhijd, waermede naer toewensching dat de almagtige Godt UEd. voor alle treurvallen behoeden wil, blijve.....

Amsterdam, d'7 Novemb. 1708.

deese gesonden aen de volgende vrienden:

Maria van den Heuvel op RodenRijs.
Pieter van der Laanen: op DelftsHaven.
Willem van Assendelft, in den Haege.
Weedw. van Procur. Sterrevelt, do.
Kamerbewaerder Sterrenburg, do.
Viscaal den Hartogh, do.
Sijmen van Limburg, do.
Willem Wallis tot Haerlem.
Willem van Son, bij Maersen.
Margareta Mulock & T. M. de Goijer, Utrecht.
Weedw. Adr. van Hooven, do.
J: van Swanenburg tot Lijden.
Weedw. Hondecoeter tot Vreland.
Antho: Schellingwou bij Loenen.
J: Laubegeois, Embden.
H: Budde, do.
de Beer, Groningen.

De begrafenisdatum van Lud. Backhuizen is niet **17** Nov., (1708), doch **12** Nov., want het begrafenisbriefje luidt:

Anno 1708.
Tegens Maandag, den 12den November,
Werd UE. ter Begravinge verzocht, met
Ludolf Bakhuizen.
Op de Heere-gragt, by de Oude Lely-straat: Als Vriend in Huys te komen,
om voor half drie uuren (zonder meerder verzuym) te zyn in de
Wester Kerk.

Uw' E. Naam zal gelezen werden.

In Oud-Holland, deel III, Ao. 1885, bl. 60, (aanteekeningen A. D. de Vries Azn.) staat:

Extract uit het grafboek van de Westerkerk. Graf Zuidzijde No. 88. 12 Nov. 1708 Ludolf Backhuizen, op de Heerengracht bij de Oude Leliestraat aan de Zuidzijde.

Houbraken dl. II bl. 243 over Lud. Backhuizen sprekende, vertelt: „Men vond ook na zijn Dood een zakje met gelt, en daar in zoo veel guldens, als hij jaren oud was, afgepast voor degenen die hem ter aarde zoude dragen, nevens een geschreve lijst van de namen der konstschilders die hij daar toe uit de Bende uitgekeurt had; met belasting van hetzelfde 't zamen te verteeren".

Op hetzelfde briefpapier, waarop Johannes Backhuizen gemelde copie van de brieven van het afsterven van zijn vader heeft geschreven is ook te lezen wat Houbraken in het kort mededeelt. Er staat het volgende:

„Lijste van de Heeren Konstbroeders die Ludolf Bakhuizen Za: versogt heeft zijn Lijck te willen dragen, als

Jan Pieterze Zomer, makelaer. Nicolaes Verkolje. Jan van Huijsum, voor Barendt Graat. Isaac de Moucheron. Fredrik Nugelis. Joannes Glauber. Grasdorp, voor Matthijs Wulfraat. Geselle. Jurrian Pool. Albert Meijering. Jan Hoogsaat. van der Mijn. Jan Smees. Theodorus van Pee.

deese dragers zijn versogt en aengesproken door: Jan Pieterze Zomer en: Nicolaes Verkolje.

Aen de Makelaer Zomer in presentie van alle de nevensgemelde draegers, in het Sterfhuys naer de begravenis, een briefje van de volgenden inhoudt, met een gesegelt Sakje overgelevert.

Werdt bij deesen vriendelijk versogt dat d'Heeren konstbroeders en dragers van het Lijck van Ludolph Bakhuizen deese taghentig guldens in alle modestie te depescheren (depen-

seeren) op de Doelen op de Singel (en nergens anders) alsoo dit het expresse begeeren van den overledene geweest is.

de directie sal geschieden door de Makl: mr: Jan Pieterze Zomer, met kennisse van de Broeders.

de knegt van de konstsaal Flip Kraan sal aan de Tafel helpen oppassen en van eeten en drinken mede voorzien worden.

Namen van de 4 Aensprekers. d'oude Looman. Meursius. van der Tooren. Jan Steen.

Namen van de 6 Schoppers: Lodewijk Braims. Laurens Looman. Evert de Hondeslager van de Nieuwekerk, Jan Voest, Flip Kraan, knegt der konstzaal, Harmen Hoedt."

Houbrakens verhaal van het zakje met geld, waarin zooveel guldens als Backhuizen oud was toen hij stierf, is dus niet waar wat betreft het aantal guldens, want het bevatte 80 guldens en geen 77 zooals dit dan zou hebben moeten zijn, en dat Backhuizen „den Wijn tot zijn Begraaffenis noodig zelf bij zijn Wijnkooper had gaan uitproeven, en den zelven verzegelt doen wegleggen", zal ook wel gerekend moeten worden tot de anekdoten, die vooral van schilders in omloop zijn, daar Backhuizen daartoe niet veel lust zal hebben gehad, omdat hij zooals is medegedeeld is overleden „naer een Langduerige krankhijd en het uijtstaan van onbeschrijfelijke elenden van het graveel".

J. PHILIP VAN DER KELLEN DZN.

II. EEN PORTRET VAN Ds. JOHANNES BEELTSNIJDER.

De bekende dichter JOHANNES VOLLENHOVEN maakt het volgende versje, dat te vinden. is in zijne Poëzy, Amsterdam 1686, 4° blz. 513:

Op den heer JOHANNES BEELTSNIJDER, predikant te Beilen.

't Graafijzer snijdt dus 't beelt van Beilens trouwen herder
Door zorg, hoe grijs van haar, noch jaren afgeslooft
Maar zo de kunst natuur, genâ natuur verdooft
Men ziet hem door zijn pen veel schooner en veel verder
Zo wort Godts kudde van Beeltsnijder nooit berooft
De Godtgeleertheit vlecht olijfblaân om dit hooft.

MDCLXXVII.

Naar afdrukken van dit portret zoek ik sinds jaren te vergeefs. Wie kent ze?

Ze kunnen voorkomen in een van 's mans talrijke geschriften, evenals de bekende bij JAQUES BOURSSE te Amsterdam verschenen prent van een onbekenden navolger van REMBRANDT. eene Catechismuspredikatie voorstellende, ook voor een zijner werken gemaakt is. Deze prent is beschreven bij BARTSCH II 84 Nr. 17 en afgebeeld bij ROVINSKI, leerlingen van REMBRANDT Nr. 350.

CORN. HOFSTEDE DE GROOT.

III. NOGMAALS JOSEPH EVERTS.

Na het verschijnen van mijn artikel over JOSEPH EVERTS, hiervóór blz. 189 vond ik bij den Haagschen notaris TH. WELBORN SCHEPMAN (No. 5126) een acte gedateerd 25 November 1806, waarin JOSEPH EVERTS, wonende in 's-Gravenhage, procuratie geeft, tot het ontvangen van gelden voor arbeidsloon en geleverd materiaal hem toekomende. Dit wetende, was spoedig gevonden, dat hij 13 Mei 1807 te 's-Gravenhage overleden is en op Eik en Duinen werd begraven, nalatende 3 onmondige kinderen.

D. S. VAN ZUIDEN.

BLADWIJZER

OVER DEN JAARGANG 1916.

A.

Aa (Claas Wz. v. d.) . 205
Aa (Willem Clz. v. d.) . 205
Abrahamsz. (Jac.) . . . 107
Admirael (Jan Hzn.) . . 49
Adrichem (J.Azn. v.) . . 140
Adrichem (Nic. v.) 133—148
Aersen (Dirck) . . . 56, 60
Andries (priester). . . . 106
Andriesdr. (Hill.). . . . 56
Andriesdr. (Macht.) . . 64
Andriesz. (Laur.). . . . 207
Anthonisz. (Adr.) . 142, 145
Anthonisz. (Fr.) 204
Anthonisz. (Will.) . . . 205
Anton (Dr. Paul). . . . 24
Arentsdr. (Annetge) . . 59
Ariens (Syburch). . . . 7
Assendelft (W. v.) . . . 243
Auxi (J. v.) 150

B.

Backhuizen (Joh.). . . . 242
Backhuizen (Lud.) . 242, vlg.
Baeck (Jacob) 187
Baeck (Laur. J.) 187
Baen (Joh. de) 89
Baerle (Adr. v.) 190
Baerle (Joh. v.) 190
Baltensz. (Corn.) 162
Bambeeck (Joest van). . 178
Barnard (Lord). 132
Bartelmei (Dr.). .31, 32, 33
Bataille (Mich. d. l.) . . 112
Beeltsnijder (Joh.) . . . 244
Beer (de) 243
Begijn (Cath.) 63
Bekx (Andr.) 215
Bekx (Joan) 215
Bellamy (Elis.). 63
Bentinck (C. F. A. C.) . 111
Berchout (C.Hzn. v. 208, 213 vlg.
Berchout (H. v.) . .208, 213
Berchout (V. v.) 208
Berckel (M. C. J. v.) . . 190
Berckel (Th. E. v.). . . 190
Berendrecht (W. van der Meer v.) 104, 107
Berkhout (J.) 131
Berling 29, 33
Bernini (L.) 63, 66
Bertem (Everard v.) 40, 43
Bichon-Vis 67
Bien (Hill Pdr. du). . . 56
Bien (P.Jzn. du) 56
Biestkens (Nic.) 129
Blankenbergh (Joh.) . . 45
Bleyswyck (v.). 231
Block (Agnes) 188
Block (Ameld.) 25
Block (Cornelia) 188
Bloemaert 161
Blois (de) 127
Blois v. Treslong (Lod.). 100
Blom (Jan). . . . . 50, vlg.
Blijdenzin (J.) 131
Bock (Joris) 159
Bodisco (J. A.) . . 191, 194
Boels (Mr. Geryt). . . . 179
Boetens (P.) 131
Boettger (Fr.). 1—37 passim
Bogerman 233
Bommers (Abr.) . . 207, vlg.
Bommers (Franc). . . . 208
Boons (N. St.) 190
Boot (Mr. Claes) 173